

Ókor

s z i g o r l a t

(kiegészített, javított verzió)

*Készítette: Kovács Tamás
2005*

AZ ÓKORI RÓMA

Az

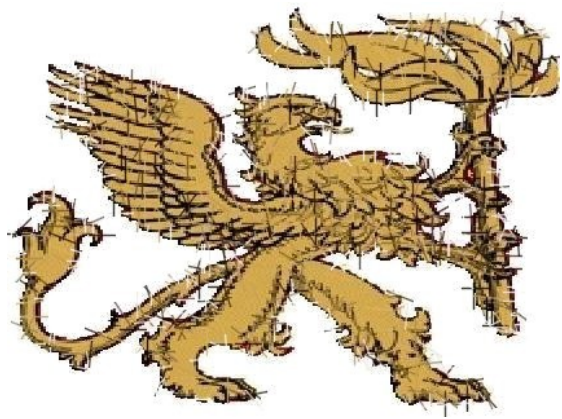
ókori

Róma.....	4
Itália őskora.....	5
Róma története a királyság korában.....	7
A római köztársaság első évszázada.....	9
A római köztársaság állami és politikai intézményei.....	13
Közép és Dél-Itália meghódítása.....	16
Róma és Karthágó (A pun háborúk).....	20
Római hódítások a Földközi-tenger keleti medencéjében (szíriai és makedón háborúk).....	25
Földkérdés a 2.században, a Gracchusok reformjai.....	28
A római köztársaság válsága (Jogurtha, Marius, Sulla, a „Mithridatészi háborúk”).....	31
Az első és a második triumvirátus.....	35
Augustus principátusa.....	43
A Iulius-Claudius-dinasztia.....	49
A Flavius és Antoninus dinasztia.....	55
A Severus-dinasztia és a katonacászárok kora.....	65
A Dominatus kora.....	73
A kettéosztott birodalom és a Nyugat-római Birodalom bukás (395-476).....	84
Az	
ókori	
Kelet.....	87
Az Indus völgyi kultúra.....	88
India a védikus korban.....	92
India Kr.e. 600-185 között.....	98
A buddhizmus	102
A Maurja birodalom.....	104
Az egyiptomi óbirodalom.....	108
Az egyiptomi újbirodalom.....	114
A Hettita Birodalom.....	123
Mezopotámia a III. évezredben.....	127
AsszírIA története.....	134
Perzsia az Akhaimenidák korában.....	140
A Parthusok.....	144
A Szaszanidák.....	147
Fejezetek Kína ókori történetéből.....	151
Izrael.....	153

Az
ókori

Görögország.....	156
A görög történetírás.....	157
A krétai és mykénei civilizáció.....	160
A sötét kor és a nagy görög hódítás.....	165
A görög polis.....	167
Athén korai története (Solón és Peisistratos tyrannisa).....	168
Az athéni demokrácia.....	171
A görög-perzsa háborúk.....	173
A délosi szövetség.....	178
A peloponnésosi háború okai és az archidamosi háború.....	184
A peloponnésosi háború második és harmadik szakasza.....	189
Spárta és Thébai hegemoniája (Kr.e. 404-362).....	194
Makedónia felemelkedése.....	199
Nagy Sándor keleti hódításai.....	203

A klasszikus görög kultúra valamint a *Hellenisztikus kultúra* c. témaköröket nem dolgoztam ki mert egy picit szerteágazó dologról van szó, de ha elolvasod Ritoók Zs.-Sarkady J.-Szilágyi J.Gy.: **A görög kultúra aranykora** valamint Swiderkowna A.: **A hellenizmus kultúrája** c. műveket akkor ez a két tétel is menni fog.

*Az
ókori
Róma*

Itália őskora

Az Appennini-félszigeten az ősember feltűnésének nyomai az őskor (*paleolitikum*) alsó szakaszában ismerhetők fel. Ezek az Appennini-hegység keleti oldalán és a Pótól délre találhatóak, Verona mellett egy *homo sapiens* jellegzetességeit mutató nyakszirtecsont került elő, ezenkívül meg kell említeni Capri szigetét amely fontos régészeti lelőhely.

A felső paleolitikum korszakából számos emlék került elő a Grimaldi barlangból, ahol negroid jellegű csontvázakat találtak, az itt talált csontvázakból jött létre az a feltételezés mely szerint, az itt élő népesség ebben az időben a mediterrán népességhez tartozott, amely Afrikából vándorolt be.

Az újkőkorban (neolitikum) korszakából feltárt emlékek már nagyobb népsűrűséget engednek feltételezni, erre vonatkozólag nagy jelentőségűek azok az ásatások melyeket L. Bernabo Brea indított el az 1950-es évektől a Lipari vidéken. Ezek a leletek arra engednek következtetni, hogy az újkőkorban élő ember földbe vájt kunyhókban élt és vadászattal halászattal és gyűjtögetéssel tartotta fenn magát és ezek mellett már kezdtek megjelenni a fejlettebb foglalkozások úgy mint a kezdetleges földművelés és állattenyésztés. Ezek az emberek ismerték a part melletti hajózást is kapcsolatot ápoltak kelettel is. Az újkőkor népessége a paleolitikuméhoz képest alig változott, településeik mindenesetre sűrűsödtek a térségben. Ennek a korszaknak a folytatásaként meg kell említeni a kőrészort (*eneolitikum*) mely kimutatható más földközi-tengeri civilizációkban. Erre vonatkozólag az Észak-Itália területén talált Lagozza-kultúra és a Remedello-kultúráról van tudomásunk mely sírokban gazdag volt. Temetkezései szokásaikkal kapcsolatban a Gaudio szolgálat érdekes bizonyítékokat, itt ugyanis nagyszámú csontvázat találtak, a fegyverek melyeket ezeknek a testeknek a közvetlen közelében találtak még kőből készültek.

Az Észak-Itália területén kialakult kőrészori településeket palafitte vagyis cölöpépítmény kultúrának nevezik. Ezeknek a nagy része a bronzkorban is továbbélt.

A bronzkori hódítás az Appennini-félszigeten a Kr.e. II. évezred közepe táján indulhatott meg. Jelentősége ennek a kornak hogy ez már átvezet azokba az időkbe melyben már írott forrásokkal is rendelkezünk. Olyan régészeti emlékekre bukkantak amelyek idegen bevándorlókra utalnak. Intenzív kereskedelmi kapcsolat alakult ki Szicília és az égei-tengeri civilizációk között.

A bronzkori Itáliában két jelentős kultúra bontakozott ki, az egyik a Pó síkságára a másik pedig az Appennin térségére terjedt ki.

Az előre vagyis a Pó-kultúrkörre 3 településforma a jellemző: a cölöpépítmények (*palafitte*); a *tőzeg-falvak*; valamint a *terramare* (zsíros föld) nevű települések. E három településforma az eltérő tényezők hatására bontakozott ki az egyes területeken. A cölöpépítmények egyébként Európa számos más területén is szép számmal akadnak. Ezek négyszögletű vizesárokka körülvet cölöpökre épült települések voltak. Ennek a településformának a lakosai már földművelő emberek voltak, temetkezési módjuk pedig a hamvasztás volt.

A második kultúrkörre vagyis a Appennin félszigetire más dolgok a jellemzőek. Ezek az Appennin mentén éltek, azonosíthatóak a közép és dél-itáliai barlanglakók kultúrájával. Főként nomád

állattenyésztéssel foglalkoztak valamint harcok kötötték le az idejük nagy részét. Jellemző volt a szalagdíszítéses pontozott kerámiák használata, mely a tejiparban kapott szerepet.

Az itáliai bronzkor tündöklésére bizonyítékul szolgál az aiol szigetvilág. Mivel a minósi-mykenéi civilizáció Nyugat felé irányuló kereskedelmének fontos állomásai voltak ezeken a szigeteken éppen úgy, mint magában Szicíliában is, ezeken a területeken olyan temetkezési kultúrával találkozhatunk, mely szerint a csontokat hatalmas kőedényekben helyezték a földbe.

Itália vaskorszaka a Villanova-kultúra (mely az ún. hosszú kronológia szerint a Kr.e. 11/10. században kezdődött, a rövid kronológia szerint pedig a Kr.e. 9/8. század táján indult meg). Földrajzi kiterjedését illetően több csoportra osztható: Az egyik a Bologna vidéke, a második a Toscana és Lazio térsége, valamint Campania).

A bolognai térségben a Villanova-kultúra 5 fázisát szokták megkülönböztetni, amelyek a Kr.e. 950-525-ig terjedő korszakban alakultak ki, ezek a következő kultúrák: San Vitale-, Benacci I, Benacci II, Arnoaldi- és a Certosa-kultúra.

A Villanova-kultúra kezdeti periódusaiban a hamvakat tartalmazó urnákat földbe vájt lyukakban (*pozzi*) helyezték el, fejlett korszakára pedig a temetkezés jellegzetes rítusává vált a halott hamvainak bronzvázában (*ossuariumban*) történő elhelyezése. Ez az edény gyakorlatilag két egymásba fordított csonka kúp volt melyet 2 fogantyúval láttak el és ezeket többnyire a görög művészetből átvett ábrákkal díszítettek.

A Kr.e. II. évezred fordulóján vándoroltak be az Appennini-félszigetre azok az indoeurópai törzsek melyeket gyűjtőnéven italicusoknak nevezünk, két különböző dialektust beszélő törzsük volt, az egyik a laitini-faliscus a másik pedig az oscus-umber. Az oscus-umber dialektust beszélő italicusok a latin-faliscusoknál jóval nagyobb területet szálltak meg, legjelentősebb törzs a samnisoké volt. Emellett fontos törzs volt a Róma történetében is szerepet játszó sabin, hernicus, aequus és marsus törzs

Róma története a királyság korában

A római hagyomány hét királyról tud. Hitelességük ellen szól, hogy kapcsolat áll fenn számuk és a hét domb között, melyekre Róma felépült (Pais). A két első király *Romulus* és *Numa Pompilius*. Róma második királyát Numa Pompiliust tette meg a hagyomány a római vallási intézmény megalapítójának. A harmadik király *Tullus Hostilius*. A negyedik király *Ancus Marcius*. Őt a tarquinii uralkodóház követte, majd a Kr.e. 6.sz. vége előtt *Servius Tullius*.

Róma legrégebbi államformája, a királyság, egymástól két korszakra oszlott. Az első korszak az Etruszk uralom kezdetéig tartott, ez a korszak patriarchális királyság vagy preetruszk esetleg latin-szabin parasztkirályság néven ismert. Ez az időszak kb. Kr.e. 753-616-ig tartott.

A királyság második szakasza Kr.e. 616-510-ig tartott, ezt a korszakot a Róma feletti etruszk uralom jellemzi.

A rómaiak számos dolgot vettek át az etruskoktól, úgy mint a *fasces*; a consulok öltözkédét, a főhivatalnokok hatalmi jelvényeit.

A királyság az első preetruszk periódusban, a törzsi és nemzeti szervezeti kötelékében élt, a falu jellegű települései föderatív kapcsolatban álltak egymással.

A nemzetség (*gens*) kisebb vérrokonközösségeket (családokat) foglalt magába, amelyek egy mitikus ős leszármazottainak vallották magukat.

Az atyától való elszármazást (*agnatio*) tekintették irányadónak, a nemzetség teljes jogú tagjainak az atyák (*patres*) leszármazottai (*patricii*) számítottak. A nemzetségeknek saját vallási kultuszuk volt. *Bonfante* olasz tudós szerint a nemzetség önálló politikai szervezet, amely a későbbi állam tulajdonságaival rendelkezik, és annak elődjének tekinthető. Ezt támasztja alá hogy a nemzetségbe a nemzetségtagok (*gentiles*) mellett nagy számban tartoztak bele olyan szabadon születettek is akik önként vetették alá magukat a nemzetség hatalmának. Ezek az engedelmeskedők a *clientes*, akik a legyőzött népek tagjaiból (*dediti*) részben szabadokból kerültek ki, akik a *gens* védelme ellenében önként ajánlották fel szolgálataikat (*applicati*). A *cliens* függése (*clientela*) egy személyen keresztül (*patronus*) történt. A *patronus* viszonyát a *cliens*hez kétoldalú szakrális jellegű kapcsolat (*fides*) szabályozza.

A hagyomány a legrégebbi társadalmat 30 *curiára* és 300 *gensre* való osztását Romulusnak tulajdonítja, ez az adat valószínűleg nem hiteles. A *curiák* gyűlésein (*comitia curiata*) csak a nemzetség tagjai (*gentiles*) hozhattak határozatokat, de ezeken a gyűléseken részt vehettek *clienses* is. A *curiák* gyűlése (*comitia curiata*), amelyet a király vagy a *pontifex maximus* vezetett, az egész közösséget érintő vallási jellegű kérdésekben (ilyenkor a neve: *comitia calata*), valamint a nemzetségek egymás között felmerült problémáikat illetően hozott döntéseket.

Ezeknek a problémáknak a sorába tartozott pl. egy nemzetségtagnak egy másik nemzetségbe való felvétele (*adrogatio*), valamint a *gens*ből való távozása (*detestatio sacrorum*), továbbá egy nemzetségtagnak egy másik nemzetség tagjával kötendő házassága (*gentis enuptio*). A *curiák* gyűlése döntött továbbá egy idegen (bevándorolt) nemzetség felvétele a nemzetségek sorába (*cooptatio*).

A legtekintélyesebb nemzetségfő volt a legesélyesebb a királlyá választásra. Ezt a feltevést erősítheti meg az *interregnum* intézménye ill. az *interrex* szerepe. Az új király megválasztása közötti időszakban egymást felváltva kormányoztak a senatus tagjai, ők gyakorolták a végrehajtó hatalmat, mint interrexek. A király személyének megválasztásában jelentős szerep hárult a madárjósásra (*ius augurale*), így kérték ki az istenek véleményét.

A király hatásköréhez tartozott a hadsereg vezetése, különleges esetekben bírói funkció betöltése, fontosabb áldozatok bemutatása. Az ún. királyi törvények (*leges regiae*) nem a királytól erednek, valószínűleg a szokásjog hozta őket létre.

Az igazságszolgáltatás a gens belügye volt. A *mater gentis* ítélkezett a tulajdon körül felmerült perekben, a büntetőügyekben, valamint a nemzetség erkölcsi (*mores gentis*) ellen elkövetett vétségek ügyében is. A vallással szemben elkövetett vétségek (*sacratio*), az állam elárulása (*perduellio, traditio*), egy családfő meggyilkolása (*parricidium*).

A királyág második szakaszában megnőtt a plebs szerepe, a plebs görög szó, tömeget sokaságot jelent. A plebs eredetéről többféle nézet van: 1. a patríciusok a sabinoktól, a plebejusok a latinoktól származnak 2. a patríciusok az etruszoktól a plebejusok a latinoktól 3. a patríciusok ősei eredetileg állattenyésztők, a plebejusoké földművelők voltak 4. a patríciusok és a plebs szétválása csak a Kr.e. 5.sz.-ban következett be. 5. a plebejusok szabad születésű a rómaiak által nyitott asylumba másbevándorolt elemek 6. a leigázott latiumi őslakosság Rómába áttelepített leszármazottai és bevándorlók.

A Forum a város középontja lett, a Capitoliumon felépült 3 istenség: *Iuppiter, Iuno* és *Minerva* temploma, a város kerületét körülszántották, az így keletkezett barázda a démonok távoltartására volt hivatott szolgálni, kívülről töltés (*agger*) és árok, belülről pedig egy szent „várfal utca” (*pomerium*) vette körül, mely a városállam határának számított.

A legfontosabb újítás amit az etruszk uralkodók bevezettek, az imperium eszméje, az oszthatatlan és korlátlan királyi hatalom volt, a vele kapcsolatos hatalmi jelvényekkel együtt (*sella curulis, toga praetexta, fasces* stb.) Róma etruszk uralkodói emlékeztettek a görög tyrannosokra.

A hagyomány kiemelten foglalkozik a 6. királlyal Servius Tullius (ókor írók: Livius, Dionysios Helikarnasszus szerint) nevéhez mindenekelőtt a timokratikus jellegű államrend kapcsolódik. Servius Tullius a római polgárjogot vagyoni census alapján 5 osztályba (*classis*) sorolta. Az 1. osztályba tartoztak a 100 000 fölötti, a 2. osztályba a 100 000-75 000, a 3. osztályba a 75 000-50 000, a 4. osztályba a 50 000-25 000 közötti és az 5. osztályba a 12 500 vagy 11 000-as fölötti vagyonnal rendelkezők

A római köztársaság első évszázada

Rómában a Kr.e. 6.sz. végén letaszították az utolsó etruszk uralkodót a Superbus (gőgös) Tarquiniust. Ezzel megszakadtak az etruszk-római kereskedelmi kapcsolatok. Ezt mutatja, hogy az 5. századból előkerült régészeti leletek is szegényebbek, mint a 6. századból valók.

A római nemzeti arisztokrácia felbomlásához hozzájárult, a Servius Tullius etruszk király nevéhez fűződő timokratikus alkotmány, a vagyon szerinti ún. classis-beosztás egyúttal a katonáskodás kötelezettségének alapja, de kapcsolatos vele, az adóközvetekre ill. a toborzóközvetekre való területi (*tribus*) beosztás is.

A Tarquiniusok bukását erkölcsi kilengéssel magyarázták (Tarquinius és Lucretia története). Holott Róma és a többi latin város függetlenségének kivívását kellően magyarázza az etruszk hatalom meggyengülése. Az etruszk meggyengülésre magyarázat, hogy Kymé (Cumae) tyrannosa, Aristodémos 506-ban a latiumi Ariciánál leveri az etruszkokat, majd 474-ben Hierón, syrakusai tyrannos flottája tengeren veri meg az ismét Campaniára törő etruszk hajóhadat. Az ellentételre jellemző, hogy az etruszkok még a szicíliai vállalkozás idején is segítséget nyújtottak Athénnek Syrakusai ellen.

A latin törzsek ariciai szövetséget eredetileg a Tarquiniusok szervezték meg Róma ellenes célzattal. A Tarquiniusok dinasztikus kapcsolatai kiterjedtek több latin városra pl. Tusculum, Gabii, Collatia, Signia és Circei.

Ezután kötötték meg a Spurius Cassius consul (Kr.e. 493) nevéhez fűződő szerződést (*foedus Cassianum*), ennek révén Róma is szövetségi tag lett, a szövetségkötés dátuma valószínűleg Kr.e. 493. A szövetséghez csatlakoztak a hernicusok városai, Anagnia, Ferentinum stb. is. A fenyegető aequus és volscus előrenyomulást a szerződő felek a Kr.e. 5.sz. közepére sikeresen megfékezték. Ezután kerülhetett sor az etruszk terület felé (Tiberistől északra) aktívabb Római külpolitikára.

Legendás hagyományok fűződnek Porsenna etruszk király (lucumo) Róma elleni hadjáratához is. A clusiumi király a város ostromával csak Rómára nézve igen hátrányos feltételek fejében hagyott fel. A szerződésben a hagyomány szerint megtiltották a vasfegyverek használatát.

A római hadsereg a fémhiány következtében könnyebb fegyverek alkalmazására tért át. Ennek révén mozgékonyabbá vált, s kialakította az ókor egyik legfejlettebb gyalogos haderejét, és harcmódorát: az ún. manipulus hadrendet és taktikát. A nemzeti arisztokrácia harci szekereinek helyébe a lovasság lépett. A könnyebb fegyverzet kialakítása a társadalom szélesebb rétegeinek tették lehetővé, hogy a hadsereg tagjai legyenek.

A római nép militarizálódik, idővel a katonai gyűlés (*comitia centuriata*) lett a fő közigazgatási szerv. A római hadsereg első jelentős sikere a Veii (etruszk) városa ellen folytatott harc győzelmes lezárása, Kr.e. 396. Róma megvetette lábát a Tiberis jobb partján is, s megkezdte előrenyomulását, 4 új tribust (Stellatina, Tromentina, Sabatina és Arniensis) szerveztek, az elfoglalt területek felét a plebejusok között osztották fel, ezzel igyekeztek fokozni a harci kedvüket.

A Kr.e. 5.sz. végén több kelta (gallus) törzs (insuber, cenoman, senon, lingon, boi) letelepedett a Pó völgyében, Itália északi határánál. Kr.e. 390-ben (Polybios szerint 387-ben) 130 ezer főnyi kelta sereg, zömében senonok betörték Közép-Itáliába, ostrom alá vették Clusiumot. Róma segítséget küldött az etruszkoknak, mert a Porsennával kötött szerződés erre kötelezte őket. A gallok ekkor (Kr.e. 386 július 18.) Róma ellen fordultak, s tönkrevérték a római sereget.

Az Allia melletti csata évszáma nem biztos, megbízhatóbb azonban az esemény napja. Ezt rómaiak számára a Hannibaltól Cannae mellett elszenvedett vereségig legsúlyosabb csapást évszázadokon át gyásznappként tartották számon, s július 18-án emlékeztek meg róla. Ez az ún. *dies Alliensis*. Források (Livius, Plutarchos, Diodóros) a várostól 15 km-re teszik a végzetes összecsapás színterét, abban azonban eltérnek egymástól, hogy a Tiberis jobb vagy bal partján volt-e. Mivel a római sereg a Tiberis jobb partján épült Veii felé menekült ezért a jobb oldali változatot fogadjuk el hitelesnek.

A győztes kelták a csata után akadálytalanul jutottak el Rómába, s elfoglalták az egész várost a Capitolium kivételével amit M. Manlius csapatai védtek. A hagyomány szerint az őrseget Iuno szent lúdjai riasztották fel a váratlan éjszakai támadás idején. A gallok feldúlták a város nagy részét majd eltávoztak, valószínűleg azért mert hírül kapták hogy az otthon maradottakat az ellenséges csapatok támadása fenyegeti. A római hagyomány szerint 1000-2000 aranyat fizettek Brennus gall vezérnek a távozásért, „természetesen” M. Furius Camillus dictator üldözőbe vette őket, s visszaszerezte a pénzt. E katasztrófa hatására Róma kőfallal vette magát körül, ezek voltak az ún. *Serviusi falak*.

Patríciusoknak nevezték magukat a római nemzetségek (*gentes*) leszármazottai; ők igényt tartottak az állam politikai és kultikus vezetésére. Hatalmuk gazdasági alapja az állattenyésztésre használt földek birtoklása és az állatállomány volt.

A plebejusok földműveléssel foglalkoztak, s katonai szolgálatra voltak kötelezve, nem nyerhettek el állami hivatalokat, papi tisztségeket, s nem részesülhettek a meghódított földekből. A plebejusok zömében leigázott latin törzsek tagjai közül kerültek ki. Idővel egybeolvadtak velük a nemzetségek elszegényedett tagjai is. Ezek a patrícius nemzetségek egyes befolyásos tagjait patrónusuknak ismerték el, s ezek védelme alá helyezték magukat, így *clienss*é (engedelmeskedő) váltak.

A patrícius államvezetés szorgalmazta a terjeszkedést, a plebejusok részesedni kívántak a megszerzett javakból. Például Kr.e. 5.sz. elején (Livius szerint 494-ben, Diodóros szerint 470-ben) fegyveresen kivonultak a Mons Sacerre, az adósságok ügyében hozott határozatok elleni tiltakozásul. A plebejusok első jelentős politikai sikere annak kivívása volt, hogy érdekeik védelmében a patríciusok önkényével szemben évente megválasztották 2-2 képviselőjüket, a néptribunusokat (*tribuni plebis*). A patríciusok és a plebejusok harcának központi kérdése a földért folytatott harc volt.

A plebejusok osztályharcának a törvények írásba foglalása, az ún. tizenkéttáblás törvények összeállítása és közzététele, majd később a törvénykezési formulák (*legis actiones*) és a hivatalos naptár hozzáférhetővé tétele. A 12 táblás törvények súlyát mutatja, hogy még a császárkori jogászok is a köz- és magánjog alapjának (*fons omnis publici privatique iuris*) nevezik. A római gyerekek a törvényszöveget tanulták meg az írás-olvasást.

A 12 tábla tartalma a következő lehetett:

- 1-2: Perrendtartás (a törvénybe idézés módja és a tárgyalás lefolytatása)
- 3: Az adósjogi eljárás
- 4: Házasságjog
- 5: Öröklődés, gyámság
- 6-7: Birtokjog adás-vétel
- 8: vagyoni károsítás (lopás, rablás) és kártérítés
- 9: Törvénykezés, joghatóság
- 10: Városrendészeti ügyek, a temetkezés szabályozása
- 11: A hivatalos naptár
- 12: Zálogjog; a rabszolgák által okozott károk

A tizenkéttáblás törvények rendelkezéseinek középpontjában, a magántulajdonnal kapcsolatos kérdések állnak, az adásvétel, a magántulajdon védelme, a vétségek megtorlása, a hiteljog, a gyámjog stb...

A törvény ismerteti az adásvétel ügyét az ún. *mancipatiót*. A korlátozatlan polgári tulajdon kialakulását mutatja a szabad végrendelkezés joga. Azonban éppen a végrendelet nélkül elhunyt polgár esetében érvényesülő öröklődés rendje mutatja, hogy az igen konzervatív római társadalmi rend keretei között a nemzetségi kapcsolatok szívósan tovább éltek. Szigorú büntetés járt a magántulajdon megsértéséért, a lopásért, rablásért. A serdülőkorú tettet, ha a bűnt az éj leple alatt követte el, szakrális büntetéssel sújtották, Ceres istennőnek áldozták fel. Az éjszaka tetten ért tettet a tulajdonos amúgy is megölhette.

Az adósi kötelezettség ősi formája az adósrabszolgaság (*nexum*) volt. Az adós személyével felelt a tartozásért, s a határidő lejártával adósságának kiegyenlítéséig a hitelező hatalma (*manus*) alá került maga esetleg gyermeke.

Az eladósodás a gall tűzvész utáni időkben öltött nagy mértéket. Ezzel kapcsolatos Marcus Manliusról szóló elbeszélés, aki az eladósodott patríciusok segítségére sietett. Látva a növekvő népszerűségét a patríciusok azzal vádolták, hogy egyeduradalomra tör, s kivégezték. Az adósrabszolgaságot a Kr.e. 326-os lex Poetilia-Papiria alapján szüntették meg. Kimondta, hogy az adós hitelezőjével szemben nem a személyével, hanem csak a vagyonával felelős. A 12 táblás törvények évi 8%-os kamatot engedélyeztek.

Kiszolgáltatottabb helyzetben volt a hadifogság útján tulajdonba vett rabszolga a *servus*. A római felfogásban a rabszolgaság a büntetések sorában a halálbüntetés után állt. Halálbüntetést azok érdemeltek (senatusi jóváhagyás után) akik vagy hazaárulást követtek el vagy apagyilkosságot hajtottak végre.

A családfő (*pater familias*) szinte korlátlan hatalma, rendelkezési joga a familia keretébe tartozók felett, az volt az ún. *patria potestas*. E joga alapján az apa nyomorék gyermekét kithette (mint Spártában), akkor ha 5 teljes jogú polgár is ezt egyetértése mellett. Az éjjeli összejövetelek tartására vonatkozó tilalom mögött városrendészeti és biztonsági megfontolások álltak, ezzel próbálták korlátozni a plebs szervezkedését.

A 12 táblás törvények létrejöttét a hagyomány a Kr.e. 5.sz. közepére teszi, és az ún. *decemvir testület* munkájának tekinti. Már Kr.e. 462-ben C. Terentius Arsa megkísérelte, hogy keresztülvigye a hatályos törvények publikálását, s csak 10 év múltán kerülhetett sor a 10 tagú törvények összeírásával megbízott testület (*decemviri legibus scribundis*) összeállítására. A decemvireket teljhatalommal ruházták fel, működésük 1 éves időtartamára szüneteltek a hivatalok, működésüket meghosszabbították 1 évvel, s az eredetileg 10 patrícius helyett most 5 patríciust és 5 plebejst bíztak meg. A hagyomány szerint visszaéltek helyzetükkel és nem akartak lemondani, végül általános felháborodás fosztotta meg őket a tisztségüktől

A törvények nem tükröznek egységes jogállapotot. Testi sértés esetén az ún. *talio* („szemet szemért elv”) mellett feltűnik az anyagi kártérítés gyakorlata is.

A patríciusok és a plebejusok közti határ eltörlésének első feltétele a két rend tagjai között megkötött házasság jogi érvényességének elismerése volt (*ius connubii*). Ezt Canuleius néptribunus javaslatára hozták (*lex Canuleia*), a hagyomány szerint Kr.e. 445-ben.

A másik fontos törvény C. Licinius Stolo és L. Sextius Lateranus Kr.e. 367-ben meghozott három törvényjavaslata (*leges Liciniae Sextiae*). Az egyik az adósok terheit enyhítette azáltal, hogy a kifizetett kamatokat beszámították az adósság összegébe, s haladékosan biztosítottak további törlesztésre. A második megszabta, hogy a meghódított állami közföldről egy-egy polgár legfeljebb 500 iugerumot (1 iugerum = 0,25 hektár) birtokolhat. A harmadik pedig kimondta hogy az egyik consulnak ezentúl mindig plebejusnak kell lennie. Mindenesetre az 500 iugerumos felső határ túl magasnak látszik. Bonyolítja a kérdést, hogy a néptribunosoknak ekkor még nem volt joguk törvényjavaslat előterjesztésére.

Már Canuleius is kísérletet tett arra, hogy a consuli tisztséget plebejusok is betölthessék, emiatt az ezzel szembeszegülő patríciusok hosszú időn át szüneteltették a consuli hivatalt, s helyette consuli hatáskörrel felruházott katonai tribunusokat (*tribuni militares consulari potestate*) választottak.

A közjogi egyenlőség kivívása

A Licinius-Sextius-féle törvényekkel a plebejusok elérték a követelések teljesítését, ezzel lényegében be is fejeződött a patríciusok és plebejusok küzdelme. Kr.e. 367-ben Rómában felépítették Concordia szentélyét. Az ellenállás megtörésében szerepe lehetett a lex Canuleia óta érvényben lévő patríciusok és plebejusok között kialakult családi kapcsolatok is.

Kr.e. 300-ban a lex Ogulnia révén a legfontosabb papi tisztségek, a pontifex és az *augur* méltóság is elérhető lett a plebejusok számára. Kr.e. 287-ben a lex Hortensia kimondta hogy a plebsnek tribusonként hozott határozatai a senatus jóváhagyása nélkül is törvényerőre emelkedhetnek. Korábban Kr.e. 339-ben a lex Publilia alapján csak a senatus jóváhagyása (*auctoritas patrum*) emelte törvényerőre a néphatározatokat.

A római köztársaság állami és politikai intézményei

A római állam legfontosabb szerve a népgyűlés volt, itt választották meg a hivatalnokokat (*magistratus*), akikből a senatus megalakult. A népgyűlések csak olyan kérdésekben határozhattak, amelyeket az összehívásukra illetékes *magistratus* előterjesztett: ez a megszorítás lényegesen korlátozta a népakarat érvényesülését.

3 fféle népgyűlés volt, a *comitia curiata* csak családjogi kérdések (*adoptio*, végrendeletek jóváhagyása) elintézésére szolgált, továbbá a főhatalommal (*imperium*) való felruházására. Ilyenkor is csak 3 *augur* és 30 *lictor* (törvényszolga) képviselte a curiákat.

A Servius Tulliusnak tulajdonított vagyoni census szerint 18 lovas és 175 gyalogos centuriába osztotta a római polgárságot. Az utóbbiakat 5 *classis*-ba sorolták. A polgárok gyűlései (*comitia centuriata*) a legfőbb hivatalnokok rendelkezésére gyűltek össze, az egykori katonai szervezetnek megfelelően, fegyveresen s mindvégig a városfalon kívül, Mars, a római hadisten mezején (*Campus Martius*). A szavazás centuriánként történt, egy-egy centuriának egy szavazata volt. A leggazdagabb polgárok fölényét itt az biztosította, hogy az első *classis* 80 kisebb létszámú centuriára oszlott, határozata törvény (*lex*) volt; jogerőre emeléséhez eleinte a senatus jóváhagyása kellett. A *lex Hortensia* után csak háború és béke kérdésében dönthettek itt.

A törvényhozói jogkör fokozatosan a lakóterület szerint szervezett népgyűlések (*comitia tributa*) hatáskörébe megy át, ez eredetileg csak a plebs gyűlése (*concilium plebis*) volt, később fokozatosan az egész polgárság gyűlésévé alakult, s vagy az ún. curulisi *magistratusok* hívták össze, ilyenkor a neve *comitia tributa*, vagy a plebejus *magistratusok* (*concilium plebis*).

A szavazás tribusonként sorban történt, a 35 tribusnak 1-1 szavazata volt, többségi alapon történt, tehát 18 tribus azonos állásfoglalása döntött. A vagyonos polgárok befolyását biztosította, hogy a szegény városi lakosságot csak a 4 városi tribusba osztották be, valamint az is, hogy az Itália távoli területein fekvő tribusokból költséges volt Rómába utazni, márpedig Rómában szavazáson részt venni csak személyesen lehetett.

A *magistratusok* jogköre a királyi hatalom különböző funkcióinak elkülönülése, és a szaporodó feladatoknak megfelelően alakult ki. A hivatalok elnyerése választás útján történt, és időben korlátozott volt (az állandó *magistratusok* hivatali ideje 1 év) az ún. *collegatitás*-ban, tehát abban, hogy minden hivatalt egyidejűleg egyenlő jogkörrel két vagy több személy viselt. Mindez biztosította az arisztokrácia kollektív befolyásának érvényesülését, a *magistratusok* hivatali idejük alatt nem voltak felelőségre vonhatók (*accusare non licet magistrum populi Romani*).

Az állandó *magistratusok* közül a *consulokat* illette meg az *imperium maius*, vagyis a legfőbb polgári hatalom, a hadsereg vezetése. A consul előtt 12, vesszőnyalábot (*fascis*) hordozó személy (*lictor*) haladt, a városon kívül ezekben bárdot tűztek a consul korlátlan hatalmának jeléül. Az éveket, kb. Kr.e. 472-től kezdve a két consul nevével jelölték.

Mikor a *Licinius-Sextius* (Kr.e 367) féle törvény előírta, hogy az egyik consulnak plebejusnak kell lennie, a patríciusok a következő évtől (Kr.e. 366) elérték, hogy egy praetort válasszanak soraikból, a praetorok, mint a consulok alárendelt társa és helyettese biztosította a patríciusok túlsúlyát.

A *praetor* fő feladata a városi rend fenntartása, s később a lényegesebbé váló polgári és büntető bírászkodás (*iurisdictio*) volt. A praetort 6 lictor illette meg. A plebejusok Kr.e. 337-ben a praeturát is elnyerték (az első plebejus praetor Q. Publilius Philo volt).

Kr.e. 443-tól ötévenként 2-2 censort választottak, a censorok hivatali idejük 1,5 évig tartott, Kr.e. 351-ig csak a patríciusok közül kerültek ki a censorok, a *lex Publilia* (Kr.e. 339) értelmében azonban az egyik censor plebejus lett. Hatáskörük a census lebonyolítása, a polgárok centuriákba és tribusokba osztása, a senatus névjegyzékének összeállítása, befolyást gyakoroltak a pénzügyek irányítására, ők szabták meg az adók, vámok, s a közmunkák bérletének összegét elosztását. Határozataik megfellebbezhetetlenek voltak, nem estek néptribunusi vétőjog alá sem. Katonai jogkörük nem volt.

A censorokat a comitia centuriatán választották. A consulok pénzügyi-adminisztratív segítőitársai a *quaestorok* voltak, őket a comitia tribután választották, Kr.e. 447-től kezdve évente 4-4-et. A quaestorok felügyeltek az államkincstárra, a pénzügyekre és a hivatalos okmányokra, kezelték a hadsereg zsoldját, fizették a zsoldot, felosztották és értékesítették a zsákmányt. A plebejusok a quaestori hivatalt Kr.e. 409-től nyerték el.

A néptribunusok (*tribuni plebis*) nem tekinthetők magistratusoknak, feladatuk a plebs érdekének védelme (*ius auxilii*). Beleszólhattak az állandó magistratusok intézkedéseibe, kivéve a censort, hatálytalaníthatták azok rendelkezéseit, ez volt a *ius intercessionis*, vagyis a „vétőjog”. A tribunusok személye szent és sérthetetlen (*sacrosanctus*) volt a város falain belül, lakóházukban minden plebejus menedéket talált. A néptribunusok hívták össze a *concilium plebis*t, később jogot nyertek a senatus összehívására. Szerepük hatékonyságát csorbította, hogy a senatusnak sikerült a tribunustestületbe is a maga híveit beválasztatni. A néptribunusok száma kettőről négyre majd tízre emelkedett. A tribunusok segítőtársa a két *aedilis plebis* volt, ők kezelték a plebsnek a Ceres szentélyében elhelyezett levéltárát és pénztárát. Kr.e. 366-tól a *praetura* bevezetésével két *aedilis curulist* is választottak, eleinte a patríciusok köréből. Az aedilis curulisok feladata a városi rend fenntartása (*cura urbis*), a piaci árak ellenőrzése, és az élelmiszer ellátás biztosítása (*cura annonae*), valamint nyilvános játékok rendezése (*cura ludorum*).

A legjelentősebb magistratus a *dictator* volt, az államot fenyegető veszély esetén választották meg 6 hónapnyi időtartamra, kezében egyesült az államhatalom összessége (*summum imperium*). A dictatort (*magister populi*) hatalma jeléül 24 lictor kísérte, helyettese a lovasság parancsnoka (*magister equitum*) volt. Az első plebejus dictatort Kr.e. 356-ban választották meg.

Az ún. *curulisi méltóságok* (*consul, praetor, aedilis, curulis*) viselői hivataluk lejártával életfogytiglan a senatus tagjai lettek, így a senatus az arisztokrácia fellegvárának számított. A senatus névjegyzékébe (*album*), a tanácstagok rangjuknak megfelelő sorrendben szerepeltek a volt consulokon

(*consulares*) kezdve lefelé. A senatus döntött háború és béke, valamint a rendkívüli teljhatalommal való felruházás kérdésében, irányította a külpolitikát, ellenőrizte az állam pénzügeit.

Az arisztokrácia, osztályuralmának kultikus-szagrális jelleget is igyekezett biztosítani. Ezt szolgálták a vallási jellegű magistraturák, az egyes papi méltóságok és *papi collegiumok*, amelyeknek a tagjai a tekintélyes senatorok soraiból kerültek ki. Rómában ugyanis nem volt külön papi rend. A legfontosabb papi testület volt a három-, majd hattagú pontifex collegium, élén a *pontifex maximus*sal, az állam szagrális fejével. Kr.e. 300-ban a *lex Ogulnia* elérhetővé tette a plebejusok számára ezt a méltóságot (az első plebejus pontifexet mégis csak Kr.e. 252-ben választották meg).

Mindvégig a patríciusok közül választották Ianus papját az ún. *rex sacrorum*ot, ebben a király szagrális funkcióinak csökevénye élt tovább. A rex sacrorum idővel háttérbe szorult a pontifex maximus mögött. Fontos feladatot láttak el a *fetialisok*, ők végezték az állam számára fontos diplomáciai aktusokat, a követi teendőket, hadüzeneteket, a békeszerződéssel kapcsolatos szertartásokat. A fetialis tisztség a köztársaság nagy részében szünetelt, majd Augustus újíttotta fel. Nagy befolyást gyakorolt az arisztokrácia az *augurok* (jóspapok) testülete révén is: az általuk észlelt és értelmezett ún. előjelek (madarak repülése, különböző meteorológiai jelenségek) alapján tüzték ki a népgyűlés lefolytatását.

Fontos szerepük volt a hivatalos kultusz ápolásában Vesta istennő papnőinek (*virgines Vestales*).

Közép és Dél-Itália meghódítása

Róma ügyesen kihasználta ellenfeleinek belső társadalmi viszályait, ellenségeinek egymás közötti érdekellentetteit, ez volt az ún. „*divide et impera* – oszd meg és uralkodj”

A latin szövetség felújítását elősegítette a gallok ismételt támadása Latium területe ellen. Róma kapcsolatot teremtett I. Dionysios syrakusai tyrannossal, aki a Karthágóval kötött békeszerződés (Kr.e. 392) óta Szicília jelentős részének ura, s Kr.e. 387-ben már Rhegionban is megveti a lábát. I. Dionysios gabonát szállít Rómának, megtámadja az etruszk Caere városát, s elfoglalja kikötőjét Pyrgoít (Pyrgi). Dionysios kihasználva az észak-itáliai etruszk uralom összeomlását, kikötőhelyet létesített a Pó torkolatvidékén (Ancona, Adria) valamint az adriai-tengeri Issa szigetén.

Kr.e. 361-360-ban újabb gall betörés volt, majd ezt követően Kr.e. 358-ban megújított latin szövetség ismét elismerte Róma vezető szerepét. Kr.e. 354-ben szerződést kötnek a samnisokkal kölcsönös érdekeik előremozdítása érdekében.

Kr.e. 354-349 közé esik néhány *aequus* és etruszk várossal kötött szerződés. Kr.e. 348-ra tehető Róma és Karthágó második szerződése: ebben biztosítják „alattvalóik” védelmét, ellenben pl. az ellenséges *volscusok*kal szemben nem vetnek gátat a pun rablóvállalkozásoknak.

A gallok felett aratott Kr.e. 349. évi győzelem híre Görögországba is eljutott, tudomást szerzett róla Aristotelész is. Kr.e. 332-ben vagy 331-ben aztán a keltákkal is békét kötnek, ez tehermentesítette Rómát észak felől, s megkönnyítette a déli expanziós politikát. Veii körzetét sikerült biztosítani, ugyanekkor építik ki Ostiát, Róma tengeri kikötőjét. Elfoglalják Satricumot, a *volscusok* latiumi hídfőállását. A Lanuvium melletti csatában leverik központi hatalmuk Antium hadseregét. Antium kénytelen volt kiszolgáltatni hajóit.

Még ezt megelőzően következik be a Campani északi részének elfoglalása. Campania területére a Kr.e. 5.sz. folyamán kiterjesztették hatalmukat a *samnis* törzsek. Róma gyors sikerét elősegítette a legjelentősebb campaniai város, Capua nagybirtokos arisztokráciájának az ún. lovagoknak a támogatása is. Ennek jutalmaként Kr.e. 338-ban a várost szavazati (tehát politikai) jog nélküli közösségé (*municipium sine suffragio*) minősítik, az 1600 campaniai lovag teljes polgárjogot (*civitas optimo iure*) kap. Ez az ún. első *samnis* háború (Kr.e. 343-341).

Róma sikerei megbontották a latin szövetség egyensúlyát, a latin szövetséges társak azt követelték, hogy az egyik consul és a senatus létszámának a fele közülük kerüljön ki, ezzel egyidejűleg megtagadták a szövetségi hozzájárulás kifizetését. Támogatásukra megnyerték a *volscusok* (Antium) és Capua támogatást, kitört a latin háború (Kr.e. 340-338), melyet Róma a capuai arisztokrácia támogatásával a karthágóiak és a *samnisok* jóindulatú, tartózkodó magatartása mellett 3 eredményeként győzelemmel fejezett be. A döntés Trifanum mellett, az *auruncusok* területén zajlott le. A diadalt egy szerteágazó szövetségi hálózat, messzire számító kiépítése jelentette.

A campaniaiaktól elvették a falernumi földeket, ahol Kr.e. 318-ban megszervezték a Falerna tribust. A campanusok polgárjogot kaptak szavazati jog nélkül (*civitas sine suffragio*), pénzt verhetek Róma nevében, megtarthatták saját hivatalnokaikat és törvényhozásukat.

Az ún. *ariciai latin szövetséget* feloszlatták, tagjait elszigetelték egymástól. A Róma környéki kisebb városokat beolvasztották. Aricia, Lanuvium, Nomentum, Pedum és Tusculum municipium lett. A többi latin város (Tibur, Praeneste, Lavinium, Cora) külön-külön szerződés alapján elnyerték a kereskedelem és vagyonszerzés jogát (*ius commercii*), érvényben maradt az ún. *ius migrationis*, melynek alapján a Rómába költözött latinok polgárokká válhattak. Egy részük megkapta a *ius connubiit*, a római polgárokkal való házasságkötés jogát is.

A volscusokkal szemben erősebben léptek fel, Antium, Privernum, Velitrae és Terracina földjeinek jó részét elkobozták, ezeken létesült az Ufentina tribus. Lakói *cives sine suffragio* lettek.

A rómaiak folytatták előrenyomulásukat dél felé. Neapolis ostromával közvetlen összeütközésbe kerültek hatalmas déli szomszédaikkal, s az ellenérdekek az ún. samnis háborúban robbantak ki.

A samnis törzsek, már Kr.e. 5.sz. elfoglalták az etruszk Capuát, majd Kymét (Kr.e. 421-ben), Nolát, Nuceriát és a Silarus folyóig terjedő vidéket. A picentes és frentani törzsek az Adria-tenger keleti partvidéket kerítették hatalmukba.

A bruttiusok elfoglalták Sila félszigetét és több görög várost. A lucanusok délkelet felé nyomultak, s az iapygokkal egyesülve a legnagyobb görög gyarmatvárost Tarast (Tarentum) fenyegették.

Tarentum még Spártától is segítséget kért, s az anyaország III. Archidamos vezetésével küldött csapatokat.

III. Archidamos Kr.e. 342-ben a Manduria melletti csatában elesett. A lucanusok elfoglalták Hérakleiat. Végül épeiroi Alexandros, a molossus dinasztia királya (Nagy Sándor nagybátyja) győzte le az iapygokat, majd az egyesült lucanis-samnis sereget Paestumnál (Poseidónia), s elfoglalta Consentiát (Kr.e. 334).

A rómaiak és a samnisok Kr.e. 341-ben megújították szerződésüket. Amikor azonban a rómaiak elfoglalták Neapolist, kitört a második samnis háború (Kr.e. 326-304), (Neapolis ostromának idején történt, hogy Q. Publilius Philo consul imeriumát meghosszabbították [*prorogatio*]). A szokatlan hegyi terepen a rómaiak nem boldogultak. Kr.e. 321-ben a Caudiumi-szorosban, a samnisok körülzárták a rómaiakat, akik alig tudtak elmenekülni.

A harcok tovább folytatódtak, a hadsereget átszervezték mozgékonyabb egységekre (manipulusokra), rövidebb hajítódárdákkal szerelték fel a hadsereget, ekkor jelent meg a kelta eredetű kétélű kard a *gladius*.

A küzdelemben hamarosan bekapcsolódott többi itáliai nép is. A harci helyzet Kr.e. 314-től, Bovianum elfoglalásától kezdve kedvezőbben alakult Róma számára. Kr.e. 312-310 között kiépítették a Campania szívébe vezető hadiutat a *Via Appiát*. Q. Fabius Rullianus Kr.e. 308-ban békét kötött az etruszkokkal, majd Kr.e. 304-re a samnisok ellen is sikeresen befejezte a háborút. A samnis szövetség azonban elvesztette Campaniát, az aequisok és a hernicusok végleg Róma fennhatósága alá kerültek. A békeszerződés értelmében a rómaiak coloniákat létesítettek a samnis törzsszövetség területén, ezeket a samnisok további elszigetelésre használták fel. Ezeket a coloniákat Róma felől ugyancsak jó minőségű utakkal kötötték össze.

A Kr.e. 3.sz. elején a legtöbb kelta törzs etruszk támogatással ismét elérte a római területek határait, a samnisok megerősítették helyzetüket Lucaniában, ez vezetett a 3. samnisi háborúhoz (Kr.e. 298-290).

Umbriában a kelta egységekkel megerősített samnis seregnek az etruszkokkal való egyesülése s ezzel Róma körülzárása fenyegetett. A rómaiak erélyes etruszki fellépése etruszk kapitulációhoz vezetett, s a Clusiummal megújított szerződés megnyitotta az utat a római légiók előtt Umbria felé. A római sereg győzelme Sentinum mellett (Kr.e. 296-ban) nemcsak a háború kimenetelét döntötte el, hanem egész Itália további sorsát, megalapozta Róma hegemoniáját.

A harcok még elhúzódtak néhány évig, Venusia colonia stratégiai helyzete révén megadásra kényszerült az immár dél felől is elszigetelt samnis szövetség. A háborút M'. Curius Dentatus, az híressé vált „*homo novus*” fejezte be. Az elfoglalt samnis területek korlátozott római polgárjogot kaptak (*civitas sine suffragio*). Castrum Novum és Firmum coloniák alapításával (Kr.e. 269) Róma megvetette lábát Itália keleti partvidékén is. A Lacus Vadimonius melletti csatában (Kr.e. 283) a keltákat kiszorították, a megszállt területekről, földjeik az ún. *ager Gallicus* egy részét elkobozták. Az umberekkel és az etruszkokkal szemben enyhém jártak el. A fellázadó senonokat M'. Curius Dentatus, a Kr.e. 284. év consula verte le, majd bosszúhadjáratot indító boiok felett P. Cornelius Dolabella aratott győzelmet (Kr.e. 283-ban). A köztársaság területe ekkor érte el a 20 000 km²-t

Róma szomszédságba került Magna Graeciával, a rómaiak Kr.e. 303-ban szövetséget kötöttek a lucanusokkal. A lucanusok kihasználták az alkalmat Tarentum (Taras) a leggazdagabb dél-itáliai kereskedőváros megtámadására. Tarentumtól először Kleonymosnak (spártai) a seregei hárították el a veszélyt, majd Agathoklés, Syrakusai tyrannosa nyújtott segítséget. Agathoklés halála (Kr.e. 289) után a bruttiusok visszafoglalták Hippóniont, a lucanusok megtámadták Thurioit. Thurioi Rómától kért segítséget, Rómának ez kapóra jött, Kr.e. 285-ben egy római helyőrség bevonult a városba, majd Kr.e. 282-ben egy római flotta is bevonult a város kikötőjébe. Ezzel azonban megsértették a Kleonymos idejében (Kr.e. 303 v. 302-ben) kötött megállapodást, melynek értelmében római hadihajó nem haladhatott túl a Krotón közelében lévő Laciniumi hegyfokon túl (tehát nem vonulhatott be az Adriára). A rómaiak bevonulását úgy értelmezték, hogy a helyi arisztokrácia római segítséggel akarja visszakaparintani hatalmát, ezért a tarentumiak megtámadták a hajókat, valamint a Thurioiban maradt római helyőrséget is, ezzel elkezdődött Tarentum és Róma konfliktusa.

A tarentumiak segítségül hívták a Pyrrhost, az épeirosi királyt, aki örömmel vállalkozott a feladatra, mert az volt a terve, hogy a dél-itáliai és szicíliai görög városok egyesítésével egy nagy nyugati birodalmat hoz létre¹. A tarentumiak bízva Pyrrhosban, elutasították a római követeléseket és még a követeket is bántalmazták, a követek bántalmazása valószínűleg csak római kitaláció volt, hogy igazolni tudják, hogy jogos háborút (*bellum iustum et pium*) folytatnak.

Pyrrhos a korabeli viszonyokhoz képest jól felszerelt sereggel kezdte meg a harcot, volt néhány harci elefántjai is melyeknek későbbiekben nagy hasznát vette. Kr.e. 280-ban a Hérkleia melletti csatában, majd Kr.e. 279-ben Asculum melletti csatában győzelmet aratott. Capua és Neapolis is kitartott Róma mellett, emiatt hiúsult meg Pyrrhos Róma elleni hadjárata. Pyrrhos másodig csatája

¹ lsd. Plutarchos - Pyrrh

pedig akkora véráldozatot követelt, hogy a hadvezér maga ajánlott békét, ez volt az ún. *pyrrhos-i győzelem*.

A harcok közben a tarentumiak összevesztek Pyrrhossal aki emiatt átkelt Szicíliába, itt aztán nagy lelkesedéssel fogadták a hadvezért, aki egyébként Agathoklés veje volt. Pyrrhos, majdnem teljesen kiszorította a karhagóiakat a Szicíliából, ezután tervbe vett egy afrikai expedíciót ezt azonban a szicíliaiak nem voltak hajlandók kifizetni ezért a hadvezér visszatért Itáliába. Az itáliai visszatérésre Kr.e. 276-ban került sor ekkor vette észre, hogy mekkora stratégiai hibát követett el, ugyanis a rómaiak kihasználták a közbeeső időt a felkészülésre. Ez abból állt, hogy a rómaiak megújították korábbi szerződésüket Karthagóval, s ebben a szerződésben összehangolták álláspontjaikat Pyrrhossal szemben.

Róma megtalálta az ellenszerét Pyrrhos elefántjaival szemben Kr.e. 275-ben a Beneventum melletti csatában a római íjászokat sikeresen alkalmazták, a megsebzett elefántok saját táborukban tettek kárt. A rómaiak M'. Curius Dentatus vezetésével győzelmet arattak. Pyrrhos visszatért Görögországba, a Peloponnésos birtokáért vívott küzdelemben Argosban utcai harcok során esett el Kr.e. 272-ben. Ugyancsak Kr.e. 272-ben kapitulált Tarentumban hagyott helyőrsége is, a tarentumiakat kötelezték hogy adják át hajóikat és bontsák le a városfalat.

A rómaiak ezt követően meghódolásra kényszerítették a Pyrrhosszt támogató samnis, lucanus és bruttius törzseket, majd Kr.e. 270-ben elfoglalták a görög Rhégiont és Kr.e 265-ben az etruriai Volsiniit, s ezzel lezárult Itália meghódítása.

Róma újabb coloniákat szervezett: Picenumban Ariminumot (Kr.e 268) és Firmumot (Kr.e 264), Etruriában a tengerparton Alsiumot (Kr.e 247) és Fregenaet (Kr.e. 245). Kr.e. 245-ben kezdték el építeni Pisa felé a *via Aureliát*. Lucaniában létesült Paestum colonia, az iapyg területen Brundisium (Kr.e. 268)

II. Ptolemaios Philadelphos egyiptomi uralkodó, aki Pyrrhossznak az apósa volt, Kr.e. 272-ben barátsági szerződést kötött Rómával.

Róma és Karthágó (A pun háborúk)

A Kr.e. 3.sz. elejére Karthágó a Földközi-tenger nyugati medencéjének vezető hatalma lett. Szövetségbe tömörített több föníciai gyarmatvárost Észak-Afrika partvidékén, az Ibériai-félszigeten, Szardínia és Szicília területén, határai magukba foglalták nagyjából a mai Tunézia, Líbia és Marokkó területét. A pun nagyhatalom szilárd gazdasági alapokon, céltudatosan kiépített kereskedelmi-katonai támaszpontokon nyugodott.

A karthágói gazdasági élet két fő ága a kereskedelem és az ültetvényes mezőgazdaság volt, hatalmas kereskedelmi és katonai flottát építettek ki, s kisajátították a cserekereskedelmet a Földközi-tenger nyugati medencéjében. A karthágói kereskedelemben fontos szerepet játszottak a saját termékek, pl. textil és festőipari termékek, a kerámia és fémárutermékek, valamint az elefántcsont feldolgozás.

Karthágó gazdaságát tovább növelte a hatalmas rabszolgatömegek kényszermunkával művelt afrikai földek termékeinek áruba bocsátása, valamint az, hogy a fennhatósága alatt álló területeken megtiltotta az önálló kereskedelmet. Ezenkívül kiterjedt diplomáciai kapcsolatokat is folytatott.

Minden hatalom a vagyonos családok kezében volt. Az állam irányítói szerve a 300 főből álló nagytanács, amelynek a leggazdagabb kereskedők életfogytiglan a tagjai voltak. Ennek a nagytanácsnak a tagjaiból alakult a 30 főnyi ügyintéző kistanács. A legfőbb végrehajtó hatalom az évenként választott két *suffes* (bíró).

A földbirtokos osztály fellegvára a Kr.e. 5.sz. közepén alakult 104 tagú bírói testület. A hivatalnokokat a népgyűlés választotta. Karthágó terjeszkedő politikája miatt egyre nagyobb súlyra tettek szert hadvezérek. Ezek az első századok során Mago utódai közül kerültek ki, majd Kr.e. 3. sz.-ban a Barkasok kerültek előtérbe.

A karthágói állam sebezhető pontjai az oligarchia szűk társadalmi bázisa, az általa meghódított libyai törzsek gyűlése, a zömében zsoldos hadsereg megbízhatatlansága, valamint az államvezetésnek és a hadvezéreknek a legkritikusabb helyzetekben kiéleződő ellentéte.

A Szicília birtokaiért folytatott harc Himeránál kudarcba fulladt, Karthágó ekkor mintegy kárpótlásként afrikai területek gyarapításába kezdett, ekkor alakultak ki a nagybirtokok, amik a földbirtokosok megerősödésével a 104 tagú bírói testület megalakulásához vezetett.

Az 5.sz. utolsó évtizedeiben hadvezéreik sziget jelentős részét elfoglalják, ebben csak syrakusai tyrannosa I. Dionysios korlátozta őket.

Kr.e. 366. évi békekötést követően Karthágó Rómával is megújította korábbi szerződését (Kr.e. 348-347). Ebben kifejezésre jutatták Sziciliára vonatkozó igényüket, s igyekeztek elvágni Róma déli irányba való terjeszkedésének lehetőségét.

Amikor II. Dionysios dél-itáliai hatalma összeomlik, a punok ismét támadásba lendültek. Syrakusai segítséggel kivívott krimisosi győzelme (Kr.e. 339) után Agathoklészszel szemben is beérik a nyugati partvidék feletti uralmuk biztosításával. A földbirtokos réteg örült, hogy Nagy Sándor váratlan halála révén megszabadult a macedón expanzió fenyegetésétől.

Az első pun háború

Rómát nyugtalanította, hogy a punok az Ibériai-félsziget, Szardínia, Korzika és Szicília területén egyre terjeszkedő támaszponthálózatukkal (már említett kereskedelmi-és katonai támaszpontok) körülzárják az Appennini-félszigetet.

A Pyrrhos elleni érdekek még egyszer utoljára egy táborba szólították Rómát és Karthágót. Ha valakinek kétségei merülnének fel Karthágó terveit illetően, akkor kijózaníthatónak tűnhet az a tény, hogy mikor Tarentum épeirosi helyőrségének parancsnoka Milón Kr.e. 272-ben átadta a várost L. Papirius Cursor consulnak, egy karthágói hajóraj már jó ideje a kikötő közelében cirkált. Ezután már csak ürgy kellett, hogy a háborús felek megtalálják a *casus bellit*. A háborús ok abból adódott, hogy Róma beavatkozott Karthágó szicíliai érdekszférájába. Az történt, hogy II. Hierón, Syrakusai tyrannosa összeütközésbe került Agathoklés volt campaniai zsoldosaival a *mamertinusokkal*, akik vezérük halála után visszafoglalták Messanát.

A várható görög támadás miatt a zsoldosok egy része Karthágónak ajánlotta fel a várost, majd Rómától kértek segítséget (a helyzet fonákjával a rómaiak tökéletesen tisztában voltak). Ugyanis a Rhegiummal átellenben fekvő kikötővárossal a punok kulcsfontosságú erődítményhez jutottak volna, ezt mindenképpen meg kellett akadályozni.

A rómaiak átkeltek Sziciliába, s Kr.e. 264-ben Appius Claudius Caudex consul hadat üzent a punoknak. A rómaiak elfoglalták Messanát, gyorsan szétverték a pun, majd syrakusai sereget, s a várost 100 talentum hadisarc megfizetésére kötelezték.

Kr.e. 262-ben Akragas (Agrigentum) városát is elfoglalták, itt 25 000 hadifoglyot ejtettek, akiket eladtak rabszolgának.

A rómaiak 120 hajóból álló hadiflottát építettek, az első összecsapásra Kr.e. 260-ban a Lipari-szigetekenél nem járt sikerrel. Cn. Cornelius Scipio Asina consul is fogságba esett. Ezt követően azonban C. Duilius consul Mylae mellett megverte a pun hajóhadat. Az első tengeri győzelmek után megkezdődik Szardínia és Korzika elfoglalása. A tengeri sikereket egy újítás hozta meg a rómaiak számára ez volt a csapóhíd (corvi).

Az afrikai hadjárat

A senatus expedíciós sereget küldött Afrikába, a 230 hajóból álló flotta az eknomosi hegyfok mellett megvívott tengeri ütközetben elérte az áttörést. Az eknomosi hegyfok mellett vívott tengeri csata volt az ókor legnagyobb csatája a tengeren.

A római légiók átkeltek Afrikába, s Clupea közelében szálltak partra. A senatus ekkor hibát követett el, visszahívta az egyik consult, M. Atilius Regulus pedig folytatta az előrenyomulást numida és libyai törzsek támogatása mellett. Karthágó békét kért, azonban a kemény feltételeket nem fogadta el és inkább görög zsoldosokat fogadott fel. Regulus consul vereséget szenvedett a spártai Xanthippos seregével szemben. A visszatérő hajók, viharba kerültek és Itália partjainál elsüllyedtek. Így ért véget az afrikai expedíció Kr.e. 249-ben.

Hamilkar Barkas újjászervezte a pun szárazföldi haderőt, s Heirkte erősségét elfoglalva szakadatlanul támadta a rómaiakat. Kr.e. 242-ben C. Lutatius Catulus blokád alá vette Lilybaiont (Marsala) és Drepanont, majd győzelmet aratott a punok felett.

Ezután Hamilkar is kilátástalannak ítélte a harcot, békét kötöttek, melynek értelmében Karthágó átadta Rómának Sziciliát, valamint Szicília és Itália között fekvő szigeteket.

Róma és Karthágó az I. pun háborút követő időszakban

A karthágói vezetés összeütközésbe került a Sziciliából hazatérő zsoldosaival, mert nem tudták kifizetni a zsoldjukat, ami a katonák lázadásához vezetett. A libyai Matho és a campaniai Spendius vezette megmozdulás, általános felkeléssé szélesedett ki. A punoknak csak 3 és fél éves hadakozás után (Hamilkar vezeti) sikerült úrrá lenni a felkelésen.

Eközben Kr.e. 237-ben a szardíniai pun helyőrség ismét felajánlotta Rómának a szigetet, Róma először elutasította, amikor azonban látták Hamilkar sikereit éltek az alkalommal. A rómaiak elfoglalták szardíniát és Korzikát. Karthágó a helyőrség átállítását egy hajóhad küldésével akarta megakadályozni, ezt Róma a békeszerződés megsértésének tekintette. Karthágó, hogy elkerülje a háborút gyorsan fizetett 1200 talentumnyi hadisarcot.

Hamilkar Kr.e. 237-ben seregével átkelt az Ibériai-félszigetre, célja Sierra Morena ezüstbányáinak kiaknázása és az ibér törzsek katonai erejének a felhasználása volt a célja.

Róma Kr.e. 231-ben kért először magyarázatot a pun hadvezér tettére, a kérdésre a punok azt a választ adták, hogy az itt található bányák kiaknázásával kívánják előteremteni azt a pénzt amit Rómának hadisarc gyanánt kell fizetni.

Hamilkar halála után Kr.e. 229 v. 228 után utóda (veje) Hasdrubal nyíltabban folytatta a térségben a hódító politikát, valamint megalapította Karthágó Nova-t.

Róma harca a keltákkal Észak-Itáliában

Kr.e. 226-ban Észak-Itáliára törő kelta törzsekkel vívott harc megakadályozta a Karthágóval szembeni fellépést. A Pó völgyében lakó kelták (boiok, insuberek, lingonok, tauriscusok) betörését az ager Gallicusnak C. Flaminius Kr.e. 232. évi javaslatára megkezdett felosztása váltotta ki.

A rómaiak ellentámadást indítottak, melyben segítségükre voltak a venetek és a cenomanok, s Kr.e. 225-ben a Telamon hegyfoknál ill. Acerrae és a Clastidium melletti csatában (Kr.e. 222) kivívott római győzelemmel ért véget a kelta törzsek felkelése.

A rómaiak elfoglalták Mediolanumot. Kr.e. 226-ban Hasdrubal kötelezte magát, hogy nem terjeszkedik az Iberus (Ebró) folyó vonalán túl. Ezenkívül a rómaiak kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötöttek Saguntummal.

Hasdrubalt Kr.e. 221-ben meggyilkolták, utóda Hannibál lett. Hannibál megtámadta Saguntumot, a rómaiak tiltakozását azzal hátrította el, hogy a Kr.e. 226. évi szerződés értelmében az Ebró folyótól délre fekszik, tehát pun érdekszférába tartozik. Róma nem tudott lépni, hiszen az illyr háború még folyt.

Amikor azonban Saguntum Kr.e. 219-ben elesett, Hannibál felrúgta a Kr.e. 226-os szerződést és átlépte az Ebrót. Róma Hannibál kiadatását követelte ezt a pun vezetés megtagadta. Ekkor Róma hadat üzent Karthágónak.

A tengeren Róma volt az úr, ezért Hannibálnak új utat kellett találnia. A pun hadvezér az Alpokon való átkelés mellett döntött, bár nagy veszteségekkel járt, de sikerült 5 hónap alatt. Hannibál az Isére völgyében vonult az Alpok felé a Mont Cenis-hegység Col de Clapier nevű hágóján kelhetett át.

Hannibál keltákkal töltötte fel a seregét, majd a Ticinus folyó mellett lovas csatában szétverte P. Cornelius Scipio consul lovasságát (Kr.e. 218). Majd újabb csapást mért Scipio és Longus consulok egyesült seregére a Trebia folyó közelében, ezzel a két vereséggel Észak-Itália elveszett Róma számára.

Az első kudarcok hatására a plebs nyomására választották meg C. Flaminiust consulnak. A két consuli sereg igyekezett meggátolni Hannibál útját Itália belseje felé. Hannibál azonban a kiáradt Arnus folyó mocsaras völgyében áthatolva, a római vonalak hátába került, s vereséget mért rájuk. Ezt követte, hogy az üldözésére induló C. Flaminius consult a Trasimenus tónál törbe csalta, s seregét levágta.

Rómában megválasztották dictatornak Q. Fabius Maximust. Fabius belátta, hogy nem bocsátkozhat nyílt csatába Hannibállal szemben, úgy vélte, hogy a pun sereg számára a legfontosabb az élelmezés ezért folyamatosan nyugtalanította az utánpótlást. Fabius Maximus taktikájával nem értett egyet a lovasság vezetője M. Minucius lovasparancsnok sem, pedig később még társdictatorrá is kinevezték.

Kr.e. 216. év consulai, L. Aemilius Paulus és C. Terentius Varro seregei és Hannibál seregei Kr.e. 216 nyarán találkoztak az apuliai Cannae közelében.

Hannibál hasonló taktikát alkalmazott a kb. 2x-es római túlerővel (kb. 80 000 fő) szemben mint az athéniaiak a perzsák ellen Marathónnál. A legyező alakban felállított hadoszlop a csata folyamán hátrálni kezdett, a széleken elhelyezett lovasság pedig mikor megfutamította a rómaiak lovasságát visszafordult, s ha időben ért vissza sikeresen körülfárta a római sereget. A cannae-i vereség hatására a dél-itáliai törzsek (samnisok, lucanusok, bruttiusok) nagy része a punok mellé állt. A campaniai görögök nagy része azonban kitartott Róma mellett.

Cannae után Rómában fegyverbe szólítottak minden 17 éven felüli polgárt, ezenfelül államköltségen még 8000 rabszolgát is vásároltak. A rómaiak Fabius Maximus taktikáját követték, Itálián kívüli támaszpontok megszerzésével igyekeztek elszigetelni Hannibált. Az első római siker az volt, hogy Pergamon támogatását megszerezve 10 éven át távol tudták tartani Itáliától V. Philippos makedón királyt aki Hannibál szövetségesének számított (így az I. makedón háború [Kr.e. 215-205] Illyria és Görögország területén játszódott le).

Kr.e. 212-ben Marcellus vezetésével a rómaiak elfoglalták Syrakusait, majd Agrigentumot (Kr.e. 210). A római hajóhad megőrizte fölényét a tengeren, ezt mutatja, hogy Kr.e. 210-ban a nagy római éhínség idején is befutottak IV. Ptolemaios élelmiszer szállítmányai.

A háború kimenetele szempontjából döntő jelentősége volt a hispániai hadműveleteknek, itt Scipio és fivére Cnaeus elfoglalták Saguntumot. Kr.e. 211-ben azonban Hannibál fivéreivel Magóval és Hasdruballal szemben a rómaiak vereséget szenvedtek. Kr.e. 210-ben Cornelius Scipio fiának a vezetésével sereget küldtek Hispániába, ekkor fordult elő először, hogy magánszemély imperium birtokában hadsereget vezetett. Scipio Kr.e. 209-ben elfoglalta Karthago Nova-t, majd Kr.e. 206-ban az Ilipánál kivívott győzelme után megalapította az első római coloniát Itália területén.

Hasdrubal, Kr.e. 207-ben megismételte Hannibál útját, átvonult Itáliába, Hannibál nem tudta megakadályozni Capua Kr.e. 221-es visszafoglalását. Kr.e. 209-ban a 80 éves Fabius Maximus vezetésével a rómaiak bevették Tarentumot. Hannibál hiába várta a támogatást ezt nem kapta meg.

Ekkor a Metaurus folyónál M. Livius Salinator és C. Claudius Nero consulok hadai megsemmisítették Hasdrubal 30 000 főnyi seregét.

Kr.e. 205-ben consullá választották Scipiót. Kr.e. 204-ben Scipió 30 000 főnyi sereggel partra szállt Leptisnél Afrikában, itt csatlakozott hozzá Massinissa numida királyfi. Az első vesztes összecsapás után a pun államtanács fegyverszünetet kért, s kötelezte magát, hogy Itáliából hazarendeli Hannibál és Mago seregeit. Hannibál mielőtt azonban elhagyta Itáliát a bruttiumi Lacinium-hegyfok Héra templomában egy feliraton örökítette meg a tetteit.

A punok csak Hannibál hazaérkezéséig tartották a fegyverszünetet, Kr.e. 202-ben Zama Regia város közelében vívta meg a II. pun háború sorsát eldöntő ütközetet a két sereg. A zamai csatában Scipio lényegében lemásolt Hannibál Cannae-nál bevált stratégiáját. A Kr.e. 201-ben kötött békeszerződés értelmében Karthágó elvesztette az összes tengeren túli birtokát, s afrikai területeit is megnyirbálták Massinissa javára, ezenkívül 50 évre elosztva 10 000 talentumnyi hadisarcot kellett fizetnie.

A harmadik pun háború

Karthágó gazdaságilag megerősödött, felajánlották, hogy 10 év alatt kifizetik az 50 évre tett hadisarcot. A római uzsorások féltékenyek lettek, ezt hangoztatta M. Porcius Cato is. A Karthágó elleni fellépésre Massinissa és Karthágó összecsapása szolgáltatta az ürügyet. Massinissa, numida király állandóan háborgatta a punokat, és a római senatus folyamatosan a numida királynak adott igazat. Kr.e. 149-ben a punok végre fegyvert fogtak, hogy megvédjék magukat (Róma beleegyezése nélkül). A senatus erre hadat üzent. A karthágóiak először teljesítették a rómaiak követelését, amikor azonban a consulok azt követelték, hogy bontsák le a város falait és 15 km-re a tengertől építsék fel újra betelt a pohár.

Kr.e. 147-ben Scipio Aemilianus vette át a római légiók irányítását, elzárta a városba vezető utakat, szétverte a pun sereget, majd Hasdrubal békeajánlatát elutasította és megkezdte Karthágó ostromát. A betörő római légióknak sikerült elfoglalniuk Byrsát, a fellegetvárát.

A senatus utasítására földig rombolták a várost, területét felszántották, és megátkozták, az életben maradt karthágóiakat rabszolgának adták el. A város birtokaiból új tartományt szerveztek Africa néven, és ager publicusszá nyilvánították.

A korszak helyzetképe

A római belpolitikát a Kr.e. 2.sz.-ban a nobilitas uralma jellemzi. Ebben a korszakban szívesen választották a magistratusok számának növelése helyett megbízatásuk (imperium) alkalmoszerű meghosszabbítását (prorogatio).

Az ún. lex Villia annalis (Kr.e. 180) szabályozta a hadviselés rendjét (cursus honorum), e szerint az első hivatalra, a quaesturára csak (a 17 éves korról kezdődő) legalább 10 évi tényleges katonai szolgálat alapján lehetett pályázni, vagyis legkorábban 27 éves korban. Magasabb hivatalra csak ezt követően lehetett elnyerni. Egy-egy hivatalban eltöltött időszak között 2 évnek kellett elteltie. Ugyanazon tisztséget csak 10 évi szünet eltelté után lehetett ismét elnyerni.

A 2. pun háborút követő időben döntő befolyása volt, a Scipio Africanus, a princeps senatus által irányított Aemilianusoknak és híveinek.

Római hódítások a Földközi-tenger keleti medencéjében (szíriai és makedón háborúk)

Az első pun háború során Syrakusai, Zamanál pedig Karthágó dőlt ki a vetélytársak közül

II. Démétrios makedón király (Kr.e. 234-229) volt az első aki aggodalmát fejezte ki Róma megerősödése miatt. V. Philippos (Kr.e. 221-179) szövetséget ajánlott Hannibálnak, a makedónok célja az volt, hogy kiűzzék a rómaiakat Illyriából.

A Seleukidák-birodalma kezdetben a Földközi-tengertől Indiáig terjedt, azonban az határai összezsugorodtak a Kr.e. 3. sz. közepén amikor a Káspi-tengertől keletre megalakult a parthusok birodalma.

IV. Ptolemaios Philopator király (Kr.e. 221-204) trónja 4 éves fiára, V. Ptolemaios Epiphanésre szállt. III. Antiochos, nagy energiával látott hozzá a Seleukida-birodalom megszilárdításához titkos megállapodást kötött V. Philipposzal a Ptolemaiosok Egyiptomon kívüli birtokainak felosztására.

A második makedón háború

Róma mihelyt megkötötte a békét Karthágóval, ultimátumot intézett Philipposhoz, azt követelték a rómaiak, hogy a makedónok adják vissza az Egyiptomtól elfoglalt birtokait, valamint szüntesse be a hadjáratait a görögök ellen. Philippos erre nem volt hajlandó, mire Róma Kr.e. 202-ben hadat üzent. Nyomban partra is szállt 2 légió Illyriában. Rómát támogatta Pergamon és Rhodos, Athén, Aitólia, Boiótia, Épeiros valamint az achaiai szövetség. A legnagyobb diplomáciai sikere az volt Rómának, hogy sikerült megbontania Philippos és III. Antiochos szövetségét. III. Antiochos kötelezte magát, hogy nem visel háborút Európában (tehát nem támogatja Makedoniát), cserébe Róma szemet hunyt Egyiptomi hódításaik felett.

A 2 római légió behatolt Makedonia belsejébe, s Kr.e. 197-ben a rómaiak T. Quinctius Flaminius vezetésével Kynoskephalai mellett győzelmet arattak. A békefeltételek értelmében Philippos 1000 talentum hadisarcot fizetett Rómának, valamint a görög városokat szabadnak nyilvánították. A görög városok szabadságát Kr.e. 196. évi isthmosi játékok megnyitásával hirdették ki.

A III. Antiochos elleni háború

III. Antiochos (Kr.e. 223-187) Európába is átkelt. A római követség Kr.e. 196-ban Lysimachiában felkereste III. Antiochost és felszólította, hogy tartsa be a korábbi megállapodást, a feltételeket Antiochos nem volt hajlandó teljesíteni. Róma és a Seleukida uralkodó ellentétét kiélezte, hogy III. Antiochos befogadta a Karthágóból Kr.e. 195-ben elmenekült Hannibált.

Hannibál egy Róma ellenes koalíció összehozásán munkálkodott. Hannibál ennek az ügynek az érdekében akarta megnyerni III. Antiochost. A seleukida uralkodó azonban szívesebben választotta a görögországi hadjáratot.

A római-pergamoni egyesült haderőtől Kr.e. 191-ben Thermopylainál elszenvedett veresége után III. Antiochos kénytelen volt visszavonulni Kis-Ázsiába. Itt Kr.e. 190-ben Scipio vette át a római seregek vezetését.

Magnesiánál a rómaiak vereséget mértek III. Antiochos seregére. Antiochos békét kért amelyet Kr.e. 188-ban kötöttek meg Apameiánál. Kötelezték Antiochost, hogy vonuljon vissza a Taurus-hegységen

túlra, valamint hogy 12 év alatt fizessen Rómának 15 000 talentumot, 10 híján szolgáltassa ki hadihajóit, harci elefántjait. Róma a béke után III. Antiochos szövetségesei (Kappadokia, Galatia) ellen büntetőhadjáratot vezetett, Hannibálnak ismét sikerült a kiszolgáltatás elől megmenekülnie, s először Krétára majd Bithyniába menekült Kr.e 183-ban itt lett öngyilkos, ugyanabban az évben amikor Scipio Africanus meghalt.

III. Antiochos veresége birodalmának felbomlását eredményezte. Kr.e. 166-164 között a Makkabeusok vezetésével megalakult az önálló Júdeai királyság. Róma minden olyan szeparatista (szeparaizmus = különválásra irányuló politikai törekvés, valamely országrésznek vagy nemzeti kisebbségnek elszakadási törekvése) törekvést támogatott, amely a Seleukida-birodalmat gyengítette.

A harmadik makedón háború

Róma és Makedonia között újra kiéleződött a helyzet, Philippos megtalálta a módját, hogy kijátssza a hadseregének a számbeli korlátozását, ezt úgy érte el hogy miután kiképzett 4000 katonát, ezeket hazaküldte és helyettük ismét toborzott 4000-et, kiképezte, hazaküldte stb. stb. . Így utódának Perseusnak rövid időn belül több 10 ezres serege volt. Perseus Kr.e. 179-ben eltette láb alól bátyját Démétrioszt aki jó kapcsolatot ápolt Rómával. Ezt követően céltudatos szövetségi politikába kezdett, hűgát hozzáadta II. Prusias bithyniai királyhoz, ő maga pedig IV. Seleukos király lányát Laodikét vette nőül, ezen kívül megnyerte Genthios illyr uralkodó, valamint Épeirosnak és az Aitóliai szövetségnek a támogatását.

Kr.e. 171-167 között kitört a háború, Paulusnak Kr.e 168 június 21.-én a Pydna melletti csatában sikerült ronggyá vernie a makedón Perseus seregét. Macedónia ezzel elvesztette önállóságát, 4 kerületre osztották, Rómától függő adófizető állammá vált, a Perseust támogató illyreket megbüntették, az épeirosi városokat lerombolták.

Róma nem kímélte hintapolitikát folytató szövetségeseit sem, Eumenés elvesztette befolyását, a Perseusszal folytatott „üzérkedései” miatt. Rhodos elvesztette szárazföldi birtokait. Kr.e. 166-ban szabad kikötővé nyilvánították Délost, az achaiak szövetség 1 000 túszt volt kénytelen Rómába küldeni, így került Rómába Polybios. Paulus diadalmenetet tartott, amelyen láncra verve felvonult Perseus király is, majd száműzetésben töltötte le az életét Alba Fucensben.

A 4 részre osztott Makedonia is háborús helynek számított, megtiltották a makedónoknak az ezüsbányászt, a faexportot, ez teljes gazdasági csődhez vezetett. Az országrészek állandó viszálykodásban álltak egymással.

Egy Andriskos nevű kalandor Philippos néven Perseus fiaként lépett fel, s bevonult Makedóniába (Kr.e. 149). Itt támogatásra talált, de Róma szétverte Andriskos csapatait, s Makedóniát Épeirosszal és Illyriával együtt provinciává nyilvánították (Kr.e. 148), ezzel megsemmisült a hellenisztikus állam.

Eközben Görögország gazdasági-politikai hanyatlása tovább folytatódott. A görög helyzet az achaiak szövetségbe tartozó Spárta határai és jogai körüli vitában élesedett ki (Kr.e. 149). A szövetség többi tagja megtámadta a spártaiakat. A senatus tagjai úgy határoztak, hogy Spárta, Korinthos, és még néhány város lépjen ki a szövetségből.

Az elkeseredett achaiok felbátorodva azon, hogy Róma erői le vannak kötve (Makedonia, Hispánia területén), hadüzenetre szánták el magukat. Diaios, az achaiok vezére fegyverbe szólított minden

szegény görögöt, valamint 12 000 rabszolgát. Azonban L. Mummius az Isthmoson lévő Leukopetránál, megsemmisítő csapást mért rájuk (Kr.e. 146). Ezt követően pedig elfoglalta Korinthost.

A Perseusszal vívott harcok idején III. Antiochos utódja, IV. Antiochos Epiphanés megtámadta Egyiptomot (Kr.e. 169-168). IV. Antiochos feladta az igényt az egyiptomi trónra, s ezzel a Seleukida-birodalom nagyhatalmi állását is.

A római uralom fő támaszpontjai Saguntum, Karthágó Nova, Tarraco. A meghódított területet két részre osztották Hispania Citerior és Hispania Ulterior, az Ebró folyótól keletre ill. nyugatra. A két provinciát Kr.e. 197-től kezdve 1-1 praetor kormányozta

Kr.e. 197-ben felkelés tört ki a félszigeten, amelyet Kr.e. 195-re sikerült elfojtania M. Porcius Cato consulnak, ezt követően kitört a lusitaniai háború (Kr.e. 194-189), majd az Ebró és a Sucro közt lakó törzsek felkelése (Kr.e. 181-179), ez utóbbit Tib. Sempronius Gracchus, Szardínia pacifikálója fejezte be.

Kr.e. 154-ben újabb felkelés tört ki, a helytartók harácsolásai miatt, ez Galba praetor által hitszegő módon végrehajtott mészárlások nyomán széles körű hispániai népmozgalommá terebélyesedett ki, a felkelő lusitanok élén egy Viriathus nevű pásztor állt, akit Róma kénytelen volt királynak elismerni. Viriathust 9 évnyi harc után is csak Kr.e. 139ben sikerült megölni, akkor is csak orgyilkosi segítséggel. A numantiai háború

A harcok Viriathus megölésével nem értek véget, Kr.e. 137-ben a numantiaiak bekerítették a városukat ostromló C. Hostilius Mancinus consul seregét. A rómaiak szabad elvonulását csak Tib. Sempronius Gracchus quaestor közvetítésével sikerült elérniük. A senatus azonban nem ismerte el a szerződést, s úgy döntött, hogy Mancinust kiszolgáltatja az ellenségnek, Numantia lakói nem fogadták el ezt a megoldást.

A kudarcok egyik oka a hadsereg fegyelmetlenségének volt a következménye. A senatus végül P. Cornelius Scipio Aemilianust küldte Hispaniába, aki helyreállította a hadsereg fegyelmét, s ostromzárral és éheztetéssel megadásra kényszerítette Numantiát.

Földkérdés a 2.században, a Gracchusok reformjai

Tib. Sempronius Gracchus néptribunus Kr.e. 133-ban bejelentette a római nép igényét a pergamoni királyi kincstár értékeire, ugyanis ebből kívánta fedezni az ager publicusból a nincstelen római parasztság részére kiosztandó parcellák gazdasági felszerelésének anyagi fedezetét.

Gracchus elgondolásának ellentmondásosságát fejezi ki az is, hogy a megvalósításához végső soron idegen területek lakosságának kizsákmányolásából, a pergamoni királyság parasztságának elnyomása árán kincseket kívánt igénybe venni. Öccsének, Caiusnak a törvényei visszaszerezésének helyet teremtettek, hiszen azzal, hogy a provinciák adóbérletét és a zsarolási perekben ítélkező bíróságot a lovagrend kezére játszotta, kiszolgáltatotta a tartományok lakosságát, a lovagok kapzsiságának.

Gracchus világos érveléssel mutatott rá a rabszolgák számának növekedéséből adódó problémákra (szicíliai rabszolgaháború). Tiberius földtörvényjavaslata nem érintette a magántulajdonban lévő földeket, hanem csupán a Licinius-Sextius-féle törvényeknek kívánt érvényt szerezni, amikor megszabta, hogy az állami közföldekből egyetlen családfő sem bérelhet 1 000 iugerumnál (125 hektár) nagyobb területet, mégpedig 500-at a maga s további 250-250-et két felnőtt korú fia részére. A kiosztott területek elidegeníthetetlenek voltak.

Itália területén Kr.e. 177 óta nem létesült új colonia, a dél-itáliai területeken az ager publicus bérletét a tehetősek vették igénybe, ilyen körülmények között a törvényjavaslatot az érdekelt tömegek határtalan lelkesedése kíséretében vitték a népgyűlés elé.

A senatorok felbujtására azonban a másik néptribunus Marcus Octavius vétőt emelt Tiberius javaslatának megszavazása ellen. A felháborodott tömeg azonnal megfosztotta hivatalától Marcus Octaviust. Octavius félreállítása után a népgyűlés elfogadta a törvénytervezetet. A törvénytervezet megvalósítására egy 3 tagú bizottságot szerveztek meg, amelyben Tiberius és Caius Gracchus valamint Appius Claudius volt tag.

A helyzetet tovább éllezte, a 3-as bizottság ill. a senatus közt, hogy Tiberius bejelentette igényét az attalosi örökségre, holott a birodalom pénzügyeit a senatus intézte. Gracchus joggal hivatkozott arra, hogy a pergamoni király a végrendeletben a római népet jelölte meg örökösül és nem a senatust. Az ellenségeskedés a senatus és a néptribunus között akkor fajult kritikussá, amikor Tiberius a következő évben is jelöltette magát a néptribunusi tisztségbe.

A választásra júniusban került sor, akkor mikor Tiberius hívei a várostól távol az aratással volt elfoglalva. Megválasztására a városban tartózkodó plebs is elegendőnek bizonyult, arra azonban nem, hogy megvédjék a néptribunust amikor P. Cornelius Scipio Nasica, a későbbi pontifex maximus vezetésével a senatorok egy csoportja megtámadja. Tiberiusszal szemben azt hangoztatták, hogy a nép akaratát kihasználva egyeduralomra tör.

A senatus nem szavazta meg a konzervatívok rendkívüli, emiatt került sor Tiberius és 300 hívének a lemészárlására Kr.e. 133 júniusában.

A földosztó bizottság munkája Tiberius Gracchus halála után is folytatódott, helyére P. Licinius Crassus került. A bizottság tevékenysége sűrlődásokhoz vezetett az itáliai szövetségesekkel, ugyanis a

szövetségesek földjeit is igénybe vették viszont ők nem részesedhettek a juttatott földekből. Az elégedetlen szövetségeseket Scipio Aemilianus vette pártfogásába, azzal a céllal, hogy meggátolja a földreform végrehajtását. Scipio Aemilianus Kr.e. 129-ben olyan törvényjavaslatot kívánt benyújtani, amely a 3 tagú bizottság feladatát a consulokra ruházta volna át. A közvélemény ezt a kísérletet nagy elégedetlenséggel fogadta. Egy senatusi ülés után Scipio Aemilianust másnap holtan találták az ágyában a halál okára nem derült fény.

A szövetségesek panaszainak orvoslására M. Fulvius Flaccus consul Kr.e. 125-ben törvényjavaslatot készített elő, amely a szövetségeseknek megadta volna a polgárjogot, ezt a tervet azonban a senatus megghiúsította. Ezt követően felkelés tört ki Asculum és Fregellae coloniákban. Fregellae-t lerombolták, s helyén új coloniát hoztak létre Fabrateria néven Kr.e. 124-ben.

Kr.e. 124 december 10-én lépett hivatalába Caius Gracchus, aki Szardínia quaestora volt.

Caius Gracchus reformtervei megvalósítását a nobilitas megtörésében látta, ennek érdekében ellenzékét kívánt létrehozni a senatussal szemben. A plebs és a kisbirtokosok mellett igyekezett maga mellé állítani a lovagrendet és az itáliai szövetségeseket. Caius lehetőségeit növelték hogy időközben megengedték a néptribunusi tisztség 1 évnél további viselését.

A reformpárt sorait kívánta azzal rendezni, hogy törvénytelennek nyilvánította Tiberius híveinek száműzetését és felelőségre vonta azokat, akik bírósági ítélet nélkül száműzték római polgárokat. Valamint megtiltotta minden olyan bírói testület létrehozását, amellyel szemben nem érvényes a néptribunusi vétőjog.

Felújították Tiberius agrártörvényét és megszavazták a gabonátörvényt (*lex frumentaria*), ezzel kívánták meghonosítani azt a görög elvet miszerint az állam segít szegény polgárainak, akik az államtól alacsony áron vásárolhatnak gabonát. Ennek megfelelően gabonaraktárakat (*horrea Sempronia*) építettek a készletek felhalmozása végett.

Caius a katonaságot azzal próbálta maga mellé állítani, hogy a provocatio jogát kiterjesztette a hadseregre is, megtiltották azt, hogy 17 évnél fiatalabb polgárt katonai szolgálatra igénybe vegyenek, valamint megszüntették a katonák zsoldjából különféle jogcímenek való levonásokat (*lex militaris*).

Különös hordereje lett az egykori pergamoni királyság területén megszervezett Asia tartomány adózásáról hozott törvénynek (*lex de provincia Asia*). Ez bevezette a 10%-os adót, amelynek behajtásával a lovagrendi adóbérlők foglalkoztak, így nagymértékben megnövekedett a római pénzgazdálkodás a térségben. A lovagrend erejét tovább növelte a bíraskodásról hozott törvény (*lex iudiciaria*), ennek során a tartományokban a visszaéléseket kivizsgáló bírói testület tagjai lovagok lettek.

Caius kolonizációs terveiben, új coloniákat kívánt létrehozni régi kereskedőtelepek helyén pl. colonia Iunonia néven a lerombolt Karthágó földjén létesített gyarmatot, ide 6 000 családot kívántak áttelepíteni egyenként 200 iugerumnyi földekre.

Caiust Kr.e. 122-ben újra megválasztották néptribunusnak, mindjárt új törvényjavaslatot nyújtott be amelynek értelmében a latin jogú szövetségesek mind elnyerték volna a római polgárjogot, az itáliai szövetségesek pedig a latin jogot. A törvény megszavazását azonban M. Livius Drusus néptribunus megvétőzte, ugyanis amíg Caius az egykori Karthágó területén lázasan szervezte az új gyarmat

megalapításának teendőit, az optimáták hasonló hévvel szervezkedtek ellene. Drusus új földtörvénytervezettel állt elő, javasolta hogy Itália területén 12 új coloniát szervezzenek, egyenként 3 000 új birtokkal. Drusus tervezetét természetesen elfogadták azonban nem valósult meg belőle semmi, demagóg lépésével csak azt sikerült elérnie, hogy a következő évben nem választották meg Caiust. Valamint az optimáták elkezdtek híresztelni, hogy Iuno istennő nem helyesli, hogy szakrális átokkal sújtott földön coloniát hozzanak létre.

L. Opimius consul összehívta a népgyűlést, hogy módosítsák a lex Rubriát. Összecsapások voltak Caius és a senatus hívei között, ez kedvező alkalomnak mutatkozott, ahhoz, hogy a senatus teljhatalommal ruházza fel Opimius consult, hogy megvédje az államot.

A senatorok és a lovagok egy része fegyveresen jelent meg a Capitoliumon. Gracchusék M. Fulvius Flaccus híveivel az Aventiust szállták meg. Opimius krétai íjászokat vezényelt ki ellenük. Fulviust megölték Caiusnak azonban sikerült elmenekülnie, hogy ne kerüljön üldözői kezére rabszolgájával ² megölette magát.

Senatusi határozattal megtiltották, hogy gyászolják őket, valamint a vagyonukat elkobozták. A Gracchusokat követői évekbeli agrártörvények gyakorlatilag a korábbi eredmények felszámolását jelentették.

² Philokrates

A római köztársaság válsága (Jogurtha, Marius, Sulla, a „Mithridatészi háborúk”)

Keleten Róma konfliktusba bonyolódott VI. Mithridatész Eupatör pontosi uralkodóval. Mithridatész (Kr.e. 132-63) keleti despota volt. VI. Mithridatész miután megszerezte apja V. Mithridatész trónját, elfoglalta Kolchist, majd a Saumakos-féle rabszolgafelkelés leverése után megszerezte a bosporosi királyságot is. Hadseregét szkíta és thrák szövetségeseivel töltötte fel. Szövetkezett Tigranész arméniai királlyal és beavatkozott a kis-ázsiai Kappadokia és Bithynia trónviszályába, Sulla rendelkezési ellenére.

Amikor IV. Nikomédész bithyniai király háborút indított Pontos ellen, Róma és VI. Mithridatész között kitört az első mithridatészi háború (Kr.e 89-85)

VI. Mithridatész elfoglalta Bithyniát és Kappadokiát, s betört Asia tartományba, ahol az adószedőktől sanyargatott lakosság felszabadítót látott benne. VI. Mithridatész parancsot küldött minden kis-ázsiai városba, hogy egy adott napon mészároljanak le minden római katonát, a parancsot végre is hajtották (60-80 e fő esett áldozatul). VI. Mithridatész ezt követően maga mellé állította a helyi lakosságot, szabadnak és 5 évre adómentesnek nyilvánított minden görög várost, s az elfoglalt területeket satrapiákra osztotta.

Rómában a VI. Mithridatész elleni háború vezetésére szóló megbízatás körül kiéleződtek az ellentétek. A senatus L. Cornelius Sulla consult bízta meg a hadjárat vezetésével, ez ellenkezést váltott ki a lovagok körében, és újra felújították kapcsolataikat a polularesszel. Ennek eredményeképpen Sulpicius Rufus elfogadtatta a népgyűléssel azt, hogy a szövetségeseiket mint a 35 tribusba osszák be, ez az itáliai tömegbázis biztosítását célozta. Proconsuli hatáskörrel ruházták fel Mariust, és kinevezte a keleti hadjárat vezetőjévé, ezzel törvénytelen módon érvénytelenítették a senatus korábbi rendelkezését.

Sulla nem engedelmeskedett a határozatnak, s nem fogadták el a Nola mellett állomásozó katonái sem.

A katonák követelték, hogy vonuljanak Róma ellen, Sulla ezt is tette és elfoglalta a várost. Marius Afrikába menekült, Sulpicius Rufust megölték és törvényeit eltörölték, valamint korlátozták a néptribunusok jogkörét és a népgyűlés (comitia tributa) szerepét, új coloniákat alapítottak, enyhítették az adósok helyzetét.

Ezután Sulla Görögország felé indult, Rómában pedig ismét Marius hívei kerültek hatalomra. A marianus L. Cornelius Cinna, a Kr.e. 87. év consula nyomban Sulla távozása után fellépet annak rendelkezései ellen. Hazatértek a néppárti száműzöttek is élükön Marius, afrikai veteránjaival, Marius még a rabszolgákat is felfegyverezte. Marius serege bekerítette Rómát, a kiéheztet város kapitulált, ezután napokon át mészárolták Sulla híveit. A következő évben Cinnát és Mariust választották

consulnak, Sullát megfosztották imperiumától, s helyére L. Valerius Flaccust küldték el, Sulla törvényeit törölték.

Cinna fő támasza a lovagrend volt, Cinna 3. és 4.-ed ízben is megszerezte a consulságot, ekkor azonban Kr.e. 84 életét veszítette.

Sulla épeirosi partraszállása (Kr.e. 87) után folytatta hadműveleteit Mithridatész ellen. Biótiában megverte Archelaost (Mithridatész hadvezére), ezután Kr.e. 86 március 1-én bevette Athént. Eközben Mithridatész hadvezére Dorilaos vezetésével újabb hadsereget küldött a Balkánra, amely elfoglalta Macedóniát, benyomult Görögországba, egyesült Archelaos seregének maradványával. Sulla légioi azonban ezt a sereget is szétverték Khaironeia és Orkhomenos mellett. Mithridatész helyzete a görög szigeteken tarthatatlanná vált. Mithridatésznek először Chiosban kellett fellépnie a Róma-párti szervezkedés ellen, majd Ephesosban tört ki felkelés. Mithridatész erre kihirdette az adósságok eltörlését, a rabszolgák felszabadítását, a kis-ázsiai városok szabadságát, a kalózokat pedig ráuszította az ellenszegülő kereskedővárosokra.

Ekkor szállt partra Görögországban Valerius Flaccus serege, és visszafoglalta Macedóniát, majd átkelt Kis-Ázsiába. Időközben egy katonai lázadás során Flaccus életét veszítette, s a sereg vezetését C. Flavius Fimbria vette át. A Propontisnál szétverték Mithridatész csapatait, valamint elfoglalták Pergamont.

Sulla quaestorának, L. Licinius Lucullusnak sikerült hajóhadat szerveznie, Mithridatész ekkor béketárgyalásokat kezdett.

Fimbria megjelenése mindkét felet megegyezésre sűrgette. A békét Dardanos városában kötötték meg Kr.e. 85 őszen. A béke értelmében Mithridatésznek ki kellett ürítenie az elfoglalt területeket, valamint a kellet adnia flottája egy részét Rómának, és kb. 3 000 talentumnyi hadisarcot kellett fizetnie. Sulla az elpártolt városokra 20 000 talentum kártérítést rótt ki. A Kr.e. 85-ös békekötés után Sulla Fimbria ellen vonult, Fimbria katonái megtagadták az engedelmességet mire az öngyilkos lett, s a légioi átálltak Sullához. Sulla Kr.e. 84-ben átkelt Görögországba s itt valamint Macedóniában is megszilárdította a római uralmat.

Kr.e. 83 tavaszán Sulla Brundisiumnál szállt partra Itáliában, itt több római arisztokrata csatlakozott hozzá. Sulla több kisebb összecsapás után eljutott Róma falaihoz, itt a Porta Collinánál zajlott le az összecsapás Kr.e. 82. november 1-én. Sulla győzött, győzelme kivívásában része volt a Hispániából hazatért M. Licinius Crassusnak

A végkifejlet az lett, hogy C. Marius Kr.e. 82. év consula öngyilkos lett, a samnis foglyokat legyilkolták³. Samniumba és Etruriába büntetőexpedíciót küldtek.

Sulla diadalmenetet tartott a Mithridatész felett aratott győzelem véget, kívánságára a senatus megszavazta a 27 éves Pompeiusnak a triumphust, s felruházta a Magnus (Nagy) melléknévvel.

³ Sulla seregének zöme samnisokból állt

A Kr.e. 82. év mindkét consula életét vesztette, az ügyintézést interrexekre⁴ bízták. Sullát Flaccusnak a törvényjavaslata (*lex Valeria de imperio*) alapján dictatorrá választották. A megbízatás a szokásosnál lényegesen szélesebb körű hatalmat ruházott a dictatorra a törvényhozás és az állam helyzetének rendezése céljából (Sulla dictatúrája időbeli határait nem szabták meg). Sulla egy sor új törvényt (*leges Corneliae*) bocsátott ki

Ezek a törvények az optimaták érdekével összhangban álltak, azonban volt olyan intézkedése is, amely megfelelt a pillanatnyi államérdeknek, ilyen volt pl. a *cursus honorum* átalakítása. Ettől kezdve a consulok és a praetorok hivatali évüket Rómában, illetőleg Itália területén töltötték, s csak ennek lejárta után vették át egy-egy tartomány igazgatását proconsul, ill. propraetor minőségben. Nyolcra emelték a praetorok számát. Rómának eddig 10 provinciája volt: Szicília, Sardinia-Corsica, a két Hispánia, Macedonia, Africa, Asia, Gallia Narbonensis, Gallia Cisalpina és Cilicia. A quaestorok számát 20-ra emelték, megszabták a hivatalviselés feltételeit is: a quaesturához 30, a praeturához 39 s a consulatushoz 43 éves életkor volt szükséges. Két magistratura ellátása közé legalább 2 éves intervallumnak kellett esnie, ugyanazt a hivatalt nem lehetett 10 éven belül ismét elnyerni. A senatus létszámát megkettőzték 300-ról 600-ra. Az új tagok elsősorban Sulla hívei köréből kerültek ki. A quaestorok hivatali évük leteltével a senatus tagjai lettek, ez gyakorlatilag eltörölte a censorok jogát a senatus összetételének alakítására (*lectio senatus*). Egy sor bíróságot szerveztek, ezeknek a tagjai csak senatorok lehettek, a korábbi állandó bíróságot is elvették a lovagrendtől.

Korlátozták a néptribunusok jogkörét, csak olyan törvényjavaslatot terjeszthettek elő, amelyet a senatus előzőleg jóváhagyott, jelentéktelenné vált az intercessio joga is, kimondták, hogy aki egyszer tribunus volt az soha többé nem pályázhat más hivatalra.

Sulla nem csak törvényekkel akarta megakadályozni a populares újjáéledését. Megkezdte a leszámolást az ellenségeivel az ún. proscriptiók útján. Aki a listán szereplőket megölte vagy kiszolgáltatta az jutalomban részesült, az elítéltek vagyonát elkobozták, rabszolgái szabadok lettek, leszármazottai nem pályázhattak hivatalra. A proscriptiók útján kb. 40 szenatort és 1500 lovagot öltek meg.

Sulla hatalmának alapja a fegyveres ereje volt, ideje alatt nagyarányú szervezett veterántelepítés valósult meg. Veteránjait a samnisoktól és etruszoktól elvett földterületen telepítette le. Sulla volt az első politikus, aki pénzein a maga imperator címét is feltüntette. A népgyűlések kedvező hangulatát az ún. 10 000 Corneli réven biztosította. Ezek kivégzett ellenfeleinek felszabadított rabszolgái voltak, akik felvették felszabadítójuk nemzetségnevét és clienseivé váltak.

Kr.e. 79-ben Sulla váratlanul leköszönt a teljhatalomról, többen hivatkoznak betegségre ugyanis egy év múlva meg is halt.

A Sulla-féle államberendezkedés sajátosságai

⁴ olyan uralkodó aki kitölti a pillanatnyi „hatalmi űrt” –egyébként z első tételekben benne van

1. Sulla dictatúrája a konzervatív arisztokrácia államhatalmát lett volna hivatott szolgálni, de ezt a köztársasági-politikai renddel összeegyeztethetetlen eszközökkel kísérelhette meg. Vagyis a szenatori rend háttérbe szorításával.
2. A dictatúra támasza a hadsereg, melynek zöme deklasszált parasztokból állt, akik újra földhöz akartak jutni.
3. Sulla hatalmának biztosításában jelentős szerep jutott libertinusainak, a 10 000 Cornelii-nek:
4. Sulla uralma a lovagok és a senatorok szembeállításával osztotta meg a rabszolgatartó uralkodó osztályt.

Sulla dictatúrája összeegyeztethetetlen volt a hagyományos köztársasági renddel , valamint szűk társadalmi bázisa gátolta a rabszolgatartó állam tartós konszolidálását. Sulla uralma átmeneti erősödést jelentett a nobilitas számára.

Az első és a második triumvirátus

Pompeius a Catilina-féle összeesküvést követően tért vissza. Kr.e. 62 decemberében szállt partra Brundisiumnál, és ekkor elbocsátotta seregét, arra számított, hogy a szenátus támogatni fogja kívánságait: veteránjai juttatásait, diadalmenet, támogatások stb. A konzervatívok, úgy mint Lucullus és Creticus azonban mereven szembeszegültek Pompeius kívánságaival, sőt abban is megakadályozták, hogy consulságra pályázzon. Emellett diadalmenetét is csak 1 évvel később tarthatta meg, igaz fényes külsőségek közepette (Isd. Plutarkhos). Caesar ebben az időben (Kr.e. 63) a pontifex maximusi és a praetori tisztségeket látta el, valamint Hispania Ulterior kormányozta mint propriaetor, ebben az időben jelentős sikereket aratott és rendezte saját anyagi helyzetét, ezt használta fel a későbbiekben. Kr.e. 60-ban hazatért, s nagyszabású politikai érdekszövetséget hozott létre Pompeius érdekében. Kibékítette a két szembenálló felet, vagyis Pompeiust és Crassust, s titokban megállapodtak abban, hogy kölcsönösen támogatják egymás politikai tevékenységét. Caesar ekkor vállalta magára, hogy Kr.e. 59-ben mint consul majd megvalósítja Pompeius követeléseit. A három befolyásos politikus Kr.e. 60-ban megkötött titkos megállapodását nevezzük I. triumvirátusnak. Ezt a szövetséget a későbbiekben házassági kapcsolattal is megerősítették (na nem a fiúk ☺) Pompeius feleségül vette Caesar lányát, Iuliát, Caesar pedig Calpurniát, Pompeius egyik tekintélyes hívének a leányát.

Caesar egyből consulsága kezdetén 2 földtörvényjavaslatot nyújtott be. Ezek mindenekelőtt Pompeius veteránjait jutatta földhöz (20 000 embert jutatott földhöz dél-itáliai és campaniai földeken). E két törvényjavaslat ellen Bibulus valamint Cato consul kísérelt meg ellenállást, valamint néhány néptribunus. A triumvirek erőik demonstrálása érdekében fegyverrel jelentek meg (ruháik alatt) az ülésteremben. Az ellenállókat eltávolították az ülésteremből, majd megválasztották a törvényt. A törvény végrehajtására megbízott 20 fős végrehajtó bizottságot Caesar száműzetéssel fenyegette meg, ha nem tartják be a törvényt. Caesar consultársa Bibulus, ezeket az eseményeket követően már alig-alig mutatkozott a nagyközönség előtt (ezért is nevezték Caesar consulságának évét gúnyosan Caius-Caesar évének).

Ezenkívül megerősítették Pompeius keleti intézkedését (*lex Iulia de actis Pompei*), a lovagrendi támogatók érdekében levítették az asiai bérletek összegét. Szabályozták a helytartók hatáskörét, megszigorították a zsarolási ügyek elbírálását. Megszervezték a közvélemény tájékoztatását a legfontosabb politikai kérdésekről (*acta diurna*).

Caesar Gallia Cisalpinát s Illyriát kapta meg 5 évre mint proconsuli helytartó, rendkívül széles jogkörrel, ezenkívül a szenátus ráruházta Caesarra Metellus Celer tartományát, Gallia Narbonensist. Caesar megbízatásának lejártát ekkor Kr.e. 54 február 28-ban jelölték meg.

Kr.e. 58. évre a triumvirek híveit, Caesoniust és Gabiniust választották meg consulnak. A néptribunusok közé került Clodius is aki eredetileg patrícius származású volt, a plebejusok soraiba való átlépést Caesarnak köszönhette aki korábban a pontifex maximusi tisztségét használta fel erre a célra. Clodiust korábban rajtakapták amikor Bona Dea ünnepén belopódzott Caesar házába, hogy

találkozzon a triumvir második feleségével Pompeiával. A súlyos következményektől csak Caesar elnéző magatartása mentette meg, ekkor érkezett el az időpont hogy tartozását törlessze.

Clodius mihelyt elfoglalta a consuli tisztséget azonnal 4 törvényjavaslatot terjesztett elő amelyek a plebs érdekét szolgálták, s a szenátus ellen irányultak. Az elsőben eltörölte a térítést amelyet a szegény sorsú plebejusoknak kellett a gabonáért (havi) fizetniük. A másodikban megtiltotta hogy a népgyűlések alkalmával megfigyeljék az ún. égi jeleket. Ezzel azt akadályozták meg hogy az égi jelekre hivatkozva meggátolják a szenátusnak nem tetsző határozatok megtárgyalását. A harmadikban visszaállította a Catilina idején eltörölt collegiumokat, ez a római plebs szakmáenkénti tömörülésének a színhelyét, amely egyben politikai vitafórum is volt. S végül a negyedikben korlátozta a censorok azon jogát hogy az *album*ból (senatori névjegyzék) nevek törölhessenek.

Ezt követően Caesar eltávolította Rómából Catót és Cicerót, ezt követően Clodius törvényt hozott, amely száműzetéssel sújtott mindenkit, aki a néphez való fellebbezés jogának (provocatio) áthágásával római polgárt halálra ítélt, vagy a múltban halálra ítélt. Ezzel és a külön Cicero ellen hozott törvénnyel lerombolták a Platinuson fekvő házáat, s helyét a Libertas istennőnek építendő szentély számára foglalták le vagyont pedig elkobozták. Cato és Cicero után Caesar is távozott Itáliából.

Gallia Transalpinát a rómaiak Gallia Comatanak (üstökös) nevezték. Az itt élő törzsek úgy mint a gallok, arvernusok, aeduusok, sequanusok stb. állandóan harcoltak egymásért a jobb legelőkért és területekért. A fő társadalmi tényezők a következők voltak: a nemzetségi arisztokrácia, a rendkívül befolyásos papság az ún. druidák, végül pedig a köznép. A földeken élő szabad lakosság teljesen az arisztokráciától függött. A római kereskedők jó fél évszázada jó kapcsolatot alakítottak ki a Gallia belső területein működő kereskedőkkel. A helyi törzsek egymás elleni fellépései valamint a kereskedelem kedvező lehetőségeket nyújtottak Caesarnak hogy hadvezéri babérokra törhessen.

Caesar Kr.e. 58 márciusában érkezett a tartományba, megszervezte a határok védelmét, s amikor a helvetiusok a római szövetséges aeduusok területén kíséreltek meg áttörést, Caesar benyomult a gall területekre, s Bibracte mellett vereséget mért a helvetiusokra. Ezzel helyreállította a germán területek és a római tartomány közötti védőszávot. Ezt követően megtámadta a sueveket, s a mai Strasbourg környékén megverte Ariovistus germánjait. E hadjárat alatt értesült az észak-galliai törzsek szervezkedéséről, s válaszul egy négy légióból álló seregét Gallia Cisalpina lakóiból egészítette ki.

Kr.e. 57-ben Caesar több csatában felmorzsolta a belga törzsek többszörös túlerejét. Majd Kr.e. 56-ban szétverte az északnyugati törzsek brit segítséggel épült hajóhadát.

Kr.e. 56-os hadijelentésében Caesar Gallia teljes meghódításáról számolt be, bár ez a kijelentés elhamarkodott volt, e jelentésre válaszul a szenátus 15 napos hálaadó ünnepséget szavaztatott meg.

Időközben a szenátus magához ragadta az irányítást, saját emberüket választották meg néptribunusnak, Milót aki utcai harcokat vívott Clodius csapatai ellen. Kr.e. 57-ben Pompeius beleegyezésével hazahívták száműzetéséből Cicerót. A nemes gesztusért cserébe Cicero javaslatot tett arra vonatkozóan, hogy Pompeiust az egész birodalom területére kiterjedő proconsuli imperiummal ruházzák fel a gabonaellátás biztosítása érdekében. Mivel Cicero szenátuspárti volt ezzel a lépésével megindult Pompeius és a szenátusiak közötti közeledés, melynek egyenes következménye volt a Pompeius és Caesar közötti viszony megromlása.

A Kr.e. 55-re megválasztott consul Aenobarbus, javaslatot tett arra vonatkozóan, hogy Caesar megbízatását ne hosszabbítsák meg, ezzel egyidejűleg agitáció indult meg a veteránok földdel való ellátása ellen is.

Ezek az események azonban már Pompeius aggodalmát is felkeltették, s ezért elfogadta Caesarnak a közös meghívásra vonatkozó kérvényét. Caesar a galliai háborúk idején is befolyásolni igyekezett a római belpolitikai életet, melyre a zsákmányolt pénzből rendszeren futotta.

A triumvirek tanácskozására Kr.e. 56 áprilisában került sor az észak-etruriai Luca városában, a Lucai tanácskozáson több mint 200 szenátor, magistratus valamint a triumvirek vettek részt. A következő fontos határozatokban állapodtak meg: támogatni fogják, hogy a következő évben vagyis Kr.e. 55-ben Pompeius és Crassus consulok legyenek, ezt követően 5-5 évre megkapják Hispániát, ill Syriát tartományul. Caesar Galliai imperiumát szintén meghosszabbítják még 5 évvel, s erre az időre 10 legiót tarthasson amelynek a zsoldját az államkincstárból fedezzék. A következő évben minden úgy történt ahogyan a Lucai találkozón megbeszélték, Crassus még consulsága lejártá előtt novemberben elment keletre, Pompeius azonban még maradt, tartományait legátusai révén igazgatta.

A syriai megbízatás azért volt kedvező Crassusnak, mert hírnevét a Parthusok elleni hadjáratban szerette volna öregbíteni. A Parthus állam Észak-Iránnak a Seleukida-birodalomból való kiválása révén jött létre. A Parthus birodalmat II. Mithridatész szilárdította meg. II. Mithridatész hadseregreformot vezetett be, s ugyancsak az ő idején került sor Parthia és Róma közötti kapcsolatra, még Sulla révén.

II. Mithridatész utódával III. Phraatészszel, Pompeius hitszegő módon bánt. Phraatész az az Eufrátesztől keletre eső hódításainak szóbeli elismerése fejében megtámadta Tigranést; később azonban Pompeius elismerte az armeniai királyt Róma szövetségesének, és Phraatésznak az elfoglalt területek kiürítését ajánlotta.

Kr.e. 57 táján Phraatész fiai Mithradatész és Oródész megölték. Oródész azonban még testvérét is elűzte aki Syriába menekült. Ezek az dolgok kedvező helyzetet teremtettek Crassus számára, hogy beavatkozzanak a Parthiai dolgokba. A hadjárat megindítására Kr.e. 54-ben került sor, a hadjárat első évei sikeresnek indultak, majd Kr.e. 53-ban az ellenség szövetkezett az arabokkal, akik a rómaiakat a sivatagba csalták és szétverték a római sereget. A csata során elesett a fővezért Publius is, Crassus pedig visszavonult, amikor azonban találkoztak a Surénas parthus vezérrel, azt kíséretével együtt megölték, s fejét Oródészhoz vitték. A Római sereg maradványa visszatért Syriába. A parthusok Kr.e. 52-ben elfoglalták egész Mezopotámiát, Kr.e. 51 még Syriába is betörték. Crassus sikertelensége után a Parthusok jelentették a legnagyobb veszélyt Róma ellen.

Caesar eközben Kr.e. 56-55 folytatta galliai hadjáratát és vereséget mért a germánokra, majd Koblenz közelében hidat veretett a Rajnán, átkelt és mélyen visszaszorította a sueveket és sugambereket. Ezt követően hadjáratot vezetett Britanniába, még anno a „hajóhadas” dolog miatt (ld. fentebb). A vállalkozásra Kr.e. 54-ben még egyszer megkísérelte, átkelt a Temzén sikerei Rómában óriási visszhangra találtak.

A galliai uralom nem bizonyult tartósnak a gallok ugyanis látták, hogy hamarosan el fogják veszíteni függetlenségüket, ezért a rómaiak ellen széles körű felkelés bontakozott ki, ez főként főleg az északi

területeken indult meg Kr.e. 53-ban. A belgák megrohantak egy római tábornok vezetésével, amelynek vezetője a szónok Ciceró öccse volt, a tábornok Caesarnek sikerült megmentenie.

A Róma ellenes gall mozgalom vezetője Vercingetorix, megkísérelte, hogy elvágja Caesart a másik seregrésztől, azonban a triumvirnek Kr.e. 52-ben Avaricum városának bevétele után sikerült kiderítenie az egyesülést. Egy erődvonal kiépítésével sikerült távol tartani a város felmentésére igyekvő gall sereget, így az Alesiai szorult gallokat az éhség megadásra készítette. Vercingetorixot Rómába vitték és Caesar diadalmenete után kivégezték.

A következő években tovább folytatódott a hadjárat azonban azokkal a törzsekkel akik megadták magukat, Caesar már kegyelmesebben bánt, a gall törzsek jó részét szövetségesének ismerte el. A meghódított területeket évi 40 millió denarius adó fizetésére kötelezte, ezt az összeget a törzsek saját emberei gyűjtötték össze így a galliai terület nem vált a publicanusok vadászterületévé.

Crassus halálával gyakorlatilag felbomlott a triumvirátus, valamint Iulia Kr.e. 54-ben bekövetkezett halálával egyre szorosabbá vált a viszony Pompeius és a szenátus között (Pompeius feleségül vette Corneliát, Metellus Scipiónak, egy konzervatív politikusnak a lányát).

Rómában Kr.e. 53-ban a consulválasztást nem tudták megtartani Clodius és Milo bandájának a fegyveres csetepatéi miatt. Kr.e. 52-ben Clodius életét vesztette, erre Rómában nyílt zavargások törtek ki. A szenátus nem tudott úrrá lenni a helyzeten, ezért Pompeiust egyedüli consullá nevezték ki, Pompeiusnak sikerült rendet teremtenie, azonban Milo bukását nem sikerült megakadályoznia, Milo kénytelen volt önkéntes száműzetésbe vonulni. Caesar is hozzájárult Pompeius consuli kinevezéséhez, annak reményében, hogy Pompeius támogatni fogja néptribunus-testület kollektív előterjesztését, amely alapján Caesar jogot nyerhetett arra, hogy Kr.e.49-ben távollétében is pályázhasson a Kr.e. 48. évi consulságra. Ekkor járt le az első consulságtól számított 10 év, ennek alapján Caesar Kr.e. 50. év második felére is megtarthatta volna hadseregét is imperiumát. Pompeius ismét bevezette azt a törvényt amelynek értelmében minden pályázónak meg kell jelennie a városban azonban hadsereg nélkül csupán magánemberként.

Caesar ellenfelei azt követelték, hogy tegye le az imperiumát, mások pedig bíróság elé akarták állítani. Ugyanekkor Pompeius proconsuli felhatalmazását további 5 évvel meghosszabbították. Marcellus és Cato továbbra is erősen agitáltak Caesar ellen. Caesar velük szemben sikeresen megnyerte magának Curio néptribunust, azzal hogy kifizette a néptribunus hatalmas adósságát. Curio olyan javaslatokat kezdett előterjesztani, amelyek végső soron Caesarra voltak kedvezőek. Nagy tetszést váltott ki az a javaslata, melynek értelmében Caesarnak és Pompeiusnak egy időben kell letenniük seregüket és imperiumukat, ez akár Caesar számára is elfogadható lett volna. Curio javaslatát óriási többséggel fogadta el. Marcellus a Kr.e. 51. év consula, azonban nem vette figyelembe a szenátus döntését, hanem a szenátus felhatalmazása nélkül Pompeiusra ruházta a hadsereg vezetését, s megbízta a Caesar ellen vezetendő hadsereg szervezésével.

Caesar ezt követően még egy kísérletet tett a kiegyezésre, majd mikor ez nem sikerült ultimátumot küldött a szenátusnak. Ezt Kr.e. 49. január 1-jén, a szenátus évnyitó ülésén Antonius és Longinus néptribunusok erősen fellépésére a hivatalba lépő consulok ismertették a szenátorok előtt. Ebben Caesar követelte, hogy ne fassák meg a pályázás lehetőségétől, a szenátus azonban határozatot

hozott, hogy Caesar bocsássa el seregét és július 1.-ig adja át tartományát. Antonius és Cassius néptribunusokat megfenyegették, erre ők eltávoztak a városból.

Az események hírére Caesar január 10-én este átlépte a Cisalpinában található tartományi határt a Rubico folyócskát, egyetlen legiójával. Két nappal később találkozott a menekülő néptribunusokkal majd beszédet mondott a katonáinak. Ebben Rómának az oligarchiától való felszabadítását jelölte meg, ezzel újra elkezdődött a polgárháború.

A második triumvirátus

Caesart Kr.e. 44 március idusán megölték, az összeesküvők nem találtak támogatásra a szenátusban, bár céljuk az volt hogy Caesar halála után mintegy egy csapásra helyreáll a köztársaság. Caesar halálhírére szállingózni kezdtek Rómába a megöld dictator veteránjai, s követelték, hogy Caesarért bosszút kell állni. Cicero egyeztető javaslata alapján érvényesnek nyilvánították Caesar minden intézkedését. A dictatúrát ellenben örökre eltörölték, nyilvánosságra hozták Caesar végrendeletét, amelyben a városi plebsre fejenként 300-300 sestertiust hagyott, s megnyitotta előttük hatalmas kiterjedésű római kertjeit.

Ez a körülmény döntő fordulatot vett a belpolitikai életben, Brutust és Cassiust kezdték parricidaként vagyis apagyilkosként emlegetni.

Antonius igyekezett átvenni a kezdeményezést, magához szállította a megölt dictator iratait és pénzét. Majd Caesar temetésén bemutatta a tömegnek a dictator véres tógáját, elkezdte tüzelni a hangulatot. Antonius beszédének hatására olyan széles körű népmozgalom szerveződött, amely nemcsak Brutusokra, hanem a gazdag római szenátorokra is veszélyt jelentett. A rabszolgák is részt vettek abban a szervezkedésben amely Caesar kultuszának megvalósítására törekedett. A mozgalom vezetője egy Hérophilos nevezetű görög volt aki Marius unokájának adta ki magát. Az ál-Marius immár az összes római rabszolgatartóra nézve kényelmetlenné váló mozgalmával szemben végül is Antonius lépett fel: elfogatta és kivégeztette Hérophilost. Cicero még soha ilyen elégedetten nem nyilatkozott vejről mint ekkor.

Áprilisban hazaérkezett Apollóniából Caius Octavianus, Caesar 19 éves unokaöccse, akit végrendeletében fiává fogadott. Rómába érkezve bejelentette, hogy átveszi örökségét, s teljesíti Caesar végakarátát: kifizeti Róma lakóinak a rájuk hagyott pénzt. Amikor Antonius megtagadta Caesar pénzének valamint iratainak a kiadását Octavianusnak, erre válaszul Caesar unokaöccse agitálni kezdett Antonius ellen, mondván hogy összeállt Caesar gyilkosaival.

Kr.e. 44. szeptember 1-én Antonius elfogadtatta Caesar kultuszára vonatkozó előterjesztést, Octavianus ezzel egyidőben egyre jobban elkezdte hangsúlyozni a bosszút, amely Caesar gyilkosai ellen kötelezi.

Az év utolsó harmadában egyre jobban kiéleződött az ellentét Antonius és a szenátus között, ez legfőképpen Ciceró beszédssorozata indította el Antonius ellen, ezeket a beszédeket Philippikáknak nevezzük. Octavianus viszont Antoniusszal szemben kezdett a szenátushoz közeledni.

Decemberben Antonius észak felé vonult, hogy átvegye Gallia Cisalpinát D. Brutustól, ő azonban nem volt hajlandó átadni a területet. Csapataival Mutina városában határolta el magát, Antonius azonban körülsáncolta a várost.

Rómában a Kr.e. 43-ban tartott szenátusi ülésen határozatot hoztak arról, hogy Octavianus a szenátus tagja lesz, és a consularisokkal együtt szólalhat fel, valamint, hogy 10 évvel a törvényes korhatár előtt pályázhat a hivatalokra, imperiumot kap valamint *propraetorként* Hirtius és Pansa consul mellé áll. Miután az Antoniusszal való tárgyalások nem vezettek eredményre a két consul és Octavianus Antonius ellen vonult. Az ellenfelek két egymást követő ütközetben csaptak össze amelyek április 15 és április 21-én zajlottak. Antonius kettős veresége után elvonult Lepidushoz, a második összecsapás során elesett Hirtius, majd Pansa consul is. A consulok halála után a vezetés Octavianusra hárult. A győzelem hírére a szenátus Antoniust a haza ellenségének (*hostis patriae*) nyilvánította, majd júliusban Lepidust is, mert magához fogadta Antoniust.

Octavianusnak ovatiót határoztak meg, hazahívták a két afrikai légiót, majd Brutust és Cassiust imperium maiusszal ruházták fel.

Octavianus erőiesen követelte a consulságot, mikor a szenátus ezt elutasította Róma ellen vezette 8 légióját, Octavianus bevonult Rómába. A megrémült szenátus nyomban törvényesítette adoptálását, s augusztus 19-én consullá választották; társa Pedius egy közeli rokona lett. Az újdonsült consulok rögtön megszavazták a lex Peditiát, mely Caesar gyilkosait száműzésre ítélte, valamint hatálytalanították Antonius és Lepidus ellenségévé nyilvánítását.

Ezután már Pollio és Plancus is nyíltan a szenátus ellen foglalt állást, majd a Caesar-párt vezetői is kapcsolatot teremtettek egymással. Kr.e. 43 novemberében Antonius, Octavianus, és Lepidus Bononiában (Bologna) megkötötte a második triumvirátust, a triumvirek felosztották maguk között a nyugati tartományokat: Antonius kapta Gallia Cisalpinát és Transalpinát, Octavianus Africát, Numidiát továbbá Siciliát, Sardiniát és Corsicát, Lepidus a Hispániai tartományokat és Gallia Narbonensis. November végén rendkívüli consuli tejhatalmat kaptak hivatalnokok kinevezésére, törvényhozás, bírászkodás, földosztás és pénzkibocsátás céljából; a provocatio érvényesítése nélkül hoztak halálos ítéleteket. Kr.e. 42 január 1-én a lex Rufrena elismerte Caesar istenné nyilvánítását, születésének napját ünnepnek, halálának napját gyásznapként kezelték. A merénylet helyét Octavianus felszentelte és elhatározta, hogy templomot építenek oda, Octavianus ettől kezdve a nevében is feltüntette a divi filius megjelölést is.

Elhatározták, hogy büntető hadjáratot indítanak Brutus és Cassius ellen, ehhez azonban pénzre volt szükség, amelyet proscriptiók útján kívántak előteremteni, ekkor vesztette életét Cicerót, mivel az ő korábbi javaslata alapján nyilvánították Antoniust a haza ellenségévé, Ciceróval Popillius Laenas nevű centurio végzett, akinek egyszer megnyerte a perét.

A proscriptiók nem hozták meg a remélt hasznot, az áldozatok házait áron alul adták el, különben rendkívüli adókat is kivetettek Itália lakosságára.

Brutust és Cassiust még Kr.e. 44 nyarán küldték el Kréta és Kyréné kormányzása címén, Brutus azonban Macedóniába, Cassius pedig Syriába ment ahol mindkettőjüknek sikerült élelmiszer- és kincstárakat és sereget szerezniük. Kis-Ázsiában például 10 évre előre behajtották az adót.

Az ellenfelek Macedóniában találkoztak össze, Cassius ellenfeleinek kiéheztetése, Antonius pedig a minél előbbi összecsapásra törekedett. Október elején került sor az első összecsapásra a két közel 100-100 ezer főnyi hadsereg között Philippi városa közelében került sor, ebben Brutus seregrésze győzött Octavianus felett, Antoniusé pedig Cassius felett. Cassius úgy hitte hogy társa is vereséget szenvedett ezért az öngyilkosságba menekült. A második ütközet október 23-án zajlott le, ebben Brutus is öngyilkossággal előzte meg a fogságba kerülést.

A győzelem után Antonius és Octavianus megfosztotta Lepidust Gallia Narbonensis ill. Hispania birtoklásának jogától, s ezek helyett afrikai tartományokat adtak neki. Antonius ezt követően keletre távozott, Octavianus pedig hazatért Itáliába, hogy veteránjainak földet osszon, erre a célra főleg észak és közép-itáliai földeket vett igénybe. Szinte a küszöbön álltak a konfliktusok.

Az elégedetlenséget Antonius hozzátartozói, mindenekelőtt felesége, Fulvia okozta. Hazahívták Antoniust, Lucius pedig az elégedetlenkedők ékére állva felkelést robbantott ki, Agrippának aki Octavianus barátja volt, azonban sikerült megakadályoznia a felkelés elterjedését. Miután Lucius Antonius és környezete megadásra kényszerült Octavianusnak sikerült megkaparintania Antonius 11 galliai légiója feletti irányítást.

Antonius Egyiptomból hazatérőben szövetséget kötött Sextus Pompeiusszal és Domitius Aenobarbusszal, a köztársasági flotta elmenekült főparancsnokával. Octavianus is közeledett a republikánusokhoz, ellensúlyozásul megkérte Libo húgát, Scribóniát, akivel Kr.e. 40-39 telén kötött házasságot.

A két triumvir hadereje Brundisium közelében találkozott, a helyzet feszült volt azonban a katonák nem voltak hajlandók egymás ellen harcolni, eközben megérkezett Fulvia halálhíre, erre Antonius és Octavianus béketárgyalásokba kezdtek. Amelynek eredménye értelmében Antonius megkapta a birodalom keleti, Octavianus pedig a nyugati tartományait, Lepidusnak pedig meghagyták Africát. Megállapodtak abban is hogy mindketten hadsereg toborzásába kezdenek főként a Parthusok valamint Sex. Pompeius elleni hadműveletek céljából. Az egyezség megerősítésének céljából Antonius elvette Octavianus megözvegyült nővérét.

Végre nyugalom honolt a birodalom területén, ez idilli képet csak egyetlen ember rontotta el, s ő nem volt más mint Sextus Pompeius, aki Kr.e. 43 őszén elfoglalta Szicíliát következménye, hogy innen ezentúl nem érkezett gabona Rómába. Emellett hajóhadával blokád alatt tartotta Itália partjait, tehát az Egyiptom felől érkező gabonaszállítmányok is veszélyben forogtak.

A triumvirek emiatt kénytelenek voltak kiegyezni Pompeiusszal. A Kr.e. 38-ban Puteoliban létrejött megegyezésértelmében Pompeiust elismerték a hajóhad parancsnokának, s megerősítették Szicília, Szardínia és Korzika birtokában ezeken kívül még neki ígérték a Peloponnészt is. A Szicíliába menekült proscribáltak amnesztiát kaptak, ennek fejében Pompeius kötelezte magát, hogy nem fogad be több rabszolgát, valamint hogy gondoskodni fog Róma gabonaellátásáról.

Ezt követően a politikai menekültek csoportosan tértek vissza Rómába mivel kiábrándultak a szabadság jelszavát hirdető Pompeiusból.

A megállapodást azonban egyik fél sem tartotta be, Octavianus Kr.e. 38-tól kezdődő hadműveletei nem jártak sikerrel, ezért Antoniushoz fordult segítségért, aki ekkor Athénban tartózkodott. Az ő

tárgyalási nyomán jött létre a tarentumi egyezmény (Kr.e. 37). Ennek értelmében Antonius és Octavianus újabb 5 évre meghosszabbították triumviri fogadalmukat, Octavianus 120 hajót kapott Antoniustól, cserébe megkapta Antonius volt galliai légióit.

Agrippa fokozott erővel látott hozzá a háborús előkészületekhez, Kr.e. 36-ban előbb Mylae majd Naulochos mellett győzelmet aratott Pompeius hajóhada felett. Pompeiusnak sikerült elmenekülnie Kis-Ázsiába itt végül Antonius egyik embere P. Titus megölte.

A Philippi ütközet után a triumvirek legfőbb feladata az volt, hogy helyreállítsák Róma uralmát, valamint hogy feltartóztassák a Parthus előrenyomulást. Kr.e. 38-ra Bassusnak, Syria proconsulának sikerült kiszorítania a parthusokat a római befolyás alatt álló területekről.

Antonius igazából akkor jött össze Kleopátrával, mikor Octavianus Sex. Pompeius feletti győzelmét és itáliai helyzetének a megszilárdulását további jelentős hadi sikerekkel szeretne volna ellensúlyozni, ehhez azonban elengedhetetlen volt az egyiptomi támogatás. Antonius később le is mondott bizonyos területekről Egyiptom javára.

Kr.e. 36-ban Antonius felújította a Parthusok elleni keleti hadjáratát, ennek során elérte Phraaspát, Media Atropaténé fővárosát, bevennie azonban nem sikerült, emiatt kénytelen volt visszavonulni, azonban Kr.e. 34-ben ismét a Parthusok ellen vonult.

Octavianus ezzel szinte egyidejűleg (Kr.e. 35-33) sikeres hadjáratot vezetett Illyricumba, a katonai sikerek mellett fontosak voltak a terület aranybányái is. Octavianus miután feleségül vette Drusus szenátor lányát, Liviát maga mellé állította a római plebszt. Ezt úgy érte el, hogy a rengeteg építkezés miatt bőven akadt munkalehetőség, valamint Agrippa aedilissége alatt ingyen osztották az étolajat és a sót. Octavianus mind erősebben agitált Antonius ellen. A lejárató kampány minden bizonnyal leghatásosabb fejezete az volt mikor Octavianus felnyitatta Antonius végrendeletét, melyből kiderült, hogy a keleten tartózkodó triumvir Alexandriában szeretne volna hogyha végső nyugalomra helyezik halála után.

Octavianus ekkor elérkezettnek látta az időt a szakításra a 900 fős szenátusból ekkor 300-an elhagyták Rómát és Antoniushoz csatlakoztak. A döntő ütközetre Kr.e. 31. szeptember 2.-án került sor Épeiros nyugati partjainál, az Actiumi hegyfoknál. Miután Kleopátra hajója dél felé fordult, Antonius azt gondolhatta hogy az egyiptomi uralkodónő futásnak eredt, ezért ő is követte, magára hagyva ezzel az ottmaradt seregrészt. Így a cserbenhagyott szárazföldi sereg kénytelen volt megadni magát Agrippának.

Octavianus ezt követően visszatért Itáliába, az ezt követő évben pedig Dél-Syriába ment, ahol az Egyiptom felemelkedése miatt elégedetlen, helyi uralkodók nyomban Róma mellé álltak. Kr.e. 30 nyarán Egyiptomba érkezett, Antonius és Kleopátra nem tudtak jelentősebb haderőt szembeállítani Octavianus seregeivel. Antonius szinte azonnal öngyilkos lett Kleopátra miután látta hogy kiegyezésre már nincsen lehetőség szintén a halált választotta. Octavianus ezt követően Egyiptomban úgy lépett fel mint a Ptolemaiosok utóda, ő lett Egyiptom földjének a legfőbb tulajdonosa, a területet nem szervezték római tartománnyá, hanem Octavianus saját birtokának tekintette melyet lovagrendi megbízottaival igazgatott. Egyiptom megszerzésének legfőbb jelentősége abban állott, hogy így kezében tudhatta a legfőbb élelmezési forrást.

Augustus principátusa

Octavianus Kr.e. 29-ben úgy tért vissza Egyiptomból, mint a Római birodalom egyedüli ura. Ettől kezdve fő jelszavává vált a birodalom békéjének a megteremtése vagyis a *pax Romana*. Hazatérése után évről évre megválasztották consulnak, majd Kr.e. 29-ben censor lett, ezzel a hivatallal jogot nyert arra, hogy maga állíthassa össze a szenátusi névjegyzéket, vagyis az albumot. Ettől kezdve az ő neve szerepelt a névjegyzék élén, Octavianus lett a *princeps senatus*, azaz a szenátus első embere.

Kr.e. 27. január 13-án lemondott tejhatalmáról és meghirdette a köztársasági rend helyreállítását, ezt követően január 16-án Plancus javaslatára elnyerte az Augustus jelzõt, mely személyét szakrális szférába emelte. Octavianus nem nevezte ki magát dictatornak, formálisan megtartotta a köztársasági hagyományokat, azonban egyidejűleg több olyan hivatalt viselt, amelyek gyakorlatilag tejhatalmat adtak neki, ezzel is erősítve a birodalom köztársasági látszatát. Hatalma azonban sokkal inkább monarchikus jellegű volt, nem úgy mint Caesaré, ezt jutatta kifejezésre Octavianus újonnan felvett neve is: *Imperator Caesar Augustus divi filius*.

Ekképpen Augustusnak azt a 4 és fél évtizeden át tartó hatalmát melyben gyakorlatilag teljhatalommal rendelkezett a principátus szóval jelöljük. A principátus nem más mint a köztársasági rendhez való visszatérés. Hatalmának alapja a hadsereg volt, Cassius Dio is az élethossziglan tartó imperátor címéből származtatja tejhatalmát, ezenkívül fontos volt vagyon szempontjából Egyiptom birtoklása.

Augustus triumviri „tagsága” után évről évre nyerte el a consuli címet, Kr.e. 27 januárjában, pedig az egész birodalomra kiterjedő proconsuli imperiummal is felruházták, amelyet egészen haláláig viselt. Kr.e. 23-ban a Murena-féle összeesküvés hatására többször nem is pályázott a consuli címre, ennek ellenére kétszer is megválasztják. Ebben az időben nyerte el a tribunusi hivatalt is, melyet tudvalevő, hogy csak plebejusok birtokolhatnak. Sacrosanctus, később birtokolja az ius auxilii, majd Kr.e. 23-ban az ius referendit is megkapja melynek értelmében törvényeket terjeszthet elő. Ezeken kívül felruházzák teljhatalommal, így például társadalmi reformok, valamint családjogi törvények foganatosítására. Kr.e. 19-ben megkapja a consuli hatalom jelvényeit is.

Később elnyerte a pater patriae címet is, valamint szakrálisan is igyekezett uralmát alátámasztani, ezt a nyomatékosan előtérbe állították az Augustust védő isteneket Apollót és Dianát. Kr.e. 12-ben elnyeri a pontifex maximusi címet, ezt a divus Iulius főpapság szerves folytatásának tekintette. Kr.e. 8-ban a nyolcadik hónapot Augustusnak nevezik ki., mert ebben a hónapban nyerte el első consulságát s tartotta meg hármass diadalmenetét.

Actium után 50 légió állt a birodalom szolgálatában, megkezdődött a hadseregek elbocsátása, Augustus a légiók csaknem felét elbocsátotta, 300 ezer ember földjutatásban kapta meg végkielégítését, a veteránokat pénzen vásárolták nem került sor földelkobzásokra. Augustus külön pénzalapot hozott létre a veteránusok ellátására ez volt az aerarium militare.

Továbbra is 25 légió valamint segédcsapatok álltak a birodalom szolgálatában, idejében egy légió körülbelül 5-6 000 főből állt kiegészítve 120 lovassal és a segédcsapatokkal, továbbá speciális fegyverzetű valamint műszaki alakulatokkal. Állandó hajóhadat is szerveztek melynek legénysége

főként libertinusokból toborzódott. A katonai szolgálat 17-20 éves korban kezdődött, átlagosan 25 évig, olykor 30-40 évig. A légió parancsnoka egyúttal a provincia helytartója vagy Augustus különmegbízottja (*legatus Augusti legionis*). A legatusok a szenátorok közül kerültek ki, a praefectusok, a segédalakulatok parancsnokai lovagrendűek voltak. A centuriókat a veteránok közül nevezték ki; az első hadrend centuriója (*centurio primi pili*) a lovagrendi gyűrű viselésére volt jogosult. A seregbe belépő újonc Augustus nevére tett hűségesküt. Az imperátori cím vált a császári hatalom legfőbb kifejezőjévé. Augustus személyes biztonságát szolgálták a praetorianus csapatok, ennek tagjai kiváltságos helyzetben voltak. A praetorianus gárda 9 cohorsból állt, ezekből kettő Rómában a többi Itália különböző pontjain állomásozott. Egy cohors 900 gyalogosból és 100 lovasból állt. Ehhez járult még Augustus germán testőrsége. A hadsereg ellátásának biztosítása érdekében létrehozták a tartományi pénztárakat, az ún. *fiscus*okat is. Kr.u. 6-ban pedig külön hadseregpenztárat (*aerarium militare*) állítottak fel, ennek a feltöltéséhez Augustus 170 millió sestertiusszal járult hozzá, ennek a pénztárnak a feltöltését biztosította továbbá az 5%-os örökösödési adó és az 1%-os árverési illetmény is.

Augustus idejében a légiókat a határ menti tartományokban oszlatták el, a légiók elosztása a hadi helyzethez igazodott. Kr.e. 9-ben például 4-4 légió állomásozott Germania Inferior, Germania Superior, Syria, 3-3 Pannonia, Hispania, 2-2 Moesia, Dalmatia, Egyiptom, és 1 Afrika tartomány területén.

Kr.e. 27 januárjában Augustusnak egy nagyon fontos intézkedése valósult meg, és ez nem volt más mint a tartományok kettéválasztása a szenátus ill. a saját hatáskörébe tartozókra. A szenátus alatt maradtak a régi provinciák úgy mint Gallia Narbonensis, valamint Hispania déli része, Afrika, Numidia, Bithynia és Pontus, Asia, Creta és Cyrene. Ezekben nem állomásozott hadsereg, így a seregek kizárásos alapon a szélső, vagyis a „balhésabb” provinciákban állomásoztak, ami ugye Augustus fennhatósága alatt álltak, így a komplett hadsereg irányítása is az ő kezében volt.

A császári provinciákat Augustus megbízottai kormányozták, akik általában lovagrendűek procuratorok voltak, a szenátusi tartományokat pedig propriaetorok ill. proconsulok irányították. Azonban Augustus a szenátori provinciák életébe is be tudott avatkozni, mégpedig a Kr.e. 23-ban elnyert proconsuli imperium maius-a alapján.

A császári tartományokban procuratorok hajtották be az adókat, a szenátusi tartományokban adóbérlők is működtek, azonban a kizsákmányolások száma ezeken a területeken is csökkent. Ezt az is biztosította hogy a tartományok lakosai közvetlen panasszal fordulhattak a princepshez. Évenként Róma templomában tartományi gyűlést (concilium) tartottak, ezen megvitatták a terület problémáit.

A provinciákból származó adóbevétel elérte a 400 millió sestertiust, amelynek jelentős részével Augustus rendelkezett, ugyanis az államkincstár (aerarium Saturni) mellet megszerveződött a fiscus, a császári kincstár is.

Az újonnan meghódított tartományokban több felkelés robbant ki, így pl. Észak-Hispaniában (Kr.e. 24--19), Pannoniában (Kr.u. 6-9) és Germániában (Kr.u. 9).

Augustus külpolitikájában, bár polgárháború utáni közvélemény a caesari idöket visszaidézö hódításokat várt el tőle, „visszahúzódó „ elsödleget feladatának mindenekelőtt a Augusta

megteremtését tekintette. Az új tartományok meghódításának költségei nem álltak arányban a belőlük szerzett jövedelemből, Augustus a birodalom természetes védőhatárokig való kitolását szorgalmazta, s kudarcai nyomán egyre jobban a védekezésre rendezkedett be, ilyen államok voltak például Afrikában Mauretánia, keleten Commagene, Galatia, Cappadocia és Iudaea.

Augustusnak uralma kezdetén sikerült befejeznie az Ibériai-félsziget meghódítását, ezzel gazdag aranylelőhelyek birtokába jutottak. Kr.e. 28-ban kitört az aquitaniai felkelés az újonnan elfoglalt területeken, a cantaberek és az asturok leverése után Kr.e. 26-ban Augustus is a hadszíntérre ment, a területet véglegesen csak Agrippának sikerült pacifikálnia Kr.e. 19-ben.

Harcok folytak az Alpok területén valamint a Duna középső és alsó szakasza mentén is. Murenanak még Kr.e. 25-ben sikerült a nyugati Alpokban felmorzsolni a salassusok törzsét.

Kr.e. 16-14 között Augustus mostohafiai, Drusus és Tiberius három hadjárat során bekebelezték a Keleti-Alpok területét és a Duna felső folyásának vidékét, ezeken a területeken szervezték meg Raetia és Noricum császári tartományokat.

A Duna alsó szakaszán kitört a thrákok, pannonok és dalmaták felkelése. Piso Kr.e. 13-ban elfojtotta a thrák felkelést. Pannóniában Kr.e. 12-9 között Tiberius erősítette meg a római fennhatóságot. Később nagy győzelmet aratnak a geták felett, mintegy 50 000 foglyot telepítettek le Moesiában.

A gall tartomány területén is súlyos harcokba bonyolódtak a be-betörő germán népekkel, Kr.e. 12-ben vereséget szenvedtek a sugamberektől, támadásaikat még ugyanebben az évben sikerült visszaszorítani Drusushoz, s ellentámadása során egészen az Elbáig nyomult előre (Kr.e. 9). Drusus váratlan halála után bátyja Tiberius folytatta a hadműveleteket. Kr.e. 8-ban a birodalom határát egészen az Elbáig sikerül kitolni. Eközben Tiberius kegyvesztett lett, távollétében (Kr.e. 7-Kr. u. 4) a római hadvezetés jó néhány pótolhatatlan évet vesztett.

Kr.u. 4-ben azonban Tiberius visszatért és ismét átvette a sereg vezetését, melynek során ismét az Elbáig nyomul előre, legyőzi a longobardokat és a semnonokat, s a Rajna és az Elba közötti területet újjászervezi Germania néven, a tartomány biztosítása érdekében hadjáratot vezetnek Maroboduusnak Germániától délre fekvő birodalma ellen. A terv azonban megghiúsult, mivel Kr.u. 6-ban Pannóniában kitört egy újabb lázadás. A megmozdulást az adóterhek, valamint a Maroboduus elleni erőszakos toborzások váltották ki. Tiberius beismerte, hogy Róma képtelen egyszerre több helyen harca szállni, ezért békét kötött Marobodusszal. A felkelőkkel nem bocsátkozott nyílt ütközetbe ütközetbe. Így három évi csatározások árán sikerült felszámolnia a 200 000 főnyi ellenséget, ez a háború a rómaiak szerint is a legsúlyosabb volt Hannibál elleni harcok óta.

A germánok kihasználták a rómaiak helyzetét, és fellázadtak Pannóniában vezetőjük Arminius a cheruscusok fejedelme volt. Arminiusnak sikerült törbe csalni egy római sereget, a Varus helytartó által vezetett kifáradt római sereget a teutoburgi erdőben (Osnabrück) megrohanták, és szétverték.

A tragédia hatását jól mutatta, hogy Augustus rögtön elbocsátotta germán testőrségét valamint kiutasították gall kereskedőket, rabszolgákat. Ezt követően Tiberius, majd Drusus fia, Germanicus vezetett bosszú-hadjáratot a germánok ellen, Augustus pedig lemondott a Rajnán túli hódításokról, a Rajna-Duna vonal biztosítása ugyanis 15 légió felvonulását tette szükségessé.

Augustus keleti politikájában kompromisszumra rendezkedett be, ellenben a közvélemény sürgette Crassus és Antonius vereségeinek megtorlását, s a Parthus birodalom belviszályait látva elérkezettnek látta az időt a bosszúhadjáratra.

Augustus úgy látta, hogy nem kell támadásoktól tartania ezért a diplomácia eszközéhez nyúlt, így nagy sikernek könyvelték el, hogy sikerült visszaszerezni a római hadijelvényeket, ezeket Augustus Mars Ultor templomában helyeztette el. Kr.e. 12 emiatt nagy ünnepséget rendeztek Rómában.

Katonai vállalkozásra két területen került sor. Róma igyekezett kiterjeszteni a hatalmát Armeniára, amely a két birodalom határán feküdt és jelentős ütközőállamnak számított.

Tiberiusnak átmenetileg sikerült Kr.e. 20-ban egy rómaparát uralkodót Armenia trónjára juttatni, ez azonban nem volt tartós. Hiszen az Indiába vezető karavánutak a Parthusoktól délre húzódtak, s a keleti kereskedelemben mindkét állam érdekelt volt. Róma Kr.e. 25-ben hadjáratot vezetett Arábia Felix területére. A vállalkozás azonban kudarcba fulladt.

Az Augustus idejében kialakult principátus hosszú ideig konzerválta a birodalomban a katonai diktatúrát, amelyet a birodalom bonyolult problémái követeltek meg, ez egyben a szenátus háttérbe szorulását is eredményezte.

A szenátus így továbbra is megmaradt az állam legfőbb szervének, elvben kézben tartotta a bírói és a törvényhozói hatalmat, ellenben Augustus a tribunusi cím kézben tartásával, megtartotta magának a jogot a legfőbb ügyekben való ítélkezés jogát. Kr.e. 23-tól kezdve a külpolitika teljesen Augustus kezébe ment át. A szenátus befolyása csökkent a pénzügyek terén, hatáskörében csak a váltópénz (*aerarium*) verésének joga maradt, az arany és ezüstpénzt a császári *fiscus* adta ki.

A legfőbb állami magistratus továbbra is a consul, ezentúl évente nem két, hanem több consult választottak, az első pár január 1-én lépett hivatalba (*ordinarii*), ők az év névadói; majd utánuk különböző időtartamra újabb párok (*suffecti*) kerültek sorra. Ez a nolens-volens a consuli rang jelentős csökkenéséhez vezetett.

Mivel a szenátori névjegyzéket, az albumot Augustus állította össze, így elveszett a *censura* joga, a listát három alkalommal vizsgálták felül, így Augustusnak sikerült kizárnia az ellenséges elemeket, helyükbe pedig a híveit ültethette. A szenátus létszámát 600 főben szabta meg, a tagság feltétele 1 millió sestertius vagyona volt, a szenátus így a római arisztokrácia fellegrárává vált. Mivel a szenátus tagjai ezután igen tehetős és befolyásos polgárokból tevődött össze, Augustusnak meg kellett akadályozni, hogy befolyásukat érvényesíteni tudják, ezt azzal érte el hogy korlátozta a gladiátor játékok rendezésének jogát, valamint, hogy a beleegyezése nélkül a szenátorok nem hagyhatták el Itáliát. A bíraskodásba való beavatkozása pedig a praetorok hatáskörét csökkentette.

Augustus növelte a lovagok tekintélyét, lovag állt Egyiptom és számos új provincia élén, s a hadsereg parancsnoka (*praefectus praetorio*), valamint Róma közellátásának vezetője (*praefectus annonae*) is lovag volt. A lovagi censust 400 000 sestertiusban állapították meg, a tartományi adózási rendszer veszteséget okozott a lovagrendi pénzembereknek, ezért Augustus új hivatalok létrehozásával igyekezett őket kárpótolni. Így módon a lovagrend a császári hivatali apparátussá alakult át.

A Kr.e. 18-ban meghozott *lex Iulia de maritandis ordinibus* kötelezővé tette a császári és lovagrend tagjai számára a házasságkötést. A *lex Iulia de adulteriis coercendis* pedig a házasságtörés ellen hozott

szigorú törvényeket. A Kr.u. 9-ben meghozott lex Papiria Poppaea a vagyon és öröklési jog terén hátrányosan megkülönböztette azokat akik, nem kötöttek házasságot, és akiknek nem volt gyerekük.

Ellenben ha hivatalra pályázott valaki akkor előnyben részesítette a „nagy családosokat” (3 vagy több gyerekesek). Ezek a törvények a lovagok körében nagy népszerűsége találtak. A propaganda ellenére ezek a törvények nem jártak hosszú távú sikerrel, lényeges hogy saját törvényei miatt Augustus kénytelen volt száműzésre ítélni lányát és unokáját.

A népgyűlések a Augustus korában elvesztették jelentőségüket. A magistraturákra az Augustus ajánlási joga (*ius commendationis*) alapján kijelölt személyeket szavazták meg. Itt fogadták el az előterjesztett törvényjavaslatokat is. A plebs figyelme elfordult a politikától, jobban érdekelték őket a megélhetéssel és szórakozással kapcsolatos dolgok. Augustus szabályozta a városi szegények ellátását, havonta kb. 200 000 polgár kapott ingyengabonát, esetenként pénzjutalmat. Agrippa vízvezeték építésekkel gondoskodott a munkalehetőségről. A rend fenntartásáról külön biztonsági alakulatok (*cohortes urbanae, cohortes vigilum*) látták el. Augustus sűrűn rendezett gladiátorjátékokat.

Augustus a rabszolgatartó rend megszüldítésére törekedett, a lex Caninia (Kr.e. 2) korlátozta a felszabadított rabszolgák számát, száznál több rabszolgát egyszerre senki sem szabadíthatott fel. A lex Aelia Sentia (Kr.u. 4) szabályozta az inter vivos felszabadítás feltételeit, valamint megtiltotta a 30 évnél fiatalabb rabszolgák felszabadítását. Kr.u. 9-ben felújították azt a törvényt, mely szerint a meggyilkolt gazda házában tartózkodó rabszolgákat kínvallatásnak kell alávetni, ha nem sietnek a gazda segítségére. A rabszolgamunka továbbra is megtartotta a jelentőségét elsősorban a mezőgazdaságban. Augustus elnyerte a vagyonos rétegek rokonszervét azzal, hogy elejét vette a rabszolgafelkeléseknek, megteremtette a gazdagok anyagi biztonságérzetét.

Augustus utolsó éveiben az ellene írt iratok idejében egyre jobban törekedett arra, hogy uralmát családján belül biztosítsa. Az utódlás kérdésében mindig fenntartotta azt a látszatot, mely szerint a saját hatalma csupán ideiglenes és csak öneki szól, ezért nevezhető a rendszere burkolt monarchiának, ennek tudható be, hogy az uralkodó utódlásának, sem a hatalom közjogi kérdéseit nem rendezték.

Mivel gyermeke nem volt ezért először Marcellust, nővérének Octaviának a fiát szerette volna megtenni utódává, ez azonban nem sikerült, mivel 2 év múlva Marcellus elhunyt. Ezt követően Agrippát jelölte meg vejeül, s megosztotta vele tribunusi hatalmát és proconsuli imperiumát, Kr.e. 12 tavaszán azonban meghalt Agrippa. Iuliától született fiai, Caius és Lucius ekkor még kis gyerekek voltak, azonban a germániai hadihelyzet erős vezetést kívánt meg ezért kerültek előtérbe Liviának az első házasságából származó fiai Tiberius és Drusus.

Tiberiust ezért elválasztották Vipsaniától (Agrippa lánya) és Iulia elvételére kötelezték, azonban értésére adták, hogy ez csupán átmeneti helyzet addig, amíg Caius és Lucius fel nem nőnek, ezt követően pedig Rhodos szigetére vonult vissza.

Livia ismét beavatkozott, nem bírta, hogy ne a fia üljön a császári székben. Kr.u. 2-ben meghalt Lucius, Kr.u. 4-ben pedig Caius.

Augustusnak ezután már nem volt más választása mint Tiberius, ezért uralkodótársává választotta. Augustus 76 éves korában elhunyt, őt Tiberius követte, aki bár sikeres hadvezér volt a korábbi atrocitások miatt már nem kívánt részesülni a hatalomból.

A Iulius-Claudius-dinasztia

Augustus céltudatosan törekedett az utódlásra, Tiberiust már Kr.u. 4-ben fiává fogadta, ekkor a neve Tiberius Iulius Caesar, másodízben felruházta a tribunicia potestasszal, megosztotta vele hatalmát a hadsereg és a provinciák felett, gyakorlatilag a társcsászárává tette. Tiberius a praetorianus testőrgárdával le is tétette a maga nevére a hűségesküt.

A szenátus szeptember 17-i ülésén megkapta a „rendkívüli” felhatalmazásokat, s trónra lépésekor Augustust a Divus (isteni) melléknévvel ruházta fel, valamint megszervezte az Augustalisok papi testületét. Tiberius ekkor már 55 éves volt, népszerűsége sosem tudott szert tenni, trónra lépésekor a Duna és a Rajna menti légiók fellázadtak, kedvezőbb feltételeket követelve.

A Rajnai légiók unokaöccsét Claudius Germanicust akarták császárrá kiállítani, a felkelés lecsendesítésében Germanicus lojális magatartásának nagy szerepe volt. Tacitus valamint Suetonius és Cassius Dio is féltékeny és vérengző zsarnokként mutatják be Tiberiust. Történetírója Paternulus azonban magasztalja tetteit. Anyja, Livia parancsára gyilkolták meg Tiberius trónra lépésekor Augustus még egyetlen élő leszármazottját Agrippa Postumust.

Tiberius az Augustus által megszervezett politikai rendszer konzerválására törekedett, provinciális politikájának alapelve volt hogy a juhot nyírni kell nem pedig megnyúzni, a kormányzás zavartalanságát, hosszabb időtartamú helytartóságok engedélyezésével (7-9 év) biztosította, a zsarolást elkövető helytartókat pedig szigorúan megbüntette. A Kr.u. 17-ben a Kis-Ázsiában bekövetkezett földrengés kárait a császári kincstárból próbálta meg orvosolni. Caesarral szemben Tiberius csaknem teljesen felfüggesztette a polgárjog adományozását, emellett igen szegényes volt az urbanizációs tevékenysége is. Ennek volt a következménye Galliában Sacrovir és Florus (Kr.u. 21), Afrikában Tacfarinas felkelése, Tacfarinas felkelése Kr.u. 17-24 között tartott.

A szenátori és a lovagrend vezető szerepét továbbra is biztosítani igyekezett, gátolni próbálta a felszabadított rabszolgák számára a lovagrendbe való felemelkedést.

20 főnyi szenátusi különbizottságot szervezett, amely tanácsadó szerepet töltött be. Tiberius minden népszerű személyben vetélytársat látott, ennek a féltékenységnak esett áldozatául unokaöccse Germanicus is. Germanicus Kr.u. 14-ben Tiberius parancsára kísérletet tett az Elbáig terjedő terület meghódítására, de súlyos vereséget miatt Kr.u. 17-ben befejezettnek tekinthető ez a próbálkozás. Germanicus terve az volt, hogy a Varus veresége miatt elvesztett területeket visszahódítva a germániai provincia határát egészen az Elbáig kitolja. Tiberius azonban jobban bízott a birodalom erejében, álláspontja helyessége mellett szól, hogy végül a kiváráo politika eredményesnek bizonyult.

A visszahívó parancsra visszatért Germanicus, akit otthon triumphusszal való kitüntetés és consuli cím várta. Kr.u. 19-ben a császár „csúcshelytartói” minőségben imperium maiusszal a keleti provinciákba küldte. Legjelentősebb lépése Cappadocia provinciává való szervezése volt, emellett önálló provinciává szervezte Commagene fejedelemséget és Kilikia keleti felét. Armeniában clienskirályságot hozott létre, mindezek a lépések megerősítették a Római Birodalom helyzetét az Eufrátesz térségében. Diplomáciai sikereit melyet az Egyiptomi provinciában tett látogatásával is nyomatékositani igyekezett, Kr.u. 19-ben felkeltették Tiberius féltékenységét.

Tiberius előbb nyílt szenátusi ülésen megróttá, majd összeütközésbe került Calpurnius Pisóval, Syria helytartójával is, aki Kr.e. 19-ben rejtélyes mérgezésnek esett áldozatul.

Ugyanekkor Kr.e 19-ben indultak a felségsértési perek (*laesa maiestas*), a felségsértési perekkel elítélt embereknek elvették a vagyonukat és száműzték őket. Tiberius uralma a katonai diktatúra uralma felé sodródott. Kr.u. 21-ben az Augustus által szervezett 9 praetori cohorsot Róma határában egységes katonai táborba (*castra praetoria*) tömörítette, és egyetlen testőrparancsnok (*praefectus praetorio*) alá kerül. Tiberiustól kezdve a testőrgárda lett a császári hatalom legfőbb bázisa.

Kr.u. 26 Tiberius Capreae (Capri) szigetére vonult, ekkor a hatalom ideiglenesen Seianus kezébe jutott, a testőrparancsnok sorra elkezdte kivégeztetni a császár családtagjait, ezenkívül Drusus és Germanicus családja is áldozatul esett ennek.

Végül egy másik csoport is lelkesen szervezkedett Seianus ellen Antonia vezetésével (Tiberius sógornője), valamint Drusus özvegyével és Marco katonai tribunusszal. Ez Tiberius gyanúját is felkeltette, Kr.u. 31-ben Seianust letartóztatta, s a szenátussal halálra ítélte, ezt követően Seianus hívei ellen indultak meg a perek.

A császár családtagjai közül csak hárman maradtak életben: Germanicus fia Gaius Ceasar (ragadványnevé: Caligula, „kiscsizma”), unokája, Tiberius Gemellus, unokaöccse Claudius Drusus.

Tiberius császár végrendeletében Caligulát jelölte ki örököséül.. Tiberius politikájára a további harcok helyett a diplomácia és az óvatosság került előtérbe, ez jellemezte a Parthus birodalommal a viszonyát, valamint ennek tudható be az is, hogy Maroboduusszal tétette el láb alól Ariminiust, aki megverte Variust.

Tiberius uralma alatt a császári hatalom jellege megváltozott, a hatalom külsőségeiről lemondott, nem viselte továbbá az *imperator* és *pater patriae* címeket, ezenkívül elutasította az istenítésére irányuló törekvéseket. Azonban következetesebben ragaszkodott a hatalom realitásához, ezt szolgálta a testőrgárda felerősítése is, valamint a földelkobzások sora. Uralma megerősítette a birodalmat, azonban egyre jobban feltárta az Augusti rendszer gyengeségeit. Az arisztokrácia nem nyugodott bele politikai szerepének elvesztésébe, a provinciákban pedig Itália túlsúlya jelentett problémát. A hódító háborúk szüneteltetése miatt elapadt a hadizsákmány, ezt csak a sorozatos elkobzások tudták pótolni. A császári hatalom csak a testőrgárdára támaszkodott, de ennek az előjogait a légios katonaság egyre inkább féltékenyen nézte.

CALIGULA

Tiberius hatalma meghatározott örökösére Gaius Caesar Caligulára szállt, az új császár a hatalmat a Ptolemaiosz uralkodók példájára kívánta kiépíteni, ennek megfelelően magát az új napistennek nevezte (*neos Hélios*). Néhány istenszobor fejét lefűrészeltette, s helyükbe a sajátját helyeztette, valamint azt híresztelte magáról, hogy a holdistennővel szeretkezik és Iuppiterrel beszélget.

Saját húgát Drusillát vette feleségül, az önistenítés kóros jelleget öltött. A császár rémuralmának végül a praetorianus testőrgárda vetett véget, a szenátus és a császár felszabadított egyetértésével Kr.u. 41 január 24-én, egy díszszemle alkalmából rátörtek, a halálos ítéletet Cassius Chaerea tribunus hajtotta végre.

CLAUDIUS

A testőrség, átvette a kezdeményező szerepet, a palotában a remegő Claudiusra (Claudius Drusus) ukkantak, ez a z exuralkodó nagybátyja. Drusus annyira megrettent, hogy rögtön 15 ezer sestertiust ajánlott a testőröknek, akik önkényesen császárrá kiáltották ki. A szenátus erre a döntésre kénytelen volt a beleegyezését adni.

Claudius, fogyatékos volt, azonban rendkívül művelt ember volt. Uralkodása alatt szerveződött meg a provinciális kincstárak és a római elszámolási és könyvelési központ összevonásával a császári magánkincstár, a *fiscus*, ide folytak be a császári provinciák jövedelmei, valamint ez vette át a szenátustól a római gabona ellátás (*frumentatio*) gondját. Róma gabonaszükségletét Afrika és Egyiptom terményadója szolgáltatta. Ennek szétosztásáért a *praefectus annonae* feladata lett.

Claudius nevéhez fűződik a négy központi császári hivatal (*scrinium*) megszervezése is, ezek a következők voltak. *Libellis*⁵ a beadványok és kérvények hivatala. Az *ab epistulis*⁶ a kimenő iratok, kinevezések, rendeletek, jogi döntések hivatala. A *rationibus*⁷ a császári bevételek és kiadások ügyvitelére. A *studiis*⁸ a jogi döntések meghozatala szempontjából szükséges tanulmányok, kutatások hivatala. Ezeknek a hivataloknak a vezetése a császár személyes külön biztosai irányítása alatt állt, ezek a biztosok felszabadított rabszolgák voltak.

Claudius ezenkívül megalapította a posta szervezetet (*cursus publicus*), ennek fenntartását a szekérállítás stb. költségeit (*vehiculatio*) pedig a *fiscus* fedezte. A császári bürokrácia alsó szerveiként, a provinciákból járó adó-, vám-, rév-, bányajövedelmek ellenőrzésére a császár felszabadított megbízottai közül különmegbízottakat nevezett ki. Így egy hármas tagolású hivatalnokrendszer kezdetet kialakulni:

- A köztársasági jellegű hivatalok a szenátus ellenőrzése alatt, a consulok mint a közigazgatás irányító, a praetorok mint a polgárok alsó fokú igazságszolgáltató szervei és a városi játékok szervezői.
- A császár ellenőrzése alatt álló, de állami jellegű szervek voltak: a *praefectus praetorio*, a *praefectus urbi* (a római közigazgatás vezetője), a *praefectus annonae*, a provinciális közigazgatásban a praetori rangban lévő császári legatusok (címük: *legatus Augusti pro praetore*). Egyiptom élére neveztek ki lovagrendi helytartó (*praefectus Aegypti*), a többi *praefectus* is lovagrendű volt.
- Végül a császár magánjellegű ügyintézéseinek a szervei a *scriniumok*.

Társadalompolitikájában Claudius, Augustus rugalmasabb módszereihez tért vissza, ismét osztogatták a polgárjogot, Seneca szerint tógában akart látni mindenkit. Ugyancsak alatta élénkült meg az urbanizáció tevékenység. Claudius több új colonia jogú várost alapított pl. Savaria (Szombathely), Colonia Claudia Ara Agrippinensium (Köln).

⁵ vezetője: Callistus

⁶ vezetője: Narcissus

⁷ vezetője: Pallas

⁸ vezetője: Polybios

Claudius külpolitikája a hódító törekvésekhez tért vissza, alatta indult meg Britannia meghódítása. Silvanus és Vespasianus vezetésével 4 légió legyőzte a Temze mentén élő kelta Trinobantes törzset. Központjuk Camulodunum elfoglalása lehetővé tette Britannia provincia megszervezését. Claudius Afrikai területeit is hódításokkal gyarapította, valamint az ő uralkodása alatt vált clienskirályságból provinciává Mauretania, Thracia, Lycia, Norcium. Iudaeával szemben a császári politika nem volt következetes, előbb clienskirályságként Herodes Agrippának ajándékozta, majd annak halála után területét ismét 2 provinciaként tette meg (Kr.u. 47). Ez kiindulópontja lett a Róma elleni nagy zsidófelkelésnek.

Claudius feleségeinek a befolyása alatt állt, sok döntését valójában felszabadított rabszolga tanácsadóinak köszönhetjük, így például azt is, hogy Rómában meghonosította Attis kultuszát, ellenben kiűzte a városból a csillagjósokat (*mathematici*) és a viszálykodó zsidókat. A viszály okát Chrestus fellépésében látta, egyes kutatók a viszály okát a zsidó közösségben a Krisztusban hívő vagy éppen nem hívők ellentétében látták.

Miután harmadik feleségét Messalinát Kr.u. 48-ban kivégeztette, majd unokahúgát (Agrippinát) vette feleségül. Ő az előző házasságából született fiát magával, hozta a palotában (Nero). Claudius Kr.u. 51-ben felruházta az akkor 14 éves Nerót az imperium proconsulare-val, valamint hozzáadta lányát Octaviát, ezenkívül kinevezte fiának Britannicusnak a gyámjává is.

Claudius életének végét saját felesége, Agrippina, valamint a testőrgárda parancsnokának Burrusnak az összeesküvése okozta, megmérgezték az uralkodót. Burrus ezt követően császárra kiáltotta ki Nerót (Kr.u. 54. október 13.).

NERO

Neró (Kr.u. 54-68) ekkor még csak 17 éves volt, ezért helyette Agrippina és Burrus, valamint a császár nevelője Seneca kormányozta a birodalmat. Neró kijelentette, hogy a maga számára csak a hadsereg és a külügyek (*res externae*) irányítását akarja fenntartani, a belső kormányzást és a bíráskodást a szenátusnak adja át. Neró ezen intézkedésének a gyakorlati megvalósítása lehetetlen volt, hiszen ha nem nyúlt volna hozzá a szenátusi provinciák jövedelmeihez, akkor a testőrgárda és a hadsereg zsoldján kellett volna takarékoskodnia. Neró a császári pénzügyi intézkedéseknek akarta alárendelni a szenátusit. Ezért az aerarium kezelésének az ellenőrzésére két császári praefectust nevezett ki. A kibontakozó szenátusi ellenállás megtorlásául egyes gazdag szenátorokat felségsértés címén elítéltetett és vagyonukat elkoboztatta.

Politikájában Neró a keleti részeken terjeszkedő politikát folytatott, ebben közrejátszottak a biztonsági szempontok is, vagyis hogy minél messzebb tudják maguktól a Parthus birodalmat. Valamint, hogy a kelet, India és Kína felé vezető kereskedelmi útvonalakat minél hosszabb távon az ellenőrzése alatt tudhassa, ugyanez volt a célja a parthusoknak is.

A parthusok ugyanis megvámoltatták a római kereskedőket, ennek a megszüntetése volt a célja. Ezeket a célokat kétféleképpen igyekeztek megvalósítani, az egyik szerint meghódították Armeniát, másrészt a Fekete-tenger északi és keleti partvidékének a megszerzésével, ezek a kísérletek azonban korlátozott eredménnyel jártak.

Egy Róma pártfogását élvező clienskirály trónra juttatása látszott a legjobb eredménynek. Curbulo, a császár rokona és hadvezére Kr.u. 54-59 között tartó háborúban, fegyveres erővel sikerült trónra ültetni Tigranest (Herodes dédunokáját), erre válaszul a parthusok Kr.u. 61-ben trónra ültették Tiridatés királyt.

Végül Neró olyan megegyezésre kényszerült, amely Róma presztízsét, de nem kereskedelmi érdekeit mentette meg. Tiridatést elismerték Armenia királyának azzal a feltétellel, hogy a királyi diadémot Nerótól veszi át, ez az ünnepi aktus Kr.u. 66-ban történt, s végképp megrendítette a Neró kormány bizalmát.

Neró idejében történt a tervezett nubiai hadjárat is ennek az volt a célja, hogy kapcsolatot létesítsenek Indiával, azonban felfedező akciókon kívül mást itt sem sikerült elérnie. Ahogyan összeomlottak a keleti kereskedelemmel kapcsolatos vagyonszerzési lehetőséget, úgy kellett Nerónak egyre drasztikusabb módszerekhez folyamodnia, hogy pénzt szerezzen.

Már Kr.e. 55 megmérgeztette mostohaöccsét Britannicust, majd Senecának és Burrusnak a hallgatóságos beleegyezése mellett tette el „láb alól” anyját Agrippinát Kr.u. 59-ben, majd feleségét Octaviát is. Burrus halála után Kr.u. 62-ben eltávolította az udvartól Senecát is, és az új praefectus praetorio Tigellinus a testőrgárda támogatásával Rómában az arisztokráciával szemben terrorisztikus uralmat vezetett be.

A rémuralomra, vagyis a sorozatos elkobzásokra a szenátus tagjai összeesküvésekkel válaszoltak. Kr.u. 65 az első ilyen a Piso által szervezett összeesküvés volt, kísérletük azonban lelepleződött.

Az ezt követő tömeges kivégzéseknek esett áldozatul Seneca, Lucanus, Paetus és még sokan mások.

Neró növelte a római proletariánusoknak nyújtott juttatásokat. Önmagát a nép császárának szerette volna látni, saját szerzeményeit a nagy nyilvánosság előtt adta elő, a Circus Maximusban kocsihajtóként lépett fel. Kr.u. 66-67-ben valóságos művészi körutat rendezett. Achaia provincia összes lakosának megadta az adómentességet és a „szabadságot”, ezeket Vespasianus visszavonta. Neró tehát a hellenizált, keleti provinciák lakosságára kívánt támaszkodni.

Jellemző volt a rómaiak Neró iránti gyűlöletére, hogy a Kr.u. 64-ben Rómában bekövetkezett nagy tűzvészt is a császár művének tartották. Nero ellenben a keresztényeket okolta a tűzvésszel.

Kr.u. 60-ban Britanniában robbant ki felkelés az icenus törzs királynőjének Boudiccának a vezetése alatt, akik a római adószedők gonoszkodásai miatt elégedetlenkedtek. Kr.u. 66-ban pedig Iudaea provinciában robbant ki hasonló felkelés, ezt nevezik „zsidó háborúnak”. Herodes (Kr.e. 47-4), a Róma-barát király leszármazottai csak a melléktartományait örökölték, míg Iudea és benne Jeruzsálem és a zsidó vallási központul szolgáló szentély római provinciává lett (Kr.u. 6). A provincia praefectusi rangú helytartója volt Pontius Pilatus (Kr.u. 23-36), akinek az ítélete alapján történt Jézus keresztre feszítése, Claudius kísérletet tett a provincia helyreállítására, Herodes unokája Agrippa számára (Kr.u. 41-44), de annak korai halála után visszatért a provinciai rendszerhez.

A zsidók kiverték a fellegrárból Florus procuratort és cohorsát, majd visszaverték Gallus syriai legatus légiónját is. Később elküldték az idős Vespasianust 5 légiónnal, ő előbb a környéke vette a fennhatósága alá, majd elfogták Iosephust a felkelés egyik vezetőjét, ő később római polgárjogot és lovagi rangot kapott, ő lett a híres Iosephus Flavius, a zsidó háborúk történetírója.

Ekképpen a harcok befejezése a fiára Titusra maradt, Jeruzsálemet Kr.u. 70-ben, az ellenállás utolsó fészket, a Maszada-erődöt Kr.u. 72-re foglalták el.

Még folytak a harcok Iudea provinciában, amikor Kr.u. 68 márciusában Aquitania provincia gall legatusa Vindex fellázadt a császár ellen, azonban sikerült leverni. Amikor azonban Macer, az afrikai légión parancsnoka valamint Galba, hispaniai helytartó is megtagadta az engedelmességet, ugyancsak Kr.u. 68-ban, Neró hatalma összeomlott a birodalom nyugati területén.

A szenátus kapott az alkalmon és Galbát császárnak kiáltották ki, s ő Nerót a haza ellenségének nyilvánították és mint anyagyilkos Kr.u. 68 június 8.-án halálra ítélték. Június 9-én Neró menekülés közben öngyilkos lett. Személyében kihalt a Iulius Claudius dinasztia. Ezt a Kr.u. 68-69 között zajló polgárháború követte.

A Flavius és Antoninus dinasztia

FLAVIUSOK: VESPASIANUS (Kr.u. 69-79)

Vespasianusra (Kr.u. 69-79) Néró azért merte rábízni a iudaeai háborúhoz szükséges haderőt, mert alacsony származása miatt nem jöhetett számításba, mint vetélytárs. Amikor trónra került, mindenki számára világossá vált, hogy bárki a trónusba kerülhet.

Vespasianusnak új alapokra kellett helyeznie a monarchiát, megválasztásakor a szenátus a *senatus consultum de imperio Vespasiani*-ban rögzítette a jogait. Vespasianus is felvette az *imperator* címet, valamint a *consul*ságot is viselte fiával, Titusszal együtt. Kr.u. 73-74-ben Titusszal együtt a *censor*i címet is felvette, ez lehetőséget adott a szenátus megújítására. Vespasianus fia nemcsak a iudaeai háborúban volt utóda, hanem *consult*ársa és *censor*társa hanem a *tribunica potestas* és az *imperium maius* tulajdonosa is volt. Sőt még *praefectus praetorionak* is őt nevezte ki.

A birodalom helyzete Galba után korán sem volt nyugodt, Pontusban egy felszabadított rabszolga, Anicetus csinált felkelést, Moesiába szarmata és geta törzsek nyomultak be, Iudaeában a zsidók lázongtak. A Rajna alsó folyásánál gall és germán törzsek keltek fel, Iulius Civilis és Classicus valamint Sabinus vezetésével, a törzsekkel szemben álló légiók pedig saját vezetőik ellen lázadtak fel, ezek célja a római jellegű, de a birodalomtól független helyi gall-germán állam megteremtése volt.

Vespasianus diplomáciával igyekezett úrrá lenni a helyzeten, a zsidókat Titus verte le és Iudaeát önálló császári provinciaként szervezték újjá. A gall-germán felkelést azonban nem tudták felszámolni, azonban a felkelés vezetőjével, Iulius Civilisszel megegyezés jött létre.

Vespasianus megkezdte Kr.u. 70-ben a leégett Capitolium újjáépítését. A stabilizálódást mutatta a Ianus-templom bezáratása Kr.u. 71-ben (vagyis nincs semmi probléma).

Nero 40 milliárd sestertiusnyi adóssággal megterhelte az államkincstárát, ezért Vespasianus elkoboztatta Nero összes földjét, majd beleolvasztotta az állami földeket, ezzel egy hatalmas földbirtok jött létre, s ez lett a *res privata*, vagyis a császár hivatali földtulajdona, vezetését lovagok végezték. Míg Claudius idején különvált a császár „hivatali” és „magánjellegű” ügyintézése, Vespasianus idejében ez a kettő egybeolvadt.

A *res privata*hoz csatolták a gazdátlan földeket (*bona caduca*, ill. *subseciva*), ezeknek a megművelését kedvező kisbérleti szerződéssel tették lehetővé, ezenkívül tért hódított a szabad kisbérlet rendszere, s ez olyan mértéket öltött, hogy az I. század végén a császári colonusok jogait külön szabályzat, az ún. *lex mancia* határozta meg. Ennek értelmében a colonusok bérleti díjat (*census*, *pensio*) fizettek, egy részét ennek még természetben szolgáltatták be, valamint a császári birtokokon évi 6-12 napi ingyen robotot kellett teljesíteniük. A kisbérletekből álló császári birtoktest (*fundus* v. *saltus*) élén a császári megbízott vagyis *procurator* állt, aki a jövedelmeket a provinciai helytartónak szolgáltatatta be, vagy pedig a nagybérelő (*conductor*), aki rögzített bérleti díjat fizetett a kincstárnak, ezeket a bérleteket általában 5 évre beszedték.

Elterjedt a kettős adózás: a földadó (*tributum soli*) és a fejadó (*tributum capitis*) rendszere. A külön adók közül jelentős volt a külön zsidókra kivetett 2 denarius fejadó, amelyeket a Iuppiter Capitolinus

szentély felépítésére kellett fizetniük. A császár híres még a nyilvános illemhelyekre kirótt díja miatt is: „*pecunia non olet*” vagyis a „pénznek nincs szaga”. Vespasianus az adók jobb behajtása érdekében megszervezte a központi császári kincstárat (*fiscus Caesaris*) fiókjait, a *fiscus Alexandrinus*, a *fiscus Asiaticus* és a *fiscus Iudaicus*.

Vespasianus társadalompolitikája arra irányult, hogy a császári hatalmat a provinciákban is szilárdabb bázisra helyezze. Vespasianus élete nagy részét Britanniától Iudaeáig katonai szolgálattal töltötte. A szenátust hadseregének tisztjeivel valamint Itália jómódú lakosságával töltötte fel. A szenátus ezután már nem volt köztársaságú érzelmű, a császártól megkívánták, hogy ne önkényesen gyakorolja hatalmát, valamint a szenátus elutasította a császári hatalom öröklődő jellegét is. Ez a hatalom a sztoikus államelmélet szerint valójában „dicsőséges szolgálat” (*endoxos duleia*), nem lehetett egy-egy család öröklődő tulajdona, hanem csak a legkiválóbb polgárnak kijáró megtiszteltetés, ezek az elvek azonban elkerülhetetlenné tették az összeütközést. Vespasianus ellen több összeesküvés szerveződött, a legnevezetesebb a Helvidius Priscus által szervezett felkelés ezt azonban leleplezték, az ellenzék ideológiájának alapját a sztoikus filozófia tanításából vette. Gyakorlatilag ezért száműzte a császár Kr.u. 71-ben a kynikus vándortanítókat majd Kr.u. 74-ben az összes „filozófusokat és csillagjósokat”. Ezzel szemben az értelmiségi szakembereket kiváltságokkal jutalmazta.

A polgárjog adományozásának következménye a provinciák gazdasági felemelkedése. Az az álláspont került előtérbe, hogy a Római Birodalom „minden benne élőknek a közös hazája” (*communis omnium patria*) és a fennmaradása mindannyiuknak közös érdeke. Vespasianus idejében Hispania egész lakossága megkapta az ún. latin jogot (*ius Latinum*), azaz a római polgárjogot a hivatalviselés jogának híján, ekkor kapta meg 350 hispaniai település a municipium rangját, s az önkormányzatot. Vespasianus coloniát alapított a veteránok részére többek közt a pannoniai Sirmiumban és Sisciában és a iudaeai Caesareában.

Vespasianus idejéig a légióban kizárólag itáliaiak szolgálhattak, míg a provinciák lakói a kisegítő (*auxiliaris*) alakulatokban, a gyalogoscohorsokban és a lovasalakulatokban (*alae*) teljesítettek szolgálatot. A katonaságban a provinciák polgárjoggal rendelkező rétegei túlsúlyra jutottak, de a centuriónál magasabb rangra nem jutottak.

A polgárjoggal nem rendelkező provinciabeliek egy-egy cohors vagy lovasalakulat kötelékében kezdték meg szolgálatukat, és később tisztességes leszerelés a „*honesta missio*” alkalmából megkapták a teljes római polgárjogot önmaguk, netán még élő szüleik, feleségük és gyermekeik számára.

Nero szobrának helyén felépítette a Colosseumot (*Amphitheatrum Flavium*), az építkezést Domitianus fejezte be. Segítséget nyújtott a Parthus-birodalomnak a Kaukázus megvédése érdekében, melyet egy alán törzs fenyegetett. Commagene törpekirályságát Syria provinciához csatolták, Kis-Ázsia belső területeit pedig egyetlen nagy provinciává szervezték, nyugaton csak Britanniában folytatódtek a hadműveletek, ennek során meghódították a mai Walest, északon pedig Caledoniáig (Skócia) nyomultak előre.

TITUS (Kr.u.79-81) -> DOMITIANUS (Kr.u.81-96)

Vespasianust fia, Titus majd korai halála után fiatalbbik fia Domitianus (Kr.u. 81-96) követte a trónon, gyengekezű volt, éppen ezért kedvelték. Domitianus abszolutisztikus módszereket alkalmazott,

évről évre consul és örökös censor (*censor perpetuus*) volt, magának tartotta fenn a szenátus összeállításának jogát. Felvette a dominus et deus címet, elsőként vezette be a császári díszruha használatát, kizárólag bizalmasainak (*amici principis*) szűk körére támaszkodott, amely félhivatalos császári tanácsa (*consilium principis*) alakult. Amikor Kr.u. 88-ban Germania helytartója Saturninus fellázadt ellene, a szenátussal szemben elnyomást vezetett be. A sztoikus irányzat híveit kivégeztette, vagy száműzetéssel sújtotta (Kr.u. 93). Kr.u. 93-ban kiűzte a filozófusokat, majd Kr.u. 94-ben a keresztényeket, még saját rokonát, Flavius Clemenset is kivégeztette a zsidó és keresztény tanok iránti kizárólagos szimpátiája miatt.

Nem bízott a szenátusban, inkább a hadseregre támaszkodott, melynek zsoldját megemelte, valamint a népre helyezte a hangsúlyt, akiket élelemjuttatásokkal (*congiaria*) akart megnyerni. Befejezte a Colosseum építését, majd a Iuppiter Capitolium építését is az ő idejében fejezték be.

Gazdaságpolitikájában a felfigyelt a mezőgazdasági problémákra, elrendelte a szőlőültetvények egy részének kiirtását, s megtiltotta új szőlők telepítését.

Katonailag határok biztosítását tekintette feladatának, Germaniában lemondott a hódításokról, inkább a természetes határok megszerzésére és védelmére törekedett. Ezért is szállta meg a Rajna és a Duna közötti térséget, és vette *agri decumates* (=tizedes földek valószínűleg az itteni lakosság tizedfizetési kötelezettsége alapján) néven római ellenőrzés alá, anélkül, hogy provinciává szervezte volna. Két új provinciát szervezett Germania Inferior, ill. Germania Superior néven. Britanniában hadvezére Iulius Agricola Caledoniáig jutott el, s egész Britanniát körülhajózta, de győzelmeire Kr.u. 83-ban Agricolát a császár visszahívta.

Súlyosabb probléma állt elő az Al-Duna (Ister) térségében, itt Decebál dák király megerősödése jelentett veszélyt. A dák törzsek a Kr.e. I. században kerültek kapcsolatba a Római birodalommal, a területükön (Erdély) található bányakincsek (arany) tették fontossá a dákok uralmi körzetét.

Kr.e. 60 körül Burebista király a dák törzsszövetséget egységes állammá fejlesztette, ezért vagyis a dák probléma megoldása véget támogatta a római kormányzat az iráni-szarmata eredetű jazygok betelepülését a térségbe (Duna-Tisza környéke Kr.e. 20 k.). A Flavius-dinasztia alatt azonban a dákok ismét megerősödtek. A Kr.u. 70-es évek környékén Moesia provincia helytartói súlyos harcokba bonyolódtak a dák, geta, roxolán, bastarna törzsekkel szemben

A helyzet Decebal (Kr.u. 86-106) uralkodása idején súlyosbodtak, a dák király ellenségesen lépett fel Moesia provinciával szemben. Egy sikeres dák támadást (Kr.u. 85-86) követően Domitianus kettéosztotta Moesia provinciát (Moesia Inferior és Moesia Superior), és haderőket is a térségbe rendelt valamint pozícióját erődrendszerrel erősítette meg. Nem sokkal később azonban kiegyezésre kényszerült a dák királlyal, római hadifoglyok visszaadása fejében műszaki (útépítés stb) alakulatokkal látta el Decebált, valamint gabonaküldésre kötelezte magát.

Domitianus külpolitikai sikertelenségei növelték az ellenállók körét, ezért összeesküvés szövődött ellene, végül Kr.u. 95-ben magántitkára végzett a császárral. A szenátus vezetői gyorsan megválasztották a már öreg Nerva szenátort, aki valószínűleg egyik beavatottja volt a Domitianus elleni összeesküvésnek.

ANTONINUSOK: NERVA (Kr.u. 96-98)

Nervával kezdődött a Kr.u. 96-192 között tartó Antoninus dinasztia. Nerva a szenátus számára több népszerű intézkedést hozott, ilyen volt például hogy eltörölt néhány adónemet valamint a zsidók fejadóját is csökkentette, azonban az új uralkodó a hadseregben talált a legnagyobb ellenzékre, a testőrgárda is fenyegetően lépett fel ellene. Nerva a reakciót csak azzal tudta leszerelni, hogy megölette néhány közeli ismerőst akiknek minden valószínűség szerint „közük volt” a Domitianus meggyilkolásához. Ezt követően maga mellé vette M. Ulpius Traianust Germania Superior helytartóját, ez követően Kr.u. 98 januárjában az idős Nerva meghalt.

TRAIANUS (Kr.u. 98-117)

Traianus arisztokrata családból származott, Nerva még halála előtt örökbe fogadta (*adoptálta*), és már életében felruházta a császári hatalom egyes tartozékaival. Ez különleges esett volt, hiszen Nervának nem volt fiúgyermek, mégis az adoptio-rendszere „szokássá” vált, ezért nevezik a soron következő császári dinasztiát Antoninusoknak.

Domitianus meggyilkolása után „a sztoikus ellenzék jelszavai („*Libertas publica*”; „*Providentia senatus*”; „*Italia restituta*”) váltak hivatalos programmá.

Nerva és Traianus politikájának legfontosabb programja Itália hanyatlásának a megállítása volt, ugyanis a provinciák gyorsabban fejlődtek mint Itália, ami a termelés minden ágán kezdte elveszíteni a hatalmát. A terra-sigillata központjai Galliában alakultak ki. Nerva szervezte meg és Traianus (98-117) fejlesztette tovább az alimentatio rendszerét, ennek értelmében a császári fiscus a bajba jutott itáliai kisbirtokosoknak, birtokuk értékének 1/12-ed része erejéig 5%-os kamatra kölcsönt adott. A tőkét a fiscusnak, a kamatokat azonban az illetékes municipium tanácsának kellett megtéríteni. A város a kamatösszegeket árva gyerekek eltartására és tanítására volt köteles fordítani. Egy-egy fiú havi 16, egy leány havi 12 sestertius összegű ellátási díjat (*alimentatio*⁹) kapott. Itália elnéptelenedését volt szolgáltatta a Traianus által életbe léptetett kivándorlási tilalom.

Rómának, mint gazdasági központnak a helyzetét is meg akarták erősíteni, ezt szolgálták Ostiát a Tiberisszel összekötő csatorna valamint Centumcellae és Ancona kikötőjének az építései is. Felépítették Róma központi árucsarnokát (*Mercatum Traiani*), és a jogi ügyletek kötésére szolgáló *Basilica Ulpia*t. Traianus ellen dolgozott az a rendelkezése, mely előírta a provincialakóknak (a szenátusba kinevezett provincialakók), hogy vagyonuk 1/3-ad részét itáliai földek vásárlásába fektessék. Ez az itáliai mezőgazdaság fellendítését szolgáltatta. A provinciákból származó szenátorok megközelítette a 40%-ot. Az új polgárok egy részét mentesítették a csak római polgárokra vonatkozó 5%-os örökösödési adó (*vicesima hereditatum*) fizetése alól is.

Az építkezéseket és a közjót, folyamatos hódító háborúkkal kellett biztosítani, ebben azonban közrejátszott a nyersanyagszerzésre való törekvés is pl. Dacia aranybányái esetében, a kereskedelmi utak minél nagyobb távon való birtokbavétele. Traianus belpolitikai tevékenységével szoros kapcsolatban álltak a hódító törekvések is. Az dák aranybányák megszerzése mellett Traianus másik célja a keleti kereskedelmi utak megszerzése a Parthus birodalom rovására.

⁹ Ez később specializálódik lányokra és fiúkra is, Antonius Pius és Marcus Aurelius is hozott létre „lányalapítványokat”

Az Al-Duna mentén katonai utat építettek (Drobeta mellett felépítették az első állandó köhidat a Duna két partja között). Ezt követően indult meg a dákok ellen a haderő, az első 101-102, majd a második 105-106 között tartott. Traianus kettéosztotta az egységes Pannónia provinciát, a keleti rész Pannonia Inferior, a nyugati rész pedig a Pannonia Superior nevet kapta. Pannonia Inferior székhelye Aquincum lett, ezen kívül katonai székhely volt még Brigetio. Pannonia Superior területén ugyancsak két állandó légiós tábor volt: Carnuntum és Vindobona.

A dák királyi székhely, Sarmizegethusa elfoglalása után maga Decebal menekülés közben öngyilkos lett. A provinciát pannoniai és itáliai telepésekkel népesítették be. Több új római coloniát szerveztek, ezek egy része megkapta az adómentességgel járó *ius italicum*ot is. Traianus hódításainak fedezetét Dacia aranybányái voltak hivatottak kitermelni.

A keleti hódítások az észak-arab nabateus clienskirályság meghódításával és Arabia Petraea néven való provinciává való szervezésével indulhatott meg 106-ban. Főváosa Petra kiindulópontja volt az Arab félszigetre induló karavánutaknak.

Egy 110-ben kirobbant armeniai trónviszály adott alkalmat Traianusnak a Parthus-birodalom megtámadására, véget ért a két birodalom között a fél évszázados béke. A hadjárat 113-ban indult meg: Armenia egészen a Kaspi-tengerig római provinciává vált. Ktesiphón 116-ban elesett, ezzel Mezopotámia is római kézbe került, Traianus meglátogatta Babilon városát, majd kihajózott a Perzsa (Arab)-öbölbe.

Azonban a háterszág lakossága felkelést robbantott ki, s velük egyidejűleg a Cypruson, Cyrenében és Egyiptomban is felkelést robbantottak ki. A felkelés leverésére Traianus egyik hadvezérének a berber Lusius Quietusnak a vezetésével egy sereget indított a háterszágba. Ezzel megszakadt a római előrenyomulás a keleti térségben. Mezopotámia déli felét a Tigristől keletre fekvő területeket fel kellett adni. Traianus 117-ben betegségben meghalt. Újjászületett Herculesként ünnepelték, és az *optimus princeps* „a legjobb császár” címmel is kitüntették, a dák hadjárat sikerét pedig Róma legnagyobb szabású ünnepe követte. A győzelmet megörökítette a Traianus forumán felállított diadaloszlop, valamint a mai romániai Adamklissi helységben épített emlékmű (*Tropaeum Traiani*).

Traianus szakított Dominatus zsarnokságával, a consulokat a szenátus választotta, nem voltak felségsértési perek. A városi szervezet behálózta az egész birodalmat, számos municipium pénzügyeinek rendben tartására császári megbízottakat (*curator civitatis*) kell kinevezni, és egyes városokban a tanács (*curia*) tagságára már nincs elég önkéntes pályázó. A kis-ázsiai városok nehezen bírták a seregek elszállásolását, ezért itt-ott zavargások törtek ki. A súlyos adóterhek miatt felszaporodtak a hátralékok, az 1 milliárd sestertiusos összegnek a legnagyobb részét utódának el kellett engednie.

HADRIANUS (Kr.e. 117-138)

Traianus halálakor özvegye közölte, hogy a császár Aelius Hadrianust (117-138) Syria helytartóját tette meg utódává. Hadrianus felismerte, hogy a Traianusi katonai vállalkozások meghaladták a birodalom teherbíró képességét, az új hódítások és a gazdasági hasznuk nem voltak összhangban egymással.

A háborús párt veresége akkor vált teljessé, amikor a szenátus „összeesküvés” címén halálra ítélte Traianus négy szenátori párthívét, közöttük hadvezéreit, L. Quietust és C. Palmát. Hadrianus a parthusokkal békét kötött, feladva Traianus Eufráteszen túli hódításait, beleértve Armeniát is. Ezt kettéosztották, nyugati része Armenia Minor római clienskirályság lett, keleti fele pedig a Parthus-dinasztia egyik mellékágának uralma alá került. Arabia Petrae és Dacia megmaradtak a birodalmon belül, Hadrianus lemondott újabb provinciák megszerzéséről is: a katonai befolyások megtartását clienskirályságok megszervezéséről igyekeztek fenntartani, a nyugati (rajnai), északi (al-dunai), és keleti (eufráteszi) határ mentén, ez a rendszer kisebb anyagi ráfordítással igyekezett a római uralmat biztosítani.

Hadrianus alatt egyetlen nagyobb háború folyt, mégpedig a 132-ben kitört harmadik zsidófelkelés, a felkelés vezetője Simon Barkoziba volt, akiben hívei a Messiást látták és Bar-Kochba-nak vagyis a „Csillag fiának” nevezték el, a felkelést 135-ben sikerült leverni. A további gondok megelőzése véget Hadrianus Jeruzsálemet új néven, mint Colonia Aelia Capitolinát római telepések számára újjáépítette, és a zsidókat kitiltotta egykori fővárosukból. Iudaeát még a nevétől is megfosztotta és provincia Syria Palestina néven szervezte újjá. A zsidók harmadik háborújának a leverésével vált rohamossá a zsidók szétszóródása, a nyugati provinciák irányába.

Hadrianus uralkodásának nagy részét Rómától távoltöltötte, két nagy utazása volt az egyik 121-125 között a másik pedig 128-132 között. A második utazása során a keleti provinciákat kereste fel, Pannóniában 117-ben és 124-ben járt, az utazások során a provinciákkal kapcsolatos kérdéseket a helyszínen intézte el. Athént többször meglátogatta és szorgalmazta a görög városoknak egy pánhellén szövetségbe való tömörülését, valamint Athénban archónná választatta magát.

A rabszolgák értékének növekedésének jele, hogy a törvényhozás velük szemben is megkövetelte a humanitást, a gazda immár nem volt korlátlan ura a rabszolgának. Megengedte a császári birtokok colonusainak, hogy ugarföldet saját kezdeményezésük alapján művelés alá vegyenek, ez esetben időszakos bérlőkből határidő nélküli birtokosokká (*possessores*) váltak. Egyiptomban a királyi földek egy részét a colonusok magántulajdoni földjévé nyilvánította, erre vonatkozó rendelkezése az „ugarföldről szóló törvény”, ennek értelmében az időszakos colonusi bérlet mellett megjelent a colonatusok örökbérlete, rendelkezései értelmében a rabszolgatartó munkaerő visszaszorult.

A császári közigazgatás Hadrianus alatt vált az egész birodalmat behálózó szerves egésszé. Az elvi irányítás a császári tanács (*consilium principis*) feladata volt, ennek tagjai főként lovagok és szenátorok voltak, akiket a császár nevezett ki a katonai vezetők és a jogtudósok közül.

A közigazgatás irányítása a két praefectus praetorio feladata lett, legalább egyiküknek jogtudónak kellett lennie, így a praefectus praetorio a testőrgárda parancsnokából a császár helyettesévé, vagyis a közigazgatás és a bíraskodás irányítójává vált. Az ő feladata lett a császári scriniumok ellenőrzése, amelyeknek száma 6-ra emelkedett, a korábbi négyhez hozzájött még a cognitionibus amely a jogi döntések hivatala lett, valamint a bibliothecis azaz a könyvtárak, levéltárak és irattárak hivatala, ezeknek az élén lovagrendi személyek álltak.

A praefectus praetorioval valószínűleg egyenrangúak voltak a többi praefectus címet viselő hivatalnokok: a praefectus annonae, a gabonaellátás vezetője, a praefectus vigilum, a római rendőrség

és tűzoltóság parancsnoka és a praefectus Aegypti, azaz Egyiptom helytartója. A császári közigazgatás alacsonyabb szervei voltak Rómában a procuratorok, ezt a címet viselték a kisebb császári provinciák helytartói is.

A lovagi ranglétra legalacsonyabb fogán álltak a császári ügyészek (*advocati fisci*), a császári kincstár jogi ügyleteinek a lebonyolítói; s közülük kerültek ki a magasabb rendű procuratorok. A lovagrendi tisztségviselők 4 fizetési osztályba voltak sorolva, 60 000, 100 000, 200 000 ill. 300 000 sestertius évi fizetéssel. A procuratorokat a „*vir egregius*” (kiváló férfiú), a praefectusokat a „*vir eminentissimus*” (kiemelkedő férfiú), míg a szenátori rangú méltóságok a „*vir clarissimus*” (legdicsőbb férfiú) címet viselték.

A nem lovagrendű hivatalok közül említést érdemelnek a Hadrianus által szervezett *frumentatorok*, vagyis a gabonafelügyelők testülete, a hadsereg ellátására szolgáló gabonabeszolgáltatásokat és az adók teljesítését ellenőrizték, ezért éppen alkalmasak voltak besúgó hálózat működtetésére is, a kinevezéseket az illetékes scriniumok javaslatára a császár eszközölte.

A köztársasági tisztségek beilleszkedtek a császári adminisztráció rendszerébe, a császár ajánlási joga a commendatio pedig gyakorlatilag egyenlő volt a kinevezéssel. Így a commendatio alapján kinevezett szenátus, évenként többször kinevezett 2-2 consult valamint évenként 14 praetort, a consulok ezenkívül az ünnepi játékokat is rendezték valamint bíróként léptek fel. Alsó fokon pedig a 14 praetor által vezetett szaktörvényszékek is ítélezhettek, Hadrianus óta a praetorok elveszítették az önálló döntések hozatalának jogát. Hadrianus ezért 131-ben Iulianus praetorral összeállította az érvényes jogszabályokat magába foglaló *edictum perpetuumot*. Ettől kezdve újabb jogi előírásokat már csak a szenátus hozhatott.

A szenátusi határozat hozatala nem másból állt, mint a császári előterjesztésből (*oratio principis*) felkiáltással (*acclamatio*) való elfogadásából, amely ily módon törvénnyé (*lex*) vált. A császár ezen kívül rendeletet is kiadhatott, mely önmagában is törvényerejű volt, ezzel a szenátus elveszítette jogkörét, szinte csak politikai és büntetőjogi perekben ítélezhettek.

Az itáliai peres ügyek elintézésére négy consularisra szállt, később ezeket a szenátori rangú iuridicusok váltották fel.

Hadrianus idejében a birodalom 40 provinciája közül már csak 11 tartozott a szenátus határhelye alá (Hispania Baetica, Gallia Narbonensis, Macedonia stb.), s ezek egyikében sem állomásozott légión. Élükön a proconsulok álltak (csak Achaia és Asia élén álltak consularisok), ezek a commendatio útján egyenesen a császártól kapták a kinevezésüket.

A „köztársasági kormányzók” kivétel nélkül a szenátori rend számára voltak fenntartva, míg a császári adminisztráció tisztségeit a nagyobb provinciák szenátori rangú legatusainak és a praefectus urbinak kivételével lovagok töltötték be, a felszabadított rabszolgák ezzel egyidejűleg eltűntek az adminisztráció köréből.

A császárság Hadrianus alatt egyeduralkodóvá vált, utódai alatt pedig bürokratikus abszolutizmussá, a III. században pedig nyílt katonai diktatúrává. A megerősített határvédelmi vonal a limes, Domitianus uralkodása alatt kezdett kiépülni. A Rajna-Duna között a *limes Germanus*, Britannia északi határán a *vallum Hadriani*, az Al-Dunával párhuzamosan a *limes Moesia*, és Észak-Afrika nem

védett határszakaszain a *fossatum Africae*-t építették ki. A hadsereget a határvonalak mentén helyezték el, egy-egy légió számára épült kőtáborokban (*castra stativa*), illetve földsáncsal védett *auxiliaris táborok*ban. A határvédelmet a 30 légió, továbbá az *auxiliaris* cohorsok, illetve *alák* (lovasalakulatok) és nemzetiségi jellegű alakulatok (*numerusok*) látták el. A légiókban kizárólag szabad születésű provinciálakók szolgálhattak, olyanok akik még nem voltak római polgárok. Egy-egy légió állomány abból a provinciából került ki ahol állomásozott, így a légiók etnikai összetételüket tekintve gyakorlatilag egységessé váltak (pl. a rajna mentén gall-germán, a Duna vidékén pannoniaillyr stb...).

A magasabb rangú tisztek (tribunusok) azonban, rendszerint itáliai származásúak voltak. A katonai szolgálat vonzerejét az adta, hogy a risztes elbocsátás után (*missio honesta*) után 3000 denarius összegű végkielégítést valamint római polgárjogot kaptak, erről katonai elbocsátó oklevél (*diploma militare*) tanúskodott.

A *numerusok* tömörítették a különleges fegyvernemek katonáit pl. a szír és szkíta íjászokat, a baleári parittyásokat, szaracén és szarmata páncélos lovasokat.

A védelemnek ez a rendszere csak addig működött megfelelően, amíg a határ mentén szétszórt légiós és *auxiliaris* táborok (*castra*) és a hozzájuk tartozó kisebb-nagyobb erődök (*castellumok*), ill. kisebb őrtornyok (*burgusok*) katonasága a saját erejéből megbirkózott a csekély létszámú portyázókkal. Ha egy határszakaszon nagy ellenség tört a birodalom területére akkor a más provinciákban tartózkodó légiókat is a térségbe vezényelték. Azonban ebben az esetben az elvont légiók területei gyengültek meg végzetesen, Hadrianus hadserege erre az eshetőségre nem volt felkészülve.

Hadrianus gondosan készítette az utódlását, egyik rokonát az itáliai származású Antoniust (császári névén: Antonius Pius) fogadta fiává és ruházta fel a caesari címmel, valamint az imperiummal és a tribunica potestasszal. Végül Hadrianus hosszas betegség után, 139-ben halt meg, teste az ún. Angyalvárban nyugszik.

ANTONIUS PIUS (Kr.u. 138-161)

Antonius Pius (138-161) egyszer sem hagyta el Itáliát, inkább helytartóival verette le az egyes népek felkeléseit, e felkelések egyike másika nagyarányú volt, például a 152-153 között zajló egyiptomi parasztfelkelés, amely még Róma gabonaellátását is veszélyeztette.

A rabszolgák értéke tovább növekedett, a rabszolga felszabadítása pedig visszavonhatatlanná vált.

Antonius Pius kijelölt magának 2 utódot, Marcus Aurelius és Lucius Verus. Ez az első példája a kettős császárságnak, amelyben a vezető szerep *pontifex maximus* címmel csak az előbbit illette meg. Marcus Aurelius az európai és afrikai területeket kormányozta, Verus pedig az ázsiai provinciákat.

Antonius Pius halála után a birodalom ismét összetűzésbe került a Parthus birodalommal, ismét Armeniai kérdésben. Az Arsakida-család egy tagja, Pacorus ragadta kezébe a hatalmat, és Cappadocia római helytartóját a 160-as Elegeia-i csatában megverte. Róma keleti cliensállamai, Edessa, Adiabene és Nisibis azonban a Parthus oldalon álltak. A 161-ben megindított római ellentámadás, Verus társcsászár és Cassius syriai legátus vezetésével, azonban gyors sikereket hozott, Armeniában saját jelöltjüket ültették trónra és egy időre sikerült elfoglalniuk Ktesiphont és Seleukeiát is.

Kr.u. 166 augusztus 23-án a két császár közös triumphust tartott de ez az ünnepség egyben le is zárta a Római Birodalom utolsó gondatlan szakaszát.

A hadjáratról visszatért sereg azonban hozta a pestist, a járvány tombolása 167-ben indult meg, ugyanekkor a Rajna és a Duna menti germán törzsek támadtak a birodalom ellen, ez pedig kapcsolatban volt az északi germán törzsek (gót, burgund, vandál) ekkor megkezdett vándorlásával, amelyek maguk előtt hajtották a délebbi törzseket.

A Cseh-morvaországban élő markomannok és kvádok, majd a hermundurok, s a naristák is áttörték a Duna menti határt, és elfoglalták Brigetio-t, felgyújtották Aquincumot és az Alpok területeit is megszállták. A védelmi háborút Marcus Aurelius császár vezette, míg a keleti frontra 169-től Syria helytartója Cassius védte (Verus 169-ben halt meg).

Ekkor jelentek meg a logobárdok, vandálok, jazygok akik, eddig a középső Duna szakasz határvédelmi feladatait látták el, most azonban a birodalommal szemben benyomultak Daciába, ezért 167-ben az aranybányák termelését beszüntették.

Majd a kelta bastarnák Kis-Ázsiába törtek be, Egyiptomban és Mauretaniában a bennszülött lakosság robbantott ki felkelést 171-172 között.

A birodalom ellentámadása Pannoniából indult ki, a harcok a Duna vidékére helyeződtek át, 174-ben a kvádok, markomannok, és szövetségeseik kénytelenek voltak behódolni. 175-ben pedig a származékát sikerült kiverni Daciából. A béke értelmében a leverte törzsek kénytelenek voltak a Duna bal parti sávját kiüríteni, s ezen a szakaszon a rómaiak erődöket létesítettek.

A kelet élére kinevezett Cassius 175-ben felkelt a birodalom ellen és megállította a támadásba lendülő Római sereget. Az ellencsászárt azonban sikerült leverni, ezt követően Marcus Aureliusnak tovább kellett folytatni a küzdelmet a békét el nem fogadó kvádok és markomannok ellen.

Castra Reginában (Regensburg) 180 márciusában a dunai hadszíntéren érte utol a halál.

COMMODUS (Kr.u. 180-192)

Verus halála után Marcus Aurelius saját fiát, Aurelius Commodust nevezte ki „második” Augustusszá (177). Commodus lemondott apja hódító politikájáról, s Hadrianus konzervatív politikájához tért vissza. A gyorsan megkötött béke értelmében a kvádok és a markomannok visszatértek a római clientela rendszere alá. 15 ezer főnyi segédsapát állítására, fegyvereik kiszolgáltatására és gabonában teljesítendő adóra kötelezték magukat. A rómaiak a Duna egész felső szakasza mentén erődöket létesítettek. A birodalom provinciáinak száma ekkor 40 volt, amelyeknek nagy része császári legatus irányítása alatt álltak, ezt a tisztséget általában 2-4 évig töltötték be. Ahol légiós katonaság állomásozott ott általában a helytartó a légió parancsnoka volt.

Commodus uralkodása alatt Nero napjai tértek vissza, praefectus pretorióvá is egy felszabadított rabszolgáját tette meg 185-ben (phrygiai Cleandert). Önmagát legfőbb istennek „*Iuppiter exsuperantissimus*”-nak tekintette. Commodus személyesen vett részt gladiátorviadalokon. Uralma alatt Dél-Galliában egy szökött katona Maternus vezetésével tört ki felkelés, amely Hispaniára és Észak-Itáliára is átcsapott. Britanniában a caledoniai szabad törzsek támadása miatt a határt délebbre kellett visszavonni, emiatt az ottani római légiók lázadtak 184-ben, majd Mauretaniában a berber törzsek támadását kellett visszavonni.

Commodus végül az udvar cselszövésének esett áldozatul 193-ben, amikor a testőrök egy csoportja ölte meg. A szenátus gyorsan cselekedett és még aznap kinevezték Marcus Aurelius egykori hadvezérét Helvius Pertinaxot, ezzel lezárult az Antoninusok kora.

A Severus-dinasztia és a katonacsászárok kora

Fordulópont Commodus meggyilkolása, ez véget vetett az Antoninusok békés fejlődésének, a következő időszak (192-284) eseményeire a kettős válság nyomja rá a bélyegét.

A nyugati germánok támadása következtében a Rajna-Duna térségében veszélygóc alakult ki, ugyanakkor a keleti germán törzsek, a gótok törzsszövetsége az Al-Duna és a Balkán valamint Kis-Ázsia térségét veszélyeztette. A keleti határt alkotó Eufrátesz mentén pedig a perzsa Sasanida-birodalom létrejötte (226) okozott gondot

A 193. január 10-én császárrá választott Pertinax Galbához hasonlóan a takarékoság és a szenátus tekintélyének helyreállításával lépett fel. Nehéz körülmények jellemezték uralkodásának kezdetét, a kincstárban 25 000 denarius volt, és az alimentatiokat már 9 éve nem fizették. Pertinax a termelés fellendítését, egy törvényével kívánta megoldani, melynek értelmében az ugarföldeket mindazoknak teljes tulajdonába akarta adni akik vállalták azoknak művelés alá vételét. Ezen intézkedése miatt a szenátusban népszerűtlenné vált, s a praetorianusok a császárt már 3 hónap elteltével megölték.

Ekkor egyszerre 4 császárt választottak: A praetorianusok a legnagyobb donativumot ígérő M. Didius Iulianus szenátort, bár őt később megölik mert nem tudta teljesíteni az ígérését. Más jelölt volt L. Septimius Severus Pannonia Superior legátusa, valamint C. Pescennius Niger Syria legátusa és végül Dec. Clodius Albinust akit a Britanniaiak javasoltak.

Severus mivel ő volt a legközelebb Rómához, gyorsan bevonult (június) a városba, ezt követően a nyugati ellencsászárral egyezett meg, majd Niger ellen fordult, akit végül Issosnál megvert. Ezt követően a Nigerhez csatlakozó városokat (Bizánc, Antiochia) elfoglalta. Majd benyomult a Parthus-Birodalom területére (194 szept-198), és Észak-Mezopotámiában megszervezte Osrohoene provinciát.

Majd megszakította a Clodiusszal kötött szövetségét, és Lugdunumnál végső vereséget mért rá. A négyéves polgárháború súlyos emberi és anyagi áldozatokkal járt, az egyes légiós csoportok magukat a birodalom egyes területei képviselőinek is tekintették. Septimus Severus 197 óta gyakorolt egyeduralmat, afrikai lovagrendi családból származott. Severus rögtön uralkodása elején szétkergette a praetorianus testőrgárdát, majd az illyr katonaság legmegbízhatóbb elemeiből újat szervezett, az új gárda létszáma 10 ezer fő volt. Mellettük Rómában egy reguláris légiót is elhelyezett, mely a praetorianusok felkeléseit volt hivatott megakadályozni.

A légiók számát 30-ról 33-ra emelte, s a zsoldot is felemelte, míg Augustus idejében a zsold évi 225 denarius volt, addig Severus uralma végén már 450, bár ebben szerepet játszott a pénz devalvációja is.

Növelte a katonáknak adott juttatásokat is: szolgálati idejükben is megházasodhattak (ők táboron kívüli telepeken az ún. *canabae* éltek); valamint az egyes centuriók arra is lehetőséget kaptak, hogy a lovagrendbe felemelkedjenek. Ha pedig a katonák szolgálati ideje lejárt mentesültek az adófizetés alól is, tehát kiváltságos polgárokká váltak. Ezek a kiváltságoknak tudható be, hogy a hadsereg egy zárt és kiváltságos réteggé alakult át, miközben a fegyelem folyamatosan gyengült.

A hadsereg kiváltságainak pénzalapját, Severus a 193-196 között zajló polgárháború idején elkövetett vagyonekbevételekből finanszírozta. Az elkobzott földeket a császár a patrimonium privatum földállományába vonta össze, ezzel a Vespasianus óta egységes császári földtulajdon két

részre oszlott: *res privata*, ez volt a császár hivatali és állami jellegű földtulajdona, ez főként állami célokat szolgált, a másik pedig a *patrimonium privatum* ez pedig a császár személyes vagyona volt, amely felett szabadon rendelkezhetett.

Severus a polgárháború alatt felvette a Pertinax melléknevet (Pertinax megbosszulója), később önmagát Commodus testvérének nyilvánította, ezzel egyben Commodus szenátusellenes törekvései mellett is elkötelezte magát. A dinasztikus gondolatot szolgált, hogy feleségét is különböző nevekkal ruházta fel pl. *Mater Patriae* stb... Valamint, hogy a császári család Severus óta a *domus divina* (az isteni ház) címet viselte.

A császári adminisztrációban a lovagok kerültek előtérbe, s a császári tisztségviselők állományában két csoport vált külön: a katonáké és jogászoké, ők a császári tanács tagjaivá váltak így került ide a kor kiváló jogtudósa Papinianus is. Severus a befolyásos testőrparancsnokának, Plautianusnak a bukása után (205) a *praefectus praetorio* tisztséget is kettéosztotta, ezt a két méltóságot ettől fogva egy katona és egy jogász töltötte be.

Míg Augustus idejében 20 lovagrendi tisztségviselő (*procurator és praefectus*) volt, addig ezeknek a száma Severus idejében elérte a 170-et. Ezek többsége többé már nem itáliai származású volt.

A helytartók hatalmának korlátozása érdekében a kormányzat több provincia kettéosztásával (pl. Syria, Britannia) kettéosztásával csökkentette a provinciák területét, ezzel elérte hogy egy-egy provinciában nem állomásozott kettőnél több légió, ezzel egyúttal a katonai vezetők befolyását is csökkentették.

A gazdaságot Severus idejében a rabszolgatartó gazdálkodás hanyatlása és az állam egyre növekvő terhei határozták meg, ez a helyzet két messze ható következménnyel járt az egyik a *munusok* (közmunkák) bevezetése volt, valamint a pénz értékének jelentős csökkentése.

Severus gyakorlatilag rendszerezte a lakosság különböző rétegeit érintő *munusok*at, ezek vagy irányító–szervező feladatok voltak díjtalanul (*munera ordinaria*) vagy fizikai munkák fizetés nélkül (*munera ordinaria*). Egyértelmű volt, hogy a könnyebbet a társadalom felső rétegei végezték, míg a fizikai munkát az alsóbb rétegek.

Severus a városokon belül 10 tagú szűk bizottságot szervezett (*decemprimi*), ezek a testületek voltak a felelősek a város territóriumán belül esedékes adók, közmunkák, és gabonabeszolgáltatások behajtásáért. A behajthatlan adókat a saját pénzükből kellett pótolni. Kiépült a *munus sordidum* rendszere is, amely építkezésekben, a városok tisztántartásában, romeltakarításban stb. valamint a hadsereg számára teljesítendő szolgáltatásokban nyilvánultak meg. Az ilyen munkák szervezését a városi *curiák* tagjaira bízták, a végrehajtás pedig a városi *plebs* feladata lett.

Mindezeket az állami feladatokat a császárság első két évszázadában még állami, ill. városi rabszolgákkal (*servi publici*), adott esetben a városi magistratusok saját rabszolgáikkal végeztették el. A rabszolgák számának csökkenése egyértelműen magával hozta a *munusok* bevezetését, s ezek az ingyenes munkák a rabszolgák kezéből folyamatosan átcúszott a szabad lakosságra, akik feltételezem nem igazán örültek neki. Növelte az ellentétet, hogy a *munusok*ban megkülönböztették a felső és az alsó rétegeket.

Egyes társadalmi csoportok azonban felmentést (*immunitas*) kaptak a munusok végzése alól, ezek általában a szenátorok, tisztségviselők, veteránok stb... Ezzel a társadalom jobb módú rétegei egyértelmű arisztokráciát alkottak.

A pénzrontás nem Severus idején indult meg, inkább a II. század közepétől, amely Commodus ideje alatt lényegesen felgyorsult, de csak a 194-195 közötti években vált riasztóvá a helyzet. Az állam a pénz romlásával fokozatosan vezette be, hogy az adók egy részét terményben követelte, pl. gabonában, amely a hadsereg ellátásához volt nélkülözhetetlen (*annona militaris*) vagy éppen szövetben ami a ruhájukhoz kellett (*vestis militaris*). A császári hatalom tekintélye szempontjából azonban szükség volt az újabb hódító háborúkra, ezért indították meg a második parthus hadjáratot 197-199 között, ennek eredménye az Eufrátesz keleti oldalán szervezett két új provincia volt: Osrhoene (székhely: Edessa) és Mezopotámia (székhely: Nisibis). Másfajta hódítás volt az arab kereskedőváros Hatra meghódítására tett kísérletek, azonban ezek mind sikertelenül végződtek. Nem sikerült sikereket elérni a 209-ben megindított britanniai hadjárat sem, Severust itt érte utol a halál 211-ben.

Septimus Severus uralkodása kísérlet volt, hogy a császári hatalom ne legyen rászorulva egyetlen társadalmi réteg támogatására sem. Hadrianus bürokratikus abszolutizmusa így a severusok alatt katonai-bürokratikus jelleget nyert.

Severus utódául jelölte 2 fiát: Marcus Aurelius Antonius Caracallát és Septimus Getát. A kettős császárság megteremtésének ez a második kísérlete is megbukott, ugyanis Caracalla már egy év múlva (212) meggyilkoltatta Getát, ezt követően megölette a gyilkosságot ellenző Papinianus praefectus praetoriót. Caracalla a hadseregbe támaszkodott, a katonák zsoldját ismét emelte. 212-ben kiadott Constitutio Antoniniana értelmében pedig a birodalom szabad lakóin nagy részének megadta a római polgárjogot, csupán a fegyverrel meghódított lakosságnak (*dediticii*) kellett nélkülöznie ezt. Caracalla részben propagandisztikus, részben anyagi okokból tette ezt a lépést, ugyanis csak római polgároknak kellett fizetniük az örökösödési adót, ezt rögtön a korábbi 5%-ról 10%-ra emelte, ezzel jelentős bevétel növekedést ért el.

A Severus alatti első devalvációt Caracalla új pénz, a régi denarius kétszeres névértékében kiadott antoninianus bevezetésével próbálta orvosolni, ez azonban kudarcra volt ítélve. A birodalom elvesztette aranybányáit, így megszűnt az aranypénz verése, s lassan minden kiadott pénz veszíteni kezdett az értékéből.

Caracalla folytatta Severus hódító törekvéseit, 213-ban megverte a Castra Regina ellen támadó alemannokat, majd 214-ben a Dáciát fenyegető karpokat, végül a Parthus-Birodalom ellen fordult, ennek során gyilkoltatta meg testőrparancsnoka M. Opellius Macrinus (217), ezt követően a hadsereg Macrinust kiáltotta ki császárnak, ő volt az első császár aki nem kérte a szenátustól hogy törvényesítsék a hatalmát. Macrinus a parthus hadjáratot egy gyors békekötéssel fejezte be, ennek értelmében Róma hadisarc fejében megtarthatta a keleti tartományait.

A császár halála után a hadsereg egy Caracalla-párti csoportja annak törvénytelen fiát, Avitus Elagabalust kiáltották ki császárrá (218). A hadsereg két csoportja között kitört háború során Macrinus életét vesztette (218). A Severus-dinasztia alkonyát Elagabalus (Heliogabalus 218-222) és Alexander

Severus (222-235) uralma jelzi, mindkettőt a Severus-dinasztia syriai származású nőtagjai jutatták hatalomra, gyakorlatilag ők is gyakorolták a tényleges hatalmat. Heliogabalusról, csakhamar kiderült vallási rajongása, fő törekvése volt, hogy a hemesai Hélios istennek a kultuszát Rómában is meghonosítsa valamint az állam egyetlen vallásává tegye. Ez a vallási fanatizmus arra sarkallta anyját és nagyanyját, hogy alkalmasabb utód után nézzenek. A szülők előbb rábírták Héliogabalust hogy fogadja örökbe Septimus Alexianust, majd miután ez megtörtént a császárt meggyilkolták.

Alexianus mint császár az Alexander Severus nevet vette fel, helyette is anyja Iulia Mamaea és nagyanyja Iulia Maesa valamint Ulpianus praefectus praetorio uralkodott. Új 70 fős államtanácsot szerveztek, amelynek 20 tagja volt jogász. A tanácsnak lett a feladata, hogy a fenyegető külpolitikai helyzetet valamint a birodalom belső helyzetét „helyrerázza”. Ebben a korszakban élénk jogalkotó tevékenység indult meg, ekkor ruházták fel a collegiumokat érdekvédelmi jogkörrel. Az államilag elismert collegiumok egy-egy *defensor* (védőt) választhattak, akinek az volt a feladata, hogy a collegium érdekeit szem előtt tartsa. Egyes iparágakban mint pl. a bíborfestés monopolisztikus jellegű állami műhelyeket (*fabricae*) hoztak létre. A zsoldfizetés nehézségei miatt egyes határ menti csapattesteket földjutatással elégítették ki, ez lett az alapja a későbbiekben megjelenő határ menti parasztkatonaságnak. Felújították a Commodus óta szünetelő alimentatiókat, és a termelés fellendítése érdekében kamat nélküli kölcsönöket is jutattak a parasztnak földvásárlás céljára. A hadsereg azonban rossz szemmel nézte, s a praetorianusok 228-ban felkoncolták Ulpianust.

Eközben nyomasztóvá vált a külpolitikai helyzet is I. Ardaser, a Sasanida-dinasztia megalapítója 230-ban felszólította a római császárt valamennyi ázsiai terület átadására. A római sereget a vereségtől csak egy Iránban kitört felkelés mentette meg attól, hogy a Sasanidáktól vereséget szenvedjenek.

A dunai-rajnai határnál az alemannok törtek be, ekkor a Duna menti illyricumi légiókat¹⁰ a germán front védelmére rendelték (233-234). A rajnai határra érve azonban a császár megegyezve a törzsfőnökkel hadisarc fizetése fejében békét kötött, ennek költségét pedig a zsold csökkentésével akarták megoldani, erre a felháborodott katonák 235 március 18-án megölték Alexander Severust, valamint anyját és a Paulus jogtudóst is, ezzel végleg kihalt a Severusok uralkodócsaládja.

A fellázadt katonák thrák származású praefectusukat C. Iulius Verus Maximinust (Maximinus Thrax) kiáltották ki uralkodóvá, Thrax népszerűségét rendkívüli testi erejének, szervezőképességének és stratégiai előrelátásának köszönhette. Thrax a légiók parancsnokait felhatalmazta arra, hogy a katonák szükségleteit mindenképpen ki kell elégíteni, akár még a városok kifosztásával is. A katonaság jól járt Thrax idejében, azonban ez nem mondható el a városi arisztokráciáról, hiszen a terhek nagy része rájuk hárult. A katonaság jelentősen megerősödött és sikert sikerre halmozott először a Rajna menti alemannokkal szemben majd a Daciába betört dákok és karpok ellen.

Azonban az arisztokrácia reakciója már Thrax uralomra jutása után megkezdődött, 238-ban az afrikai nagybirtokosok egy csoportja az idős Antonius Gordianust kiáltotta ki császárnak. Ezt azonban Numidia provincia legátusának sikerült megakadályozni, Gordianus öngyilkos lett, ekkor a szenátus

¹⁰ Vallási tekintetben ezekben az években terjedt el a *IUPPITER DOLICHENUS* vallás, amely Szíriából származott és főként a Rajna-Duna menti légiók körében volt népszerű, azonban a Kr.u. 235-ös gyilkosság véget vetett e vallás térhódításának. (részletesebben I. évfolyamosoknak II. szemeszterben Székely Melinda-Dominátus kora c. előadás<-nagyon kell mert a császárkor „nehezen átlátható”)

nyíltan fellépett Thrax ellen, s két szenátort választottak meg az egyik Pupienus Calvinus volt a másik pedig Maximus Balbinus. A Gordianus-párt lecsendesítése érdekében Caesari címmel ruházták fel Gordianus unokáját is, III. Gordianust. Maximinus Thrax terrorisztikus uralmának el kellett buknia, amikor éppen Aquileia városát ostromolta megvesztegetett katonák álmában meggyilkolták (238).

A sorozatos államcsínyek anarchikus állapotokat idéztek elő. A szenátus két császára szintén katonai zendülés áldozata lett, III. Gordianus egymaga maradt (238-244). Ekkor indult meg a gótok első nagy támadása a Duna torkolatvidéke felé, a Fekete-tenger partjának városai már 238-ban elestek. Keleten Ardaser utóda I. Sahpuhr indított támadást a keleti provinciák ellen, s Mezopotámia után Syriába is benyomult. A Birodalom háromfrontos háborúra kényszerült: A Rajna-Duna vonalán az alemannok; az Al-Dunánál és Daciában a gótok; az Eufrátesz vonalánál pedig a Perzsa-birodalommal szemben. A rómaiak az ellenállást a helyi erőkre próbálták szervezni, azonban ha a szükség úgy hozta a gótokkal szemben több alkalommal is rendszeres hadisarc fizetésével vásároltak maguknak nyugalmat.

III. Gordianus szinte egész életét a perzsák elleni váltakozó szerencsés háború töltötte ki, majd 244-ben praefectus praetoriójának, az arab Iulius Philippus Arabsnak a hallgatóságos egyetértése mellett, zendülő katonák egy csoportja meggyilkolta, majd pedig a testőrparancsnokot kiáltották ki császárrá.

Philippus Arabs (244-249) kisebb mezopotámiai területek átengedésével, valamint 500 000 denarius hadisarc fizetése mellett békét vásárolt a Parthusoktól¹¹. Azzal, hogy le tudta rendezni a Parthus problémát, immár sikeresen tudott szembeszállni a gótok ellen. Olyan sikereket ért el a dunai hadszíntéren, hogy ez még arra is felbátorította, hogy 248-ban nagy pompával ünnepelje meg a város alapításának 1000. évfordulóját. Még ugyanebben az évben a Duna-menti, kis-ázsiai és a syriai légiók új ellencsászárokat kiáltottak ki, s ebből az új polgárháborúból P. Messius Decius (Traianus) került ki győztesen (249 szeptember).

Decius Thraxhoz hasonlóan hatalmát az illyricumi légióknak köszönhette. A római katonai erő helyreállításának programját jelképezte, hogy mikor megválasztották uralkodónak felvette a Traianus melléknevet. A hagyományok helyreállításának gondolatával, megindította a keresztényüldözéseket: ez a római történelem első nagy vallásüldözése. Decius a birodalom minden polgárát arra kényszerítette, hogy áldozatokat mutasson be az isteneknek. Az anarchikus állapotokat a másodízben kirobbant pestisjárvány valamint az al-dunai hadi helyzet tovább súlyosbította.

Decius 251-ben harcba bocsátkozott a gótokkal Dobrudzsa közelében, s itt a Kniva elleni harcokban vesztette életét 251 júniusában. A vereségben állítólag a római részről történt árulásnak is jelentős szerepe volt, ezzel legfőképpen C. Trebonianus Gallus-t (praefectus praetorio) lehetett gyanúsítani. Azonban Gallusnak sikerült magát császárnak kikiáltani (251-253), uralmának azonban a moesiai helytartó Aemilius Aemilianus 253-as felkelése gyorsan véget vetett, Aemilianust pedig a rajnai légiók parancsnoka P. Licinius Valerianus fosztotta meg tisztségétől (253-260).

Egyre súlyosbodott a helyzet a külső támadásokkal párhuzamosan törtek ki a helyi lakosság felkelései is, ezeknek a nagy részét az váltotta ki, hogy a császári nagybirtokok bérlői a conductorok,

¹¹ Ez ne tévesszen meg senkit, a Parthusok itt a Szaszanidákat jelenti (ez az ÓKORI RÓMA TANKÖNYV egy tipikus hibája, ugyanis a császárkor kérdésében sok a vitatott dolog”), vö. Roman Ghirshman-Az ókori Irán c. Bp. 1985, 262-265. o. A Szaszanidák c. fejezet: „...Philippus Arabs késedelem nélkül békét kötött vele, és nagy hadisarcot fizetett a perzsáknak (ti. I. Saphurnak), hogy a fogságba esett seregét visszavásárolja (Kr.u. 244)”

az anyagi terheket a colonusokra hárították. Ijesztő méreteket öltött a parasztok elvándorlási mozgalma, az ún. anachóresis, Egyiptomban egész falvak néptelenedtek el.

A gótok pedig a bosporosi királyság kikötőit és hajóhadát felhasználva, sorra indították rablótámadásaikat, immár tengeri úton is, ezzel egyidejűleg pedig szárazföldi seregeik árasztották el Daciát. A dáciai aranybányák többszörös kényszerszünet után 250-ben végleg befejezték működésüket.

A Dunán átkelve a gótok 253-ban eljutottak a tengerparti Thessaloniké kikötőéig, nyugaton pedig a szüntelen alemann támadások pedig a kormányzatot az agri decumates területének végleges feladására kényszerítették. A perzsa fronton pedig Sapor 253-ban behatolt Syriába, ennek során elesett Dura Europos, majd pedig Hemesa és Antiochia is. Ezeken kívül váratlan támadást indítottak Egyiptom ellen a nomád Blemmyes törzsek.

Az egyre csak feszülő helyzetben Valerianus a birodalom kettéosztásával kísérletezett, ő maga a keleti területek védelmét vállalta, míg fiát és társcsászárá T. Licinius Gallienust a nyugati területekre küldte. A keleti hadjárat azonban kezdeti sikerei (257 Antiochia visszafoglalása) után kudarcba fulladt (Valerianus Edessánál vereséget szenvedett és Sapor fogságába esett 260 június).

A birodalom anyagi és emberi erőforrásai képtelenek voltak a kiesett rabszolga munkaerőnek, fizetett szabadokkal való pótlására, emiatt a szabadok ingyenes munkára való igénybevétele a század egésze folyamán egyre csak fokozódott. A colonustartó nagybirtokosok is igyekeztek munkaerőiket helyhez kötni, kötelezettségeiket súlyosbítani. Az államgazdaság visszatért a már régen meghaladott terménygazdálkodáshoz: az adót különböző terményekben a sereg miatt legfőképpen gabonában szedték be, ez viszont a szállítási költségeket növelte meg, amely visszaélésekre adott alkalmat. A zsoldjukat és az élelmüket csak rendszertelenül és hiányosan megkapó katonák önkényes fosztogatásokkal próbálták meg fenntartani magukat. Erre és ehhez hasonló esetekben a III. század folyamán főleg Galliában akadnak példák. Itt alakultak ki az ún. bagauda mozgalmak: a földtelen parasztok bandákba verődtek és fosztogatásból éltek (a bagauda szó kelta eredetű csavargót, útonállót, törvényen kívüli embert jelent).

Gallienus (260-268)¹² fennhatósága alá tartozó központi területek légióira támaszkodva indította meg a helyreállítás munkálatait. Gallia túlságosan hatalmas és befolyásos császáraival egyenlőre békét kötött, s hatalmukat időlegesen elismerte. A keleti határ védelmét clienskirályára, a palmyrai Iulius Odaenathusra bízta. A galliai uralkodó osztály pedig részlegesen fenn tudta tartani az alemannok támadásait. Odaenathus pedig a környékbeli szír és arab törzsekre támaszkodva szervezte meg a védelmet, hiszen ezek a helyi törzsek jól ismerték a perzsa harcászati módszereket. Odaenathusnak a 262-263 között támadó Saport sikerült visszaszorítani, ezzel helyreállította a Septimus Severusi határvonalat. Ilyen segítség mellett Gallienusnak már csak az itáliai és az al-dunai védelmet kellett helyreállítania.

263-tól kezdve Gallienus kormányzata a nyugati és a keleti határszélen tett jelentős engedmények árán lélegzethez jutott és végrehajthatta a reformokat. A hadseregben immár szokássá vált, hogyha valamely határvédelmi szakaszon az ellenség ereje túlságosan megnőtt akkor a másik határokról nem

¹² -szenátorellenés, -*HISTORIA AUGUSTA* (V. századi, szerzői: szenátorok), megszüntette a keresztényüldözéseket (*Religio Licitanak* nyilvánítja)

teljes légiókat vontak el hanem ún. vexillatiókat. Ezeket akár hívhatnánk ókori kommandóknak is, hiszen a vexillatiók méretüket tekintve zászlóaljához hasonlítottak, melybe az adott légió legkiválóbb katonáit gyűjtötték össze, végezetül az említett problémás határszakasz mélyére küldték őket, hogy kárt tegyenek az ellenségben. Gyakori volt, hogy a vexillatiókat nem hívták, vissza régi csapatukhoz, hanem további veszélyes feladatokkal bízták meg őket (Mission Impossible ☺). Gallienus a legnagyobb katonai központot Mediolanumban hozta létre.

Gallienus a szenátorokat a császári provinciák és a hadsereg vezetésében háttérbe szorította, ezt úgy oldotta meg, hogy a legatusok helyett, egyenlőre helyettesekként, később pedig véglegesen, az egyes légiók élére praefectusokat, praepositusokat, a császári provinciák élére pedig praeseseket nevezett ki, s ezeket már a lovagok közül választotta ki. A lovagi rendbe pedig gyakorlatilag már bármelyik centurio felemelkedhetett.

Sajátos volt Gallienus valláspolitikája is, a kereszténységgel a század közepe óta nem lehetett többé számolni, azonban az üldöztetésüket megszüntette. Gallienus a Hélios kultusz körül akart létrehozni egy egységes hellenisztikus jellegű birodalmi vallást. Ez azonban mivel görögbarátsággal párosult már a légiók figyelmét is felkeltette, ennek volt a vége az az összeesküvés, amelyben a lovasság főparancsnoka, Aureolus vezetésével az illyr főtisztek nagy része vett részt, s amely végül 268-ban Gallienus életébe került.

Gallienus rendkívüli császár volt, neki sikerült megteremtenie a stabilizálódás feltételeit. A Gallienust követő császárok: Claudius Gothicus (268-270), Aurelianus (270-275), Tacitus (275-276), Aurelius Probus (276-282) és Carus (282-283), mindannyian illyr származásúak voltak. Tacitus kivételével mindannyian közkatonai sorból emelkedtek fel a birodalom legmagasabb méltóságáig. Az hogy hazájuk biztonsága a határainak szilárdságától függ nyilvánvaló volt számukra, s mindent ennek a célnak rendeltek alá. Szembeszálltak a nagybirtokos arisztokráciával, tehát egyben a szenátussal is, védelmezni akarták a „kisembereket” az ún. tenuiorest, ugyanakkor a birodalom egysége érdekében elutasították egyes elődeiket.

Adminisztrációjuk fő célja a területi autonómiák és a kiváltságok megszüntetése, ill. a központi hatalomnak való alárendelése. Valláspolitikájukban már tudatosan jelentkezik a birodalom egységes vallásának a gondolata, leginkább valamely Napkultuszt szerették volna ebben a pozícióban látni. Uralmuk katonai diktatúra volt. Aurelius Claudius, aki a gótok felett aratott győzelmei alapján a Gothicus melléknevet vette fel, katonái Gallienus gyilkosával, Aureolusszal szemben kiáltották ki császárnak. Uralkodásának legfőbb eredménye a gótok felett Naissus (Nis) közelében aratott döntő győzelem (269), amelynek eredményeként az al-dunai határt végül sikerült megszilárdítani. A pestisjárvány áldozataként 270-ben halt meg. Utóda, L. Domitius Aurelianus, Claudius lovasságának parancsnoka.

Keleten újabb veszélyt jelentett Palmyra elszakadása, itt Odaenathus halála után fia, Vaballathus, illetve annak anyja Zenobia vette át az uralmat. Azonban az új uralkodó függetlenítette magát, megszállta Kis-Ázsiát és Egyiptomot, s felvette a „Vaballathus Pius Felix Augustus” nevet. Aurelianus az al-dunai veszély elhárítása után két nagy hadjáratban (271-272, majd 273) Vaballathust megverte,

Zenobiát pedig foglyul ejtette. Majd Palmyrát úgy feldúlta, hogy korábbi jelentőségét soha többet nem tudta visszanyerni. Róma keleti uralma helyreállt.

A központi hatalom megerősödése fölöslegessé tette az önálló helyi császárságok fenntartását. A baugadák mozgalmi is meggyőzték az arisztokráciát, hogy a központi hatalomtól hathatósabb segítséget nyerhetnek. Így érthető, hogy az utolsó galliai helyi császár, Tetricus, harc nélkül hódolt meg Aurelianus előtt 273-ben, az egység immár keleten is helyreállt.

Moesia provincia északi sávján, az Al-Dunától délre, „Dacia Nova” néven szervezett új provinciát, s ebben a térségben a gótok nyugati ágának törzsei telepedtek meg. Aurelianus a termelés fokozása érdekében az egyes városi curiákat tette felelőssé a város territóriumán lévő elhagyott földek megműveléséért; az ipari termelés fenntartását szolgáltatta a collegiumok szigorú állami ellenőrzés alá való helyezése és közmunkára való fokozott igénybevétele. A pékek testülete (corpus pistorum) állami irányítás alá került, emiatt Aurelianus óta a lakosság nem ingyengabonát, hanem 2 font értékű kenyeret kapott. A III. század közepe óta a veszélyeztetett provinciális városok mind falakkal vették magukat körül. Aurelianus Rómának a falakkal való körülkerítését is elrendelte (271), bár ennek a befejezése utódaira maradt, ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy immár Róma is a veszélyzónába került. Az ún. aurelianusi városfal 19 km hosszú és 8 m magas.

Vallási tekintetben Aurelianus a napkultuszt¹³ akarta bevezetni, az új kultusz főpapja maga a császár, deus Aurelianus lett. Azonban egységesítő és stabilizáló tevékenysége közepette, 275-ben magánbosszú áldozataként, orgyilkosság által vesztette az életét.

Mivel Aurelianus alvezérei, a császár 275-ös halála idején mind távol voltak a szenátus vette kezébe a hatalmat, gyorsan megválasztották az idős Cornelius Tacitus szenátort. Azonban öröme nem tarthatott sokáig, hiszen egy év múlva, már Aurelianus egyik alvezére, Aurelius Probus ragadta a kezébe a hatalmat.

Probus az alemannokkal vívott harcokban megszilárdította a Rajna-Duna határt, sőt Egyiptomból is kiűzte a Blemmyes törzseket, valamint a perzsa birodalommal is békét kötött (280). Azonban Probus eredményesnek ígérkező uralkodása sem volt hosszú életű. Katonái fellázadtak ellene és M. Aurelius Carus praefectus praetoriót választották császárra (282).

Carus trónra lépésekor azonban ismét fellángolt a perzsa háború, s a császár maga indult a keleti frontra, a nyugati területek kormányzását pedig fiára Carinusra bízta. Azonban a hadjárat során Carus egy villámcsapás következtében életét vesztette, nem sokkal később pedig fia, Numerianus is meghalt.

A hedsereg a praefectus praetoriót, Apert vádolta a megölésével, s amikor a testőrség egyik tagja G. Valerius Diocles bosszúból ledöfte (284 aug. 24) Apert, a hadsereg egyhangúlag őt nyilvánította császárrá.

¹³ Sol invictus kultusza (274 dec 25.), elrendelte, hogy 5 évenként ünnepeljék meg

A Dominatus kora¹⁴

Th. Mommsen a császárságnak a Diocletianussal kezdődő szakaszát dominatusnak nevezi. A császár ebben az új rendszerben nem csak ura alattvalójának, hanem isteni személy is. Diocletianus Iuppiterhez való hasonlóságának kifejezésére felvette a *Iovius* melléknevet, Maximianus pedig a Iuppiterhez képest alacsonyabb rendű feladatkörét jutatva kifejezésre a *Herculius* melléknevet.

Szokássá vált, hogy mindaz, ami a császárhoz tartozik felveszi a „szent” jelzőt. Ekképpen lett a palotája neve „*sacrum platium*”, a császári tanács „*consilium sacrum*”. Bonyolultabbá vált a szertartásrend is, a császári palotába csak ajtónállók során keresztül lehetett bejutni, a császár elé lépve pedig kötelező volt az adoratio szertartása (meghajlás majd kézcsók). A dominatus rendjében felismerhetjük a Sasanida-dinasztia óperzsa szertartásának hatását.

Diocletianus (284-305) első politikai lépései a császári hatalom újjászervezésére irányultak, 285-ben megosztotta hatalmát alvezérével, M. Aurelius Valerius Maximianusszal, így a kettős császársághoz hasonló rendszert hozott létre. Diocletianus a keleti (Nikomédia), Maximianus pedig a nyugati területek (Medioláneum) kormányzatát vette a kezébe.

Diocletianus vezető szerepét hivatalos elismerése az *augustus maior* is kifejezésre jutatta, valamint az hogy a törvényeket stb. mindketten aláírták, de mindig Diocletianus írta alá először. 293-ban mindketten 1-1 utódlási jogkörrel felruházott alcsászárt választottak maguk mellé, ezeknek a caesar nevet adták. Diocletianus caesara Valerius Galerius lett, Maximianusé pedig Flavius Valerius Constantinus Chlorus, ezzel egyidejűleg mindkét caesar saját augustusának a lányát vette feleségül. Diocletianus a két főcsászárra (augustus) és a két alcsászárra (caesar) alapuló, négyes uralmi rendszer létrehozásán kísérletezett, ennek a neve tetrarchia, s ezzel kívánta elejét venni a további trónbitorlásoknak.

Diocletianus célja a császári hatalom detcentralizálása volt, ez azonban további területi megosztásokat tett lehetővé, a két augustus a keleti ill. a nyugati területeket kormányozta, a caesarok pedig általános helyetteseik voltak, mindkét caesar mégis egy-egy kisebb terület ügyeiért volt közvetlenül felelős: Galerius a keleti rész európai területeit (Illyricum), Constantius pedig Gallia, Britannia és Hispania (székhelye: Treviri) provinciáiért vállalt felelőséget. A két augustus közül pedig Diocletianus a görög, az ázsiai és az egyiptomi területek irányítását vállalta, Maximianus pedig Itália, Afrika és a nyugati Duna menti provinciák kormányzásáért vállalt felelőséget.

Diocletianus a provinciák számát további kettéosztásokkal, mintegy 100-ra emelte, ezek már mind császári provinciák voltak, sőt ami eddig még soha nem történt meg az is megvalósította, ez pedig Itália bevonása volt a provinciarendszerbe. Ezzel Itália elveszítette korábbi vezető szerepének utolsó jellemvonását is, a provinciák élére pedig különböző címeket viselő helytartók kerültek (proconsul, consularis, praeses, corrector), de a hatáskörükbe már csak a közigazgatás, adószedés stb. tartozott. A provinciák szervezete ezzel egységessé vált, minden helytartó mellé hivatali apparátust ún. officiumot rendeltek. A provinciák további széttagolásával, ugrásszerűen megnőtt a hivatalnokok száma.

¹⁴ Források: 1., Lactantius („keresztény Ciceró”)-Az isteni gondviselésről (III.sz)
2., Aurelius Victor (IV.sz) lsd. Németh György-Ércnél maradób

A katonai igazgatás elvált a polgári közigazgatástól, a provinciákban állomásozó alakulatok feletti rendelkezést a dux címmel felruházott önálló katonai parancsnokok vették át, a duxok pedig a központi kormányzatnak voltak alárendelve.

A két augustus és a két caesar önálló udvart tartott, ezeknek az élén 1-1 praefectus praetorio állt. Tehermentesítésükre 1-1 nagyobb provinciacsoporthoz (pl. hispaniai, britanniai, dél-galliai stb..) helyetteseket ún. vicariusokat rendeltek, a vicariusokhoz tartozó terület neve pedig dioecesis lett, ezeknek a száma 12 volt; Itália egymaga 2 dioecesiset alkotott.

A határ menti provinciákban 2-2 „partvédő” (ripensis) légiót helyeztek el, ezeknek az emberanyaga legfőképpen a frissen betelepült barbár törzsekből került ki. Az ütőképesebb hadsereget az augustusok ill. a caesarok székhelyei közelében helyezték el, és a mindenkor szükségekre megfelelően vezényelték a hadszínterekre. Ezek alkották a „katonai kíséretet” (comitatus), amely nem azonos a személyes testőrséggel (protectores domestici későbbi neve: schola). Itália 2 dioecesisé szervezésével a praetorianus testőrgárda elvesztette korábbi jelentőségét, és gyakorlatilag egy Rómában állomásozó helyőrséggé alakult át. Így a hadseregben 3-as tagozódás jött létre: határvédelem (ripenses, limitanei); központi katonai alakulatok (comitatenses); testőrgárda-alakulatok (protectores domestici). Ez az átszervezés együtt járt a hadseregek növekedésével, Diocletianus alatt a hadseregek létszáma elérte a 400 000 főt.

A helyi városi önkormányzatok eltűntek, ill. megváltoztak. A municipiumok és a coloniák tanácsa nem volt többé autonóm terület, tagjai anyagi teherbíró képességgel rendelkező emberek (szenátorok, veteránok) lehettek. Feladatuk pedig az állam iránti kötelezettségek (adók és közmunkák) behajtása ill. elvégztetése. Ezek a tanácsok pedig a helytartó ellenőrzése alatt álltak.

Az új udvartartást és államapparátust az új rendszer alapján kivetett adók fedezték, Diocletianus vezette be a iugatio-capitatio kettős adórendszerét. Az adózás alapja a föld és munkaerő volt, egy-egy adóegység neve iugum, a munkaerő adóegység neve: caput. Egy-egy iugum nagyságát a föld minősége és területe alapján határozzák meg: összecsúszásban pedig egy munkaerőegységre kivetett adó azonos volt a földterületegységre kivetett adóval. A területegység (iugum) nem csupán a terület nagyságából, hanem az ott művelt terményekből és a föld minőségétől is függött, ugyanúgy a „munkaerőegységek” (caputok) száma sem kizárólag az ott dolgozók számától, hanem nemétől, munkaképességétől is függött.

Valamely birtok adóját úgy határozták meg, hogy a föld területe, értéke, állatállománya s a földön dolgozó személyek száma, ill. munkaereje alapján megállapították az iugumok és caputok számát, és ezek egyszerű összeadása adta az adóegységek számát. Hogy mennyit kell fizetni azt császári rendelet évről évre provinciánként állapította meg. 15 évenkénti adókvetés neve: indictio, s ennek rendszere a bizánci birodalomban is fennmaradt. A lakosság számára sokkal súlyosabb anyagi megterhelést jelentett, amely elsősorban a földön dolgozóakra nehezedett. Mivel egy-egy nagybirtok adózása colonusok számától is függött, s ezt 15 évre előre rögzítették, az új adórendszer meggyorsította a colonusok helyhez kötésének folyamatát.

A hosszan tartó pénzromlás után a szilárd pénz megteremtésére Diocletianus több kísérletet, de csak 301-ben alakult ki bizonyos rend. A kormányzat háromféle pénzt bocsátott ki: aranyból az aureust,

ezüsből az argenteust valamint a bronzból készült váltópénzt a denariust. A pénzkibocsátást követte Diocletianus ár és bérmaximáló rendelete, amely az összes árucikkek és bérek összegét denariusban határozta meg. A rendelet célja: az egységes birodalomban egységes maximális árszintet létrehozni.

Diocletianus gazdaságpolitikája céljaiban minden gazdasági eszközzel biztosítani a birodalom védelmi képességét, katonai potenciáját, egységét és kormányzatának stabilitását. Ezek az intézkedések minden átgondoltságuk mellett sem lehettek tartósan eredményesek: mert csak az árucseré szintjén avatkoztak be a gazdasági életbe, magát a termelést nem érintették; csak a termelés eredményét fölőzték le, de nem ösztönöztek jobb és több termelésre. Az ármaximálás csupán újabb visszaéléseket, és a „feketepiac” jelenségeit szülte.

A paraszti kisbirtokon a „munkaerő” elsősorban a családtagokból állt, (így a gyermeket még külön is megadóztatták) ez pedig a népszaporulat szempontjából hozott aggasztó helyzetet. Az új fiskális politika elsősorban a nagybirtoknak kedvezett, és meggyorsították a kisbirtok felszívódásának „colonusi” földekké való átalakulásának folyamatát.

Diocletianus uralma nem járt súlyosabb háborúkkal. A perzsa birodalommal¹⁵ sikerült egyensúlyi állapotot teremteni. A 298-ben kötött béke során a keleti határokat előretolta és biztosította, a második békére 298-ben került sor, azonban a perzsák mindkettőt felrúgták. Súlyosabbak voltak azonban a belső harcok főként a bagaudák (293) okoztak gondokat. A bagaudák a 280-as évektől kezdve két vezérük (Aelianus és Amandus) alatt valóságos hadsereggé szerveződtek és Galliának főként az Atlanti-óceán melletti területeit tartották ellenőrzésük alatt. Bár katonai leverésük sikerült, későbbi forrásokban egészen az V. századig megtalálható a nevük egyes okmányokban.

Diocletianus politikájának legproblematisabb oldala a keresztényüldözés. A keresztények a 250-260 közötti üldözései után viszonylagos béke honolt. A keresztény gyülekezetek, annyira megerősödtek, hogy saját temetőket ún. catacumbákat hoztak létre és közös épületeket szerezhettek. Az új vallás terjedését az Aurelianus által bevezetett napkultusz sem tudta megállítani, s ez a helyzet Diocletianus alatt sem változott, mindaddig amíg a 303-304-es években minden előzmény nélkül 4 keresztényellenes rendelet nem jelent meg. Az első, 303 februárjában a keresztény templomok lerombolását és javaik elkobzását, a második a papok börtönbe vetését rendelte el, a harmadik a bebörtönzések további sorsáról intézkedett (vagy áldozat vagy halál), végül a negyedik minden keresztény számára kötelezővé tette az isteneknek való áldozást hatóság jelenlétében, ellenkező esetben kényszermunka várt rájuk.

A keresztények között a korábbihoz képest is sok a megalkuvó, akiknek különböző kategóriái alakultak ki: Libellati-akik hamis írással mentették ki magukat; Turificati-akik bemutatták a tömjénáldozatot; Lapsi-akik teljesen behódoltak; Delatores-akik szent iratokat beszolgáltattak. Ezek mellett természetesen nagy volt a vértanúk száma is. Az üldözés végső soron kudarcot vallott, s ez a kereszténység legjelentősebb sikerének bizonyult.

Diocletianus 303 végén az üldözések közepette Rómában ünnepelte a vicennaliát, uralkodásának 20. évfordulóját, ekkor már érződik Galerius fokozott „beleszólása” az ügyekbe, 305. május elsején

¹⁵ II. Vahram (vagy II. Bahrám 276-293), az uralkodási ideje azért nem fedi le a rómaiakkal kötött II. béke időpontját (298), mert a tesó, a szisztáni alkirály (III. Vahram) fellázadt ellene, de csak pár hónapig tudta tartani magát II. Hormizd (303-309) ellen

Maximianus évfordulójának napján, viszont Diocletianus és Maximianus ugyanazon a napon jelentették be önkéntes visszavonulásukat, s az augustusi címeket a két caesarnak adták át.

A két új augustus caesarjai: Flavius Valerius Severus (nyugati rész) és Maximinus Daia (keleti rész), Galerius baráti köréből kerültek ki. Kinevezésük érdekében Diocletianus mellőzte a két, legesélyesebb jelöltet: Maximianus fiát, Maxentiust és Constantius Chlorus fiát, Constantinust, ez a döntés azonban valamennyi érintett fél sértődöttségét váltotta ki. Az új rendszer alig egy évig maradt érvényben, Constantius Chlorus az új augustus 306 július 5-én Britanniában (York) meghalt, és a katonái még a helyszínen önkényesen kikiáltották az új augustust Constantinust. Erre a hírré Maxentius a helyőrségi alakulatok élére állva „princeps” címmel császárrá kiáltotta ki magát (306 október).

A trónbitorlóval szemben Severus lépett fel, de Itáliába való benyomulása során saját katonái ölték meg (307). Erre Maximianus visszavonta lemondását és saját fia ellen vonult, azonban vereséget szenvedett és Galliába menekült. Így a tetrarchia rendszerének már 5 uralkodója volt. Diocletianus saloniai magányából szólították vissza, hogy egy Carnuntumban tartott konferencián (308) rendezzék a helyzetet. A közös határozat értelmében Maximianust és Maxentiust lemondásra szólították fel, és Severus helyébe Flavius Liciniust ismerték el a nyugati területek augustusának, Constantinusnak pedig caesari rangot adtak. Ezzel azonban újabb polgárháborúk sorozata indult el, melynek során Constantinus a hozzá menekült apósát meggyilkoltatta (310); Galerius pedig 311-ben természetes halállal halt meg. Erre Licinius a keleti területek meghódítására indult, ezzel a lépésével pedig Maximinus Daiával bocsátkozott háborúba. Constantinus miután az összes nyugati provincia felett megszilárdította hatalmát betört Itáliába, s Róma előtt a Mulvius hídnál vívott csatában (312 október 28) legyőzte Maxentiust, aki menekülés közben a Tiberisbe fűlt.

Constantinus és Licinius 313 tavaszán Mediolanumban találkoztak, ezen a találkozón kölcsönösen elismerték egymást és megállapodtak a közösen folytatandó politika alapelveiben, ezzel egyidejűleg Licinius feleségül vette Constantinus húgát. A tetrarchia rendszerét ekkor ismét a kettős uralom váltotta fel. A két uralkodó szövetsége azonban nem bizonyult tartósnak, kettejük közül egyértelműen Constantinus bizonyult az erősebbnek. 314-ben Constantinus egy gyors háborúban megszerezte Licinius európai birtokainak nagy részét, egy találkozón kiegyeztek, azonban 320-ben ismét szakításra került sor Constantius és Licinius között, amely 324-re fegyveres összecsapássá fajult. Ekkor Licinius megadta magát azonban Constantinus megölette, így Flavius Constantinus 324-ben megszerezte a korlátlan egyeduratságot.

Constantinus¹⁶ uralkodása (313-337) alatt még érvényben voltak Diocletianus keresztényellenes rendeletei, ennek értelmében Galerius és Maximinus tovább folytatták a keresztények üldözését. Azonban Constantinus egyáltalán nem vette figyelembe Diocletianus korábbi erre vonatkozó rendeleteit. A fordulat 311-ben következett be, Galerius halála előtt visszavonta rendeleteit, s az általa kormányzott összes terület lakójának megadta a szabad vallásgyakorlás jogát.

313-ban pedig Constantinus és Licinius mediolanumi tanácskozásának eredményeként megszületett az ún. milánói edictum, ennek értelmében nemcsak megerősítették a keresztények vallásszabadságát, hanem elkobzott javaikat is visszaadták. Constantinus a Mulvius híd melletti csata óta jóindulatot

¹⁶ Források: -Eusebios írja meg Constantinus életrajzát, valamint tőle származik az első egyháztörténeti munka -Zósimos (pogány), rosszindulatúan ír (A hadművészet ókori klasszikusaiban benne van a életrajza)

mutatott a keresztények iránt, ezt többnyire egy látomással magyarázzák, állítólag a csata előestéjén álmában megjelent vagy a kereszt vagy a krisztus jelkép, s a következő felszólítást hallotta: „Tuto nika” vagyis „ezzel győzz”. Constantinus a csodás jelet isteni útmutatásnak vélte, azt a katonái pajzsára rajzoltatta. Bár ez csak egy legenda úgy néz ki Constantinusnak mégis bevált ☺.

Constantinus tehát tovább folytatta az illyr katonacászárok azon törekvését, amely az egységes birodalmi vallás felé irányult. 313-ben tehát a kereszténység nemcsak vallásszabadságot nyert, hanem a hatalmon lévők kedvezményezett vallásává lett. A Licinius elleni második, 324. évi hadjáratot Constantinus már a kereszténység védelmének jelszavával indította meg.

A győzelem után ült össze Constantinus kezdeményezésére (valamint elnökletével) a Nicaea-i zsinat. Ez volt az első egyetemes zsinat, amely a császár elnökletével zajlott és amelyen 250 egyházi méltóság vett részt. A nicaea-i zsinat célja volt, hogy a dogmatikai és szervezeti egységet megteremtse, ezen a zsinaton tárgyalták meg majd el is vetették Arius tanát. Arius tana azt állította, hogy a Krisztus a „fiúisten”, az Atyaisten teremtménye tehát az apa-fia kapcsolat miatt nem lehetnek egylényegűek. Ehelyett Athanasius alexandriai püspök tanát fogadták el mely szerint az Újszövetség három isteni lény az Atyaisten, Fiúisten (Krisztus) és a Szentlélek (pneuma hagian) hármasság volt ellenére is egyetlen istenhármasságot alkot, tehát a fiú egylényegű (homoúsios) az atyával.

Ezt követően Athanasius tanát fogadták el, s ezt tekintették a kereszténység egyetemes álláspontjának, ez lett az alapja a katolikus egyháznak vagy az igaz hitű (ortodox) egyháznak. Később Constantinus közeledett az arianus elvekhez, fiai közül Constans a katolikusokkal, Constantius pedig az arianusokkal rokonszenvezett, s a trinitarius felfogás csak Theodosius uralkodása alatt győzött az arianus felfogás felett. A nicaei zsinat Constantinusnak a „külső ügyek püspöke” (episkopos tón ektos) címet adományozta, s ezzel az egyház elismerte a császár befolyását a világi ügyekben. A keresztény egyház ekkor még nem olt államegyház, a császár még nem keresztény, sőt még ekkor is megtartotta a pontifex maximusszi tisztséget. 331 óta vagyis ahogy a keresztény vallás a birodalom területén kedvezményezett vallássá vált, úgy kezdődött meg egyre jobban a görög és római klasszikus vallás burkolt üldözése. Constantius több filozófust kivégeztetett, s elrendelte egyes keresztényellenes könyvek elégetését. Halálos ágyán azonban felvette a kereszténységet.

A császári hatalom ismét egyetlen kézben összpontosult. A császár ha nem is lehet többé isten, méltó isteni eredetű és jellegű hatalommal rendelkezik, s ezt különböző külsőségek fejezik ki, már nem csak a császári palota a „sacrum palatium”, hanem a császár hálósobája is „sacrum cubiculum”, s az udvari főeunuch is a „szent hálósoba előjárója” (praepositus sacri cubiculi) címet viseli, míg a császári ruhatáros „a szent ruházat őrzője”. A palota csendje felett pedig 30 csendőr (silentarius) őrködik. A császári udvartartás a társadalomtól elzárt légkörben élt. Constantinus udvarában még a császári család tagjait sem kímélte, először legidősebb fiát Crispust végeztette ki házasságtörési kísérlet miatt, majd a vádlót, saját feleségét, Maximianus lányát, Faustát is megölte.

Constantinus alatt kialakult a császári bürokrácia központi és területi kormányzásának rendszere, a kormányzat élén a császári tanács áll, a consistorium sacrum, ennek összejövetele szigorú szertartásrend szerint zajlanak le. A tanács tagjai adorációval üdvözlik a belépő császárt, majd mielőtt az elfoglalta helyét a trónuson állva adják elő javaslataikat. A császári tanács tagjai a központi

kormányzat vezetőin kívül mindazok, akiket a császár a comes címmel tüntetett ki (comites consistorii).

A fontosabb központi kormányhivatalok vezetői a következők: *quaestor sacri palatii*; a *scriniumokat* vezeti, szerkeszti a törvényeket, válasziratokat, kinevezéseket stb. *Magister officiorum*, ő az udvari szertartások és fogadások irányítója, külügyeket is intéz, felügyeli a testőrgárdát, s a provinciális közigazgatás szálai is az ő kezében futnak össze. *Comes sacrarum largitionum* és *comes rei private*, a császári pénzügyek két ágának a vezetői. Az előbbi az állami jellegű császári kincstár a *fiscus*, az utóbbi a császári család, a *domus divina* személyes jellegű vagyonát kezeli.

Végül a három katonai főparancsnok: a *magister peditum* (a gyalogság), *magister equitum* (a lovasság) és *comes domesticorum* (a testőrség) parancsnoka. Az előbbi két tisztséget időnként összevonták, s ez esetben a viselőjének címe: *magister utriusque militiae* (mindkét fegyvernem parancsnoka).

A helyi közigazgatás legfőbb szerveivé a praefectus praetoriók lettek, számuk azonban négyről háromra csökkent: a keleti területek (Oriens), a középső területek (Italia, Afrika stb.) s a nyugati provinciák (Galliae) kerültek egy-egy praefectus praetorio alá. A praefectus praetorio pedig a császár tejhatalmú helyettese volt, ítéletével szemben nem volt fellebbezés, rendeleteket adhatott ki valamint felügyelte az adószedést.

A *vicariusok*, az egyes provinciacsoporthoz (*dioecesisek*) élén álltak és közvetlenül a praefectusoktól függtek, valamint azok utasítását is hajtották végre. Itália Constantinustól kezdve 2 dioecesiset alkotott: Rómától északra (*Italia annonaria*), ill. délre (*Italia suburbicaria*). A provinciák helytartóit a praefectusok javaslatára a császár nevezi ki és váltja le.

Róma városa élén a *praefectus urbi* tisztséget Constantinus óta mindig a szenátus egy tekintélyes tagja látta el, ezzel hallgatólagosan valamiféle önkormányzat jelleget kölcsönöztek a testületnek.

Constantinus a régi Byzantium helyén megkezdte az új császári székhely építését, melynek a neve: Constantinopolis, a várost 7 évi munka után 331-ben avatták fel, a ez a város is ugyanazokkal a jogokkal bírt mint Róma. A császár Rómához hasonlóan ennek a városnak is ingyen gabonát biztosított. Az új főváros kifejezésre jutatta azt a tényt is, hogy a birodalmi és gazdasági súlypont keletre tevődött át.

A hedseregen belül teljessé vált a részben lovas, részben gyalogos comitatenses és a kizárólag gyalogosokból álló limitanei alakulatok szervezeti különválása. A légiók elvesztették korábbi jelentőségüket, bár számuk 100-ra emelkedett már csak gyalogosokból álltak. A hadsereg legütőképesebb alakulatai ebben az időben a perzsa mintára szervezett páncélos-lovas alakulatok (clibanarii, catafractarii) és a speciális alakulatok (íjjászok, harckocsizók stb.) számítottak. Ezeknek a tagjai többnyire zsoldos szolgálatba szegődött barbár népelemek voltak. A testőrgárdában (*protectores*, *domestici scholae*) is szinte kizárólag germán zsoldosokat alkalmaztak.

Az effajta hadsereg-átépítések annak is a jelét adták, hogy a dominátus rendszere már nem mert fegyvert adni alattvalói kezébe.

A Diocletianusi bürokrácia és hadsereg költségeit új jövedelmi források biztosították, jelentős jövedelmi forrást nyújtott a 331 óta folyamatosan zajló pogány templomok kifosztása. Diocletianus

adórendszere pedig további új adónemekkel egészült ki: *aurum glebale* (aranyban fizetendő földadó), melyet a szenátori rangú földbirtokosok fizettek, valamint az *aurum coronarium*, melyet a városi tanácsok 5 évenként fizettek és végül az *aurum lustrale* a kereskedők és kézművesek aranyban vagy ezüstben fizetendő 5 évenkénti különadója. Ebből fedezték a katonáknak 5 évenként adandó ajándékot. Constantinus 2 új pénzfajtát vezetett be az egyik a *solidus* volt (aranypénz), a másik pedig a *siliqua* (ezüstpénz). A *solidus* értékállóságát szigorúan óvták, ez egészen a 11. századig megtartotta eredeti súlyát és értékét, az ezüstpénz értéke azonban Constantinus után folyamatosan devalválódott. Így állhatott elő az a helyzet, hogy a birodalom utolsó évszázadában egymás mellett volt érvényben egy stabil és egy inflációs pénzfajta. Ez előnyös volt a hadsereg tisztjeinek, valamint a tisztségviselőknek hiszen ők fizetésüket aranyban vagyis *solidus*-ban kapták meg, a kiskereskedőket és a kézműveseket, mivel ők ezüstben kapták a fizetésüket tönkretette.

Constantinus a vezető tisztségviselőknek sorra megadta a szenátori rendhez való tartozás jeleként a *vir clarissimus* címet, illetve az ennél is magasabb *spectabilis* és *illustris* címeket.

A császári hatalom és a szenátori rend több évszázados harcának eredményeként a IV. században kialakult új szenátusi arisztokrácia tagjai egy személyben alkották a birodalom nagybirtokos arisztokráciáját és közvetlen államirányító rétegét. Mivel Constantinus erre a társadalmi rétegre támaszkodott, az arisztokrácia tagjai mentesek lettek például a városi tisztségek és a munusok alól.

Az állami terhek egyre jobban nehezedtek a társadalom szegényebb, főleg földműveléssel foglalkozó rétegek vállaira, ez lassan szükségessé tette ezeknek a rétegeknek a helyhez kötését. Constantinus volt az első császár, aki a *colonus*ok önkényes elköltözését szigorúan büntette, de a kézműves *collegium*ok tagjai sem léphettek ki a testületből. A városi *curiák* tagjai, a *curialis*ok nem mentesülhettek a város iránti kötelezettségeik alól.

Megvolt a tendenciája egy kasztszerű, megmerevedett társadalom kialakulásának, amelynek egyes nagy csoportjai: szenátori rend, hivatalnokok (az *officium*ok tagjai), katonaság, szabad parasztok és *colonus*ok, kézművesek, állami nagyüzemek dolgozói. Az öröklődés útján beleszülettek társadalmi csoportjukba, s ebből a csoportból való kiemelkedés szinte lehetetlen volt. Bár még fennálltak a rabszolgatartó viszonyok, amelyekről Constantinus nem egy rendelkezést hozott, pl. mehgengedte a rabszolgák felszabadítását keresztény templomban, megtiltotta a rabszolgacsaládok szétszakítását, viszont máglyahalállal büntette azt az asszonyt aki rabszolgával nemi kapcsolatba lépett. Ebben a korban már kezdtek kibontakozni a feudális viszonyok körvonalai.

Constantinus osztálypolitikája befolyásolta valláspolitikáját is, a *nicaeai* zsinat értelmében lehetővé tette az egyház számára a birtokszerzést, kezdtek kialakulni az egyházi nagybirtokok, főleg Itáliában, Afrikában és a keleti provinciákban. Az egyházi nagybirtok, részben császári adományok, részben pogány templomok birtokainak átadása, részben magánajándékok.

A katolikus egyház a vele szembenálló csoportosulásokat, az ún. eretnekségeket állami segítséggel törte le. A legjelentősebb ilyen közvetlenül a milánói *edictum* kiadása után, 313-ban került sor, a karthágói püspökségek betöltésének érdekében. A provincia többi püspöke Caecilianusszal szemben Donatust az addigi diakónust jelölték püspöknek. Donatus hívei elszakadtak a hivatalos egyháztól és donatista eretnekséget alkották meg. A donatizmus széles körű társadalmi mozgalommá szélesedett.

Constantinus külpolitikája nem járt bonyodalmakkal, a be-betörő germán törzsekkel csak kisebb összecsapásokra került sor. Súlyosabb harcok csak a dunai határszakaszon alakultak ki, ahol a származékokkal vívott sikeres háború eredményeként kb. 300 ezer származékot telepítettek le a Balkán-félszigetre (334). Ugyanekkor kiéleződött a perzsa birodalommal való viszony. 336-ban Constantinus nagy hadjáratra készült a perzsák ellen, azonban 337-ben utolérte a halál és tervét már nem tudta megvalósítani.

Diocletianus és Constantinus dominatusa még egyszer megszilárdította a III. század zűrés helyzetei után a Birodalmat, de súlyos áron. A szabad lakosság széles rétegeinek nagy anyagi megterhelést jelentett a rendszerük. A dominatus már nem minden szabad állama volt, hanem csupán az arisztokráciáé, amely a szabad lakosság széles rétegeit sodorta az egyre súlyosabb megkötésekbe.

A Constantinus halála utáni évtizedekre a belső ellentétek nyomták rá a bélyegüket, egyfelől az uralkodó osztály egyes külön tagozódó csoportjai között a császári hatalom közvetlen ellenőrzéséért, másrészt a világi arisztokrácia, katonai és egyházi csoportjai között, végül pedig az arisztokrácia és az egységesen elnyomott osztállyá váló dolgozó tömegek között. Mindezek az ellentétek ideológiai harcokban is kifejezésre jutottak.

Constantinus halála után 3 fia katonai zendülés szításával felkoncoltatta a császár távoli tájakon tartózkodó rokonait, majd pedig egymás között osztozkodtak a hatalmon, oly módon, hogy II. Constantinus és Constans a nyugati területeket, II. Constantius pedig a keletet kapta. Constans azonban hamarosan végzett bátyával, s így ismét kettős császárság alakult ki (340-350).

II. Constantius az arianusokkal rokonszenvezett (az ő rendelkezései alapján vonták vissza Arianus tanainak elítélését), és emellett arianus hívők voltak a római seregbe beépülő germánok is. Azonban a nagy arisztokrata családok vagy a pogány vallással vagy a keleti misztériumvallásokkal szimpatizáltak. Kiéleződött az ellentét a donatista irányzattal is, ez az eretnokség harcban állt az egyházzal, s a császári hatalommal (347 óta), végül felkeléssé fejlődött a dolog.

Ekkor az egyesült donatista vallási eretnokség az afrikai circumcelliók forradalmi mozgalmával egészült ki. Circumcelliók gyakorlatilag napszámosok voltak, akik ekkortájt a donatista eretnokség híveivé váltak. Ezek a csoportok megtámadták a nagybirtokokat és felszabadították az ezeken dolgozó rabszolgákat, mozgalmuk egy terebélyes forradalommal vált.

Ugyanekkor fegyveres felkelésbe torkollott a galliai lakosok elégedetlensége is, ennek élére Magnus Magnentius, a galliai katonaság főparancsnoka állt, és fellázadt Constans uralma ellen, ennek során Constans életét vesztette (350). A felkelés leverésére II. Constantius indult meg, akinek 351-ben sikerült levernie a felkelést a mursai csatában, melyben Magnentius is életét vesztette.

A sokasodó belpolitikai problémák miatt II Constantius kénytelen volt társuralkodókkal kísérletezni, előbb unokaöccsét, Flavius Gallust nevezte ki caesar címmel a keleti területek helytartójának, majd annak kegyvesztettsége után másik unokaöccsét, Flavius Claudius Iulianust ugyancsak caesarként Galliába küldte az alemann betörések megállítására, míg II. Constantius a perzsaellenes hadműveletek vezetését tartotta fenn magának.

Iulianus a Constantius-dinasztia mellőzött ágához tartozott, családja Görögországba küldte (gyerekkorában), ahol a pogány filozófia rajongójává tették. Iulianus megoldhatatlan feladat elé került,

amikor a Rajna menti határ védelmét kellett megszerveznie. Azonban a 357-ben Argentorate (Strasbourg) mellett vívott csatában legyőzte az alemann és germán sereget, ezzel sikerült biztosítani a Rajna menti határ védelmét. Emiatt katonái 360-ban császárrá kiáltották ki, ezzel azonban ismét kitört a polgárháború, melynek során II. Constantius a keleti hadszíntérről visszatérőben betegségben meghalt (361 november), Iulianus ezzel egyedüli császárrá lett (361-363). Iulianus rövid uralkodása azonban nem hagyott maradandó nyomokat, társadalompolitikájának fő törekvése az új erkölcsök újjáélesztése volt. A lakosság terheit a *munusok* egyenletesebb szétosztásával, valamint az uralkodó osztály kiváltságainak, az immunitások korlátozásával akarta rendbe szedni. Trónra lépésekor nyíltan pogánynak nevezte magát, ezért az egyház hitehagyottnak nevezte (apostata)

A perzsa birodalom ellen nagy hadjáratot indított, de egy kisebb összetűzésben életét vesztette (363), Iulianus személyében kihalt a Constantinus-dinasztia.

Iulianusnak az utóda Flavius Iovianus lett, aki a perzsa birodalommal gyors békét kötött, hogy mihamarabb visszatérhessen, útközben azonban váratlanul meghalt. A hadsereg vezérkara erre a *protectores domestici* testőrgárda főtisztját a pannóniai Flavius Valentinianust választotta császárrá, egyben felszólították társcsászár kinevezésére is. Valentinianus öccsét, Valenset nevezte ki társul, s a keleti területek kormányzását bízta rá, Valentinianus pedig a nyugati területeket vállalta.

A lakosság széles körű ellenállása újabb felkelést robbantott ki, erre Procopius ellencsászárként lépett fel Valenssel szemben (365 szeptember). A trónkövetelés népi felkeléssé duzzadt azáltal, hogy Thrakia és Kis-Ázsia colonusai tömegesen csatlakoztak hozzá. A trónkövetelő Procopius radikalizálódása azonban éppen a katonai vezetőket riasztotta el, miután átálltak Valens oldalára ez a felkelés is elbukott (366).

A Procopius trónbitorlásakor szerzett tapasztalatok alatt Valens és Valentinianus átvette Iulianus társadalompolitikájának egyes népbarát elemeit, minkét császár a szélesebb néptömegek képviselőjeként lépett fel. Megszervezték a *defensor plebis* intézményét, amelynek az volt a feladata, hogy a hatalmasok visszaéléseivel szemben megvédjék a közrendűeket. Ugyancsak fellépett a kormányzat a *patrocinium* mindinkább elharapódzó szokása ellen. A *patrocinium* lényege abban állt, hogy a szabad parasztok egyes nagyurak oltalma alá helyezték magukat, így a gazdasági függés mellett kezdett kialakulni a személyi függés is. A 360-as években kiadott rendeletek sora sikertelenül próbálta megakadályozni a *patrociniumok* terjedését. Valenset és Valentinianust népbarát politikájuk szembeállította őket az arisztokráciával.

A zilált belső helyzetben ismét felkerült a napirendre a birodalom megvédésének kérdése. A Rajna-vidéken ismét megerősödtek az alemann támadások, Britanniában pedig a pikt és skót valamint a germán-szász törzsek támadásaitól kellett tartani. Afrikát pedig újabb berber támadás fenyegette. Egy alemann támadás sikeres visszaverése után a törzsszövetség egyes elemeit a Pó síkságon telepítették le. Valentinianus a rajnai és a dunai határ mentén erődépítések sorával helyreállította a rendet, Valentinianus a kvádok elleni harcokban vesztette életét 375-ben Brigetióban, mielőtt meghalt volna utódául jelölte idősebb fiát Gratianust, majd pedig a fiatalabbikat, II. Valentinianust is utódául jelölte.

Valentinianus halála évében új válság bontakozott ki, a 360-as években a Belső-Ázsiából a Volga térségébe vonuló hunok törzsszövetsége, akik a 360-370-es években uralmuk alá hajtották az iráni alán törzseket.

A hunok 370 körül megtámadták a Dnyeszter és a Don között élő keleti gót (osztrogót) törzseket és hatalmuk alá vetették őket. A Dnyesztertől nyugatra letelepült nyugati gótok (vizigótok) meg sem várták a hun támadást, rögtön útra keltek. Két irányba haladtak, az egyik rész Dacia felé a másik pedig Fritigern törzsfő vezetésével az Al-Duna felé vette útját, és itt a birodalomtól bebocsátást kért (376). Valens kormányszata azzal a feltétellel teljesítette kérésüket, hogy cserébe zsoldosokként a birodalmi seregbe lépnek. A nagyméretű gót sereg zsoldját azonban a főtisztek elsikkasztották, ezért a gótok Moesia-Thrakia közelében fellázadtak a római uralom ellen, az itteni lakosság is csatlakozott a megmozduláshoz. A felkelés leverésére Valens indult meg, de Hadrianopolis előtt, 378. augusztus 9-én a hadserege vereséget szenvedett, ebben a csatában esett el Valens császár is. A birodalmat a teljes káosz fenyegette.

A vizigótok és a germán törzsek támadása csupán az első nagy hulláma volt a népvándorlásnak. Az egyedül maradt Gratianus császár Flavius Theodosiust, Moesia egykori helytartóját választotta előbb a lovasság parancsnokává (378), majd augustus címmel társcsászárrá (379), s ezzel egyidejűleg a keleti területek kormányzását bízta rá. Theodosius a gót veszély kiegyezés útján oldotta meg (382). A gótokat foederati néven szövetségesének ismerte el, s a Thrakiai dioecesisben lakóterületet jelölt ki számukra, ahol teljes autonómiát élveztek. Adómentességet valamint emelt zsoldot kaptak, ennek fejében határvédő szolgálatot vállaltak. A gótok ezzel gyakorlatilag államot alkottak az államnak, törzsszövetségüknek a feje a rex államfői jogokkal rendelkezett. Ezzel a birodalom hadserege a barbarizálódás új és egyben végzetes szakaszához érkezett. A Fritigern gót csapatának foederati jogokkal való betelepítését más népek betelepítése követte, mint pl. Alatheus és Saphrac akik a pannóniai területen kaptak „telket”. ☺

A gót támadásoktól és felkelésektől sújtott területek gazdasági helyzete is veszélyesre fordult, Theodosius a helyi lakosság lecsendesítése érdekében elengedte a fejadót, ezt a jövedelem kiesést azonban máshonnan kellett pótolni. Egy emiatt történő adóemelést, viszont Antiochia lakosságát késztette felkelésre (387), majd nem sokkal Thessalonikében robbant ki felkelés (390). Az alkalmilag bevetett terrorisztikus intézkedések se tudták leplezni a birodalom gyengülését.

A nagybirtokokon megjelentek a magánbörtönök a colonusok fékentartására a nagybirtokosok ún. buccellariusokat szerveztek, ezek valóságos magánhadseregek voltak, ezzel gyakorlatilag a földesurak a törvény felett álltak. A nagybirtokrendszer rohamosan olvasztotta be a kisbirtokokat. A rabszolgaság sem tűnt el teljesen. A rabszolgák rendszerint 1-1 parcellát műveltek és uraiknak rögzített bért fizettek (nevük: servi, casarii), ők voltak az ún. házzal rendelkező rabszolgák. A nagybirtokok alapvető munkaereje azonban a colonus, aki minden tekintetben alá van rendelve urának.

Az általános elégedetlenség közepette újabb trónkövetelők léptek fel. Britannia helytartója Magnus Maximus a brit és gall légiók élén császárrá kiáltotta ki magát (383), s az elleni küldött Gratianust megölette. Theodosiusnak csak 388-ra sikerült végeznie Magnus Maximusszal. Nem sokkal később II. Valentinianus is összeesküvés áldozata lett, a császárt frank testőrparancsnoka Arbogast gyilkolta meg,

és helyébe Eugenius rhétort nevezte ki császárrá (392). Eugenius azonban Theodosius támadásával szemben a dalmáciai Frigidus folyó melletti csatában (394) életét vesztette. Eugeniusszal a pogányság utolsó védelmezője is elbukott.

Theodosius és nyugati uralkodó társai: Gratianus és II. Valentinianus a keresztény vallás nicaei (katholikus) irányzatának voltak a hívei. Már 380-ra a birodalom minden lakója számára kötelezővé tették a szentháromságban való hitet.

Theodosius Eugenius leverése után rövid ideig, 395 januárjában bekövetkezett haláláig, saját kezében fogta össze a birodalmat, de még életében felruházta két fiát, Arcadiust és Honoriuszt az augustus címmel, és végrendeletében kettejük között osztotta fel a birodalmat, ez a kettéosztás már véglegesnek és végzetesnek is bizonyult. A birodalom két része Theodosius halála óta nemcsak adminisztratív szempontból vált ketté, hanem politikailag is szembekerült egymással. Theodosius halála óta beszélhetünk Kelet-római és külön Nyugat-római Birodalomról.

A kettéosztott birodalom és a Nyugat-római Birodalom bukás (395-476)

Theodosiust 2 gyengekezű fia követte a trónon, mindkettő helyet azonban gyámjuk kormányzott. (nem sok sikerrel lsd. A tétel címe ☺) Nyugaton Honorius (395-423) helyett a vandál Stilicho mint *magister utriusque militiae* gyakorolta a tényleges hatalmat, keleten pedig Arcadius (395-408) nevében a gyorsan váltakozó kegyencek gyakoroltak hatalmat.

A birodalom két része a rendezetlen illyricumi határ kérdésében állta szemben egymással, ezek az ellentétek először a nyugatigót kérdésben éleződtek ki. A gót vezetésben Fritigernt Alarich követte aki új területként Epirust követelte a római kormányzattól. A konstantinápolyi udvar azonban megvesztegette Alarichot és a nyugati területek felé irányította. Itt Alarich nélkül is súlyos volt a helyzet, egy Gildo nevű afrikai helytartó miatt, aki 395-398 között felkelést robbantott ki, mivel Gildo tevékenysége a gabonaellátást veszélyeztette minden katonai erőt ellen küldtek. A Balkán-félsziget emiatt azonban védtelen maradt. A vizigótok kaptak az alkalmon és betörték Itáliába (401) itt kiegyeztek Stilichóval és elfoglalták a mai Száva folyó partján kijelölt települési területet. Ennek hatására helyezték át a nyugat-római császár székhelyét Ravennába.

Nem sokkal később indultak meg a germán törzsek tömeges támadása, a több százezernyi tömeg Radagaisus vezetésével átkeltek a Dunán és előzönlöttek az alpesi tartományokat valamint Itáliát. A birodalom ezeknek a letelepedését már nem tudta megakadályozni. 406 végén még nagyobb sereg érkezett, amely jórészt alánokból, vandálokból, kvádokból, burgundokból, és svébekből álltak, ezek a Rajnán keltek át és elfoglalták Gallia és Hispania nagyobb részét. A kormányzat kénytelen volt a csapatait kivonni Britanniából és a Duna mellől, így ezek a területek végképp elvesztek a birodalom számára. Pannónia ezzel megnyílt a benyomuló hunok előtt.

A Galliát és Hispániát megszálló germánok, a helyi lakosságot és a colonusokat meghagyták eredeti helyükön és ráadásul még kevesebb adót is kértek, ezért igen népszerűek voltak, Gallia és Hispania ezzel elveszett a császári adminisztráció számára.

Galliában a nagy germán betörés évében (407) kiújult a bagaudák fegyveres mozgalma, ebben colonusok és rabszolgák is részt vettek. A császári kormányzat Alarichnak a közelsége miatt képtelen volt katonai akciókra, kényszermegoldásként a benyomult törzseknek mind-mind megadták a foederati „kiváltságot”, és átengedte nekik az összes rendelkezésre álló földek egyharmad részét. Ez az ún. *tertium* (harmad) szabály. A burgundok a Rajna mentén a vandálok és az alánok pedig Hispania déli részén telepedtek le.

A császár környezete Stilichót a barbárokkal való összejátszással vádolta, s a császári udvarban szövődött az az összeesküvés, amelynek során elfogták és kivégezték (408). Stilicho megölése nyomán fellázadt a barbárellenes hangulat. Alarichnak fordítania kellett a kockán, ezért most már Itáliában követelte népe részére a földeket, s amikor ezt megtagadták ostrom alá vette Rómát (408), s csak nagy hadisarc árán vonult el, majd pedig ellencsászárt választott, majd 410 augusztus 24-én pedig elfoglalta Rómát. Ez óriási csapást tett a birodalom szerkezetére, a gótok végigdúlták egész Itáliát.

Alarich Dél-Itáliában meghalt, utóda Athaulf, 412-ben Galliába nyomult be, kiegészített a császári hatalommal, és népét foedus alapján (414) a Burdigala (Bordeaux) körül telepítette le, ezzel újabb germán királyság jött létre, jelentőségét még az is fokozta, hogy Honorius a gót király megnyerése érdekében még a lányát is feleségül adta hozzá. A gótok nem elégedtek meg a kijelölt területtel, hanem a gazdagabb föld reményében dél felé indultak és 418-ban létrehozták a vizigót királyságot Tolosa (Toulouse) székhellyel.

Honorius utódának III. Valentinianusnak (424-455) uralkodása alatt az afrikai válság is végkifejletéhez jutott, itt Gildo leverése után (398) a circumcelliók szüntelen támadásai következtében nem sikerült többé a központi hatalmat helyreállítani. Afrika helytartói önállóvá váltak, 428-ban Bonifatius Mauretania provincia helytartója, személyes hatalma megóvása érdekében magához hívta a vandálokat, Geiserich vandál király 429-ben átkelt Afrikába de nem azért, hogy segítsen, hanem hogy meghódítsa. A római uralom ellenállás nélkül omlott össze. A császár előbb foedus szerződéssel próbálkozott (435), de Geiserich elfoglalta Karthágót (439). Az új békében a kormányzat elismerte Geiserich vandál királyságát, így Afrika területén is vandál királyság jött létre. Afrika elvesztésével a birodalom mg. termelő országa bukott el.

A 440-es években Aetius magister utriusque militiae, a nyugati birodalom irányítója megkísérelte a stabilitás megteremtését, elismerte a vizigótok uralmát Galliában és Hispániában a száli frakokét pedig a Rajna torkolatvidékén, s a burgundokét Sapaudia térségében. Britanniáról, Afrikáról és Pannóniáról gyakorlatilag lemondtak. A Nyugat-római Birodalom hatalma már csak Itáliára és közvetlen környezetére szorítkozott.

A birodalom keleti felében az egységet sikerült megővni. Az Arcadius nevében uralkodó kegyencek igyekeztek a hadvezéreket féken tartani, a védelmet inkább a germán zsoldosokra alapozták, valamint igénybe vettek helyi törzseket is, nekik így sikerült megelőzni a foederált királyságok kialakulását.

Róma sorsán okulva a fővárost 412-ben háromszoros fallal vették körül és nagyon megerősítették, gyakorlatilag bevehetetlen volt (Isd. Keresztes háborúk története<-S. Runciman). A központosító intézkedéseket szolgálta II. Theodosius (408-450) nevét viselő Codex Theodosianus összeállítása, ez magába foglalta az összes Constantinus óta kiadott császári rendeletet.

Keleten a szétesés inkább dogmatikai dolgokban mutatkozott meg, fellobbant az ún. krisztológiai harc. Ennek vitái akörül folytak, hogy ha a fiúisten (Krisztus) lényege azonos az atyáistennel a homousion elve alapján akkor kettejük természete is azonos-e. Az alexandriai püspökök a két isteni lény „egy természetű” voltát fogadták el (monofizitizmus), viszont az antiochiai püspökök a Krisztusban különválasztották az isteni és az emberi természetet (heterofiziták). Egyik fél sem fogadta el a konstantinápolyi püspöknek a „középutas” megoldását.

A 440-es évektől a hunok jelentették a veszélyt, törzsszövetségük 375-ben már hatalmas volt, központjuk nyugaton a birodalommal szomszédságban helyezkedett el (nem voltak jó szomszédok ☺). A 400-as évektől az egész Kárpát-medence a hunok befolyása alatt állt. Vezetőjük előbb Ruas, majd 434-445 között Bleda és végül 445 után Attila alatt.

A 400-as évektől kezdődő támadásaik célpontja a Kelet-római Birodalom volt, ezeket még hadisarcok fizetésével sikerült elhárítani. 451-ben Attila azzal az ürüggyel, hogy Honorius előzetesen

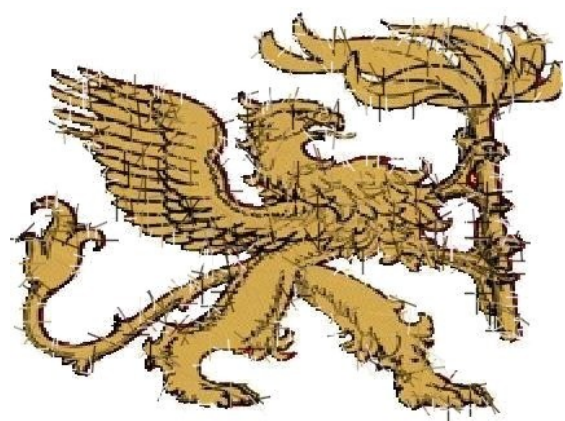
tett ígérete ellenére sem hajlandó feleségül hozzáadni húgát Honoriát, átkelt a Rajnán. A hun sereggel a germánok vették fel a harcot és a catalaunumi síkon meg is állították őket (453), majd a következő évben meghalt Attila. Ezzel a hun birodalom gyorsan szétesett.

III. Valentinianus 454-ben megölette a catalaunumi győzőt Aetium, a császár azonban Aetius egykori katonái kezében végezte (455 március). Erre Geiserich hajóhada megindult Itália ellen, 455. június 2-án elfoglalta Rómát, s Alarichnál is alaposabban kirabolta. Geiserich ugyan elhagyta Rómát, azonban Afrika, Sardinia, és Corsica szigeteit birodalmához csatolta, ezzel Róma Földközi-tengeri támaszpontjai is összeomlottak.

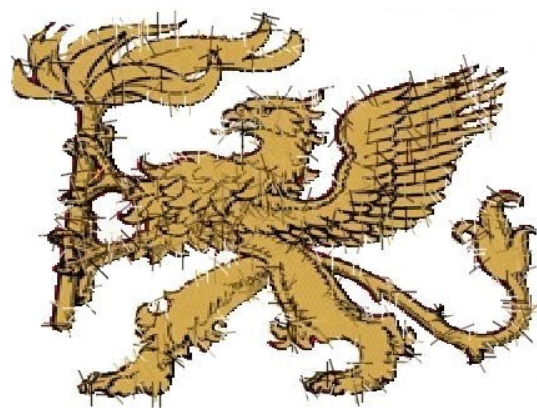
Ezzel beteljesült a Nyugat-római birodalom sorsa, II. Theoderich vizigót király, III. Valentinianus halála után nyíltan függetlenítette magát. A burgundok Burgundiát szállták meg, Eurich vizigót király Hispania megmaradt területeit csatolta államához. Dalmáciában a helyi uralkodók kerültek hatalomra.

Itáliában eközben egymást váltották a császárok. Maiorianus (457-461) az utolsó közülük aki még megpróbált rendet teremteni, azonban eredménytelenül. 473-ban a pannóniai Orestes ragadta magához a hatalmat és saját fiát Romolust nevezte császárrá (474). Ekkor lépett fel a germán Odovacar azzal a követeléssel, hogy Itália földjét osszák fel a tertia alapján, amikor ezt Orontes megtagadta, Odovacar megölette majd fiát Romolust saját birtokára internálta. A császári jelvényeket pedig Konstantinápolyba Zénónhoz küldte. Ezzel lezárult a birodalom utolsó szakasza....

Alexander Demandt 400 szezőt említ, akik a birodalom bukásával foglalkoztak. Az utódállamok mind kísérletet tettek, hogy helyreállítsák a birodalom egységét. A pogány szerzők a kereszténységet okolták a keresztények pedig a pogányokat, Szt. Ágoston pedig érveket mutatott fel, hogy már korábban is voltak problémák a birodalomban. A reneszánsz idejében valós okokat próbáltak keresni a bukásra, ekkor, 1665 környékén adták ki a *Codex Theodosianus*, amelyből kiderült, hogy milyen súlyos gazdasági problémák súlytották a birodalmat. A 18. században a hadsereg problematikája kerül előtérbe, a 19. század folyamán Theodore Mommsen a rossz határvédelembe látta a hibát, a 20. század folyamán Frank a gazdasági visszamaradottságra, Ferrero pedig a külpolitikai okokra vezeti vissza.

*Az
ókori
Kelet*

Az Indus völgyi kultúra

Indiában 50 000 éve élnek emberek, a legkorábbi kőeszközöket Dél-Indiában és Szóánban találták. Paleolit emlékekre bukkantak Kasmírban, valamint Uttar Pradésban állatmaradványokat találtak, amelyek bizonyítják, hogy a kecske és a juh valamint a szarvasmarha már az i.e. 25 000 körüli években háziasított volt.

Az alsó paleolitikum jellegzetes szerszáma a szekerce és a fejsze, a középső paleolitikumot a pattintással készített eszközök megjelenése jellemzi. A felső paleolitikum a jégkorszak elmúltával i.e. 8000 körül érhetett véget, amikor az éghajlat melegebb lett.

A mezolitikum i.e. 4000-ig tartott, jellegzetessége a kisméretű szerszámok, vagyis az ún. *mikrolitok*. A Bélán-völgyben a paleolitikum mindhárom szakasza, a mezolitikum, majd a neolitikum egymásutánisága világosan követhető.

A neolitikum (újkőkor) i.e. 6000 táján kezdődött, néhány dél-indiai neolit település i.e. 1000-ből származik. Ebben az időben a csiszolt kőszerszámok India egész területén elterjedtek. Ismerjük a kasmíri Burzahómban feltárt neolit települést, lakosai halász-vadász életmódot folytattak, nem ismerték az állatok háziasítását a kutya kivételével, durva szürke agyagedényeket használtak. Legrégbbi rétege i.e. 2400-ra tehető. Jelentős lelet együttes került elő Piklihalban, az itteni népesség szarvasmarhát tenyésztett, valamint juhot és kecskét. A késői neolitikum lakosai földművesek voltak, akik nádból és agyagból készült kör vagy négyszögletes alakú házakban éltek, hüvelyeseket termeltek, korán megismerkedtek a rizzsel (orisszai hegy lakossága). Azonban a kőkorszak népességének terjeszkedése korlátozott volt.

A további fejlődést a fémek felbukkanása tette lehetővé, az ún. kőrézkorral következett be, e korszak népessége kőből készült szerszámokat és fegyvereket használt. A települések a hegyekhez közel inkább már a folyók mentén alakultak ki. A kőrézkor népessége már többféle agyagedényt használt, ezeket vörös-fekete színűre festettek, ezek az edények már korongozással készültek, és fehér lineáris díszítést kaptak.

Navdatóliban gabonamaradványok kerültek elő, itt lent is termeltek a Dekkánban pedig kendert. A kőrézkorban nem mindenhol ismerték az égetett téglát ezeken a helyeken továbbra is a nem égetett téglát használták. Inámgaóban egy ötszobás házat tártak fel. A kőrézkor i.e. 1800-1000 között tartott, egyes helyeken i.e. 800-ig. A fejlődésnek ez az iránya zsákutcába jutott hiszen nem ismerték az írást és nem alakultak ki városok.

Önálló fejlődési szakaszt képvisel a rézkor, a Gangesz-medence felső részén a Gangesz és a Jamuná folyók közti területen az ún. Dóában negyvennél több lelőhely van, ahol kőeszközöket találtak: baltákat, szigonyokat, antennás kardokat.

A Gangesz-medence felső részén a réztárgyakat okkersárga agyagművesség népe az i.e. 2000-1800 közti időszakra tehető, majd a lakosság eltűnt, és ezen a területen 800 évig nem jelentek meg újabb települések.

A rézkori kultúrákkal egy időben a Dóábtól nyugatra magasabb szintű kultúra fejlődése indult meg ezt Indus-völgyi vagy haráppái civilizációnak nevezték el. (A tétel gyakorlatilag innen kezdődik).

Ezen a területen alakult ki az első állam. 1875-ben Cunningham angol tudós egy ismeretlen nyelvű pecsételőt talált az ókori Harappá város területén. 1921-től két indiai régész valamint az angol Marshall folytatott ásásokat Harappá és Mohendzsó-dárá területén. A mai napig 250 olyan település került a felszínre, amely ebbe a civilizációba sorolható, sajnos India és Pakisztán különválása sok ideig meggátolta a munkát. A feltárást nehezíti, hogy a magas talajvíz tönkretette a mélyebben fekvő rétegeket. Az Indus-völgyi kultúra 1299600 km² területet ölelt fel, az i.e. III-II. évezredben az akkori világ legnagyobb összefüggő kulturális zónája volt. Számos nagyobb város létezett: Csanu-dará a Szindhben, Lóthál Gudzsarátban, a Kambé-öbölnél, Kálíbangán Rádzsasztán északi részén, Banváli a Harijána államban, Szúrkótada a tengerparton a virágzó korszak települései; Rangpur és Ródzsdi a Kathiávár-félszigeten a kultúra késői szakaszát képviselik. Ennek a civilizációnak a legszembevetőbb vonása az urbanizáció magas foka. Találunk bizonyos kapcsolatot a korai beludzsisztáni neolitik földműves települések és a prae-harappái Kálíbangán között. Ez legfőképpen a gazdasági viszonyokban fogható meg. A neolitik forradalom Indiát viszonylag későn érte el. Ebből a korszakból viszonylag sok csonteszköz maradt fenn, ismerték a fazekaskorongot, a kerámiák geometrikus díszítésűek voltak, jellegzetes színek a barna és a fekete. A házak vályogból készültek. Háziállatok a kecske, juh és a szarvasmarha. Az ekét nem ismerték ásóbotot használtak. A társadalom földműves közösségekből épült fel. A fejlődés nem egyenes vonalú számos kérdésben tisztázatlan, azt sem tudjuk biztosan, hogy a nyugat-ázsiai fejlődés milyen mértékben hatott az indiai urbanizációra. A városok alaprajza sakktáblához hasonlítható, nagy és jól működő csatornahálózattal rendelkeztek. Ismerték az égetett téglát. Feltűnő viszont a fűtőeszközök hiánya, az írásrendszer sem fejlődött olyan mértékben mint pl. Mezopotámiában.

A vizsgálatok szerint Harappá i.e. 2300-1750, Mohendzsó-dará i.e. 2154-1864 között élte fénykorát, ezután a fejlett civilizáció valósággal eltűnt, továbbélés jelei mutatkoznak Szindhben, Gudzsarátban, Pandzsábben és a szomszédos észak-indiai területeken.

A megélhetés fő forrása a földművelés volt, a vetés novemberben történt, amikor a folyó a monszun után leapadt, áprilisra érett be, ez is az aratási hónap. Legfontosabb termékek: búza, árpa, borsó, szezám, mustármag, kender. Annak ellenére, hogy Lóthálban rizsmaradványokat találtak, azt mondhatjuk, hogy a rizstermelés ismeretlen volt. Vítás hogy az Indus-völgyiek ismerték-e az ekét, ekére gondolhatunk abban az esetben, ha megnézzük a Prince of Wales múzeumban őrzött gyerekjátékot, amely kis ekére hasonlít. A bronz azonban nem volt olcsó és nem is volt alkalmas ekevas készítésére, az aratás szerszáma a sarló kőből készült. A termények szállítás ökrös szekéren történt. A városok citadellájában található nagyméretű magtárak szolgáltak a termény tárolására. Az őrés szerszáma a nyereg alakú őrlő volt, ismerték a boronát is. Öntözőcsatornák építésében az indus-völgyiek elmaradtak a világ más tájaitól. Az állattenyésztés fejlett volt, tenyésztettek szarvasmarhát, bivalyt, kecskét, juhot, disznót, háziállatok a púpos tulok volt. A háziállatok sora a macskával, kutyával, számmárral, tevével, elefánttal egészült ki. A lótenyésztés nem alakult ki, a baromfitenyésztés viszont fejlett volt.

A kézművesipar szerszámokat és fegyvereket állított elő, elsősorban bronzból illetve rézből. Réz a radzsasztáni Khétriből, az ón Afganisztánból származott, esetleg Bihárból. A tégláégetés magas

szinten folyt. Az ékszerészek arany, ezüst, féldrágaköves munkái kifinomult ízlést tükröznek. A pecsételők, terrakották valamint a gyerekjátékok ugyancsak a kézművesek munkáit képviselik.

A kereskedelemhez szükséges hajózás kedvezően alakult, az Indiai-óceán és a Perzsa öböl mentén part menti hajózás folyt. Lóthálban nagyméretű dokkot tártak fel, ez egy tengeri kikötő meglétére utal. A kereskedelem mind kül- ill. belkereskedelem egyfajta cserekereskedelem lehetett, mert sem pénz sem pénzként funkcionáló eszköz nem került elő. Azonban súly és hosszmértékek maradtak ránk. Súlymértéknél a 16-os váltószámot használták, hosszmértékben pedig a tizenhármast. A kereskedelem bizonyára jól működött, hiszen a városok vezetése a kereskedők kezében (vagy inkább a zsebében) volt.

Továbbá azt sem tudjuk az indus-völgyi civilizációról, hogy volt-e valamiféle fővárosa vagy központja. Mivel a bronz és a réz nem volt alkalmas megfelelő fegyverek készítésére ezért a kardot nem ismerték, a ló és a harci szekér is ismeretlen volt. Mindezek együttesen lehetetlenné tették egy nagyobb szabású katonai hadjáratot, ill. hatékony védelmet.

A társadalmi tagozódás a régészeti anyagokból jól kivehetőek. Az államhatalmi központ a citadella volt, egy hatalmas téglalap alakú emelvényen álló építmény, amelyet szükség szerint el tudtak különíteni az ún. alsóvárostól. A rabszolgaság meglétére nincs semmiféle támpont. Nyilvánvaló hogy a hadsereg vagyis a katonaság ebben a korban nem volt meghatározó. A kereskedelem kivételes helyzetet biztosított a kereskedőknek, egyes családi házak alkalmasak voltak családi vagyon felhalmozására is. A szobrok hiánya egyfajta decentralizációra utal, ami azt támasztja alá, hogy a tényleges hatalom nyilván a kereskedőréteg kezében összpontosult. Más nézetek szerint mint pl. Kosambi, azt állítják, hogy a mindent átható vallási ideológia volt hivatott az embereket meggyőzni afelől, hogy nincs más mód a megélhetésre, mint az adott társadalmi rend által biztosított társadalmi keret. Ugyancsak erre az erőre alapozzák az emberek természeti erőkbe vetett hitét és félelmét. Kosambi azonban adós marad azzal, hogy vajon ki közvetítette ezt a vallási ideológiát.

A későbbi hinduizmusban tiszteletben álló tárgyak között jó néhánytal találkozhatunk az indus-völgyi civilizáció korából, és fellelhetőek a növény és állatkultusz nyomai is. Olyan tárgyakat is találtak, amelyek amulettként szolgáltak, sokak szerint a jóga előzményei is ebbe a korba nyúlnak vissza, azonban figyelembe kell venni, hogy Indiában a keresztbe tett lábakkal való ülés természetes ülésmódnak számít. Ennek az ülésmódnak azonban más jellegzetessége is van (most jön a kedvencem ☺). Ez az ún. ithyphallikus ábrázolás, amikor a szóban forgó személynek a pénisze igencsak merev állapotban van, ez viszont ellentmond a jóga egyik alapkívánalmának, amely az érzékek feletti teljes uralomra törekszik.

Az indus-völgyiek nem teremtettek nagyszabású szobrászművészetet, a kisplasztikáik azonban magas színvonalat képviseltek. Férfiábrázolásaik emlékeztetnek a keleti ábrázolásokra.

A sok kérdőjel az indus-völgyi írás megfejthetetlen voltából ered, írásjeleik pecsételőkön (kb. 2000 db) maradtak ránk amik ugye kevés jelet/betűt (20 alatt) tartalmaznak, megoldás csak abban az esetben lehetséges ha sikerül majd kétnyelvű szöveget találni.

Az indus-völgyi civilizáció bukásának okai sincsenek tisztázva, kb. 200 év alatt elnéptelenedtek a falvak. Okok közt szerepel a deszikkáció, vagyis a termőtalaj sótartalmának megnövekedése, valamint

az Indus pusztító árvizei. Az árják bevándorlása ugyanis az i.e. 1500-as évekre esik. A bukást talán a gazdasági változásokkal lehet a leginkább magyarázni, megromlottak a termesztési viszonyok, a népesség növekedése pedig arra ösztönözte a lakosságot, hogy valamilyen másfajta étkezési növény termesztésébe fogjon bele, ami ugye a már korábban emlegetett rizs lett. A rizstermelés azonban teljesen más adottságokat követelt meg éghajlat tekintetében. A rizstermesztés határai a mai Delhitől nyugati irányba húzódnak. A szállásváltozás pedig azzal járt, hogy a harappái kultúra megszűnt, a kultúra egyes részei pedig az összindiai kultúra részévé váltak.

India a védikus korban

A védikus korszakban elsőként az *árják* nevével találkozunk, de kik is az árják, az árja szó kapcsolatos Írország, sőt Irán nevével, egyébként az indoeurópai nyelveket beszélő népek keleti ágába tartozó törzsek nevezték magukat árjának. A név az „ari” szóból magyarázható, melynek jelentése ellenség, idegen. Vagyis árja az aki ellenségekkel vagyis arikkal rendelkezik. Gyűjtőnévként az árjakat azokra az indoeurópai népekre szokás használni, akik a egymás közelében élhettek a Kr.e. V. században.

Az I.e. 1500-1300 közötti időszakból terjedelmes nyelvészeti anyag áll rendelkezésre, I.e. 1350-ből való Sattivazza mitanni uralkodó és Suppiluliuma hettita király békeszerződése, amely a törökországi Boghazköyből került elő.

Egyes régészek szerint már a I.e. II. évezred közepe előtt már éltek árják Indiában (pl. kálibangani tűzhely), vannak azonban olyan elképzelések is hogy ezek a népek a gandhári sírkultúra népei voltak. A tulajdonképpeni védikus korszak, melyeket a forrásokból ismerünk I.e. 1500-tól kezdődik, két nagy részre lehet bontani: Védikus korszakra és késő védikus korszakra (I.e. 850-560). E kultúra területe a Gangesz forrásvidéke (a mai Uttar Pradés állam nyugati része, a Pandzsáb keleti része, Bihár középső része).

A Védikus periódus forrásanyaga egyoldalú, s régészetileg is kevés anyaggal rendelkezünk, néhányan az Atrandsikhérában talált szürke kerámiákat is az árjakkal kapcsolják össze.

A korszak fő irodalmi forrása a Rig-véda, az események menetét is ebből tudjuk nyomon követni, megtudjuk, hogy az árják sok helyen ellenállásba ütköztek, sokat beszél az istenek és a démonok harcáról, ez minden valószínűség szerint az őslakosok, és az árják harcát mutatja be. A sötét bőrű démoni emberek neve *dásza* (rosszak, *phalloszimádóak* ☺), az árják másik ellensége a *daszju*. Ez megjelent az egyik árja vezető nevében is (Traszadaszju, vagyis a daszjukat megrettentő).

A békés együttélés az árják és az őslakosok között hamar létrejött, mert ismerünk egyes dásza uralkodókat akik a védikus vallást patronálták. A későbbi korokban a dásza jelentése átalakul egyértelműen szolgát fog jelenteni, s az árják ellenségeit a *pani* névvel fogják illetni, róluk a források mint marhatolvajokról emlékeznek meg.

Az asszimiláció legjelentősebben a gazdasági életben hagyott nyomot, a háborúik pedig nem lehettek túlságosan nagyok, hiszen nem tudunk nagyobb területek elnéptelenedéséről, sőt pár ezer év múlva Hérodotosz, mint az egyik legnépesebb földrészt említi meg.

A legismertebb konfliktus a 10 király háborúja, amelyek indítóoka az volt, hogy a tizek (10 törzs: bharaták, matszják, anuk, druhjuk) el akarták terelni a Parusni folyót. Ellenfelük pedig a Szudász király által vezetett *tritszuk* voltak. Végül Szudász király győzelmet aratott és a 10 „kicsi” törzs megszívta annak ellenére, hogy legyőzhetetlennek tűntek. A győzelmet az istenek számlájára írták, vagyis pontosabban azt fejtegetik, hogy Szudász azért nyerte meg a háborút, mert Indra a hadak istene, valamint Varuna a vizek istene a király mellé állt.

A késő védikus korszakban, vagyis a már említett I.e. 850-560 közötti időben az árja terjeszkedés a Dóáb, majd a Gangesz térségébe tevődött át. A késő védikus korszak legnagyobb forrása a Satapatha-

bráhmana szinte nem is ír háborúkról. Az árja terjeszkedés a Jamuná mentén déli irányba indult, majd a Gangeszt követve déli irányba indult, e terjeszkedési vonal mentén gyakoriak voltak az összetűzések ezeknek az emléket őrizi a Mahábhárata eposz (I.e. IV. sz.). Keleten éltek a kósalák és a vidéhák, délkeleten a kásik, a magadhák, nyugatra a pancsálák és a kuruk. A kuruk szállásterületét középső országnak, vagyis szanszkritul Madhja Désának nevezzük. A késő védikus korszak legnagyobb politikai hatalma a kuruk és a pancsálák által alkotott szövetség volt, amely egy sor kisebb népet magába olvasztott.

A gazdaság vegyesebb képet mutat, voltak akik növénytermesztéssel foglalkoztak, valamint elterjedt volt a nomád állattenyésztés. A népesség nagyobb része továbbra is a vadászó-gyűjtögető életmódot folytatta. Léteztek tipikusan mezőgazdasági termelésre specializálódott falvak (másra nem is igazán tudtak), ezeket *gámának* nevezzük, az itt élők használták a könnyű faekét, ez elég is volt a könnyű Gangeszi föld megforgatására. A vagyon fokmérője az állatállomány volt, a pénzt a szarvasmarha pótolta. Kézművességben, már nagyon korán megismerkedtek a vassal, ez egyben magyarázat is a faekés dologra (a szükség eszközt terem).

A nők biztosították az élelmet és a ruházatot a család számára. A bányászat legfontosabb termékei a réz, cink, ólom. I.e. 800-tól ismeretes, hogy aranyat mostak. Fontos áru volt a só, melyet nagy mennyiségben bányásztak az Indus folyó vidékén. A közlekedés viszont a terület viszonytagságai miatt nem fejlődtek ki „teljesen” (gyakorlatilag sehogy sem fejlődött). Ezzel magyarázható a kereskedelem lassú fejlődése, ennek a cserekereskedelem formája alakult ki. Az árúk listáján fémek, só és a szóma nevű növény szerepelt a leggyakrabban. A szómából szeszes italt is készítettek, melyet Indra nagy örömmel fogyasztott¹⁷. A korszak vége felé megjelent a *niska* nevű fizetőeszköz, ez önmagban nem jelentett pénzt a szó fordítása aranyból vagy ezüstből készített nyakék. Az élénkülő belső kereskedelem jele a szainhava szó, mely Szindh tartománybeli lovat jelent. Míg a belső kereskedelem élénkülést mutatott, addig a tengeren túli kereskedelem is fokozódott, de csak korlátozott mértékben. Például elefánt került Indiából V. Sulmánu-asaridu asszír király udvarába (I.e. 727-722).

A tulajdonviszonyok tekintetében a társadalmi differenciálódás a következőképpen alakult. Első szakaszában a törzsfői tulajdon jött létre, majd a közösség tagjai között fejlődött ki vagyoni különbség, ez az állatok számában jelentkezett, korán kialakult a függőség azon formája melyet adósrabszolgaságnak neveznek. Az adósrabszolgaság Indiában speciális módon fejlődött, s még a mai napig is megtalálható az indiaiak életébe, ez az ún. kötött munka. A munkakényszer életfogytig is tarthat sőt az utódok örökölhetik is.

Az indiai árja társadalom egyfajta felbomlóban lévő, nemzetiségi társadalom volt. Ez a szerkezet a többi nép alávételése után, majd az évek során kialakult szimbiózis folyamán fokozatosan helyt adott az igazi osztálytársadalomnak, amely alapjául szolgált a korszak végén kialakult államnak, ez az állam a keleti despotikus állam indiai változata.

Az ind társadalomban két speciális rendezőerő alakult ki, az egyik a varnarendszer (színrendszer), a másik pedig az életkorok rendje. A varna jelentése szín, ez lehet utalás az emberek bőrszínére, nyilván

¹⁷ Wojtilla-Mesés India 52. oldal

a világos színű árják és a sötétebb bőrű őslakosok színének különbségére alapulva igyekezett különbséget tenni. A négy varna a következő: Bráhmaa a papi rend, a Ksatrija (Rádzsanja) a harcosok rendje a király is ide tartozik, a harmadik a Vaisják, ők a felsőbb rendek szolgálatát végezték. Ez a három rend egyszerre alkotta a kétszer születettek rétegét, ők voltak felhatalmazva a szent zsinór viselésére, a szertartáskönyvekben található bonyolult előírások csak rájuk vonatkoztak. A negyedik rend a Súdra, ők nem viselhették a szent zsinórt. A varnák kialakulása i.e. 1300-900 között ment végbe. A varnák közötti különbségek nem voltak olyan nagyok mint a később kialakuló *dzsáti* (kaszt) –rendszerben, ez az i.sz I. évezred terméke. A varnák közötti házasság megengedett volt, ugyanakkor ebben az időben megfigyelhető az első három varna közötti versengés. A késő védikus korszak úgy zárult, hogy az áldozatokat bemutató bráhmaa rend befolyása megingathatlannak látszott.

Az ásramák, vagyis a kétszer születettek életében négy életkorban egymáshoz kötött állapot jelenik meg. Az első a *brahmácsárja*, ekkor a fiúgyermeket 7-9 éves kora között egy speciális beavatási szertartással vezetik be a tanulóéveket jelentő szakaszába, a gyermek ekkor megkapja a szent zsinórt, és apja mellé egy „szellemi apát” a gurut. A *guru* megismerteti a gyereket a szent szöveggel (*mantra*), melyet soha nem árulhat el senkinek.

Ez követik a tanulás évei, melyet rendszerint az otthonától távol tölt el, huszonXY éves korában hazatér és családot alapít, ezzel belelép a *grihasztra* (házban tartózkodó) módba, ekkor látja el családfői teendőit, majd élete során folyamatosan elkezdi lemondani és a szellemi munkával tölti az idejét, elmélkedik, ekkor ér el élete utolsó szakaszába ez a *vánaprasztha* (erdőben lakó).

A védikus társadalom legkisebb egysége a nagycsalád volt, élén a családfővel (*kulapa, grihapati*), a családon belül a nők és a gyermekek alávetett helyzetben éltek, bár a nők ekkor még ott lehettek a gyűléseken és tanulmányozhatták a szent nyelveket, ez a későbbiekben szigorúan tilos volt számukra.

A családokból épült fel a nemzetség (*gótra*). A gótrák alkották a törzset (*vis*), a törzsek pedig törzsi királyságokká szerveződtek, élükön kezdetben a választott király (*rádzsa*) állt, aki elsősorban katonai vezető, és a törzs vezetését egy külön testülettel látta el. Hatalmát a *szabhá* és a *szamiti* korlátozta, a *szabhá* a falu és a nemzetség szállásterületén lévő öregek gyűlése volt. A *szamiti* pedig az egész közösség gyűlése volt.

A védikus korszakban a *szabhá* és a *szamiti* elszorvadt, szerepüket a kis területen keletkező államok adminisztrációja veszi át, az idő folyamán fokozatosan háttérbe szorultak azok a demokratikus intézmények, melyek a rádzsa hatalmát korlátozták.

Az állam élén ezután már a rádzsa áll, aki egyaránt vezeti az államot és a katonaságot és a bíraskodást, az államháztartás az ún. *ratnin*, vagyis az uralkodót drágakövek (bizonyos méltóságok) veszik körül. A legfontosabb *ratnin*ok a következők: *puróhita*-az áldozatok bemutatását végző pap; *mahisi* (nősténybivály-a királyné; *szénáni*-a hadsereg parancsnoka; *szútra* (kocsihajtó)-dalnok, bárd, talán királyi krónikamondó; *grámani* (nem kapcsolatos a korábbi tisztséggel)-tartományi vezető; *szamgrahitri*- az adók felügyelője (kincstárnok); *bhágadugha*-étékfogó vagy talán adószedő; *aksávápa*- a kockajáték felügyelője; *pálágala*-futár, követ. A miniszteriális rendszer ebben a korban még ismeretlen.

Az állam hatalmát a titkosrendőrség erősítette, valamint létrehozták a hadsereget (külső ellenségek miatt, nem volt jelentős). A bráhmanák különféle áldozatok bemutatásával, rontó varázslatokkal működtek közre a háborúkban. A hadsereg harci szekerekkel ellátott katonákból, lovasokból és gyalogosokból állt.

A korabeli jogrendszer még nem nyugodott kodifikált törvényeken, a legfőbb bíró maga a király volt. Az öröklődési jog, pedig a legidősebb fiú része biztosított előnyt. Súlyosan büntették az egyes vétségeket, egy bráhmana gyalázásáért 100 tehenet kellett adni, megveréséért pedig 1000 tehenet, gyakori volt a tüzesvaspróba is.

Feltehető, hogy a lakosság különféle nyelveket beszélt, azonban a nyelvi konvergencia sem kizárt, az vezető réteg nyelve a szanszkrit. A szanszkrit indoeurópai nyelv, az óiráni nyelvjárással legközelebbi rokona. Sok ezer soros irodalom íródott ezen a nyelven, elsősorban vallási irodalom, a védikus irodalom a legnagyobb az indoeurópai nyelvek vallásos irodalmának sorában.

Az indek felfogása szerint a védikus irodalom a *sruti* (amit hallani kell) kategóriába tartozik. A védák tekintélye ennek megfelelő, csak a Koránhoz vagy a Bibliához hasonlítható.

A legtekintélyesebb véda a Rig-véda vagyis a „Versek védája”, ez valamint a Száma-véda a „Dallamok védája”, valamint a Jadzsur-véda, vagyis az „Áldozati formulák védája” együttesen alkotja a „HÁROM VÉDA” vagyis a TRAJÍ csoportját. E fölött áll az Atharva-véda vagyis a „Varázsmondások védája”.

A Rig-véda a legöregebb az összes közül, valószínűleg már az I.e. 1200 körül létezett, a többi gyűjtemény szerkesztése, pedig I.e. 850 előtt befejeződhetett.

A Száma-véda nem más mint dalszövegkönyv, ezeket a szóma-áldozatok alkalmával az udgátri nevű pap és segédei énekelték. 1810 verse 78 kivételével a Rig-védából származik. A Száma-véda két részből áll az Árcsikából (Strófagyűjtemény) és az Uttara-árcsikából (Második Strófagyűjtemény), amely az énekek első strófájának szövegét adja meg, és az Uttara-árcsikából, amely egész dalszövegeket ad.

A Jadzsur-véda két szövegváltozata, a Fehér- és a Fekete-Jadzsur-véda összesen 5 szöveggyűjteményből áll, szövegei az áldozati kultuszt propagálják.

Az Atharva-Véda 20 könyvben 731 himnuszt tartalmaz abban a változatban, amelyet a kutatás vulgataként tart számon, értéke a ráolvasásokban, varázsszövegekben rejlik, amelyek az említett nép hiedelmeket konzerválták.

Minden egyes védához segédiródlom tartozik: a bráhmanák, az áranjakák, vagyis az „erdei könyvek” és az *upanisadok*. Ezek a művek az indiai vallási irodalom *sruti* (amit hallani kell) kategóriájába tartoznak.

A bráhmana mint irodalmi elnevezés a rituális jellegű teológiai magyarázatok gyűjteményének neve, a bráhmanák 3 fő csoportra oszlanak: áldozati utasítások, az áldozatok céljának és értelmének a magyarázatai, teológiai és filozófiai spekulációk.

Az áranjakák, „erdei könyvek”, a bráhmanista életideálokat, az ásrámák elméletét tanítják. Az *upanisad* szó jelentése, „valaki mellé leülés”, azaz a tanítvány letelepedése a mester mellé a titkos tan (*rahaszja*) megismerésére.

A Védikus kultúra leggazdagabb része a vallási ideológia. A védikus pantheon 33 vagy 3339 istenével, a félistenekkel és égi lényekkel sokban hasonlít más indoeurópai nyelveket beszélő népek istenvilágára, különösen a homéroszira. Max Müller, a Védák egyik első nagy hírű kutatója (1823-1900) már a múlt században megállapította, hogy a védikus pantheon egyik legfőbb sajátossága az, hogy nem létezik benne semmiféle hierarchia. A hinduizmus leghatalmasabb istene Visnu a védákban csak mint jelentéktelen kis istenség szerepel, ő az, aki három lépéssel a világot kimérte. Az Áditják közül talán Varuna a legfényesebb, az ő alakja hasonlít a legjobban a monoteista vallások mindenható istenéhez. Varuna az, aki az ókori irániak számára Ahura Mazda.

Az áldozatok bemutatásánál a közreműködő papok száma 16-20 között változott, a négy legfontosabb a következő: *hótri*, aki a Rig-védát recitálja; az *adhvarju*, az áldozat tényleges ceremóniamestere, az igazi áldozópap, aki a Jadsur-védákból előírt szöveget mondja; az *udgátri* az aki az énekeket dalolja; és az egész áldozatot felügyelő bráhmana. A kis mindennapi áldozatok bemutatását természetesen egy pap végezte, azonban a sok ezer soros bráhmanák és a segédiródalom mennyisége azt sejteti, hogy nem volt egyszerű egy nagyobb áldozatot bemutatni (1975-ös keralai példa).

A védikus és a késő védikus korszakban nehéz elválasztani a különböző tudatformákat, jelesül a vallás és a filozófia igen szorosan fonódik egybe. Indiában ma sem lehet „igazi világi filozófiáról beszélni”, amely független volna vallástól. A sokistenhit ellenére már korán felmerült a világ egységességének, a világ ős-okának a problémája, a védikus költők megpróbálták választ adni rá. A Teremtéshimnusz (Rig-véda X, 129)¹⁸ ma is mélyenszántó eszmefuttatást ad.

A bráhmanák ideológiai befolyása az áldozatok bemutatása tekintetében nyomasztóvá vált, fokozták az ellentéteket, hogy a bráhmanák szolgálataikért igen nagy jutalmat követeltek, a ksatrija varna tagjai ezt nem sokáig tűrhatték. Újult erővel tört a felszínre az a gondolat, hogy a sokistenhit mellett, egy egységes alapelvet kell keresni. Ennek során a nem bráhmana körökben egy új fogalom a *átman* született meg. Ezzel párhuzamosan fejlődött ki az ortodoxia brahman fogalma. Az átman szó rokonítható a német atemmal, ami lélegzetet jelent; az átman jelentése „valaminek a lényege”, „valaminek a lelke”. Az identifikációnak a legpregnansabb megfogalmazása a tat tvam aszi, „az vagy te”. Az upanisadok vallási tanítása kézenfekvő: az ember célja az abszolúttal való egyesülés. Az upanisadok tanítása az Indiában mindmáig vezető szerepet játszó objektív idealista védántának a szilárd alapjait vetette meg. Az objektív idealizmus első ismert képviselője Jádnyavalkja, számára a legmagasabb rendű realitás, az Abszolút Szellem megismerhetetlen, ideálja a misztikus, pesszimista ember. Jádnyavalkja felesége, Maitréji dialógusa az átman koncepciót kívánja megvalósítani, ez is azt mutatja, hogy a nők helyzete ebben a korszakban kedvezőbb volt mint a többiben.

A teológiai és filozófiai gondolkodás mellett eredmények születtek a „tudomány előtti tudomány”-ban is. Kialakult a rendszeres időszámítás, regisztrálták az évszakok sorrendjét. Sok meteorológiai és csillagászati megfigyelést folytattak. Megállapítást nyert, hogy a Nap, a Hold, a csillagok és a víz mozognak. A legnagyobb szám amely a korabeli forrásokban felbukkan a 100 000 billió, az utak mérésére a *jódzsana* (14,5Km) szolgált.

¹⁸ Mesés India 59.old. olvassátok el tényleg jó

A Védikus korszak végére adva voltak a nyelvtudomány alapjai, nem is csoda, hogy az ezt követő korszakra egyedülálló nyelvi iskolák jönnek létre.

India Kr.e. 600-185 között

India i.e. 600 körüli politikai képe változatos, tizenhat jelentős állam volt: Magadha, Kási, Kósala, Vriddzsi, Malla, Csédi, Vatsza, Kuru, Pancsála, Anga, Matszja, Suraszéna, Asmaka, Avantí, Gandhára és Kámbódzsa. Kétféle államtípust ismerünk: a despotikus királyságot és az ún. arisztokratikus köztársaságot. A háborúskodás állandó volt, egy évszázados küzdelem után Magadha került ki megerősödve a harcokból, hatalmát több tényezőnek köszönhette. A despotikus hatalom magas szintű mezőgazdasági termelést valósított meg, a Gangesz pedig a kereskedelmi útja lett, a Bihari ásványlelőhelyek ugyancsak segítették a kézművesség fejlődését.

Az első nevezetes Magadha uralkodó Bimbiszára (I.e. 544-493; -Buddha kortársa) lett, országa határait a Gangesz deltájáig terjesztette ki. Utóda, fia Adzsátaszatru i.e. 493-ben apja megölésével foglalta el a trónt, ezt követően háborút viselt Kósala ellen és beolvasztotta birodalmába. A Magadha birodalom fővárosát Rádzsagrihát erősített várossá fejlesztette, valamint megkezdte a későbbi Pátaliputra (Pátaligráma) építését. Adzsátaszatru i.e. 461-ben meghalt, őt még öten követték a családjából. Majd i.e. 413-ban az egyik alkirály, Sisunága véget vetett a család uralmának, új dinasztiát alapított.

I.e. VI. században India északnyugati területei és a Pandzsáb egy része is I. Dareiosz (518) uralma alá került. I. Dareiosz seregében indiai íjászok is harcoltak a perzsa-görög háború idején. Az indiai perzsa befolyás jó hatást gyakorolt a térségre, mivel bekapcsolta az antik kereskedelembe (Taxila felvirágzása).

A Sisunága által alapított dinasztiát Ugraszéna (Agramnese) döntötte meg, aki i.e. 362-ben megalapította a Nanda-dinasztiát.

Nagy Sándor hadjárata jelentős nyomokat hagyott, sikeres hadjáratot vezetett III. Dareiosz ellen és i.e. 330-ban elfoglalta Perszeopoliszt, 327-ben befejezte Irán keleti részének meghódítását, és India felé közeledett. I.e. 327 tavaszán átkelt a Hindukuson és elérte a Kábul folyót. Az első nagyobb várostromra Puskalánál került sor, télig tartott azoknak az erődítményeknek az elfoglalása melyek gátolták a térség belseje felé való előrenyomulást. I.e. 326-ban megindult az Indus jobb partjának meghódítására, itt Taxila királya Móphisz ajándékokkal halmozta el Nagy Sándort, valamint támogatta a pauravák elleni hadjáratban. Útját Pórosz, egy kis észak-indiai állam uralkodója zárta el 200 elefántjával, 400 harci szekerekkel, 4000 lovasával, és 50 000 gyalogosával. Pórosz a Vitasztá bal partján foglalt állást, az ellenfelek i.e. 326 április táján csaptak össze, Sándor győzött, de elismerte Pórosz hősiességét és visszarakta korábbi tisztségébe. A macedón sereg lázadása miatt további keleti hadjáratra nem került sor. A háború azonban nem ért véget, az Airávati folyó bal partján élő málavá nép egyik városának ostromakor Nagy Sándor súlyosan megsebesült (nyílvessző fúrta át a mellkasát). Ezek után seregével az Indus felé menetelt, majd a folyón lehajózott a tengerig. A szárazföldi sereg i.e. 325 augusztusa végén Gadrószia felé indult, Nearkhosz, Sándor hadvezére pedig a hajóhaddal a Perzsa-öböl felé vette útját. Indiában ez után még egy ideig működtek a Sándor által kinevezett tisztségviselők.

Régészetileg az i.e. V-IV. századot az északi fényezett kerámiák korának nevezzük, ez a kerámiatípus i.e. II-I. századig volt népszerű, gyakran vaseszközökkel együtt bukkannak fel. Égetett téglák, fémpenzek, és gyűrűk jelzik az anyagi kultúra fejlődését. I.e. 600-tól már nem csak fegyverek hanem mezőgazdasági eszközök is készültek vasból.

Az erdős területek megművelése nagy lendületet vett ebben a korszakban, az eke vontatására két vagy több ökröt használtak, megnőtt tehát az igény az igavonó állatokra. Tarthatatlanná vált a szarvasmarhák áldozati állatként való kezelése, így hát ekkor alakult ki a tehén „védettségének” eszméje, majd ez a későbbi korokban a tehén szentségének eszméjéhez vezetett.

A kézművesség a fémek megjelenésével nagy fejlődésen ment keresztül, a kézművesek egyesületei (*sréni*) a középkori céhekhez hasonló formát mutattak, ezek élén a céhmester (*srésthí*) állt. India részvétele a kelet-nyugati kereskedelemben ekkor kezdett megnövekedni. A fő kereskedelmi utak: a Gangesz vízi útja, ennek folytatása Rádzsagrihától Kausámbíig vezetett. Itt az út elágazott, északnyugat felé Taxila volt a célpont, a tenger felé pedig Uddzsajinín keresztül vezetett az út egészen Barügaza (a mai Bróács). Valamint voltak a Dekkán belseje felé vezető kereskedelmi útvonalak is. A növekvő forgalom szükségessé tette valamilyen pénz használatát, ezeknek az érméknek az anyaga ezüst és réz volt, a rajtuk lévő ábrát pontozóval ütötték be, ezért kapták a *punch-marked* nevet.

A bráhmána-ksatrija ellentét nagy ideológiai változásokat idézett elő. A bráhmaellenesség elsősorban a ksatrija és a vaisja rétegek magatartásának tudható be. A városok társadalmá differenciált. A szegények kategóriájába tartoztak a kistisztviselők, kiskereskedők, kézművesek, közkatonák, ettől azonban lényegesen rosszabb helyzetben is éltek mint pl. az utcaseprők, a hóhérok, bőrfeldolgozó munkások. A nem papi rendbe tartozó bráhmanák mint tanárok, kémek, színészek, táncosok, jóvendómondók, orvosok, kertészek dolgoztak.

Kétféle államtípus létezett: a monarchikus despotikus királyság és az arisztokratikus köztársaság, az utóbbi államformának legjellegzetesebb formája a Licshavik állama. Az állam élén a rádzsa (király) állt, aki felelős az uralkodó nemzetségek gyűlésének. Az egyes nemzetségfők saját fegyveres erővel rendelkeztek. A despotikus államban a király egyeduralkodóvá vált, ő volt a hadsereg főparancsnoka is. A bráhmanák erős befolyást gyakoroltak mind az ideológiai mind a törvényhozás és az államigazgatás terén. A bráhmanista jogrendszerben a régi szokásjog elemei megőrződtek.

A hadsereg szervezése négyes tagozódás szerint történt: harci szekerek, lovasság, gyalogság, elefántok. A városok felső rétegei fényűző életmódot folytattak, közkedvelt termékfajtájuk volt pl. a bánáreszi selyem. A felső varnarétegek a tanulóévek egy részét híres városokban töltötték, leggyakrabban Taxilában és Bánáreszben. Ellenben az alantos foglalkozásokat űzők a városokon kívül laktak, itt volt a halottégető is.

A szokásokról Nearkhosz (Nagy Sándor hadvezére) készített feljegyzéseket¹⁹. A lakosság fagyapotból készült ruhát hordott, fehér gyapotból volt az alsóruha, ez egészen a bokáig ért, ugyanilyen anyagból készült a felsőrész is, ezt a vállon keresztülvetve és/vagy a fejükre hajtva viselték. A gazdagabbak elefántcsont fülbevalót hordtak, valamint fehér bőrből készült lábbelit viseltek, melynek magas volt a talpa.

¹⁹ Ókori Keleti Chrestomatia (2003) *Arrhianos-Indiké* 381.o.

A szanszkrit a felsőbb iskolázott rétegek nyelve volt, a kultúra nyelve is ez. A legtisztább szanszkrit az északnyugati területek nyelve lehetett, erre vall Taxila iskolaváros volta, valamint az, hogy Pánini a szanszkrit nyelv legnagyobb mestere is ezen a területen élt. A szanszkrit mellett az ún. „természetes” nyelvek, a prákrit nyelvek is virágoztak. Ebben a korszakban alakulhattak ki az i.e. III. századtól már dokumentálható írásbeliség alapjai, valószínűleg az írás az első időkben a kereskedelemben terjedt el. Az észak-indiai írásrendszerek kifejlődésében az arameus írásnak volt nagy jelentősége. Az i.e. IV. században már léteztek az ún. nagy eposzok, mint pl. a Mahábhárata és a Rámájana, noha ez epikus költészet kétségkívül régebbi. A Mahábhárata 18 énekből és kereken 100 000 párversből áll, az indek számára ez az ami a keresztényeknek a Biblia. Szerzőjének a mitikus bölcsét, Vjászt (=rendező) tartja az ind hagyomány. Főcselekménye a Bhárata-nemzetség két ágának, a Kauraváknak és a Pándaváknak a háborúja, amelyet végül a 18 napig tartó kuruksétra csata után a Pándavák nyertek meg. Az eposzbeli nagy háború történeti magvának hitelességét részben igazolta a történelemtudomány, nyilvánvalóan téves az az ind hagyomány, amely az i.e. XV. századra teszi a Mahábhárata-háború néven ismert eseményt, realisan az i.e. IX. századra tehető.

A Mahábháratánál sokkal egységesebb szerkezetű a Válmíki nevéhez fűződő eposz, a Rámájana a maga 40 000 sorával. A Rámájana az ádikávja, azaz ősi műalkotmány, jelesül a *kávja* (költészet) műfaj első darabja. Fő cselekménye: Ráma, Ajódhjá királyának legidősebb fia családi viszály miatt feleségével, Szítával együtt őserdei száműzetésbe vonul, vele tart öccse Laksmana is. Itt gonosz lényekkel (*ráksaszákkal*) kerülnek szembe, és egy napon Rávana démonkirály, a 10 fejű ráksasza elrabolja Szítát. Ráma a majmok és a medvék népének segítségével, Hanumán majomistennel szövetkezve ostrom alá veszi Rávana városát, amely Lankában (a mai Sri Lanka) volt. A háború váltakozó szerencsével folytatódik, végül Ráma győz, aki a győzelem után visszatér hazájába és elfoglalja apja trónját. Az eposz magva az i.e. 500-300 körüli időkben alakulhatott ki. A történeti mag itt nem egy háború, hanem valószínűleg az árják és a nem árják harca az árják dél felé terjeszkedésének idején.

Ránk maradt a teljes páli nyelvű kánon, amely a Tipitaka, szanszkritul Tripitaka vagyis „Hármas Kosár”. Ennek szerkesztése közvetlenül Buddha halála után kezdődhetett a Rádzsagrihában megtartott első buddhista zsinaton majd folytatódott az egy évszázaddal később Vaisáliában összehívott harmadik buddhista zsinaton. A Tipitaka felosztása a következő: 1. Fegyelem kosara (Vinaja-pitaka), a rend szabályainak gyűjteménye, 2. Tanítóbeszéd kosara (Abhidhamma-pitaka), valójában a filozófiai jellegű buddhista munkák gyűjteménye. Az egyes kosarak szintén több terjedelmes munkát foglalnak össze. Irodalmi szempontból a legszebb darabok a Szutta-pitakában olvashatók.

A buddhista és dzsaina forrásokból tudjuk, hogy ebben az időben működött az ún. ádzsívika iskola, amelynek feje Makkhali Gószála volt. Azt tanították, hogy a sors (*nijati*) a világmindenség hajtóereje, minden a jelenségekben tapasztalható változás forrása, az embernek nincs szabad akarata, hanem az eleve elrendeltetett sorsa szerint él.

Figyelemreméltó a materializmusnak nevezett iskola, amelynek nagy egyénisége, Brihaszpati szintén e korszakban élt. Ekkor virágzott Csárváka nevéhez kapcsolható materialista iskola is.

A bráhmánizmus istenvilága eltér a védikusétól. A hinduizmus nagy istenhármasának: Rudra-Siva, Brahmá, Visnu első említésre a Maitrí-upanisadban található.

A korszak új vallásai a dzsainizmus és a buddhizmus. A dzsainizmus megalapítója Vardhamána Mahávíra, a dzsaina szent iratokban Dzsina, „Győztes” vagy Mahávíra, „Nagy hős” (i.e. 540-468). Apja előkelő gazdag ksatrija, anyja Liccshavik-nemzetségbeli hercegnő volt. 12 évi az aszkéták életét élte, majd a 13. évben megvilágosodott „Dzsaina” lett, ezt követően 30 éven át tanított. Pársvanátha utódjának, az irányzat sorrendben huszonnegyedik útsinálónak tartotta magát (*tirthankara*). A dzsainizmus ateisztikus vonásokat mutat, tagadja isten létét, sőt kétségbe vonja létének szükségességét is. Szerintük a világmindenséget az örök törvény mozgatja vagyis „mindennek lelke van”. Például a földművelés azért tiltott foglalkozás számukra mert megölhetik a földben tartózkodó élőlényeket, ezért ez a vallás a városi kereskedőrétegek körében lett népszerű. A dzsainizmus azt hirdette, hogy az ember a megváltáshoz csak kiegyensúlyozott élettel juthat el. Az ideális az volt ha valaki öregkorára elhagyta családját, és magányosan, elhagyatott helyen élt, mint pl. Csandragupta a Maurja-dinasztia alapítója. A dzsainizmus nem sokáig maradt egységes, az ókorban a nagy éhínség miatt a hívők egy része elvándorolt, s ezután az „elvándorlók” és azok akik megmaradtak eredeti szállásterületükön másként ítélték meg a vallási fegyelem kérdését.

A buddhizmus

Mahávira kortársa volt Gautama Sziddhártha a Sákja-nemzetségből, azaz Buddha a „Megvilágosodott”, a buddhizmus megalapítója. Buddha i.e. 560 k. született Kapilavasztuban (Nepál). Apja egy arisztokratikus köztársaság királya volt.

A fiatal Gautamában kétségek támadtak amikor először találkozott a mindennapi élet nehézségeivel: a halállal, öregséggel, betegséggel. Egy ideig élte a gazdag ksatriják életét, megnősült, gyermeke is volt, de 29 éves korában arra az elhatározásra jutott, hogy választ keres kérdéseire. Különböző bráhmána bölcsekhez fordult (aszkták, vándorfilozófusok) majd végül maga is aszkézisben kezd el élni. Életének ebben a szakaszában környékezi meg Mára, az ördög. Gautama ellenáll, még akkor is amikor Mára nagy hadat küld ellene, ám végül belátja hogy az önsanyargatás céltalan. Egy vad fügefá alatt telepszik meg itt születik meg agyában a nagy felismerés, ekkor „megvilágosodott” lesz. Tudja, hogy küldetése van a világban, hirdetnie kell a nagy felismerést, a hely ahol megvilágosodott lett Bódhi-Gájában volt, innen 260 km-t tesz meg Benáresz felé, a városon kívül az Özpark nevű helyen telepszik meg, és annak az 5 szerzetesnek aki korábban csalódottan elhagyta, felvázolja tanának lényegét, e beszéde az ún. „Benáreszi Prédikáció”, amely az arany középutat tanítja: *„Ő szerzetesek, két véglet létezik, amelyet nem szabad annak szolgálni, aki lemond a világról. Melyik ez a kettő? Az egyik a vágyak vezérelte élet, a vágyhoz, az élvezethez való ragaszkodás. Ez alantas, nemtelen, értelmetlen, méltánytalan, semmirevaló. A másik az önsanyargatásban eltöltött élet. Az fájdalmas, méltánytalan, semmirevaló. Ő, szerzetesek, a Tathágata (Buddha), miután mindkét véglettől megszabadult, a középső úton járva megismerte azt az utat, amely felnyitja a szemet, és felnyitja az értelmet, amely a nyugalomhoz, megismeréshez, megvilágosodáshoz, a nirvánához vezet? Ez a nemes nyolcrészes út: a helyes hit, helyes elhatározás, helyes beszéd, helyes cselekvés, helyes élet, helyes igyekezet, helyes gondolkodás, helyes önmagunkba mélyedés. Ő szerzetesek, az a középső út, amelyet Tathágata (Buddha) megismert, amely a nyugalomhoz, megismeréshez, megvilágosodáshoz, a nirvánához vezet ”* (ford.: Wojtilla Gy.)

A Benáreszi Prédikáció megindította a Tan kerekét (*dharma-csakra*), Buddha hamar befolyásos támogatókra is talált, a szokásos vándorprédikátor életmódot folytatta, eljutott Bimbiszára király udvarába is, útját csodák sora kíséri. Buddha azonban nem gondolkodott azon, hogy egyházat alapítson, halála előtt tanítványainak meghagyta, hogy éljenek úgy ahogy ő élt, és megjósolta hogy 500 év múlva tanítása nem talál majd követőkre.

A buddhizmus alapjait a klasszikus szánkhja és jóga gondolataiból kölcsönözte, az ősbuddhizmust nem nevezhetjük sem izmusnak, sem filozófiai irányzatnak, sőt a vallás fogalom is csak megszorításokkal érvényes rá. A buddhizmus szónál szerencsésebb az ind Buddha-dharma elnevezés, ami egy gyakorlatias eszmeáramlatra vonatkozik, amelynek egyik legjellegzetesebb vonása brahmanizmusellenessége. Legfőbb mondanivalója, az ember földi létében kialakítandó viselkedésre összpontosul. Gondolatmenete szerint a világ folyamatosan változik, s ebben sem az ember sem más dolgok nem fix pontok, tehát a lélek sem. A buddhizmus kiskatéjának tekinthető a *Dhammapada* (a

Tan ösvénye). A buddhizmus a kezdetektől fogva ellenzi a varnák rendjét, s szembeszáll a bráhmanák felsőbbbségi igényeivel, számára elfogathatatlan az, hogy valaki születésénél fogja „beleszületik” valamely kiváltságos rendbe. Valójában a cselekedetek számítanak, s ez a megkülönböztető jegy.

Buddha halála után tanácstalanság lett úrrá tanítványain, a hívek irányítása a szerzetesekre hárult, de ez egyházi szervezet nélkül nem lehetett eredményes. A buddhista közösség (*szangha*) megalakulása arra az időpontra tehető, amikor Buddha elhamvasztása után az egyik tanítvány, Mahákasjapa azt javasolta, hogy jelöljenek ki egy 500 fős szerzetesekből álló bizottságot a Tan (*dhamma*) és a rendi fegyelem (*vinaja*) megalkotására. Az összegyűlt bizottság Adzsátasatru király védnöksége alatt Rádzsagrihában, i.e. 480 k az I. buddhista zsinaton eleget is tett a kívánalmaknak, i.e. 380-ban zajlott a II. buddhista zsinat, a helyszín Vaisáli volt, és Kálásóka (Fekete Asóka) Magadha király volt a patrónus. A napirendet a rendi fegyelem kérdésköre alkotta, a korszak végére kifejlődött a buddhizmus hínájána (kis szekér) formája, létrejött az egyház, a szerzetesek megszerkesztették a Tipitakát (szentírásgyűjteményt). A buddhizmus ekkora a bráhmanizmus komoly vetélytársa lett.

A Maurja birodalom

Az a nagy birodalom, amely India legnagyobb részét egyesíti az i.e. IV.-III. században a Maurja-birodalom nevet viseli. A Maurják kora az egyik legjobban ismert periódus. Elsősorban szanszkrit források (Arthasásztra), valamint az Asóka idején készült prákrit források a fontosak.

Nagy Sándor elvonulása után az általa kinevezett helytartók csak rövid ideig maradtak pozíciójukban. A Gangesz-medencében még egy rövid ideig a Nanda-dinasztia uralkodott, a Nagy Sándor által elfoglalt területek csakhamar Szeleukida ellenőrzés alá kerültek. Ebben az időben lépett fel a Nandák ellenzékeként Csandragupta (Szandrakottosz). Justinus római történetíró szerint (i.sz. III. sz.) Csandragupta megsértette Nandrus királyt (Dhananandát), ezért halálra ítélték, de sikerült megszöknie. Menekülés közben csodák történtek, egy oroszlán odament hozzá és lenyalta a verítéket a homlokáról. Ezek az események felbátorították Csandraguptát, sereget gyűjtött és lázadásra szólította fel a lakosságot. Csandragupta felszabadította az indiaiakat a görögök uralma alól, a helytartókon aratott győzelem után azonban a szabadságot ismét szolgaságra változtatta. Mire Szeleukosz Nikátor (i.e. 305-281) birodalmának alapjait megerősítette, Csandragupta már India ura volt. Csandragupta 600 000 fős sereggel meghódította Magadhát, valamint India jelentős részét.

Az ezer évvel későbbi dzsaina legendárium a Parisistaparvan azt állítja, hogy Csandragupta a Nandák elleni háborúhoz szükséges pénzt a bányák jövedelméből teremtette elő. A buddhisták szerint Csandragupta ugyanabból a nemzettségből származott, mint Buddha. A Sákja-nemzettség egyik ága Kapilavasztuból a Himalájába menekült, és egy védett völgyben telepedett le, ezt a völgyet az ott élő sok páváról (majúra), Maurjának nevezték el. A család a helyről kapta a nevét. Csandragupta apját egy hadjáratban megölték, de anyja aki akkor állapotos volt, Pátaliputrában, Magadha fővárosában menedéket talált. Fiát egy magányos istálló közelében hagyta, ahol egy bika vigyázott rá. A bikának a fején egy fehér folt volt, innen kapta a nevét Csandragupta vagyis akit a Hold őrzött.

Csandragupta találkozott Kautiljával, aki a Nandák egykori minisztere volt, a bráhmána Kautilja felismerte Csandragupta származását, ezért magához vette és felnevelte. Amikor a fiú felnőtt egy csapatot állított össze és körkörös irányban (ahogy Kautilja tanította) elkezdett az ország belseje felé nyomulni. Végül elfoglalta Pátaliputrát, melynek ostroma során maga a király (Dhanananda) is elesett.

A buddhista szöveg azon állítása, hogy a Maurják nemzettsége azonos lett volna Buddháéval, kegyes túlzás. Csandragupta tehát i.e. 321-ben megdöntötte a Nandák uralmát. A Parisistaparvan azt is elmondja, hogy Csandragupta élete végén dzsaina lett, és az önkéntes éhhalált választotta. Az erdőbe vonulással már a Rámájana cselekményében is találkozhatunk. Gyors hadjáratok igazolódni látszanak, mert gyorsan elfoglalta az egykori Magadhát, elfoglalta a mai Gudzsarátot kelet felé pedig előretört a Gangesz mentén.

Az i.e. 305. évben Szeleukosz Nikátor átlépte az indus és háborút indított Csandragupta ellen, valószínűleg Csandragupta győzött mivel megkaparintotta az Indus nyugati partját. Szeleukosz 500 elefántot kapott Csandraguptától, ami igen jó szolgálatot tett neki az Antigonosz ellen vívott

háborúban. Csandragupta feleségül vette Szeleukosz családjának egyik nőtagját. Szeleukosz követte²⁰, i.e. 303-ban érkezett Pátaliputrába (Maurja főváros) és több évig tartózkodott ott. A korszak első rendű forrása elveszett, de Arrhianosnál, Sztabónnál fennmaradt bőséges idézetekből jól rekonstruálható.

Csandragupta 55 éves korában halt meg valószínűleg a már említett „erdőbe vonulás” következményeként, valahol Dél-Indiában. Hatalmát fia Binduszára örökölte, az antik források Amitraghata névvel hívják. Binduszára utóda fia Asóka lett, aki állítólag olyan csúnya volt mint a bűn és apjával sem volt „kibékülve”. Ennek ellenére kormányzói feladatokat látott el Uddzsajiniban. Az Asóka-szútra és a Kunála-szútra azt állítják, hogy Asóka Gandhára helytartója volt, ebben az időben felkelés tört ki Taxilában az északnyugati területek legfontosabb városában, valószínűleg a Maurják erőszakos központosító törekvései miatt.

Asóka későbbi felirataiban Prjadarsinak vagyis Kedves arcúnak nevezte magát (biztos benevezett a tv2 átalakítás című műsorába ☺). Így feltehető hogy a buddhista forrásokban szereplő Prijadarsi=Asókával, aki ebben az időben Taxila kormányzói feladatait látta el.

A források arról számolnak be, hogy Binduszára i.e. 273-ban halt meg, utána fiai között viszálykodás tört ki, amiatt mert nem Asókát akarta örököül, hanem másik fiát Szuszímát. A Mahávansza azt állítja, hogy Asóka megölte testvérét, s így jutott trónra. Mindezekből nyilvánvalóvá válik hogy Asóka csak palotaforradalommal érhetett el célját. A buddhista források hangsúlyozzák a fiatal Asóka kegyetlenkedéseit, még börtönt is neveztek el róla amely az „Asóka pokla” nevet viselte. A Táranátha pedig arról beszél, hogy a fiatal Asóka a gyönyörök rabja is volt ezért Káma-Asókának is nevezték. Ám amikor áttért a buddhizmusra Dharma-Asóka lett a neve, odaadó buddhistává vált, sőt még emlékoszlopot is állíttatott Buddha születésének helyén.

Kálingala elfoglalását (i.e. 265) az tette szükségessé, hogy ez a város ebben a korban virágzott ezért akadályozta a Maurják keleti terjeszkedését. Asóka birodalma déli irányban egészen a Majszúrig terjedt és a Tamil királyságok is függő viszonyba kerültek, vagyis az ő uralkodásának idején jött létre az egész Indiai szubkontinentet átfogó Maurja birodalom szerkezete.

Asóka vallási-politikai missziókat küldött a szomszédos országokba, követeket menesztett a hellenisztikus világ több országába. Asókánál a *dharma* fogalma bővült, a szó alapjelentése „ami összeköt”, Asókánál ez már a mindent szabályozó vallási törvényt jelenti, azonban nem azonosítható a jogi értelemben vett törvény fogalmával sem. Asóka dharmája társadalomszabályozó erő.

Asóka céltudatos politikát folytatott, családi és gazdasági problémák terhelték az öreg uralkodót, s amikor i.e. 232-ben elhunyt, megerősödött a birodalom rohamos hanyatlása. A Maurja birodalom további történetét az egyes források zavarosan adják elő. Asóka Halála után a birodalom keleti és nyugati részre bomlott fel. A nyugati részen Kunála majd Szamprati uralkodott, később pedig a nyugati rész déli területei is különváltak. A keleti részben a család fő ágának tagjai uralkodtak továbbra is. A Maurja birodalom tényleges bukása i.e. 185-ben következett be. A bukás okai nem egyértelműek, lehet hogy a buddhistáknak juttatott adományok terhelték túl kincstárat, vagy a bráhmanaellenesség játszott jelentős szerepet. Vagy a peremvidékek ellenséges magatartása, ugyanis ezeken a területeken gyorsabban fejlődött a vaseszközök gyártása tehát gazdasági és katonai fölényben

²⁰ Megaszthenész

is voltak. Valamint nem vette figyelembe a külpolitikai helyzetet Parthusok stb, így Indiát i.e. 206-ban görög támadás érte, mégis hosszú ideig sikerült még megőriznie nagyhatalmi státuszát.

A gazdaság főként a mezőgazdasági termelésre volt ráállva, így hát az állam legnagyobb bevételi forrását is a mezőgazdaságból származó adók adták. A földművelés technikai színvonala is emelkedett, a földeket aszerint osztályozták, hogy milyen volt az öntözési lehetőség. Az uralkodó a földművelést az ahhoz értő emberekre bízta, ezek a királyi földeken (*szítá*) a földművelési felügyelő (*szítádhjaksa*) alá tartoztak.

A kézműipar főleg a falvakban folyt, de a városokban is kialakultak céhszerű helyek. A nemesfémek felhasználása, a drágakő kitermelés, a bányászat egésze, a szeszes italok előállítása állami monopólium. Az úthálózat ellenőrzése és fenntartása ugyancsak az állam feladata volt.

A kereskedelem állami ellenőrzése, a vámok, adók beszedése, a kereskedők részére szükséges útlevelek kiállítása külön-külön hivatal feladata volt, mindegyre nagy szükség volt mert megnövekedett a kereskedelem jelentősége. A kereskedelem két fő alappontja: az áruvászték és a pénzforgalom biztosítva volt. A központi állami pénzverdében készült a pénzt, a birodalom több fontos városában bocsátották ki. Az államkincstár a kereskedelmet és a kézművességet pénzbeli adózással szabályozta.

A korabeli társadalom tömegét a földművesek rétege alkotta, az Arthasásztra viszont azt javasolja²¹, hogy a király a súdra rendbe tartozó földműveseket telepítsen. A városi lakosság ebben a korban nőtt meg, valamint ekkor kerül a legtöbb hatalom a kereskedőréteg kezébe. A társadalmon belül nagy tömeget képeztek a heterogén réteg, amelyet a szanszkrit források dásza néven említenek. A dásza eredeti jelentése szolga nem állja meg a helyét a rabszolga kifejezés.

A források azt mutatják hogy az ind társadalom 7 osztályra tagolódott²²: bölcsek, földművesek, pásztorok, kézművesek-kereskedők, harcosok, felügyelők, és azok akik a királlyal vagy az önálló területek vezetőivel tanácskoznak. Arrianosz megjegyzi, hogy egyik csoport tagjai sem házasodhatnak másik csoport tagjaival, valamint azt, hogy egyszerre senki sem űzhet két foglalkozást. Ezt a társadalmat egy mintaszerű államszervezet szabályozta, az állam élén a teljhatalommal felruházott uralkodó állt, maga a birodalom Asóka idejében 4 közigazgatási egységre oszlott, élükön egy-egy alkirály állt. Az uralkodó mellett minisztertanács működött, a gazdasági-államirányítási szektor egy-egy területét az arra kijelölt felügyelő (*adhjaksa*) látta el. Fejlett rendőr,- besúgóhálózat valamint kémek sora segítette az állam munkáját. A birodalom külpolitikai érdekei megkívánták a követhálózat fenntartását. A hadsereget csak Indián belüli háborúkra használták fel hiszen nem volt jelentős tényező. Az indek fegyverzete nem volt egységes, a gyalogosoknak akkora íjuk volt mint a testmagasságuk, az íjat a földre helyezték, bal lábukkal megtámasztották, majd kilőtték a nyílveesszőt. A bal kezükben nyers bőrből készült pajzs volt, lovaikon nem volt nyereg.

Öltözködésben a nők a mai szárihoz hasonló ruhát viseltek, amely lenvászonból készült, a gazdagok selyemből készült ruhát viseltek. A férfiak a mai dhótihoz hasonló ruhaneműt hordtak, a szent emberek csupán kusafütből készült alsó részt viseltek. Kedvelték a fejdíszeket és az ékszereket. A női szépségideál a korsó alakú mellel valamint erős combokkal rendelkező nőtípus volt (ízlések és pofonok ☺). A művelt és előkelő életmódot folytató kurtizánok a városi társaság központi életében

²¹ II. könyv 19§-Az ország benépesítése

²² Arrhianos

jelentős szerepet játszottak. Az Arthasásztra külön fejezetett szentelt nekik. A testápolás rendkívül magas színvonalat képviselt.

A lakóházak fából, kőből, vagy téglából épültek, gyakoriak a többemeletes épületek. Fő táplálék a rizs volt, egyes vidékeken a búzalisztból készült ételek és tejtermékek örvendtek népszerűségnek. A hús fogyasztását semmiféle törvény nem tiltotta, csupán a bráhmána rend egyes nemzetségeire vonatkozott. A szeszes italokat nem fogyasztották korlátlanul, viszont bizonyos társadalmi rétegekben nem lebecsülendő a fogyasztott ital mennyisége (pl.: egyetemisták ☺).

A birodalom soknyelvű lehetett. Asóka feliratai három nagy csoportra oszthatók: *Nagy sziklaedikumok* (16 db), *kis sziklaediktumok* (a királynő ediktuma, a Barbár-barlang felirata, kandhári felirat) a *buddhista egyházzal kapcsolatos feliratok* (bhabrai felirat, a rummindéi oszlopfelirat, nigaliszágari oszlopfelirat, a skizmaediktum, és 7 kisebb oszlopfelirat).

A feliratok nyelvi formulái arra engednek következtetni, hogy a Maurják kancellárja sokat tanult a Perzsa Birodalom kancellárjától. A korabeli szanszkrit nyelvű szakmunkákból az Arthasásztra emelkedik ki. Az Arthasásztra a gyakorlati dolgok könyve vagy a haszon tankönyve vagy a politika tankönyve a despotikus állam irányításának valóságos kézikönyve, amely 15 fő fejezetben foglalja össze azokat a kérdéseket, amelyek az államirányítás során felmerülhetnek, szerzője Csandragupta főminisztere Kautilja.

Megaszthenész Pátaliputrát nagy városként írta le, a régészek ebből a városból az ún. kumrahári 80 oszlopos csarnok falmaradványait tárták fel, ill. a Pátaliputra erősítéséhez alkalmazott cölöpfal egy részét.

A korabeli filozófiai iskolákról keveset tudunk az Arthasásztra 3 filozófiai irányzatot említ: szánkhja, jóga, lókájata, vagyis materializmus. A buddhista közösség felvirágzásának lehetünk a tanúi Asóka uralkodásának idején, a villongások miatt szekták alakultak ki, ezért Asóka külön rendeletet adott ki a buddhizmus megvédése érdekében, ez az ún. skizmaediktum. Valamint Asóka uralkodása alatt került sor a III. buddhista zsinatra (i.e. 244), ettől datálódik a buddhizmus misszionárius tevékenysége, ekkor válik a buddhizmus világvallássá.

Az egyiptomi óbirodalom

Az egyiptomi történeti hagyomány szerint előbb istenek uralkodtak Egyiptom felett (a Torinói papyrus szerint pl.: Ptah, Ré, Geb, Osiris, Seth, Hóros stb.), majd félistenek (a Torinói papyrus szerint Horus-követők), utánuk halotti szellemek, és ezeket követték az I. dinasztiával kezdődő emberi uralkodók.

I.e. 2700 k. lezárult az egyiptomi állam megszilárdulásának időszaka. A piramisok építése Dzsószerrel kezdődik. A II. és III. dinasztia között nem volt éles törés, Haszlehemui feleségét, Nimaathhapit Dzsószer idején királynak tekintették. Lehetséges, hogy Dzsószer az ő egyik lányát vette feleségül.

A dinasztia első királyát Manethón²³ Nekheróphésznak nevezi, a hagyományban Nebka néven szerepel. Manethón beszél egy líbiaiakkal vívott háborúról, amit jellegzetes egyiptomi terminológiával lázadásnak állít be, a holdfogyatkozás rémülettel töltötte el a lázadókat, így az egyiptomiak győztek. Csak feltevés, hogy Nebka azonos lenne a III. dinasztia egy másik uralkodójával, Szanahttal.

Dzsószer valószínűleg Nebka testvére volt, a későbbi dokumentumokban úgy tűnik fel mint: A Szent; A Felséges. 19 évig volt Egyiptom királya, s a külvilággal szemben sem volt passzív, még a Szináj-félszigeten is megtaláljuk a nevét. Valamint megtalálható egy római papiruszon, amely Dzsószer és Imhotep Asszíria elleni háborújáról beszél, ez anakronizmus hiszen ebben az időben az Asszír állam még nem is létezett.

Valószínűleg Dzsószer uralkodása idején 7 évig éhínség sújtotta a népet. Dzsószer korában Núbia északi része már egyiptomi függésbe került. Héliupoliszban templomot építettek, s ez a szentély a Héliupoliszi kilenctagú istencsoport tiszteletét szolgálta. Ebből az időből való ez első hatalmas szobor is, amely az ülő királyt ábrázolja. Dzsószer neve elválaszthatlan Imonhotep nevétől, aki a király segítőtársa volt. Imonhotep volt az „alsó-egyiptomi király pecsétőre”, a királyi kamarás, herceg, palota előljáró, „a nézők legnagyobbja” és szobrász. Az „alsó-egyiptomi király pecsétőre” ebben az időben még csak tiszteletbeli cím, funkciója még nem volt, a palota előljáró tisztség viszont a városok kormányzóinak járt. A héliupoliszi főpap címe, a csillagok járásának figyelésére vonatkozott. Valószínűleg Imonhotep Dzsószer korának legnagyobb tudósa volt, művei azonban nem maradtak meg.

Az i.e. I. évezred közepén Imonhotep az istenek sorába emelkedett, mivel híres orvos is volt, ezért azonosították a görög gyógyító istennel (Aszklépiosszal), Dzsószer több felirat „Arany Nap”-nak nevezi, ez a királyistenítés magas foka, de szimbolikus értelmet is nyer, ugyanis ekkor ragyog fel az Egyiptomi kultúra fénye. Dzsószer ideje alatt hatalmas technikai és államszervezeti újítások láttak napvilágot.

A Torinói Királypapyrusz Dzsószernek, a szakkarai királylista Dzsószer-Tetinek nevezi az utódot. A korabeli emlékek Szechemhetnek nevezik, hasonló problémával találkozunk ebben az esetben is mint Dzsószer nevével.

²³ I. Ptolemaios Sótér (i.e. 323-283) szolgálatában állt mint egyiptomi pap (valószínűleg a héliupoliszi szentély főpapja), ő írta meg Aegyptiaca című könyvében görög nyelven Egyiptom történetét

Szchemhet számára is Imonhotep vezette az építkezést, de befejezésére már nem került sor. Szchemhet 6 évig volt Egyiptom királya, s az ő nevével is találkozunk a Szináj-félszigeten. Ugyanis az itteni bányákba vezetett expedíciót.

A következő királynevek is a III. dinasztiához sorolhatóak: Haba és Hui. Haba nevét Hierakónpolisból ismerjük, talán a Zawiet el-Aryan-i hatalmas piramist szánták temetkezési helyül. A dinasztia utolsó tagja Hui vagy Huni a lesújtó, annyi bizonyos hogy 24 évig uralkodott azonban semmi bizonyosat nem tudunk. Hui valószínűleg a médumi piramis építését kezdte meg, befejezésére azonban csak utóda idején került sor.

A Manethón különböző változatai 8 vagy 9 királyt sorolnak a III. dinasztiához, tehát ebben olyan királyok is vannak melyek még régészeti anyagokban nem bukkantak fel. A Fájjúmtól az El-Kabig terjedő zónában is négy piramis van melyekről nem tudunk semmit, ezek a piramisok azonban szerkezetüket tekintve a III. dinasztiához sorolhatóak. A dinasztia második felében Felső-Egyiptomban talán még ellenkirályok is felléptek, akik az északi uralkodók piramisépítkezéseit akarták utánozni, sírkamrákat azonban nem építettek.

Kheopsz királynak jut az első hely a köztudatban az Óbirodalom híres építő királyai között, hiszen az ő idejében emelték a legmagasabb sírgúlát. Az államszervezett erejét a két hatalmas templom építése azonban nem merítette ki, az óbirodalom korába sorolható a halotti templom építése is. 35 új telep alapítása jelzi az élénk belső kolonizációs tevékenységet, de aktív volt az ország külpolitikája is, a Szináj-félszigeten győzelmet arattak a beduinok felett, a királyt ezt követően hosszú ideig a félsziget védőisteneként tisztelték. Főként a középbírodalom korában virágzott ez a kultusz, hadjárat indult a nubiai törzsek ellen is, valamint győzelemmel ért véget a líbiai háború is.

Hajóépítés is nagy erővel folyt az óbirodalom korában, jelentős kereskedelmi flottát építettek ki ebben az időben. Sznofrut istenként tisztelték már életében is, s újra a Hórusz-sólyommal való azonosságot hangsúlyozták ki a királynév írásakor is. Fennmaradt olyan emlék, amely a királyt különös fejdísszel (két hosszút toll, és kos-tehénszarvat kombinál) ábrázolja. Sznofru saját magát az „igazság istenének” nevezte. Két irodalmi műven (Noferti-intelmek, és Westcar Papirusz egyik meséje) rokonszenvesen jelenítik meg.

Sznofru utódai alatt elkomorul az egyiptomi óbirodalom képe. Hérodotosz Kheopsz és Khephrén korát zsarnoki uralomnak jellemzi. A Kheopsz piramis mellett sorakozó masztabákban a király előkeleti tisztséget betöltő családtagjai temetkeztek. Ezekben azonban semmilyen sajátos jellemvonást nem találunk.

Kheopsz 2545 körül lehetett király, nem Sznofru mellett akarta piramisát felállítani új helyet kereset, ez Giza lett. Tévhit hogy rabszolgákat dolgoztattak a piramisok építésénél, valójában a munkástömegek egyiptomi parasztok kézművesek stb. voltak, akik bizonyára nem önálló karitatív lelkesedésből vállalták a munkát.

A városi élet központjába a király mint „Nagy Isten” saját kultuszát helyeztette, Hérodotosz szerint Kheopsz minden templomot bezárattott és az áldozatokat is megszüntette, ennek azonban ellentmond a király egyiptomi neve amely Hufu, vagyis „Hnum véd engem”. Valószínűleg ő volt a dendarai templom építtetője is. Kheopsz korának eseményeiről azonban alig tudunk valamit, egy szináj-

félszigeti felirat tudósít a beduinok leveréséről. Kheopsz szobrai azonban elpusztultak, éppen ezért különös az az 5 cm-es elefántcsont szobrocska, melyet 1902-ben talált Petrie. Ugyancsak Kheopsz idején folyt a dioritbányák kiaknázása. Fia, Dzsedefhór az egyiptomi irodalom egyik legnagyobb alakja volt. A római és a bizánci időkben forgalomban volt egy alkímista könyv, melyet Kheopsznak tulajdonítottak, sőt a Westcar papirusz is olyan uralkodónak mutatja be Kheopszot akit nagyon izgat Thot rejtett tudománya.

Kheopsz uralkodásával a fejlődés eljutott a csúcsára, azonban a isten-királyság építményén ebben az időben már jelentkeztek az első repedések. Kheopsz fia Dzsedefré az első uralkodó akinek címzésében a „Ré (nap) fia megjelölést találjuk”.

Dzsedefré (Ré beszél) helyezte el azt a hatalmas fabárkát egy föld alatti üregben Kheopsz piramisa mellett, amelyet 1954-ben találtak meg. Dzsedefré piramisát Gizától északra, Abu Roasban helyeztette el.

Khephrén (Hafré) neve ugyancsak a nap kultusz felemelkedésére szolgál: Felkel Ré. Khephrén Kheopsz fia volt, piramisa újra Gizában áll, akárcsak fiáé, Mükerosz (Menkauré), akivel véget ért a piramis építetők kora. Khephrén halála után Kheopsz fiainak hatalom-átvételi kísérletei kérdésessé tették a szabályos trónöröklést. Egy felirat mely a középbiradalom korából való, így sorolja fel a királyokat: Kheopsz, Dzsedefré, Khephrén, Dzsedefhór, Baufré, Kheopsz két fia tehát felvette a király címet. Nem tudjuk hogy hol törtek ki a lázadások, az mindenesetre bizonyos, hogy Mükerosz párthívei erősebbek voltak.

Lehet, hogy a nagybátyjával folyó viszálykodás során Mükerosz a templomok támogatását igyekezett megnyerni, ezt Hérodotosz azzal fejezi ki hogy elrendelte a szentélyek újbóli megnyitását. Mükerosz piramisai kisebbek mint két gizai, struktúráját tekintve azonban sokkal tökéletesebbek. A királyi hatalom hanyatlása feltűnő módon csak Sepszeszkafnál, Mükerosz fiánál tűnik fel. A királynak és az alattvalónak ismét egyforma sirépitményei voltak mint a Dzsószér előtti időkben.

A Menethón sem könnyíti meg a helyzetet, úgy tűnik hogy ez eredeti szövegek hagyományozódása során a királylista hibás lett. II. Szuphisz (Khephrén) után nála rögtön Mükerosz következik, majd ezután egy Ratoiszész nevű királyt találunk, aki nyilván Dzsedefrével azonos. Bikerisz talán Kheopsz fia, Baufré, Szepkerhész pedig Sepszeszkaf, neki ugyanis egyik neve Sepszeszihet volt, ami legalábbis távolról emlékeztet a görög névformára.

Sepszeszkaffal zárul a dinasztia, Manethónnál utána még egy Thamphthisz nevű király következett, aki 9 évig uralkodott. A Torinói Királypapiruszon egy kétéves uralom fejezi be a dinasztia, azonban a király neve nem maradt fenn a szövegben. Thamphthisz vagy ellenkirály volt, vagy valamilyen okok miatt emlékét elpusztították.

A trónöröklési zavarok ellenére a IV. dinasztia Sepszeszkafig egységes képet mutat, olyan centralizáció valósított meg, mely az egész népet megmozgató gigantikus változásokat tett lehetővé. A feszültség ideológiai téren jutott kifejezésre, a Nagy Isten kultusz és a Ré-vallás között nem jött létre harmónia. A királyi család tagjai nyilván tervszerűen terjesztették azt a tant, mely a királyt az istenek ranglétráján a második helyre szorította.

A IV. dinasztiaával együtt ért véget az Óbirodalom első szakasza. A következő időszakban a V-VI. dinasztia korában politikai és gazdasági téren egyaránt fellazulási folyamat figyelhető meg.

Az egyiptomi történeti tudat éles határt von a két dinasztia között, azonban az sem kizárt hogy a két család rokonságban volt egymással, ugyanis Hentkáwesz királyné hatalmas piramist (ún. 4. piramis) emeltetett magának Gizában, amely már önmagában is kapcsolatot mutat a IV. dinasztiaával. Valószínű, hogy Uszerkaf felesége volt, de a királynő számára szokatlan méretű sír azt mutatja, hogy legalábbis rövid ideig egyedül uralkodott, vagy talán Uszerkaf neki köszönhette trónra jutását.

A Manethón Elephantinéből származtatja a családot²⁴, tehát a délvidéken éltek. A Westcar papirusz legendás formába ültette Uszerkaf és két utóda származását. Maga Ré napisten volt az atyjuk, aki egyik papjának feleségét választotta ki gyermekei anyjának. A két dinasztia közötti ideológiai különbségeket is kiemeli a papirusz. Ré jósolta meg a többi istenségnek, hogy a gyermekek uralma alatt újra templomok fognak majd épülni.

A héliupoliszi Ré-templommal kapcsolatban álló arisztokraták csoportja volt az egyik, ideológiát teremtő politikai erő, amely az új fejlődést megindította, mely a központi hatalom fokozatos süllyedéséhez vezetett. Az erőviszonyok egyre inkább a vidék, vagyis dél javára dőlt el. Ez abban is megnyilvánult hogy az arisztokraták sírjaikban önéletrajzi szövegeket festettek le.

A napisten iránti hódolat jele a Ré-szentélynek emelése, a királyok kötelességüknek tartották, hogy saját síremlékükön kívül Rének is templomot építsenek. Ez már a III. dinasztia tevékenységének folytatásának fogható fel. A dinasztia királyai piramisokba temetkeztek, de ezek még meg sem közelítik a IV. dinasztia idején épült piramisokat. Uszerkaf piramisát Dzsószer piramisának közvetlen közelébe építette, ezzel is hangsúlyozni kívánta hogy követi a III. dinasztia idejének politikai és ideológiai irányvonalát. A dinasztia utolsó két királya alatt már alig épültek Nap-templomok, ez annak tudható be hogy megromlott a viszony a Nap-papsággal, ekkor terjedt el az Ozirisz kultusz, de valószínű hogy gazdasági tényezők is szerepet játszottak az elhidegülésben. A dinasztia kezdetén a királyok halotti templomai függésbe kerültek a Nap szentélyektől, ugyanis ennek személyzete gondoskodott a király templomáról. Érthető tehát hogy ezt a kellemetlen helyzetet az uralkodóház igyekezett megszüntetni.

A dinasztia Unisszal ért véget, ő már erősen eltávolodott elődeitől, sőt már az előtte uralkodó Iszeszi is szembefordult a Nap-kultusszal. Elsőnek íratta fel sírjának falára a hallhatatlanságot biztosító papiruszszöveget. Kialakult a halotti templom folyosójának merőben szokatlan díszítése. A változások légköre jellemezte az V. dinasztia zárószakaszát.

A VI. dinasztia (2290-2155) első tagja Teti (Othoesz), akit egy testőre gyilkolt meg, ami annak a jele hogy a család tekintélye nem szilárdult meg az udvaron belül. Teti utóda, Uszerkaré rövid ideig uralkodott, a következő uralkodónak I. Pepinek (Meriré) viszont a Manethón 53 évet ad. Ha tekintetbe vesszük az uralkodásra vonatkozó sok emléket és adatot, akkor ez a szám nagyjából reálisnak mondható. Sokat köszönhetett uralmának a város, hiszen a Memphisz név az ő piramisának Men-Nofer-Pepi megjelöléséből származik.

Építkezett Dendarában, Bubasztiszban is. Ezek az évtizedek az első békét hozták el Egyiptom számára. A király ügyes politikával megnyerte magának a déli nagyurakat. Sógorát, Dzsaut, vezírré

²⁴ Majd az Izraeles tételnél is lesz jelentősége, ugyanis Elephantinében (Egyiptomban) volt, egy zsidó kolónia

tette. Mindkét lány fia király lett, I. Merenré és II. Pepi néven. Azonban vizsgálatot kellett elrendelni egyik asszonya Werethetesz ellen a háremben, Uni²⁵ tisztségviselőt bízta meg ennek lefolytatásával, aki azonban feliratában ezt csak mint kitüntető megbízatást, a király teljes bizalmának jeleként említi meg. Itt is látszik, hogy a háremek sok kultúrában voltak az összeesküvések melegágyai.

A királyi jubileumi ünnepségének érdekes emléke egy alabástrom szobor, amely ünnepi lepelben ábrázolja a királyt, háta mögött a Hórosz sólyommal, fején felső-egyiptomi koronával. Valószínűleg Merenré az utód, őt féltestvérének, nagynénjének gyermeke, II. Pepi követte a trónon (6 éves korában). 94 évig volt Egyiptom királya, uralkodása a szilárd külpolitika időszaka.

A külpolitikai események az Óbirodalom második szakaszában sem álltak az érdeklődés középpontjában, csak a líbiaiakkal kellett harcot vívni. Egyiptom nyugati területeinek viszonyát egyébként ma máshogy látjuk mint néhány évvel ezelőtt. Kimutatták, hogy a líbiai sivatag oázisai a VI. dinasztia már biztosan egyiptomi igazgatás alatt álltak, a dakhlehi helytartó székhelye a mai Balat közelében volt.

A nyugati sivatag az óbirodalom számára nem volt fontos hadszíntér, nem így a Színáj-félsziget, ahol kemény harcok árán kellett megvédeni a területet, fontos terület volt mert az V. dinasztia idején élénk bányászati tevékenység folyt itt.

Nagyarányú hadjáratsorozatot folytattak Dél-Palesztina ellen, amelyről a VI. dinasztia idejéből tudunk, ennek célja nem a területszerzés volt, hanem a Színáj biztosítása. I. Pepi idején több 10 000 főből álló hadsereg vonult Uni vezetése alatt, a núbiaiak is részt vettek ebben a hadjáratban. Az egyiptomiak győzelmet arattak, de az ellenséges törzsek erejét nem sikerült megtörniük, Uninak még 5 alkalommal kellett felvonulni ellenük. A 6. hadjárat nagyszabású stratégiai elgondolás alapján ment végbe, Uni hajókkal kelt át a Karmel hegy vidékére, s ezzel észak felől elvágta az ellenség menekülési útját, ugyanakkor a szárazföldi sereg dél felől közeledett, így közrefogták az ellenséget és győzelmet arattak. Az egyiptomi hadjárat fő célja Núbia volt. Az értékes kölelőhelyek csábították az egyiptomiakat a déli területek felé, az óbirodalom korában azonban nem csatolták ezt a területet a birodalomhoz. Emery egy hatalmas óbirodalmi települést tárt fel itt. Tehát a látszólag passzív piramisépítő dinasztia fokozatosan fejlesztette tovább a III. dinasztia núbiai terveit. A núbiai vállalkozások biztosítása az elefantínéi kormányzók feladata volt. Horhuf kormányzó II. Pepi alatt hadjáratot vezetett Núbiába, az első katarakta sziklás folyómedre miatt.

Észak Núbia törzsei függőségben voltak Egyiptomtól, azonban egyiptomi közigazgatást nem vezettek be a területeiken. Fontos volt az értékes belső-afrikai áruk behozatala, ezért látogatták a távoli Punt országát is. Az V. dinasztia második expedíciója Iszeszi idején kereste fel Puntot, a déli területek tehát Egyiptomot gazdasági szempontból érdekelték. A föníciai tengerparton található Búblosz, már az Óbirodalomban is fontos szerepet játszott az Egyiptom és az Ázsiai területek közötti kereskedelemben. Egyiptom túlelvű fákat importált, valamint olajt. Egyiptomot a sivatag minden erőrendszernél jobban védte a külvilágtól.

Az adminisztráció tekintetében az óbirodalom és az archaikus kor között nincsen éles törés, a lassú fejlődés miatt, azonban a virágzó Óbirodalmi állami struktúra eltér az első két dinasztiaétól. Az állam

²⁵ Uni politikai pályafutása igen gyors volt, Teti idején még csak a „raktár elöljárója”, I. Pepi alatt már az udvaroncok között van, Merenré pedig Felső-Egyiptom kormányzójává nevezi ki

második embere az államszervezet legfőbb irányítója a tjati, az egyiptomi irodalom vezérnek vagy vezírnek nevezi, azonban nem hadvezérről van szó. Az első adatok erről a tisztségről a III. dinasztia korából maradtak ránk. Dzsószér piramisából p. 21 váza került elő Menka vezír nevével. A tjati hieroglifa előtt már ott áll a taiti és a zab jel is, amely a vezír palotához való kötődését jelöli valamint a bírói funkcióját.

Az első vezíregyéniségek Sznofru korában éltek, Kanofer, aki valószínűleg a király fia volt, számos papi tisztséget is betöltött. Vallási területen gyakorolt jogkörüket még jobban aláhúzza "minden isteni hivatal vezetője" címük. Látható, hogy Sznofru és Kheopsz az ország vallási intézményének a centralizálására törekedtek, az V. dinasztia herceg-vezír tisztségviselők helyébe most már valódi tisztségviselők lépnek, akiket már nem kötöttek rokoni szálak a királyhoz. Egyes vezírek a szellemi élet vezetői voltak, mások jogköre az építkezések ellenőrzésére összpontosult. Befolyásuk a király erejétől függött, az udvari tisztségviselők és az arisztokrácia hön áhított célja ennek az elérése.

Egyiptom nagy kiterjedése, ez egyes vidékek egymástól eltérő volta megnehezítette az egyetlen központból való irányítást. A tradíció 42 kerületet (*nomosz*) tartott számon, 22 esett felső, 20 alsó-Egyiptomra. A nomoszok közigazgatási egységek, nem foghatók fel ősszállamok maradványaiként. Ez abból is látható, hogy az I-II. dinasztia korából a kerületi beosztásnak nincs emléke. A XVIII. Dinasztia idején is csak 39 kerülete volt Egyiptomnak, az északi nomoszok száma nem állapítható meg. A nomoszok képét a területükön fekvő királyi alapítványok kísérik, melyeknek a halotti kultuszhoz szükséges javakról kellett gondoskodniuk. A nomoszszervezés munkájának Sznofru idejére kellett esnie. A nomoszrendszer a IV. és V. dinasztia idején jól funkcionált, a nomoszokat ekkor a tisztségviselők helyből irányították, s így alakultak ki vidéki közigazgatási központok. Memphisz kezdte elveszíteni vonzerejét, a királyok már nem kötelezték a világi előkelőket hogy a királyi sír mellé építsenek maguknak síremléket. Ekkor jöttek létre a felső-egyiptomi arisztokrata temetők Tihnában, Dendarában, Edfuban, Asszuánban.

Új tisztségek hoztak létre „Felső-Egyiptom” kormányzója címen, e tisztég betöltői közvetlenül az uralkodótól függtek. Ellenőrizték az egyre inkább helyi fejedelmeket játszó nomoszkormányzókat. A legismertebb kormányzó Uni. Henku is a Felső-Egyiptom kormányzója címet viselte. Egy-egy nomoszfőnök felvette ezt a címet, hogy így kikerüljön a valódi Felső-Egyiptom élére kinevezett tisztségviselők hatásköre alól.

A királyok a VI. dinasztia idején már nem voltak abban a helyzetben, hogy a felső egyiptomi dinasztiaikat, amelyeken belül a kormányzói tisztség már öröklődött, elmozdítsák helyükről, inkább arra törekedtek, hogy a déli tisztségviselők közül új híveket szerezzenek maguknak.

Egyiptom legdélibb részén két erős nomosz virágzott, Elephantiné és Edfu, Théba óbirodalmi történetéből még keveset tudunk. A nomoszok fejlődése más-más utat járt be az ország más-más részeiben.

Az egyiptomi újbirodalom

I. Jahmesz (i.e. 1552-1527) egy új korszak kezdetét jelentette. Új dinasztia alapítójának tekintették, annak ellenére hogy a család már több évtized óta gyakorolta hatalmát Thébában. A dinasztia ősatyjaként Tetiseri királynét tisztelték, Jahmesz idejében kápolnát emeltek számára Abüdoszban. Az uralkodócsalád második nemzedékében is kiemelkedik egy nőalak, Jahhotep (Ahhotep) királyné, Ta-aa felesége.

Jahhotep politikailag is jelentős személyiség volt, a trónra lépte előtti időben zavarokra lehet következtetni, ekkor Jahhotep volt az aki felügyelt Egyiptom katonáira, visszahozta a menekülőket, megbékítette Felső-Egyiptomot és leverte a lázadásokat, az ázsiai területek úrnőjének is mondják. Jahmesz fő érdeme az ország felszabadítása volt, melyet Saruhen elfoglalásával koronázott meg. Uralkodásának második felében a hettiták hódításai és Hammurápi dinasztia bukása Babilonban megingatta a Közel-Kelet hatalmi egyensúlyát, valószínűleg Saruhen vidékétől északra is terjeszkedett. Alsó-Núbiát is visszafoglalta, de még le kellett verni Aatiu lázadását, egy másik lázadó, Tetian, akit Jahmesz kapitány felirata említ, valószínűleg szintén núbiai volt. A pacifikálás után megszervezték az új tartomány közigazgatását, melynek élére egy ugyancsak Jahmesz nevét viselő kormányzó került, akit a király a „déli puszták királyfia” címmel ruházott fel. A királyfi szó itt nem jelent vérségi kapcsolatot az uralkodóházzal.

Jahmesznek és I. Amenhotepnek (1527-1506) az ország politikai újjászervezésével is foglalkozniuk kellett. A közigazgatás leegyszerűsödött, a centralizálásra alkalmatlan hivatalokat megszüntették, a nomoszoknak nem jutottak jelentős szerepet. Jahmesz a nagybirtok kialakulásának ellensúlyozása miatt földdarabokkal ajándékozta meg magát.

A kőbányászat Jahmesz uralkodásának vége felé megindult. I. Amenhotep uralkodása békében telt, csak egy núbiai hadjátról tudunk, azonban egy I. Thotmesz feliratról úgy látszik, hogy Egyiptom hatalma ekkora már az Eufráteszig nyúlt. Ez azonban csak úgy fogadható ill. magyarázható, hogy a városállamok formálisan elfogadták Egyiptomi vezető szerepét, hogy így védelmet nyerjenek a hettiták ellen. I. Amenhotep volt a Théba nyugati partján feltárt kézművestelep (Deir el-Medine) megalapítója.

I. Amenhotep után a XVIII. dinasztia nem egyenes ágon folytatódott, Amenhotep leányának a férje lett az uralkodó, I. Thotmesz néven (1506-1494). Sűrű háborúskodás jellemzi ezeket az éveket, núbiai lázadás leverése, ezt követően a déli határt egészen a 3. kataraktáig tolta előre. Ez az előretörés azonban csak kezdete volt, egy súlyosabb háborúnak, amelyre a Mitanni birodalommal került sor. Ekkor az egyiptomi sereg egészen az Eufráteszig jutott. A szíriai-palesztinai városállamok továbbra is önálló politikát folytattak, Egyiptom befolyása csak a déli területekre korlátozódott.

II. Thotmesz (1494-1490) felesége féltestvére, Hatsepszut királyné volt, házasságukból egy hercegnő született, Nofuré. Az utód így Ízisz királyné fia, III. Thotmesz lett (1490-1436), mivel fiatal volt a királyné kormányzott helyette, először csak mint régens, majd az új király 2. évében mint fáraónő, teljes királyi titulátúrával. Ekkor 20 éven át tartó furcsa uralkodás vette kezdetét, minden

hatalom a királynő kezében összpontosult. Hatsepszut érezte női mivoltának hátrányait, ezért sok helyen férfinak ábrázolják. Hatsepszut tisztában volt azzal, hogy nincs jogalapja a hatalomra, ezért később arra hivatkozik, hogy Amon választotta ki királlyá egy körmenet alkalmával. Uralma a béke és a virágzás jegyében telt, ugyancsak Núbiában voltak kisebb összecsapások, figyelmét inkább délre összpontosította. III. Thotmesz 8. vagy 9. évében kezdődött meg a királyné legnagyobb vállalkozása²⁶. Ez Punt országába irányult, s egy Neheszi nevű tisztségviselő szervezte meg.

Az egyiptomiak nemcsak árukat vittek át Punt országába, hanem kemény munka várt rájuk, ébenfákat vágta ki, és a helyi lakosokkal együtt mirhafákat ásta ki a földből, azért, hogy áttelepítsék ezeket Egyiptomba. Ebben az expedícióban nem Punt meghódításáról volt szó, hanem egyszerű csereüzletről. Az expedíció visszaérkezését Thébában ábrázolják, ebből arra lehet következtetni, hogy ekkor már volt egy viziút, egy csatorna kötötte össze a Vörös-tengert a Nílussal. A Szuezi csatornának ez az ókori változata nem közvetlenül kötötte össze a Földközi és a Vörös-tengert.

Hatsepszut tehetséges államférfiket gyűjtött maga köré, nagy hatalom összpontosult Hapuzsenebnek, Amon főpapjának és Szenenmutnak a kezében. Hapuzseneb nemcsak Amon templomait irányította a királyné egész Egyiptom főpapjává emelte. Még abba az épületbe is bejáratos volt ahol a koronát őrizték, emellett ő intézte a gazdasági ügyeket, valamint ő volt a királyné lányának, Nofurénak a nevelője. Szenenmut az építkezésekkel foglalkozott a halotti templom egy rejtett fülkéjében még saját képét is ábrázolta, később kegyvesztett lett. III. Thotmesz helyzetének erősödése szerepet játszott a bukásában.

Hatsepszut kora Egyiptom erőgyűjtésének a kora. Az egyiptomi királyfeliratok hallgatnak a hükszós uralomról. A főbb hükszós királyokat az uralkodólisták mindvégig feltüntetik, Hatsepszut neve ezekben nem szerepel. S azt sem tudjuk, hogy hogyan halt meg a királynő.

Thotmesz támadó hadjáratokat indított az északkeleti szomszédok ellen. A 330 államocska hatalmas koalíciót alakított ki, és Mitanni csapatai is támogatták őket. Ez elkerülhetetlenné tette az összecsapást, melyre Megiddo közelében került sor. A harc az egyiptomiak javára dőlt el, azonban megsemmisítő vereséget mértek volna az ellenségre ha nem a táborukat kezdik el fosztogatni. Át kellett adniuk a harckocsiikat és egyéb fegyvereiket majd szamarakon távoztak.

A következő évek háborúiról kevés a konkrét adat. A 29. uralkodási évben Ullaza város elfoglalásáról értesülünk, a 7. hadjáratban ugyancsak Ullazát kellett elfoglalni, mert időközben megszállta Tunip fejedelme, ez a hadjárat a kikötők megszerzésére irányult, Thotmesz ugyanis a tenger feletti uralomra törekedett. Ezt követően III. Thotmesz megkezdte előkészületeit a Mitannival való harcra. A kikötőket támaszpontokká építette ki stb. Sikerült végigpusztítani Mitanni területét azonban a leszámolás nem sikerült, inkább visszavonult Szíriába. A háború eredménye Qádes bevétele volt, ugyanis ez lehetővé tette az Orontész völgyének ellenőrzését. Ez a háború tette Egyiptomot a Közel-Kelet legnagyobb hatalmává.

A következő évben Mitanni megerősödött, igyekezett Egyiptomot Észak-Szíriából kiszorítani, Egyiptomnak ennek ellenére sikerült kulcsfontosságú Tunip várost meghódítani. Egyiptom valójában ekkor kapcsolódott be a nemzetközi nagypolitikába.

²⁶ 17 alkalommal vezetett hadjáratot Elő-Ázsába és a Nílus 4. vízéséig terjesztette ki országa déli határait

Az ázsiai területeket nem csatolták közigazgatásilag Egyiptomhoz, függő államok rendszerét építették ki, katonai-politikai ellenőrzést gyakoroltak felettük. A fejedelmi családok gyermekeit Egyiptomban nevelték, hogy az egyiptomi kultúra hatására hű szolgálói legyenek a fáraók politikájának. III. Thotmesz Núbiában kiterjesztette a fennhatóságot egészen Napatáig, a núbiai politika különbözött az ázsiaitól, Núbiát Egyiptom tartományának tekintették, bevezették az egyiptomi adminisztrációt, s két nagy területre osztották fel: Wawat (észak) és Kus (a második kataraktától délre), ezek felett kormányzó, a „kusi királyfi” gyakorolta a hatalmat. A núbiai kormányzók hatalma Egyiptom legdélibb területeire is kiterjedt.

A hatalom II. Amenhotepre szállt (1438-1412), a trónváltás után nyomban megmozdultak a területek. A 3. uralkodási évétől kezdve 30 helységet foglalt vissza a Qádestől délre. Hét megölt fejedelem holttestét több helyen kifüggesztette elrettentésül. A 9. uralkodási évben újabb lázadásokat kellett leverni, Mitanni ugyanis sikeresen állította maga mellé a szíriai városokat. Mikor a hettiták szorongatták a mittaniaikat, akkor Aleppo is az ő oldalukra állt, ennek a külpolitikai helyzetnek a következményeként enyhült az ellenséges viszony Mitanni és Egyiptom között. III. Amenhotep alatt végül is béke honolt, legalábbis külpolitikailag, a belpolitikában teljesen más volt a helyzet. A király egy ismeretlen család sarját vette feleségül, Tejét, aki személyében egy energikus asszonyra lelt. A király állandóan tájékoztatta a közvéleményt magánéletének minden mozzanatáról, ezt a célt szolgálták az emlék-skarabeusok (antik Story magazin ☺). A III. Amenhotep alatti békés időszak nagyarányú építkezéseket valósított meg. Amenhotep fő tanácsadója az azonos nevű Amenhotep volt (ha nem tudjátok valamelyik uralkodó tanácsadójának a nevét, akkor mondjátok az uralkodó nevét, 5-ből 3 alkalommal ugyanúgy hívták őket). III. Amenhotep csak Núbiában viselt háborút keleten a diplomácia eszközét választotta, a külpolitikai helyzetet az Amarna-levéltár világítja meg.

III. Amenhotep egyike volt a legjoviálisabb uralkodónak, uralma alatt már megfigyelhető a politikai-szellemi romlás. Az Amon papság és az udvar közötti éles viszony ennek a problémának az előidézője volt. Az Amon papság már a XVII. dinasztia kezdetétől komoly hatalmi tényező volt, egyre jobban veszélyeztették a királyok hatalmát. Éppen ezért a vallásban olyan irányzatok lettek a hangadók melyek veszélyeztették az Amon papság elsőbbségét. Thotmesz herceg a király fia, memphiszi főpapi minőségben az Ápisz tiszteletet gazdagította új elemekkel.

A kor másik tekintélyes személye III. Amenhotep, Hapu nevű fia, aki a király építkezéseit felügyelte. Egyik feliratán Amont határozattan Napnak nevezi, ennek különös jelentősége van, ugyanis rokonszenvezet a növekvő Nap-vallással anélkül hogy a monoteizmus felé hajlott volna.

A király súlyos betegsége idején, azzal a kéréssel fordult Mitanni uralkodójához, hogy küldje el hozzá a gyógyító Istár szobrot. A gyógyító szobrokba stb. vetett hit igen népszerű volt ebben a korban. A dinasztia második felében már annak a szellemiségnek a megnyilatkozását látjuk, amely az Amarna kor után uralkodóvá válik, itt is feltűnnek a túlvilági ábrázolások.

A Mitanni Istár szobor nem segített neki, úgyhogy az új uralkodó IV. Amenhotep (1364-1347) lett, trónra léptekor felvette a Ré egyetlen nevet, az uralkodói név immár az előretört Nap-kultusz jelszavának fogható fel.

Először úgy nézet ki hogy Théba lesz a nap fővárosa, a király itt emelte az első templomot Harahtinak, majd Atonnak. Ré mint sólyomfejű ember jelent meg a művészetben, ezt váltotta fel a korong alakú ábrázolás. Sem a név sem a kép nem új keletű dolog, már a középbírodalomban is használták. A király tevékenysége Thébában kezdődött, ezekben az években nősült meg, már uralkodása kezdetén felvette a Nap főpapja címet.

IV. Amenhotep az Amon-klérus ellenállását akarta gyengíteni azzal, hogy trónra lépése 4. évében az Amon főpapot egy expedíció élén elküldte a Wadi Hammamát kőbányájába, ez megtisztelő feladat lett volna korábban, most azonban mindenki „értette” a jelentését. Az első 5 évben a két vallás egymás mellett élt, ám az 5. év végén teljes szakítás következett be. Nincs bizonyíték egyes kutatók azon feltételezésére mely szerint IV. Amenhotep székhelye Memphisz lett volna. A 6. évben a király neve már nem Amenhotep, hanem Ehnaton vagyis „aki üdvös Aton számára”.

A reform egyik legnagyobb rejtélye, hogy IV. Amenhotep apja halála után lépett-e trónra. Például a Britishben őrzött domborművön a beteg III. Amenhotep ül egy dúsan megrakott asztal előtt, feje felett pedig Aton ragyog, a nagy kérdés hogy ez az élő vagy a halott király-e. III. Amenhotep utolsó éveiben ugyanis Teje vezette az államügyeket, az új hivatalnoki államapparátus volt a reform egyetlen támasza. A hadsereg a király egyáltalán nem támaszkodhatott. A monoteista Aton vallás hatalmas összekötő kapocs lehetett a sok népet összefogó Egyiptomi Birodalom számára. Aton szentélyek épültek Thébában, Memphiszben, Héliopoliszban, és Szeszebiben. Ehnaton a teljes demilitarizálásra törekedett. A lélekhit nem tűnt el csak „átalakult”, a Halottak Könyvét nem volt szabad felírni a templomokban, azonban egyes momentumai mint pl. a *ba* és az *ah* hangot kaphattak.

Továbbá érdekes jelenség az ún. varázstéglák (Ehnaton neve van rajta), melyeket Szemenhkaré négy sírjának sarkán voltak, ezek voltak hivatottak védeni a sírt. Elérkezett a reform legerőszakosabb periódusa IV. Amenhotep (Ehnaton) emberei elkezdték eltüntetni az egyes szobrokról stb. Amon nevét. Ennek az intézkedésnek az elrendelése valószínűleg uralkodásának 12. évében látott napvilágot.

Egyre érdekesebb dolgok történtek a palotában, az északi palotában élt a gyermek Tutanhaton, helyette Szemenhkaré lett a király társa, aki Meritatont vette feleségül, s megkapta a királyi titulátúrát is. A királyné háttérbe kerülése a nőkultusz elleni visszahatás következménye mely már III. Amenhotep óta éleződött. A király másik lánya, Anheszenpaaton a gyermek Tutanhaton felesége lett. Nofretitin kívül egy másik nőnek is jelentős szerepe volt a király életében ő Kia aki a „nagy szeretetben álló királyi feleség” címet viselte. Ehnaton holtteste nem került elő, ez az egyiptomi történelem egyik legnagyobb rejtélye. Tutanhamon uralkodása alatt visszahelyezték a régi vallást (ezt mutatja a név végződése is Tutan[h]amon v. Tutan[h]aton).

Ehnaton és Szemenhkaré halála után Tutanhamon²⁷ neve hozta a következő fordulatot (1347-1339). Tutanhaton idejében a kormányzat leghatalmasabb embere Ay lett, aki a reform lelkes híve volt, ő lett

²⁷ A legújabb vizsgálatok szerint 17 évesen halt meg, a CT-vizsgálatok kimutatták, hogy 167 cm magas, vékony testalkatú uralkodó volt, bár a gerince egy kicsit ferde, ezt valószínűleg a balzsamozás során szerezte. A halála nem egyértelmű, ugyanis nehezen lehet megkülönböztetni az életében szerzett sérüléseket a feltárásokon szerzettektől, egyesek szerint pl. Howard Carter (1922-ben ő fedezte fel a sírt) hibájából tört el a múmia bal lába térd felett, mások viszont úgyvélik, hogy ez egy támadás következménye lehetett, s az ebbőlkiinduló fertőzés okozta a fáraó halálát

az ország vezére is. A királyi székhely Tutanhamon idejében került Memphiszbe, az udvar elköltözése után a korábbi „Nap” udvar hamarosan elnéptelenedett.

Tutanhamonnak meg kellett tennie azt amit követeltek tőle, azonban ő maga és még néhányan ragaszkodtak a korábbi kultuszhoz, tehát nem tagadták meg az Aton kultuszt csak politikai kompromisszumot kötöttek. Tutanhamon 9 évnyi uralkodása után került a Királyok Völgyében található sírba, ami mesésen gazdag volt, s ez is tette az egyik legnépszerűbb fáraóvá mind a sírablók, mind az érdeklődő tudósok előtt.

Az ország törvényes uralkodója a királyné volt, a kiszemelt utód Ay volt, az özvegy azonban merész lépésre szánta el magát, követeket küldött Suppiluliumashoz (lsd. Hettiták tétel), hogy az egyik fiát adja neki, hogy méltó, erős uralkodó üljön Egyiptom trónjára. Kétszeri levél/követváltás után küldte is a gyereket, csak hogy útközben a fiatal Zannanza herceget egy „kis baleset” érte, amely minden bizonnyal a reformellenzék lelkes munkája volt. Ez háborúhoz vezetett a hettita birodalommal, ezután Ay foglalta el a trónt, mint Anheszenamon férje, vagy mint társuralkodó (1338-1334). Bár a hettita herceget sikerült eltenni láb alól, azonban a hatalmat már nem tudta átvenni az ellenzék. Ezzel zárul a XVIII. dinasztia kora.

Ay halála után Horemheb foglalta el a trónt, később nyíltan beszélt arról, hogy királysága előtt sok éven keresztül teljhatalmú kormányzóként állt az állam élén. Horemheb (1334-1306) felesége, Mutnedzsmet, aki Nofertiti nővére volt, ez azt a látszatot keltette, mintha a tábornok beházasodott volna az uralkodócsaládba. Horemhebre hárult a feladat, hogy visszaszerezze a birodalom belső békéjét. Fő kérdésnek tartotta a király, hogy a Nílus útvonala biztosított legyen. Megtiltotta az önkényes rekvirálásokat (állami hatalomba vétel). A király beutazta az egész országot, ezzel a jogrendet kívánta erősíteni, az igazságtalan ítéletekre halálbüntetést szabott ki. Horemheb majd I. Ramszesz uralkodása alatt, az uralkodó osztályon belüli átrétegződés befejeződött. A civil kormányzat annyira elveszítette tekintélyét, hogy Horemheb nem is tartotta szükségesnek a vezíri tisztség megszerzését. Uralkodásának második felében viszont ő maga adta vissza ennek a rangnak a becsületét azzal, hogy utódát vezírré nevezte ki. Tutanhamonnal szemben ellenséges volt Horemheb. Feliratain saját nevét íratta be Tutanhamoné helyett. Amon hívének állította be magát, ami abból is látszik, hogy míg két elődje alatt általában nem használták az Amon név után az „istenek királya” jelzőt, addig Horemheb alatt ez is visszatért.

Horemheb alatt az Amon papság álláspontja sem volt egységes az Aton tiszteletet illetően. Az összkép azt mutatja, hogy Horemheb az ország belső nyugalma, esetleges polgárháború elkerülése érdekében állt a hagyományos vallás híveinek oldalán, látta, hogy a reformpárt sokkal gyengébb náluk. Az Aton istennevet a későbbiekben sem üldözték, külön Aton-kultusz azonban nem élt tovább. Ehnaton elleni írásos támadásra II. Ramszesz alatt került sor.

A reform kezdeti szakaszában Egyiptom az ókori kelet legjelentősebb állama volt, III. Amenhotep idején a Mitannival kötött szövetség hosszú időre stabilizálta az egyiptomi befolyási övezet határát. Egyiptomot és Mitannit azonban súlyos veszély fenyegette Suppiluliumas hettita király részéről.

Ehnatonnak két jelentős állama volt az egyik Amurru, melynek élén Abdiasirta, majd fia Aziru állt, a másik pedig Búblosz városa volt melynek Ríbaddi volt az uralkodója. Egyiptom, a hettiták és Mitannin még egy jelentős állam volt és ez Babilónia.

A bajok a meghódított területek belső viszályaiban jelentkeztek, Abdiasirta sorra ragadta el a Ríbaddi birtokában lévő területeket. Abdiasirta életében Amurru nem szakadt el az egyiptomi birodalomtól, biztos, hogy az egyiptomi megszállás katonai gyengülését használta arra, hogy a másik vazallus, Ríbaddi rovására terjeszkedjék. Tehát a vazallusok megpróbálták egymástól minél több területet elvenni. Abdiasirta halála után fia, Aziru folytatta Ríbaddi területeinek elragadozását, az ellenségeskedés fő tárgya Szumur városa volt. A város ostromakor Pawara egyiptomi parancsnok is elesett. Az egyiptomi helytartó, Haib, Azirunak adta át a várost. Végül már Búblosz lakossága is belefáradt a folytonos harcokba és fellázadt, s ezzel megnyitották Aziru számára az utat. Ekkor Ríbaddi végső elkeseredésében legnagyobb ellenségéhez Aziruhoz fordult, őt próbálta meg rávenni arra, hogy helyezze vissza a városába, Aziru azonban nem tette meg neki ezt a szívességet, hanem inkább kiszolgáltatta a felkelőknek.

A hettita fenyegetés tovább fokozódott, Aziru Egyiptomot ítélte meg erősebbnek, ezért az ő oldalukra állt. A fáraók általában megkívántak, hogy vazallusaik valamelyik családtagjukat elküldjék Egyiptomba, hogy ezzel kezeskedjenek a vazallus hűségéről. Aziru nem alaptalanul félt az Egyiptomi látogatástól, hosszú ideig „fogságban” tartották. Amikor kiszabadult egy kicsit pipa volt a fáraóra és úgy döntött, hogy átáll a hettitákhoz.

Suppiluliumas i.e. 1380-ban lépett trónra, a hettiták kedvenc célpontja ekkor Mitanni volt, 1370-ben a hettiták betörték Mitanni belsejébe, ezzel véget vetettek Mitanni nagyhatalmi státuszának. Egyiptom egyik vazallusa, Ugarit, annyira megijedt attól ahogy a hettiták kicsinálták Mitannit, hogy rögtön átállt a hettita oldalra. Mitanniban ekkor felkelés tört ki, melynek során megölték Tusrattát, utóda Artatama pedig elismerte Asszíria függetlenségét, ezzel a lépéssel már csak a hettiták és Egyiptom számított nagyhatalomnak.

Bár az egyiptomi hatalom kezdett visszaszorulni, valószínű, hogy a hettiták, csak Tutanhamon alatt léptek fel nyíltan Egyiptom ellen. A hettita támadásra az adott okot, hogy az egyiptomiak Qádes ellen vonultak. Míg az egyiptomiak feleslegesen szórakoztatták magukat a környéken, Suppiluliumas az Eufrátesz partján fekvő Karkemist ostromolta, ugyanis ez volt Szíria kulcsa. Végül egy járvány állította meg a hettitákat, amelyet egyiptomi foglyok hurcoltak be közéjük, Suppiluliumas is ebben a betegségben halt meg.

Egyiptom, nagyhatalmi pozíciója megrendült a XVIII. dinasztia uralkodói alatt, a kis államok egy része gyakorlatilag önállóvá vált.

Horemhebnek nem volt fia, ezért bajtársát tette meg örökösévé, egy öreg tábornokot, Paramesszét. Az idős katona a I. Ramszesz (1306-1304) nevet vette fel. Nem uralkodott sokáig, talán egy évig, utána I. Széthire (1304-1290) szállt a hatalom. Széthi, ugyanolyan alapossággal vésette vissza a kitörölt Amon nevet, mint amilyen fáradhatatlanul pusztították azt a reform éveiben. Széthivel állt helyre a trónöröklés megszokott rendje, ideológiailag is igyekezett visszaállítani az új dinasztia tekintélyét, aminek egyik eszköze volt atyja intenzív istenítése.

Több sikeres háborút vezetett, eljutott Qádesig, s mint állítja győzelmet aratott a hettiták felett is. Amurru ekkor újra Egyiptom fennhatóságát ismerte el. Széthi a nagy hadisten Széth méltó védencének bizonyult, akinek a nevét viselte. A harmadik generációban az új uralkodócsalád már biztosan kezében tartotta a hatalmat. Az ifjú Ramszesz (1290-1224) azon kevés fáraók egyike, akinek jellemét is megismerhetjük a forrásokból. II. Ramszesz uralkodási éve 66 év, ezzel ő birtokolja a toplistán második helyét, csak II. Pepi előzi be 100 évvel. Uralkodása alatt 3 királynénak volt jelentős szerepe: Nofertari-Merenmutnak, Ízisz-Noferetnek és Mauretnoferurénak.

Ramszeszt fűtötte a becsvágy, hogy kiterjessze Egyiptom határait. Ramszesz tekintélyes hadsereggel vonult Szíriába. A felvonulás közben megmutatkozott a hettita király ravaszsága (ld. Hettiták tétele). A tényleges hadi helyzetre csak akkor döbbsen rá az egyiptomiak amikor II. Ramszesz elhagyta a fősereget, amikor körbefogták a hettiták a harckocsikkal (majd a hettiták tételeben jobban részletezem, kb. olyan volt a különbség a hettiták javára mintha Williams-BMW-vel mentek volna Jordan ellen Bahreinben). Vítathatatlan, hogy II. Ramszesznek jelentős szerepe volt abban, hogy kihozta a seregét a bajból, azonban ha figyelembe vesszük, azt hogy az egyiptomi források „kicsit túloznak” (nem is kicsit, olvassátok el nekem fájt ☺), végül is döntetlen lett. Egyiptom helyzetét ezután nem sikerült megszilárdítani Szíriában, amely abban nyilvánult meg, hogy a következő évben lángba borult egész Szíria. II. Ramszesz megfontoltan egyenként próbálta leverni a lázadásokat. Tunis védelmében hettita csapatok is részt vettek, végül Egyiptom azonban visszaállította a tekintélyét a Közel-Keleten. Eközben Assíria is félelmetes mértékben megerősödött. A hettiták (III. Hattusilis) és az egyiptomiak békét kötöttek a II. Ramszesz 21. uralkodási évében. Ez lassan komolyabbra fordult II. Ramszesz és a hettita királylány házasságot. II. Ramszesz belsőleg is stabilizálta az ország helyzetét, az Amon papság igényeit úgy szorította keretek közé, hogy mindvégig fennmaradt a jó viszony a király és a thébai klérus között. II. Ramszesz mindkét fontos város főpapjává saját fiait tette meg: Memphisz főpapja Haemuaszet, Héliupoliszé pedig Meri-Atum lett. Thébában másként alakult a helyzet, a thébai hierarchia élére új főpap, Nebwenenef került.

A katonaság helyzete másként alakult a korábbi helyzetekhez képest, II. Ramszesznek erős támasza volt a katonaság, s a Ramszesz kultusz népszerű volt a katonaság körében.

A kortársakra a király művei közül a legnagyobb hatást az új főváros, Per-Ramszesz (Ramszesz háza) gyakorolta, melyet a Delta keleti felében építettek fel. II. Ramszesz fia, Haemuaszet nagyarányú helyreállító tevékenységet folytatott a memphiszi nekropoliszban.

Eközben Líbiában veszélygóc kezdett kialakulni, ugyanis a líbiaiak törzsszövetségbe tömörültek, s így nagyobb sikerrel vették fel a harcot Egyiptom ellen mint korábban. Súlyosbította a helyzetet, hogy a tengeri népek egy része csatlakozott a líbiaiakhoz: Akhaiwasák (akhájok), turusák (etruszkok) stb...

Támadásuk közvetlenül Memphiszt és Héliupoliszt fenyegette, Merey a támadók vezére még családját is magával hozta, ugyanis el akarta foglalni Egyiptom jelentős részét és utána le akart települni családjával (zöldkártya nélkül ☺). Merneptah 5. uralkodási évében zajlott az első nagy összecsapás, azonban a 6 óra után lezajlott csata után a líbiaiak vereséget szenvedtek. A támadók ezt követően pánikszerűen megfutamodtak. A vereség a törzsszövetségük felbomlásához vezetett.

Merneptah utódai alatt megingott a központi hatalom, azt sem tudjuk biztosan, hogy ki követte a trónon. Valószínűleg II. Széthi szerezte meg a hatalmat, de az sem kizárt, hogy Amenmessze volt az utód. II. Széthi után Ramszesz és Sziptah következett, aki nevét Merneptah Sziptahra változtatta. A tényleges hatalom a Bay nevű tisztségviselő kezében összpontosult, aki annyira pofátlan volt, hogy a Királyok Völgyében vájatott magának sírt (csak királyok temetkezhetnek ide). A Bay mellett a hatalomért vívott harcnak másik kiemelkedő szereplője volt Tauszert királyné, II. Széthi egyik felesége, ő a negyedik asszony a birodalom történetében aki fáraónő nett. A forrásokban találkozni lehet egy Irszu nevű egyénnel, aki minden bizonnyal Bayval azonos, Irszu ugyanis annyit jelent „Aki önmagát tette meg”. A dinasztia utolsó éveiben ő és a királyné versengett a hatalomért.

Ezt követően a XX. dinasztia első királya, Széthnaht foglalta el a trónt (1186-1184). Rövid uralkodása után III. Ramszesz jutott trónra (1184-1153). A líbiaiak uralkodása alatt kiheverték a korábbi vereséget, Ramszesznek 3 törzsükkel kellett szembenéznie: libukkal, szepedekkel és a maswasákkal. Sikeresen leverte őket, azonban ez csak előfutára volt a nagyobb bajnak. Uralkodása 8. évében megindult a nagy kelet felé irányuló népmozgás, amely igencsak átrendezte a hatalmi képet.

Egyiptom szárazon és vízen is felvette a harcot. A palesztek, tjakarok, sekelesek, danunák és wesesek koalíciót alkottak Egyiptom ellen. Erről III. Ramszesz Medinet Habu-i temploma fala számol be. Ramszesz győzött a szárazföldön a tengeri népek hajóhada pedig a Delta partjainál semmisült meg. Ramszesz megmentette Egyiptomot, most a maswasák törzse vezette Líbia lakóit Egyiptom ellen, főnökük Mesasar lett a vezér. A 11. évben folyt le a háború. Ramszesz újra diadalmaskodott. A líbiai valamint a tengeri népek hadifoglyait besorozták az egyiptomi seregbe ez nem volt új keletű módszer már régebben is csináltak ilyet. Ezek a háborúk jelezték, hogy Egyiptom még számottevő erő a térségben. Núbiában semmilyen baj nem fenyegette a birodalmat ezért még arra is maradt erejük, hogy hadat viseljenek Palesztina ellen.

Az államapparátus korrupciójára jellemző ebben az időben, hogy Deir el-Medine-i munkások helyzete, amely annyira megromlott, hogy sztrájkot robbantottak ki a 29. évben, erről számol be a Torinói sztrájk-papirusz. A munkások vezetője Kennán és Hai volt. Az új király IV. Ramszesz neve nem szerepel a papiruszon.

IV. Ramszesz (1153-1146) uralkodása még viszonylag rendben ment, azonban az őt követő uralkodók úgy váltogatták egymást, mintha futószalagon jöttek volna. Történetüket XI. Ramszeszig alig ismerjük, feliratokat alig hagytak.

V. Ramszesz (1146-1142) múmiája alapján úgy látszik, hogy himlőben halt meg. VI. Ramszesz pedig a maga számára foglaltatta le elődje sírját. VII. Ramszesznek a sírját ismerjük, VIII. Ramszesz sírja nem került elő. IX. Ramszesz (1127-1109) alatt Thébában annyira megromlott a közbiztonság, hogy megkezdődtek a régi sírok rendszeres fosztogatásai. X. Ramszesz korából nincs történeti támpont. XI. Ramszesz (1099-1070) elhatározta, hogy rendet teremt délen, ütőképes királyhű egységeket azonban csak Núbiában lehetett találni, ahol Panehszi töltötte be a „kusi királyfi” vagyis a kormányzói méltóságot. Nem lehet évhez kötni Théba elfoglalását annyi azonban bizonyos, hogy XI. Ramszesz 12. uralkodási éve előtt következett be.

Északon egy bizonyos Neszubanebdzsed (Szmendész) és felesége, Tentamon kezébe került a hatalom, ők jutatták északra diadalra a teokratikus Amon-ideológiát.

Thébában jól követhető Herihór emelkedése, végigjárta a ranglétrát, majd Núbia kormányzója lett. Herihór pályájának tetőpontját a cartouche hozta meg. A karnaki Honszu-templomban Herihór már mint király szerepel a feliratokon. Herihór királysága a tényeken nem változtatott, a fáraók hatalma délen és északon elenyészett, de a tróntól nem fosztották meg, Herihór főpap-király maradt.

Herihór halála után fia, Paianh főpap, a hadsereg parancsnoka, nem nevezte magát királynak, de ettől téves lenne a királyi hatalom megerősödésére következtetni. Ramszesz 27 évig uralkodott, túlélte Herihórt, de hatalma a 19. évtől csak névleges volt.

Így ért véget az Egyiptomi birodalom egy fél évezredes időszak, ebben az időben lett Egyiptom a világpolitika legaktívabb tényezője. A 14-13. században nemcsak hódításait veszítette el, hanem fennmaradása is kétségessé vált. Csak Núbiában állt fenn egyiptomi uralom XI. Ramszesz koráig.

A Hettita Birodalom

A hettita kutatás XIX. Században kezdődött Hattusas romjain, ugyanis Hattusasban ment végbe a Hettita birodalom születése i.e. 1900 táján.

Anittas kussarai király legyőzte a Hattusas nevű várost, valamikor i.e. 1800k újjáépítették. Az Asszír befolyás ugyanis gyenge volt ebben az időben, hiszen Sarrukin birodalma i.e. 2300k széthullott. A hatalmi térkép akkor változott meg a térségben amikor a hettiták északról előretörték. Nem lehettek többen pár ezer embernél, de találékonyak és mozgékonyak voltak.

A meghódított népeket nem süllyesztették rabszolgasorba, hanem beolvasztották őket. Az első hettita királyok fontosnak tartották, hogy származásukat visszavezessék a kussarai uralkodóházra, vagyis pontosabban arra az Anittas királyra aki korábban leromboltatta Hattusast és átkával sújtotta. Az első hettita királyokról nem tudnánk sokat ha ez egyik hettita uralkodó nem iktatott volna egy kis történelmi áttekintést az egyik rendelete elé. Ez a király Telipinus volt és három uralkodót említett meg elődjeként: Labarnast, I. Hattusilist és I. Mursilist. Labarnas neve később a király fogalmával azonosult. Ha a tudósítások megegyeznek a valósággal, akkor csakugyan Labarnas volt az első király. Labarnas a városállamokat és a fejedelemségeket politikai egységgé szervezte, s az országhatárokat nyugatra is kiterjesztette, délen és északon pedig egészen a tengerig.

Neki sikerült elsőként megszervezni a trónöröklés rendjét. Fia, I. Hattusilis (1650-1620) folytatta a terjeszkedést, be is vonult Halpa (Aleppo) területére, hogy ütközőállamot teremtsen. Amikor visszatért a hadjáratról, már igen beteg volt ezért megírta végrendeletét, ez egyedülálló a világtörténelem során. Az irat valószínűleg i.e. 1620k keletkezett, ennek értelmében I. Hattusilis egyik uralkodói tette az volt, hogy az uralkodásra alkalmatlan elsőszülött fia helyett Mursilist jelölte ki utódjául. Halála után tehát I. Mursilis (1620-1590) vette át a hatalmat, ő kovácsolta a hettita birodalmat, amely az ókori kelet 3. legnagyobb államává nőtte ki magát. Félelmetessé tette a Hatti nevet, amikor Halpa meghódítása után elfoglalta Babilont. I.e. 1590-ben azonban hazatérése után sógora meggyilkoltatta, e mögött politikai cselszövés állt, amit minden bizonnyal a király az arisztokrácia és a papság közötti éles viszony generált.

Az államnak ebben a korai szakaszában csak az teremthetett egységet, ha a trónöröklést törvényesen biztosítani tudták volna, az ehhez szükséges jelentős teljesítményt Telipinus tette meg. Telipinus ugyanis biztosította a férfiágon való öröklés rendjét, de a *pankus* vagyis a nemzetségfők tanácsa megtartotta azt a jogát, hogy a király felett ítélkezzen. A pankusnak jogában állott megintenie a királyt, ha az rokongyilkosság gyanújába keveredett, sőt még halálra is ítéltették, ha a gyilkosságot rábizonyították. Az uralkodói ház integritása, annyira biztosított volt, hogy a pankus csak nyilvánvaló esetekben avatkozott be. Mivel azonban a hettita királyeszméből hiányzott az istenhez való hasonlóság, a királyság mégiscsak a pankustól függött.

A hettita törvények írásba foglalása is ebben az időben következett be, kezdeményezője Telipinus volt. A kutatások során gondban voltak a kutatók a kronológia miatt úgy nézett ki mintha 200 év kiesett volna, ez azonban nem így volt egyszerűen csak az elő-ázsiai kronológiát kellett felülvizsgálni.

Tehát a hibás kronológia miatt mindaz nem történt meg amit i.e. 1600-1400 között feltételeztek. A törvényhozó Telipinus birodalmához csatlakozott II. Tudhaliyase (i.e. 1460-1440), ezt követően, meg ez előtt is több olyan király uralkodott akinek a nevét még nem ismerjük.

Ebben az időben történt, hogy a hettitáktól keletre felbukkantak a hurriták, s hatalmas kultúrált állammá szerveződtek I. Mursilis alatt. A hettita uralkodó halála után egyre jobban fenyegették Hattit. Minden valószínűség szerint ezekkel a népcsoportokkal fognak össze a hyksósok²⁸ mindent elsöprő egyiptomi hadjárata is. Kísértetiesen hat ez a hadjárat, egy vad néptörzs északkeletről egészen a Nílus deltáig nyomul előre, elkergeti a fáraókat, magához ragadja a hatalmat száz esztendeig uralkodik, majd Amosis felkelésének eredményeképpen megbukik és elmenekül.

Valamikor ebben az időben történt, hogy a hettiták, hurriták, kassziták és a hyksósok között kifejlődik a lótenyésztés (II. évezred), s ennek következményeként kialakul a könnyű harckocsi. A Bogazköy közelében előkerült egy pár agyagtábla, amely lótenyésztési utasításokat tartalmaz, a szerző a „Mitanni földjéről való Kikkuli”, tehát hurrita. Ezek a táblák, olyan kifejezéseket tartalmaznak, amelyek szanszkrit eredetre utalnak, a hurrita királyok is indiai nevet viseltek. A táblák egyébként 7 hónapig tartó idomítási időszakot írnak elő.

A hettiták által kifejlesztett könnyű harckocsi annyira újszerű és jó volt, hogy a többi harckocsi, amelyeket más népek használtak, gyakorlatilag használhatatlanok voltak ellenük. Azért voltak „könnyűek”, mert 6-6 küllővel rendelkeztek, fölénye tehát a gyorsaságában rejlett. Az ilyen kocsik harckocsi hadtestekbe tömörültek, és ez a stratégiai ötlet az egész hadviselést forradalmasította. Minden hettita harckocsin 2 harcos és egy kocsihajtó tartózkodott, ennek az volt a nagy előnye, hogy az egyik harcos a pajzsával védte a hajtót, így az kisebb eséllyel sebesült meg a csata során, mint mondjuk egy egyiptomi (1 harcos, 1 hajtó), hiszen náluk senki sem védte a kocsihajtót. Azért volt jó ez a kocsis módszer, mert 1. a kocsin-lovon elhelyezett díszek „megvakították” az ellenséget. 2. körbevették az ellenséget nagy sebességgel mozogtak körülöttük és szépen nyilazták őket.

Telipinus halála után a Mitanni birodalom volt a vezető hatalom a térségben, de a jelek szerint a következő hettita királyok: II. Tudhaliyas, II. Hattusilis, III. Tudhaliyas, II. Arnuwandasnak az ideje alatt súlyos válságba sodródtak. Erről a nagyjából i.e. 1500-1375 között tartó időszakról nem tudunk sokat.

Arnuwandas utódként született meg a hettita nép legnagyobb királya I. Suppiluliumas (i.e. 1375-1335). Suppiluliumas ragyogó jelenség volt, vallási szempontból türelmes volt, valamint gondot viselt a jó erkölcs megtartására. Hattusast erősséggé építette ki, a déli oldalon húzódó hatalmas bástyafal az ő uralkodása alatt jött létre. Ezenkívül bevette a hurrita fővárost, meghódította Szíriát, hatalma alá kényszerítette Halpa városát, és a Kargamis királyságokat.

IV. Amenhotep²⁹ egyiptomi fáraó azzal volt elfoglalva, hogy az egyiptomi sokistenhitet a napisten javára döntse meg, azzal, hogy a fáraó a belső problémáit orvosolta, Suppiluliumasnak volt ideje megerősíteni a birodalmát. (Innentől összefolyik az Egyiptomos tétellel)
Suppiluliumas elküldte fiát, Zanazza herceget Egyiptomba, de a királyfit meggyilkolták, valószínűleg a reformellenzék tagjai, azonban a hatalmat nem tudták megragadni. Suppiluliumast III. Arnuwandas

²⁸ lsd. *Iosephus Flavius-Contra Apionem* c. munkáját, ez a hyksósokról a legrészletesebb leírás

²⁹ ugyanaz, mint ez egyiptomos tételnél IV. Amenhotep (Kr.e. 1364-1347)

követte a trónon (i.e. 1335-1334), azonban pestisben hamar életét veszítette. Ezt követően Suppiluliumas második fia, II. Mursilis (1334-1306) lépett a trónra. II. Mursilis 2 évig tartó hadjáratban megtörte a nyugati Arzawa országa hatalmát, de harcolt keleten is, északon pedig sakkban tartotta a gasza törzseket, valamint Ahhiyawa népét.

II. Mursilis olyan birodalmat hagyott, fiára Muwatallisra (1306-1282), amelyet csak meg kellett őrizni. Eközben változások mentek végbe Egyiptomba, II. Ramszesz jutott uralomra, aki elkezdte a belső rend helyreállítását. Világos volt, hogy a szíriai határ kérdését felül kell vizsgálni, Muwatallinak kellett szembeszállnia II. Ramszesszel, le is alázta a Qádes-i csatában.

A qádesi csatát i.e. 1296-ban vívta Muwatallis és II. Ramszesz, a kérdés, hogy ki győzött, ugyanis ez a kérdés korántsem világos. Ez volt az első csata a történelem során, melyet pontosan lehet rekonstruálni, valamint az hozta az egyik leghíresebb békét is magával. Ez a csata zárta le azt az ellenséges politikát, amelyet hol az egyiptomiak, hol a hettiták kezdtek. Szíriát és Palesztinát, újból és újból feldúlták, mindkét oldal részéről. Az az egyiptomi tábornok aki Háremhab néven került trónra próbálta menteni a menthetőt (1345-1318)³⁰.

Csak I. Séthos³¹ (1317-1301) nyomult be több hadjáratral Palesztinába, de olyan ellenséggel találta magát szembe aki veszélyesebb volt minden eddigénél: Muwatallis hettita királlyal. Így II. Ramszesz nem könnyű örökséget vett át, a határok mentén azonnal elkezdődött a háború, uralkodásának 5. évében a hettiták betörték Palesztinába, Ramszesz felvonult ellenük, a föníciai part mentén haladt.

Amikor Quadesnél a seregek egymás közelébe értek, a két legnagyobb haderő készült egymással összecsapni. II. Ramszesz tisztában volt azzal, hogy döntő ütközet elé néz, ezért összevonta csapatait, ehhez még hozzájött az, hogy Bentesina, Amurru fejedelme, aki eddig a hettiták szövetségese volt átállt Ramszesz oldalára. Körülbelül 20 000 fős sereggel rendelkeztek a hettiták³². Ramszesz előrenyomulása tervszerűtlen volt. Az egyiptomi sereg 4 hadtestre tagolódott: Amon, Ré, Ptah, Séth, tehát a legfőbb egyiptomi istenek nevét viselték. Május végére Quadés közelébe ért, az ellenségből egy árva lelket sem láttak. Ám a hettiták ott táboroztak az Orontes partján, Muwatallis ravasz volt 2 beduint menesztett az egyiptomiakhoz, akik beetették őket azzal, hogy a hettiták meghátráltak, épp ekkor nem működött az egyiptomi hírszerzés megfelelően.

Ramszesz hitt a beduinoknak és az Amon hadtest élére állva elkezdte az előrenyomulást, szétválasztotta az erőket és a hadtestet kb. 10km-rel előbbre küldte. II. Ramszesz közben átkelt az Orontesen, Muwatallis úgy helyezkedett, hogy a várhegy magaslatai elrejtse seregét. A Ré hadtest lassan közeledett, azonban ekkor váratlan fordulat történt az egyiptomiaknak sikerült elcsípnük, 2 hettita kém, aki a kínzások hatására elárulták, hogy törbe vannak csalva. II. Ramszesz nyilván ekkor elkezdett egy „kicsit” izgulni, követeket menesztett, hogy a Ptah zárkózzon fel.

Muwatallis átkelt az Orontesen és a menetelő hadtest közé rontott, ezzel szétválasztotta őket, megsemmisítette a hadtestet, majd a maradék egyiptomi sereg olyan iramban zúdult az Amon hadtestre, hogy azok is futni kezdtek. Az Ptah mit sem sejtve vonult előre, a Séth pedig az Orontestől délre vesztegelt.

³⁰ Kákósy szerint 1334-1306

³¹ Kákósynál I. Széthi 1304-1290

³² az egyiptomiak is ugyanennyien lehettek

Muwatallis villámgyorsan kiaknázza a helyzetet: kocsiharcosaival keresztülgázolt a menekülő oszlopon, majd bekanyarodott és körülzárta a menekülő sereget. II. Ramszeszt szinte mindenki cserbenhagyta, egyedül maradt (+ a kocsihajtója), csak lélekjelenlétén múltott, hogy meg tudott menekülni, a menekülést az egyiptomi források, úgy állítják be mintha Ramszesz lemészárolta volna a hettita serek 99%-át.

A csata következtében Amurru földje visszapártolt a hettitákhoz, ez egyértelműen bizonyítja, hogy a hettiták nyertek. Mivel a 2 birodalom között ezután is villongások voltak, a két uralkodó kiállította a szerződést, amely az egyetlen amit 2 példányban-2nyelven készítettek akkoriban. Ez az emberiség történetében addig az első ismeretes és mintaszerű nagy politikai szerződés, kb. 1280 és 1269 között kötötték meg. Az eredetit ezüst táblákra vésték, ezek azonban elvesztek, az egyiptomi változat a Ramesseum és a karnaki templom falain vannak megörökítve. A szerződés nemcsak két nyelven hanem két verzióban is létezik. A szerződésnek két lényeges pontja van, az egyik a hódításoktól való tartózkodás egymás rovására, a másik pedig a politikai menekültek helyzetéről szól.

10 évvel a szerződés megkötése után a két állam barátságát szokatlan esemény pecsételte meg: Ramszesz feleségül vette Hattusilis lányát, nagyszabású lakodalmat tartottak, amelyen a források szerint a hettiták és az egyiptomiak barátságosan ünnepeltek egymás mellett.

Ezzel a szerződéssel a birodalom túljutott a delelőjén, az asszír királyok megrohanták a határokat, Madduwatta nyugati vazallus elpártolt, Arzawa nagy befolyásra tett szert, Ahhiyawa is hatalmassággá fejlődött. A hettita birodalom, melyet Suppiluliumas ácsolt össze, IV. Tudhaliyas alatt, majd IV. Arnuwandas (1220-1190) erőtlenné vált.

A hettita birodalom szétesésének az újabb népvándorlás az oka, amely 1190 kindulhatott meg. Hattusast tűzvész emésztette fel, amely egy nagyszerű birodalomnak a végét okozta, azonban konzervált sok értékes régészeti anyagot.

Mezopotámia a III. évezredben³³

Az i.e. IV. évezredben alapvető változások mentek végbe Mezopotámia területén (déli rész). Ezt az Uruk és Dzsemdet-Naszr-periódusban végbement fejlődést szokták városi forradalomnak nevezni. E folyamat legnyilvánvalóbb vonása az átmenet kibontakozása egy olyan társadalom felé, amelyben nagyszámú ember él egy kis területen, és amelyben sokan nem vesznek részt a termelőmunkában. Az új társadalom osztályokra tagolódott, amelyeket egy vallási, katonai és politikai elit irányított. A fejlődés másik jellemvonása a teljes munkaidős kézművesek rétegének kialakulása, amely elősegítette a távolsági kereskedelmet is. Az írás kialakulása, együtt járt a tudományok fejlődésével ez szintén az egyik jellegzetesség.

A Mezopotámián kívüli települések (Jerikó, Catal Hüyük) is voltak városias vonásai. A falusiból a városi életbe való átmenet a radiokarbon szerint kb. i.e. 4300-3450 között ment végbe, vagyis a középső Uruk periódusban játszódott le. A kora és középső Uruk-korszakban a lelőhelyek száma és mérete megnövekedett. A régió északi, Nippur közeli része, különösen sűrűn lakott volt. Valószínű, hogy ebben az Uruk periódusban a Tigris és az Eufrátesz már sokkal északabbra összefolyt. Uruk települése 70 hektárnyi területet ölelt fel, az hogy a népesség növekedése a bevándorlásoknak vagy a népesség demográfiai robbanásának volt-e betudható sajnos nem tudjuk. A késő Uruk korban a településszerkezet megváltozott, északon kevés település volt, ezzel szemben a déli települések száma megnövekedett.

A folyamat a Dzsemdet-Naszr és a kora dinasztikus I. periódusban tovább folytatódott. Uruk körzete 850 hektárra hízott, s ennek a területnek csaknem a felét Uruk foglalta el. Más nagy centrumok is fejlődésnek indultak, míg a kis falvak száma hirtelen lecsökkent. A kora dinasztikus korban a települések sorban helyezkednek el, ez a kinézet nagyban a hosszú távú öntözőcsatornának tudható be. A lakosság eltartásához szükséges mezőgazdasági területek Uruk körül 6km-es körben lehettek. A földművesek Urukban éltek, ez azt jelentette, hogy földjeikre 1 órás gyalogút alatt jutottak el, a 6 km sugarú kör a Dzsemdet-Naszr periódusban 16 km-re nőtt. Az Urukban elfogyasztott javak ekkora kívülről, valószínűleg kivetett illetékek és adók formájában érkeztek, vagy pedig a városban készített termékekért kapták cserébe. Uruk mai neve Warka, a Biblia pedig Ereh néven emlegeti.

A korai periódusban két különböző területet sikerült feltárni, az egyik Inannának, Istár istennő, a szerelem és a háború istennője sumer megfelelőjének, Éannának a temploma közelében feküdt. A másik pedig 400 méternyire nyugatra, An (Anum), az és istenének temploma közelében.

Az Éanna-szentélykörzetben a legkorábbi fázis (V. réteg) fő épülete az ún. mészkő templom volt, az hogy valójában templom volt-e sajnos nem tudjuk. A következő fázisban (IV. b réteg) két különálló együttest kerítettek be falakkal. A falak és oszlopok a késő Uruk építészetre jellemző, kis méretű és hosszúkás ún. Riemchen (szíjtégla) téglákból épült. Ezután vastag agyagvakolattal vonták be őket, amelybe fonott gyékények változatos mintáját követő alakzatban (cikcakk, rombusz stb.) vörös, fehér

³³ Mivel a kötelező irodalomban szerepel Gilgames-Az agyagtáblák üzenete Ford. Rákos S. Bp. 1985, 86-164. o. c. munka ezért olvassátok el, nem igazán tudtam „beleágyazni” a témakörbe, mivel kacifántos egy csöppet

és fekete fejű terrakottaszögeket nyomkodtak. Ezt az épületet „Mozaik udvarnak” vagy „Oszloptemplomnak” is nevezik.

Délnyugatra állt az ún. „Négyzetes épület”, udvarának mint a négy oldalán egy-egy csarnok húzódott. Nem számított jellegzetes mezopotámiai templomnak, funkciója sem tisztázott. Az Éanna templomegyüttes nyugati oldalán különálló területen állt a „Köszög-mozaik temploma”. A mindkét oldalon rizalitos fallal körülvett templomot gipszbe ágyazott vörös, fekete, és fehér kő mozaikszögekkel díszítették.

Az Éannától 500 méterre nyugatra feküdt az Anu-templomkörzet. Valószínűleg a Dzsemdet-Naszr periódusra volt datálható. A legjobb állapotban közülük is a „Fehér-templom” maradt fenn, amely nevét a falait borító vékony fehér gipszvakolatról kapta. A keleti sarokban a fal alapozásának legalsó sorában egy párduc és egy fiatal oroszlán csontvázára bukkantak, ez valószínűleg az alapáldozatok egyik korai példája. A „Fehér-templomban” egy áldozati asztal és egy oltár, a mezopotámiai templomok jellegzetes berendezése is előkerült. A „Fehér-templom” azoknak a zikkuratuknak (toronytemplom) a korai elődje volt, melyek a következő 3 évezredben jelentősen meghatározzák a mezopotámiai városok látképét.

A késő Uruk kor folyamán Dél-Mezopotámia hatása egészen a Mediterránemuig és az Iráni-fennsíkig terjedt. Dél-Mezopotámiai eredetű tárgyak kerültek elő a származási helyüktől távol eső területeken. Néhány délnyugat iráni és az Eufrátesz és Tigris mentén fekvő észak-mezopotámiai lelőhely kulturális téren olyan sok egyezést mutat, hogy akár kolóniák is lehettek. Más esetekben kapcsolatok kereskedelem útján is kialakulhattak, és a helyi lakosság is utánozhatta virágzó szomszédai kultúráját.

A kora dinasztikus kor végén az uralkodók írása csak kevés információ hordoznak, az esetek többségében csak az uralkodó nevét és az istennek tette ajánlást tartalmazzák. A legelső viszonylag megbízható dátum az akkád Sarrukín i.e. 2334-es trónra lépése, amely Mezopotámiában egyben a dinasztikus kor végét is jelöli.

Szúszában a Sumer késő Uruk kultúrához hasonló Szúsza II. és a keletre fekvő Iráni-fennsíkkal szorosabb kapcsolatot tartó Szúsza III. időszak között lényeges változások mentek végbe az anyagi kultúra tekintetében. Ekkor Szúsziána nagy része, sőt maga Szúsza is elnéptelenedett, az emberek valószínűleg Dél-Mezopotámia vagy az Iráni-fennsík felé húzódtak. A Szúsza III. időszak legjellegzetesebb emlékei a proto-elámi írással írt táblák. Ez az írás hasonlóságot mutat a mezopotámiaival, sőt a benne használt súly és mértékrendszer meg is egyezik. Az Uruk III. és az Uruk IV. szövegek nyelve is sumer volt. A proto-elámi szövegek nyelve minden bizonnyal az elámi egyik korai formája volt, amelyet Szúsziában, valamint az i.e. III.-I. évezred között a tőle keletre fekvő hegyek között is használtak, azonban amíg a szövegeket nem fejtik meg addig ez csak feltételezés marad. Szúszában 1400 proto-elámi táblát találtak, a legnagyobb ismert proto-elámi település a Szúszától kelet-délkeleti irányban 450 km-re, a mai Fársz tartományban fekvő Tell-e Málján volt. A Banes-korszakban, i.e. 3400-2600 között Málján területe 50 hektár volt. Az i.e. III. évezred elején a város körüli védőfal már 200 hektárnyi területet ölelt fel, melynek egynegyedén létezett állandó település. Ezekből a helyben elérhető nyersanyagok mellett importált természeti kincsek (gyöngyház,

kagylóhéj) is előkerültek. A lazúr két fő útvonalon érkezett: a déli út áthaladhatott Sahr-e-Szokhtén, majd dast-e-Kavirtól és Dast-e Lúttól délre Kermánon, Fárszon és Khúzisztánon; az északi út, amelyet később a Selyemút is követett, Khoraszánon, és Elburz és Dast-e-Kavír közötti területen, majd délnyugatra fordulva, Hamadánt és Kerminsahot érintve érkezett Közép-Mezopotámiába. Tepe-Jahjá közelében 26 proto-elámi tábla bukkant elő. A feliratos táblák árucikkek (gabona, sör) kis mennyiségű kiutalásai, amiből arra következtetünk, hogy a táblákat elsősorban a helyi adminisztrációban és nem a távolsági kereskedelemben használták.

A kora dinasztikus korban Dél-Mezopotámia kis városok konglomerátuma volt. A korai dinasztikus periódust egy prehistorikus korai és egy késői korszakra oszthatjuk, mely utóbbiban már történelmi alakokat is azonosíthatunk. A templomok hasznos adatforrásnak bizonyultak, a tipikus templom szentélye egy hosszú, keskeny szobából állt, melybe az egyik hosszú oldal vége közelében elhelyezett ajtón keresztül lehetett belépni, míg az oltár a szemközti rövid falnál kapott helyett. Hasonlóképpen az Udaid-kor háromszögletű házából is udvaros ház lett, amelyben a fogadószoba az udvar egyik oldala mentén feküdt (ezt az alaprajztípust még ma is használják Irakban). A kora dinasztikus kor I. időszakban a templomok egy másik, később nagyon elterjedté váló jellegzetessége az volt, hogy a hívők az istenség előtt saját szobraikat helyezték el. Az esnunnai „Négyzetes templom” egyik szentélyének oltára előtt 12 ilyen szobrot találtak.

Északabbra, Kelet-Törökországban megjelent a korai transzkaukázusi kultúra, valószínűleg Örményországban alakulhatott ki, de az i.e. IV. évezred folyamán más tájakon is elterjedt. Úgy vélik, hogy ez a kulturális expanzió a nyugati és a déli irányú népvándorlás része volt. Ennek eredményeként települések jöttek létre Kelet-Törökországban, és Észak-Iránban. A jellegzetes fekete, barna, vagy vörös fényezett kerámiát relief technikával díszítették, és néha belekarcolt motívumokkal látták el. Az e településeken lakó emberek közös szokása volt, hogy kerek házakban laktak, és domborművekkel díszített patkó alakú tűzhelyet használtak. Talán a hurri nép elődei voltak, akik i.e. III. évezred végén és a II. évezred elején Észak-Mezopotámia peremterületeit uralták.

Levantében a Hirbet-Kerak-kerámia csak egy volt a bronzkorban elterjedt sokfajta helyi kerámia közül, ezek a változatok nem szükségképpen a népvándorlásoknak tudhatók be. Levante kora bronzkora 4 időszakra osztható. Az első kora bronzkori időszakban 10 vagy még több hektárra kiterjedő néhány település kivételével a települések zöme kisméretű volt. Az egyik leglátványosabb település az észak jordaniai sziklás sivatagban található Dzsawa, ez egy 12 hektáros erődített város. A második szakaszt, a kora bronzkor 2.-át az Egyiptomi királysággal fennálló kapcsolatok megerősödése jellemzi, ebből a korból a városi települések szabályos erődítésének, valamint a kapuk és a tornyok használatának a bizonyítékai is előkerültek. Ennek az időszaknak a legvégén sok település elnéptelenedett, a megmaradt városok falai pedig vastagabbá váltak.

Dél-Mezopotámia 2 régióra oszlik Sumer és Akkád, délen Nippurig terjed Sumer, északon a síkság pereméig pedig Akkád. Sumerban a lakosság legnagyobb része a rokoníthatatlan sumer nyelvet beszélte, északon a legtöbb ember az akkád nyelvet, a babiloni asszír dialektus ősét, a héberrel és az arabokkal rokon nyelvet beszélte. Sumer és Akkád modern értelemben nem voltak országok, hanem mindegyikük számos kisebb városállamból állt. Mind Sumer, mind Akkád egy tucat városállamra is

oszlott. A városok közel estek egymáshoz, s a kora dinasztikus kor kezdetére már valamennyi sumer város erősített volt.

A városállamok uralkodóit 3 különböző néven emlegetik (*en*; *enszi*; *lugal*) vagyis úr, helytartó, és király. Az hogy pontosan mi különböztette meg őket nem tudjuk, az *en*-nek minden bizonnyal vallási kötelezettségei is voltak, eredetileg pap lehetett. A *lugal*-nak már sokkal világibb szerepköre volt, a rang eredete talán abban keresendő, amikor a vének tanácsa háborús vezetőt választott. Olykor a *lugal*-nak alárendelt *enszi*-jei is lehettek. A kora dinasztikus kor végére a világi és a vallási hatalom néhány városban már különvált, a világi uralkodók ennek ellenére egészen a mezopotámiai civilizáció legvégéig az istenek földi helytartójaként gyakorolták a hatalmat. Az uralkodó volt az istenség földi helytartója, ellenőrzése alatt tartotta a templomok anyagi forrásait, hiszen ez a templom volt a város leggazdagabb földbirtokosa. Létezett ugyan magángazdaság, de mivel a táblák nagyobb része a templomokból került elő ezért ezekről van több információnk. A rabszolgatartás szintén általános jellemvonása volt minden városállamnak.

Minden városnak megvolt a maga védőistene, akinek a város főtemplomát felszentelték, néhány városi istennek csak helyi jelentősége volt, más istenek azonban nagyobb szerepre tettek szert, ilyen volt pl. *Marduk*, *Assur*, *Enlil*. A sumer istenek emberi formát öltöttek és ember módjára viselkedtek, nagyban hasonlítottak a görög istenekre. Volt istene az írásnak, az ekének, a téglának, tehát gyakorlatilag majdnem mindennek. *An* volt az ég ura, temploma később uruk része lett, a város védelmét azonban mégis *Inanna* istennő látta el. Az Uruk korban *An* lehetett a főisten, de az i.e. III. évezredben helyét *Enlil* isten a levegő ura vette át. *Enlil* Nippurnak volt az istene. Ezért fontos isten volt, hiszen minden uralkodónak, aki igényt tartott a sumer feletti uralomra, annak először Nippur templomait kellett helyreállítani. Az istenek sorában a harmadik *Enki* (*Éa*) a föld ura, de valójában az édesvizek istene volt. A legfontosabb istennőnek Inannát tekintették (*Istár*), ő volt a szerelem és a háború istennője, valamint Uruk és Akkád védelmezője.

Az egyik legfontosabb forrás a sumer királylista³⁴, a szöveg legrégebbi ránk maradt másolata az i.e. II. évezredből való. A királylista szerint a következő 4 dinasztia székhelye Bad-tibira, Larak, Szippar, Surupak. Ez utóbbi városban Ubartutu uralkodott. Ezen első időszakot a lista a következőképpen írja le: „5 város volt, 8 király, 241 200 éven át uralkodott. A vízőzön áradt el felettük.” Komoróczy Géza

A későbbi hagyomány Ubartutut Ziuszudra (Ut-napistim), a babiloni Noé apjának tette meg. A Gilgames eposz szerint Út-napistim Enki tanácsára bárkát épített, hogy túlélje az istenek által küldött özönvizet. Néhány régész szerint az eposz magva valós lehet, hiszen valamelyik mélyebben fekvő rétegben (nem tudom biztosan asszem a VI., a lényeg hogy mindenképpen az V. alatt van), olyan jeleket találtak amely áradásra utal, ezért sokan közülük belemagyarázták az özönvizes történetet. Valószínűbb azonban, hogy a folyók már említett felsőbb folyásának következtében (valamint annak, hogy a mostani földrajzi viszonyokhoz képest ebben az időszak valamivel több víz volt a térségben) csak egy áradásról van/volt szó.

³⁴ Utuhegal uralkodása alatt állították össze Urukban, két forráscsoportból: a királyok nevét, uralkodása éveinek számát és székhelyét közlő helyi jegyzetektől egyfelől, az őstörténeti mítoszokból és legendákból másfelől, a „vízőzön előtti” királyokról szóló rész eredetileg Eriduban keletkezett, s csak később csatolták az Uruki listához. A lista gyakran párhuzamos dinasztikiákat (Kis, Úr, Uruki), egymás utáninak tünteti fel, bizonyos dinasztikiákat pedig mellőz

A királylista szerint Mebarageszi után fia, Aka következett a királyság Kisból Urba került. Uruk felsorolt királyai között számos olyan akad, akiknek nevét a sumer mítoszokból és legendákból is ismerjük, ilyen pl. Gilgames is. Bár a korszak legendáinak többsége nem tartalmaz semmiféle történeti magvat, mégis fényt vetítenek a térség és a társadalom legnagyobb problémájára ebben az időben, ez pedig a városállamok közötti versengés.

Sarrukín, Akkád első királya valamikor i.e. 2340 és 2310 között kerülhetett trónra, Sarrukín hódításaival Mezopotámia a történelem folyamán most először egyesült. A hatalom a sémi nyelvet beszélőkhöz jutott, ezt a változást egészen napjainkig etnikai különbségekkel igyekeznek megmagyarázni. A kora dinasztikus korban nehéz a sumerokat az akkádotól elkülöníteni, szoros kapcsolatban álltak egymással, és az akkád nyelvből átvett szavakat a sumer szövegekben is felismerhetjük. A rövid feliratokból nem mindig sikerül eldönteni, hogy melyik nyelven íródtak. Általánosságban azonban elmondható, hogy délen a sumer, északon pedig az akkád név a több. A Közel-Kelet mai kevert népességéhez hasonlóan sok ember kétnyelvű lehetett.

Az Akkád dinasztia első uralkodóját Sarukínnak hívták, ami akkádul azt jelenti, hogy törvényes király, s ez valószínűleg arra utal, hogy trónbitorló volt. Származásáról sok történet maradt fenn, az egyik szerint Mózeshez hasonlóan nádkosárba helyezték és a folyó vizén (Eufrátesz) leúszatták. A sumer királylista szerint Sarrukín Akkád városát építette, s 56 évig volt király. A nippuri Enlil-templom egyik felirata feljegyzí, hogy az istenek segítségével miként győzte le egy ütközetben Urukot, és fogta el királyát, Lugalzageszit. Meghódította Urt, Ummát, és Lagast egészen a tengerig.

A Sarrukín nevéhez kapcsolódó mondák kibogozása nehéz, mivel az újasszír korban sokat II. Sarrukín a saját nevére fogalmaztatott át. E késői legendák szerint meghódította Purushandát, megtámadta Elámot, Marhasit valamint Dilmunt. Későbbi hagyomány, hogy Akkád néven új fővárost alapított, ahol palotát építtetett, és templomot emelt *Istárnak*, valamint *Zababának*. Akkád pontos helyét nem ismerjük, de valószínűleg Babilon, Kis és Szippar térségében állhatott. Sarrukín saját lányát, Enheduannát tette meg *Nanna*, az uri holdisten főpapnőjévé. Későbbi uralkodók egészen az i.e. 6. századi Nabúnaidig megőrizték azt a szokást, hogy lányukat nevezzék ki Ur főpapnőjévé. Enheduannának tulajdonítottak továbbá két, *Inannát* dicsőítő himnusz is. Így őt tekinthetjük a mezopotámiai irodalom kevés ismert nevű szerzője közül a legkorábbinak.

Sarrukínt fia, Rímus követte a trónon, aki folytatta apja vállalkozásait. Leverte Sumerban és Akkádban kirobbant lázadásokat, meghódította Elámot és Marhasit. A feliratok tartalma szerint Rímus hatalma alatt tartotta a Felső-tengert (Földközi-tenger) és az Alsó-tengert (Perzsa-öböl) és az összes hegyet. Rímust azonban egy palotaforradalom alkalmával megölték szolgái, ezt követően bátyja, Manistusu került trónra. Manistusu expedíciót vezetett a Perzsa-öbölön át egészen az ezüstmányáig, ezen kívül dicsekedett Ansan és Serihum meghódításával is. Manistusu alatt az akkád uralom Szűszára is kiterjedt, Assurt és Ninivét is ellenőrzése alatt tartotta.

Manistusu fiának, Narám-Színnek 37 éves uralma jelentette az Akkád birodalom fénykorát, ő is harcokkal biztosította a már meghódított területeket. A királyság jellegét is megváltoztatta, magát is istenné nyilvánította. Elhatározta hogy a „négy világtáj királyának, a világmindenség királyának” fogja magát nevezni, és neve elé az isteneknek kijáró jelet is odaillesztette. Feliratai szerint

elpusztította Eblát, és a Szúszából előkerült feliratos téglák is azt bizonyítják, hogy az uralma erre a városra is kiterjedt. A Basszetki körzetben, Ninivétől 50km-re északra egy rézszobor talpazatát és alját is felfedezték, amely Narám-Szín feliratát viseli, a felirat azt állítja, hogy a király egyetlen év alatt 9 csatát is nyert, és megemlékezik építkezési munkálatairól is.

Az Akkád Birodalom összeomlása után a Lagas felett uralkodó dinasztia leghíresebb tagja Gudea volt. Girszuban 15 templomot építtetett újjá, ezek közül a legfontosabb a város istenének, Ningirszunak a temploma volt. Sajnos nem tudjuk, hogy Gudea királysága milyen messzire nyúlt. Egyetlen említett katonai sikere egy Ansan és Elám feletti győzelem volt, de valószínűleg Ur felett is gyakorolt valamiféle hatalmat. Minden bizonnyal Utuhegál (i.e. 2019-2013-Uruk királya) és Ur-Nammu kortársa lehetett. Utuhegál után Ur-Nammu lépett az örökébe, és megalapította a III. uri dinasztiát. Ő már erős uralkodónak, Uruk urának, Ur urának, Sumer és Akkád királyának nevezte magát, később elhagyta az Uruk ura címet.

Ur-Nammu ellenőrzése alatt tartotta Urt, Eridut és Urukot, továbbá épületeket emelt Nippurban, Larszában, Kesben, Adabban, és Ummában. Ezen kívül közvetített az észak-akkádi Girtab, Apiak, Marad, és Aksak városállamok közötti vitában. Lányát, Ennirgalannát nevezte ki Nanna entu-papnőjévé, míg az egyik fia lett Urukban *Inanna en-papja*. Másik fiának pedig házassági megállapodása volt Mári királya lányával.

Uralkodásának leglátványosabb eleme az uri *zikkurratu*, Alsó-Mezopotámia templomait már az Ubaid-kor óta teraszokra építették. Az Ur-Nammu által Urban, Eriduban, Urukban, és Nippurban épített *zikkurratuk* voltak az ilyen típusú építmények első biztos példái. Urban még székhelyet is építtetett entu-papnőjének, ezenkívül újjáépítette a városfalakat és csatornákat is ásatott.

Ur-Nammut fia, Sulgi követte a trónon, 47 évig uralkodott. A 20. uralkodási éve körül Sulgi hozzálátott a III. uri dinasztia államának átszervezéséhez, valamint birodalma határait is kiterjesztette. Sumertől keletre is kiterjesztette királysága határait, valamint az Assur és Szúsza közötti területeken is uralkodott. Az *enszikre* (helytartók) és *saginokra* (katonai parancsnokok) támaszkodva átszervezte Sumer és Akkád közigazgatását is. Új adórendszert vezetett be. A *bala* olyan adó volt, amelyet a III. uri dinasztia állama magjának tartományai fizettek. Ezzel szemben a *gun madát* a peremterületek katonai kormányzói szolgáltatták be élő állat formájában. Az állami bevételek összegyűjtésére, feldolgozására és elosztására számos központot létesített. Ezen adók adminisztrációja, azonban több írnok kiképzését tette szükségessé, és az írásrendszerek továbbfejlesztéséhez, ill. új nyilvántartási gyakorlat kialakításához vezetett. Sulgi mestere volt az ékírásnak, mindezek mellett újjászervezte a súly és egyéb mértékegységek rendszerét, új naptárat is készíttetet. Sulgi volt a legkorábbi ránk maradt törvénytár elkészíttetője is. A törvénykezés minden mezopotámiai uralkodó legfontosabb feladatai közé tartozott. A bírósági tárgyalások száma Sulgi idejében a többszörösére nőtt. Sulginak legalább 12 fia és 8 lánya volt, akik közül az egyik Ur entu-papnője lett. Három másik lánya iráni fejedelemségekhez ment feleségül. Sulgit két fia követte a trónon: először Amar-Szín majd Sú-Szín. Már Sú-Szín uralkodásának kezdetétől fogva mutatkoztak jelei annak, hogy a birodalomban nem minden megy simán. Sú-Szín falat építtetett a amurrúk ellen, egy sémi törzs vagy törzsszövetség távoltartására. Fia, Ibbi-Szín alatt a birodalom összeomlott. Fellázadt Esnunna, Ibbi-Szín elvesztette

Szűszát. Egyik katonai parancsnoka, Isbi-Erra magához ragadta a hatalmat és Iszin fővárossal új uralkodó dinasztiát alapított. Urban azonban még sikerült megtartani a hatalmat Ibbi-Színnek, míg végül i.e. 2004-ben az elámiak lerohanták Urt, feldúlták és kirabolták a várost, és Ibbi-Szint Ansanba fogságba hurcolták.

Sumer és Akkád egységesítése először az akkád királyok, majd a III. uri dinasztia alatt kivételes eset volt, Mezopotámia csak ritkán került egyetlen uralkodó ellenőrzése alá. Isbi-Erra, Ibbi-Szín egyik korábbi tisztje, i.e. 2017-ben Iszinben új dinasztiát alapított, és ellenőrzése alá vonta azoknak a területeknek a nagy részét, amelyek korábban Ur birodalmának magját alkották. Az elkövetkező 2 évszázad során Iszin megkísérelte a határok védelmét az északi és déli fenyegetéssel szemben, első számú riválisa Larsza állama volt.

Az i.e. III. évezred utolsó évszázadaiban új népek teremtettek kapcsolatot a Közel-Kelet letelepedett népességű övezeteivel. Az amurrúk először az Arab-sivatag peremén jelentek meg. Sar-kali-sarri (i.e. 2217-2193) legyőzte őket Baszarban, ezzel azonban nem sikerült megállítani az amarrúkat. Kezdetben az amurrúkat azzal vádolták, hogy nem ismerik a gabonát, és nem temetik el a halottaikat, vagyis civilizálatlanok.

A hurrikat (vagyis a másik „fenyegetést”) a korai transzkaukázusi kultúrával szokás összefüggésbe hozni. Az i.e. II. évezred elején a hurri királyok uralták Mezopotámia északi peremén húzódó államokat. Mezopotámia központi területeinek lakossága nagyrészt sumer és akkád maradt, annak ellenére, hogy uralkodóiknak amurrú nevük volt. Ebben a korszakban a politikai helyzet napról napra változott, de nekünk ez már mindegy mert az, az i.e. II. évezredhez tartozik.

AsszírIA története

I.e. 1200 és 900 között eltűntek a Közel-Kelet, Egyiptom és Görögország történetére vonatkozó írott források, ezért nevezik ezt a kort sötét kornak. Az i.e. I. évezred elejére vonatkozó legfontosabb egykorú forrásaink azok a terjengős asszír királyfeliratok, amelyek különösen az asszír királyoknak, szomszédaik felett aratott győzelmeit dolgozzák fel. A Hettita királyság eltűnése, AsszírIának I. Tukulti-Ninurta i.e. 1207-es meggyilkolását követő viasszaszorulása és az egyiptomi 20. dinasztia i.e. 1070-es bukása után egyetlen erős külső hatalom sem maradt. Az asszír források II. Assur-nászir-apil (i.e. 883-859) koráig hallgatnak a nyugatról, amikor a terület már kis városállamok között aprózódott fel. AsszírIA bár meggyengülve, de átvészelte az i.e. II. évezred viharos eseményeit. Az asszír uralkodók részletes évkönyveikben emlékeznek meg a hadjárataikról, tipikusan megint csak a győzelmekről beszélnek, a vereségekről egy árva szó nem esik.

A többfelől érkező arámi betörések ellenére, az asszír anyaország többé-kevésbé érintetlen maradt. AsszírIA csillaga az i.e. 10. század végére kezdett megint emelkedni, amikor II. Adad-nírári (i.e. 911-891) visszaállította királyságuk erős hatalmát, először legyőzte Babilóniát, majd hadjáratok sorozatával elfoglalta Katmuhit, Naszibínát és Hanigalbatot.

Az asszír anyaország mezőgazdasági virágzása csak erősítette katonai sikereit, és egy bölcs király legalább annyit foglalkozott a földekkel, mint a hadjáratokkal. II. Adad-nírári fia, II. Tukulti-Niruta (i.e. 890-884) keletre és északnyugatra indított hadjárataival megerősítette apja katonai sikereit. I.e. 885-ben déli irányban, Babilónián keresztül hajtott végre csapataival egy hosszú menetelést, majd visszatért AsszírIába, erről az újáról részletes feljegyzést készített.

II. Assur-nászir-apli apja, II. Tukulti-Ninurta és nagyapja nyomdokain haladt. Minden irányba vezetett hadjáratot, de az elsődleges célpont nyugat volt (SzírIA, Levante). I.e. 877-ben Assur-nászir-apli elérte a Libanon-hegységet és a Földközi-tengert, a hadjárat célja nem a területszerzés, hanem az asszír befolyási övezet kijelölése volt. Az asszírok ajándékokat kaptak a független uralkodóktól, akik később a vazallusaikká váltak, ha azonban elmulasztották megadni az évi adót, akkor az asszír katonai gépezet rögtön rájuk mászott. A hódítás után vagy egy helyi uralkodót neveztek ki vazallus királlyá, vagy pedig az országot AsszírIához csatolták. Amikor Assur-nászir-apli kísérletet tett az Eufrátesz mentén fekvő Szúhú leverésére vereséget szenvedett. Szúhú az i.e. 8. század közepéig független maradt.

Uralkodásának elején II. Assur-nászir-apli elhatározta, hogy székhelyét Assurból a Tigris és a Felső-Záb összefolyásának közelében lévő Kalhuba (Nimród) helyezi át. I.e. 878-ben már elkezdődtek az építkezések, azonban 15 évig tartott míg elkészült. II. Assur-nászir-apli Kalhut kis közigazgatási központból a birodalom fővárosává építette ki. A palotaudvar és a mögötte fekvő méretes trónterem falait faragott kőlapok díszítették, az alapelv valószínűleg a hettita nyugatról származott, ahol pl. Hattusas kapuit is ilyen kőlapok díszítették.

A már említett vazallus királyok évi adóját, egy személy vitte (adóvivő) a király elé, őt két asszír hivatalnok vezette be. Ők ketten az asszír udvar két hivatalnokcsoportját jelképezik: az első a „sa

zigni”-ket, akik nem eunuchok voltak, a második az uralkodó közvetlen kiszolgálására rendelt „*sa rési*”-ket (a király fejéhez tartozó) eunuchokat³⁵. Az Asszíriától északra és keletre fekvő magas és ritkán lakott hegyvonulatok nem tették lehetővé, hogy az asszírok tartósan elfoglalják az Iráni-fennsík völgyeit és Kelet-Anatóliát. AsszírIA legfontosabb területi ambíciója a termékeny nyugati és déli síkságok ellenőrzése volt. III. Sulmánu-asarídu (i.e. 858-824) átvette apjának, Assur-nászir-aplinak a gyakorlatát. III. Sulmánu-asarídu uralkodásának legfontosabb eseményeit nyugati katonai sikerei jelzik. Hadjáratait Ahuni, Bít-Adini arámi államának uralkodója ellen vezette. Ahuni elmenekült Til-Barszipból, amelyet az asszír csapatok megszálltak, és Kár-Sulmánu-asarídu névvel láttak el. A következő évben az asszírok elfogták Ahunit és Assur városába hurcolták. Sulmánu-asarídu i.e. 853-ban seregeit 12 király szövetsége ellen vezette, amelyet Hadad-ezer, damaszkuszi uralkodó irányított. A seregek az Orontész mentén fekvő Qarqarnál csaptak össze. Azt pontosan nem tudjuk hogy melyik fél nyert, annyi azonban bizonyos, hogy Hadad-ezer még 6 évvel később is az asszírellenes szövetség élén állt, és Sulmánu-asarídu még i.e. 838-ban is Damaszkusz uralkodói ellen harcolt. 20 évi uralkodása után Sulmánu-asarídu Que országa (Kilikia) és Taurus szomszédos államai ellen fordult, hogy mi volt a cél azt sajnos nem tudjuk. Nem tett kísérletet arra, hogy az Eufráteszen túli területeket is közvetlen asszír irányítás alá vonja. A célok között a hadisarc, a kereskedelmi utak és a nyersanyag játszhattak szerepet.

AsszírIA és Babilónia királyai azóta voltak szövetségesek, amióta II. Adad-nirári (i.e. 911-891) király házasság céljából kölcsönösen ki nem cserélte lányát I. Nabú-suma-ukín lányával. Amikor Nabú-apla-iddina fia, Marduk-zákír-sumi i.e. 851-ben Babilon trónjára lépett, öccse, Marduk-béluszáte fellázadt ellene, és arra kényszerítette Marduk-zákír-sumit, hogy Sulmánu-asaríduhoz forduljon segítségért. Sulmánu-asarídu elfoglalta a Dijála menti Mé-Turnatot, de nem sikerült a babiloni lázadót foglyul ejtenie. Marduk-bél-uszáte a keleti hegyekben, Almanban keresett menedéket, de Sulmánu-asarídu és Marduk-zákír-sumi együttesen lerohanta a várost és megölte a lázadót. Sulmánu-asarídu ezután még babilon és Borszipa polgárainak fogadást is adott. Érdekes módon a pár évvel későbből származó kalhui trónbázison III. Sulmánu-asarídu és Marduk-zákír-sumit, mint egyenlő feleket ábrázolják, holott ez nem volt szokás (emlékezz, hogy hogyan írnak az asszírok forrást). Ezek után Sulmánu-asarídu délkeleten három erős káld törzzsel került összetűzésbe. Az egyiket, Bít-Dakkurit legyőzte, a másik kettőtől, Bít-Amukanitól és Bít-Jakintól pedig hadisarcot kapott.

AsszírIA i.e. 9.századi gyors terjeszkedését az i.e. 8. század első felében stagnálás követte, határai nagyrészt változatlanok maradtak, azonban a tartományi helytartók úgy viselkedtek mintha önálló uralkodók lettek volna. Urartu és Fönícia olyan politikát folytatott, amely nem vette figyelembe AsszírIA érdekeit. A gyengeség III. Tukulti-apil-Ésarra (i.e. 745-727) trónra lépésével ért véget. Trónra lépése előtt lázadás tört ki Kalhuban. Ebből arra a következtetésre jutottak a kutatók, hogy az új király nagy valószínűséggel trónbitorló volt. III. Tukulti-apil-Ésarra nem vesztegette az időt, hogy helyreállítsa birodalma tekintélyét, délre vezette seregét és legyőzte Észak és Kelet-Babilóniát benépesítő arámi törzseket. Bevonult Dúr-Kurigalzuba és Szipparba, és átvette Babilon, Borszipa,

³⁵ a héber és az arámi nyelvben az eunuch szó az akkád „*sa rési*” kifejezésből származik

Kúta templomaiban az áldozati ajándékok maradványát, holott ez a babiloni király kiváltsága volt. Feliratai szerint egészen a Perzsa-öböl menti Uqnú folyóig jutott, valamint a birodalmához csatolta az Eufrátesz túloldalán lévő államokat. Egy *sa rési* hivatalnokot nevezett ki Babilónia városainak helytartójává, ő maga pedig felvette a Sumer és Akkád királya címet. Ugyanakkor lehetővé tette Nabúnáaszirnak, Babilon királyának (i.e. 747-734), hogy megtartsa trónját. I.e. 743-ban III. Tukulti-apil-Ésarra Urartu, Arpad, Malatya, Kummuhi és Gurgum II. Szarduri, urartui király által vezetett koalícióval került szembe. Kummuhiban azonban legyőzte a szövetséget.

Az elkövetkező 12 évben III. Tukulti-apil-Ésarra nyugatra vezetett hadjáratokat, ahol először Arpad esett el i.e. 740-ben, majd az Amuq-síkságon fekvő Ungi és Arám (Damaszkusz). A meghódított államok egy részén új asszír tartományokat hoztak létre. E hódítások mellett az asszírok gyakran avatkoztak bele a szomszédos államok csetepatéiba, amelyek ezáltal az uralkodó „önkéntes” szövetségesei lettek. Kilamuwa, Szamal királya feljegyezte, hogy felbérelte az asszír királyt (talán V. Samsi-Adadot, i.e. 823-811), hogy Adana közeli királysága ellen harcoljon.

I.e. 734-ben meghalt Nabúnáaszir, Babilon királya, fiát pedig 2 év múlva elűzték, és a Bít-Amukani, egy Nippurtól délre fekvő káld törzs főnöke szerezte meg a hatalmat. III. Tukulti-apil-Ésarra válaszul a káldok ellen vonult. I.e. 729-ben III. Tukulti-apil-Ésarra úgy döntött, hogy inkább maga ül Babilon trónjára. I.e. 728-ban és 727-ben az újévi ünnepeken átvette a babiloni király szerepét. Babilon és Asszíria kapcsolatának nagy jelentősége volt, Babilon ugyanis fontos vallási központnak számított, amely katonai gyengeség ellenére is nagy hatással volt az asszír politikára.

III. Tukulti-apil-Ésarra katonai és politikai sikerei az asszír államapparátus teljes átszervezésén alapultak. Reformot hajtott végre a hadseregben is. Felállított egy hivatásos zsoldosokból, főleg arámiakból álló gyalogossereget. A harckocsizó egységeket a *rab sa résé*, a főeunuch vezette. III. Tukulti-apil-Ésarra az asszír nemesség visszaszorítására *eunuchokat* nevezett ki tartományi kormányzókká. A király kormányzati eszközként nagy mértékben alkalmazta a száműzetést és az áttelepítést.

III. Tukulti-apil-Ésarra fia, V. Sulmánu-asarídu követte a trónon. Rövid uralkodása (i.e. 726-722) alatt folytatta apja politikáját, és Asszíria mellett őt is Babilon királyává választották. V. Sulmánu-asarídu foglalta el Szamariát, Izrael fővárosát és száműzte az izraelieket. Sarrukín i.e. 722-ben felváltotta V. Sulmánu-asarídot a trónon. A Sarrukín név azt jelenti, hogy törvényesen megválasztott, vagyis minden bizonnyal trónbitorló volt úgy mint az előző Sarrukín. I.e. 720 tavaszán Sarrukín azzal a céllal vonult délre, hogy visszaszerezze Babilóniát, amely Sarrukín trónra lépét követő zavaros időszakban a káld Bít-Jakin törzs főnöke, Marduk-apla-iddina kezére került. A csata végkimeneteléről nem tudunk sokat. De valószínű, hogy döntetlen lett.

Sarrukín ezt követően nyugat felé fordította figyelmét, ahol Hama, Arpad, Szimurru, Damaszkusz és Szamaria uralkodói az alkalmat kihasználva felmondták az asszír szövetséget. Sarrukín Qarqarban ostromolta meg őket, ahol i.e. 853-ban hasonló koalíció nézett szembe III. Sulmánu-asaríduval. Az asszírok kísérletet tettek arra, hogy ellenőrzésük alá vonják, az Eufrátesztől északra és nyugatra fekvő területeket is.

Nem lepődhetünk meg azon, hogy az asszír évkönyvek a történelem elfogult változatát tárják elénk, némely esetben Asszíria ellenfeleinek és szomszédainak feliratai lehetőséget teremtenek a kiigazításra. 1300 levél maradt ránk II. Sarrukín, illetve birodalma minden területének hivatalnoka és Asszíria határain kívül élő ügynökök közötti levelezésből.

Az egyik probléma amellyel az asszírok szembekerültek, az a hatalmas birodalmuk kormányzása volt. A helyi adminisztráció a király utasításait végrehajtó és a királynak jelentésekben beszámoló tartományi kormányzó ellenőrzése alá tartozott. A hírközlésben előforduló hosszú késések azzal a veszéllyel jártak, hogy a kormányzó túl nagy függetlenségre tehet szert vagy létfontosságú döntéseket kell elhalasztani. Ezen problémák leküzdésére az asszírok egy jól működő út és hírnökhálózatot hoztak létre. A fontosabb útvonalak mentén, kb. egynapi járóföldnyi távolságra (30km) váltóállomások voltak, ahol a király követei megpihenhettek. Ez jelentősen gyorsította az információáramlást.

Az asszír hadigépezetnek ember és állat valamint hadianyag utánpótlásra volt szüksége. Ezek adó, hadisarc vagy zsákmány formájában jött be, és a király vagy főhivatalnokai által vezetett éves hadjáratok biztosították, hogy Asszíria alattvalói vagy szövetségesei ne késlekedjenek a fizetéssel. Egyedül Urartu állt az asszír tervek megvalósításának útjában. A két állam közötti összecsapás egyre elkerülhetetlenebbé vált, azonban a hegyek lehetetlenné tették minden közvetlen katonai támadást. A háborúskodásra az okot vazallus vagy szövetséges államaik szolgáltatták. I.e. 716-ban I. Rusza, Urartu királya legyőzte a Nyugat-Iránban, az Urmia-tótól délre fekvő Mannaj ország királyát, és Bagdattit ültette a helyére. Sarrukín számára, aki szerint Mannaj az asszír érdekszférába tartozott, Urartu beavatkozása *casus belli* volt. Sarrukín lerohanta Mannajt, Bagdattit elevenen megnyúzatta, és fivérét Ulluszunut ültette helyette a trónra. Erre Urartu elfoglalt 22 mannaj erődöt, amelyeket az Ulluszunu segítségére siető Sarrukín visszafoglalt. I.e. 714-ben Sarrukín Médiába ment, és mielőtt északra Mannajba vonult volna, adót kapott a Közép-Zargosz vidékének uralkodótól. Mannajban Ulluszunu rávette Sarrukínt, hogy támadja meg I. Ruszát. Amikor az asszír és urartui csapatok valahol az Urmia-tó környékén összecsaptak, Sarrukín került ki győztesen.

Urartutól délre a Mezopotámiába vezető legfontosabb kereskedelmi út mentén élt a médek néven ismert számos nép törzsi csoportja. I.e. 710-ben miután nyugaton, északon és keleten megoldotta problémáit, Sarrukín minden erővel dél felé fordult, ahol II. Marduk-apla-iddina uralkodott Babilon felett. Két hadjárat után elűzte a babiloni uralkodót és I.e. 709-ben, kikiáltotta magát Babilon királyává. I.e. 707-ben elfoglalta Dúr-Jakint, annak a Bít-Jakin törzsnek a székhelyét, amelynek II. Marduk-apla-iddina volt a főnöke, de őt magát nem sikerült elfognia. Végül pedig az Asszír Birodalomhoz csatolta Babilóniát.

Ahogy egy őseit megtagadó uralkodóhoz illik, Sarrukín elhatározta, hogy új fővárost épít. Teljesen új helyet választott, amelyet Dúr-Sarrukínnek, vagyis Sarrukín-erődnek nevezett el. Az alapokat már i.e. 717-ben lerakták. I.e. 705-ben Sarrukín a Taurus-hegységben lévő Tabal földjére vezette seregét, ahol egy, az anatóliai hercegségek között gyakran előforduló nevű emberrel, Gurdival (Gordiasz) vívott ütközet során életét veszttette. Sarrukín ekkor hatalma csúcsán állt, és szinte legyőzhetetlennek tűnt.

Amikor Sarrukín utóda, Szín-ahhé-eríba a trónra lépett, jóslatot kért, hogy ne kövesse el azokat a hibákat, amelyeket apja elkövetett. El akarta magát határolni apja balsorsától, ezért a fővárost Ninivébe tette át, ez volt Asszíria természetes központja is, hiszen egy termékeny síkságon feküdt. Szín-ahhé-eríba újjáépítette Ninivét, és az ősi településhalmon (Tell-Qújundzsík) fellegrát építtetett, mely palotákat és templomokat is foglalt magában. I.e. 701-ben Szín-ahhé-eríba Levante és Palesztina ellen vonult, hogy leverjen egy felkelést, Eltekénél megütközött a felkelők segítségére érkező egyiptomi sereggel, a feliratok szerint Szín-ahhé-eríba nyert. Ezt követően megostromolták Lákist, majd ostrom alá vették Jeruzsálemet, Hiszkijának, Júda királyának székhelyét, de nem sikerült elfoglalniuk a várost.

Apjától eltérően, Szín-ahhé-eríba nem hajtott végre területi hódításokat, hanem a felállított határok védelmére rendezkedett be. I.e. 703-ban a kitartó II. Marduk-apla-iddina ismét fellázadt, és másodszor is megszerezte a Babiloni trónt. Szín-ahhé-eríba délnek vonult és Kúta mellett legyőzte, ezután elfoglalta Babilont, és foglyul ejtette II. Marduk-apla-iddina teljes udvartartását, a káld vezérnek azonban ismét sikerült megszökni. I.e. 700-ban Szín-ahhé-eríba ismét Babilóniába vonult, menesztette Bél-ibnit, és legidősebb fiát, Assur-nádin-sumit ültette a helyére.

I.e. 694-ben Szín-ahhé-eríba újabb támadást indított a káldok és elámi szövetségeseik ellen. A következő három év igen zavarosan telt, az asszírok foglyul ejtették az elámiak által a babiloni trónra kijelölt személyt, de közben egy káld megszerezte a Babilon feletti uralmat. Asszíriának nem sikerült megszereznie a Babilon feletti ellenőrzést, és így i.e. 691-ben egy déli koalíció seregei indultak Asszíria megtámadására. A két hadsereg Halulénél találkozott. A következő évben az asszírok átvették a kezdeményezést, és megostromolták Babilont. A város 15 havi ostrom után elesett. Szín-ahhé-eríba bosszúja véres és kegyetlen volt (Babilon úgy járt mint ahogy pár száz év múlva Karthágó is fog).

Szín-ahhé-eríba uralkodásának hátra lévő éveiben béke honolt, ő maga mégis erőszakos halált halt, I.e. 680-ban fia, Arda-Mulisszi megölette őt. A zsidók számára ez a Jeruzsálem elleni büntetés volt. I.e. 694-ben elhurcolták az uralkodó idősebb fiát, így Arda-Mulisszi, aki minden valószínűség szerint csak a második legidősebb fiú volt joggal tartott igényt a trónra. Szín-ahhé-eríba egyik felesége, Zakútu azonban saját fiát, Assur-ah-iddinát támogatta. II. Sarrukín óta egyébként szokás volt, hogy a király választotta trónörökösé egyik fiát. Assur-ah-iddina i.e. 681 tavaszán elmenekült vagy lehet hogy száműzték, a testvérei intrikái miatt. Mindenesetre Assur-ah-iddina Ninive ellen vonult és szétszedte a lázongók seregét, így hát sokan átálltak az ő oldalára. Arda-Mulisszi és társai pedig elhagyták a birodalom területét.

Assur-ah-iddina (i.e. 680-669) nem örvendet jó egészségnek. Sőt már uralkodása elején előre megjósolták, hogy meg fogják ölni, ehhez képest elég szépen működött az ember. Uralkodása elején Assur-ah-iddina szakított apja babiloni politikájával, és elrendelte a város újjáépítését. Röviddel felesége halála után Assur-ah-iddina fiait, Assur-bán-aplit és Samas-sum-ukint tette meg örökösévé: Assur-bán-apli kapta Asszíria, Samas-sum-ukin pedig Babilon trónját. I.e. 672 Assur-ah-iddina Kalhuba hívatta Asszíria főhivatalnokait és vazallusait és az öröklés „szentesítésére” hűségesküt vett tőlük.

Assur-ah-iddina uralkodása alatt a betörő szkíták és kimmerek lekötötték Asszíria keleti és északi szomszédainak erejét. Assur-ah-iddina hogy Asszíriát békén hagyják, lányát feleségül adta Bartatua szkíta törzsfőnökhöz. I.e. 679-ben elfoglalta az egyiptomi határon fekvő Arzát, de i.e. 674-ben a babiloni krónika szerint vereséget szenvedett Egyiptomban. I.e. 672-ben Assur-ah-iddina megbetegedett, felgyógyulva azonban a következő évben inváziós sereget küldött Egyiptomba, ahol legyőzte Taharqa (i.e. 690-664) egyiptomi fáraót.

Eközben (július 11.) az asszírok 3 ütközetben elfoglalták Taharqa fővárosát, Memphiszt, de a fáraónak sikerült délre menekülnie. Az egyiptomi zsákmányt Assur-ah-iddina Babilonra költötte, ekkora egészsége már teljesen megrendült. I.e. 670 tavaszán felfedett egy összeesküvést, de sikerült levernie őket. A következő évben ismét elindult, hogy visszahódítsa Taharqat, de i.e. 669 november 1-én meghalt és a hadjárat abbamaradt.

Assur-ah-iddina halála után, anyja Zakútu megeskette unokáit, hogy hűségesek lesznek Assur-bán-aplihoz. Assur-bán-apli i.e. 669 végén foglalta el az asszír trónt. Bátyját, Samas-sum-ukínt pedig Babilónia trónjára tette. I.e. 667-ben Assur-bán-apli hozzálátott Egyiptom visszafoglalásához, legyőzte Taharqa fáraót aki ismét délre menekült (szerintem tutira volt már egy bejáratot útvonala a szerencsétlennnek). Assur-bán-apli utána küldte seregét, azonban mivel a vazallus helytartók fellázadtak először őket csendesítette el. Az összeesküvőket elfogták, Assur-bán-apli igen vajszívű volt, mert elfogadta I. Neko magyarázkodását, sőt még vissza is helyezte őt királyságába és visszaküldte Egyiptomba. I.e. 664-ben Taharqa meghalt (legalább nem kell megint leírnom, hogy délre menekült). Ezután unokaöccse, Tantamani lett a fáraó (i.e. 664-657), aki megtámadta Egyiptomot, Assur-bán-apli erre egy újabb sereget küldött Egyiptomba, visszafoglalta Memphiszt, és kirabolta Thébát.

Nyugat-Anatóliában a Phrügiai Királyság i.e. 7. századi összeomlásával Lüdia vált vezető hatalommá, Gүgész (i.e. 680-650) lett Lüdia királya. Amikor Gүgész az egyiptomi fáraó asszírrelleses lázadásának (i.e. 655) támogatására sietett, a kimmerek lerohanták a királyságát (Aki másnak vermet ás...). A Lүgdamisz vezette kimmereket i.e. 640 k., Kilikiában maguk az asszírok verték le.

A hadvezetés mellett Assur-bán-apli tudós is volt, hatalmas könyvtárat építtetett, melyben megtalálható volt egy csomó kétnyelvű szótár stb. Nagyjából amit a könyvtárában találtak, az adja a legnagyobb részét a kutatásnak.

I.e. 652-ben polgárháború robbant ki a két fivér között, aminek okai nem teljesen tisztázottak. I.e. 650-re pedig már Babilon is ostrom alá került, Sumas-sum-ukín életét vesztette, amikor a város kigyulladt, és i.e. 648-ra Assur-bán-apli visszaszerezte a Babilónia feletti ellenőrzést. Sumas-sum-ukínt Kandalánu követte a babiloni trónon. I.e. 648-ban és 647-ben az elámi trónt megszerző Ummanaldas ellen vezette seregeit, és végül legyőzte őt. Az asszírok kirabolták és kifosztották Szűszát. A Szűszában ejtett zsákmányok között ott volt Inanna istennő szobra, amelyet Assur-bán-apli szerint az elámiak 1635 évvel korábban, Urukából raboltak el.

Assur-bán-apli uralkodásának végéről alig vannak adataink, lassan lázadások sora kezdődött Babilonban, amely végül Asszíria pusztulásához vezetett.

Perzsia az Akhaimenidák korában

Elám az iráni fennsík egyik legkorábbi laza birodalmi alakulata, virágkorát az i.e. 13-12. században élte. Az i.e. 15. század táján megindult az indo-irániak vándorlása az Amu-darja és a Szír-darja folyamvidékéről déli irányba, Elám felé. Ez magával hozta a médeket és a perzsákat, s így a 10. századra az iráni népek birtokukba vették a fennsíkot. Amikor Assurbanapli i.e. 639-ben az elámiak felett döntő győelmet aratott, e ezt az országot az Asszír Birodalomba bekebelezte, e nagy történeti esemény hatása alatt egész sor kisebb ország uralkodója önként behódolt vagy legalábbis követséget üldött az asszír királyhoz. Ezek között a fejedelmek között bukkan fel Assurbanapli egyik felirattörredékében Kuras, Parsumas királya, akiben II. Kyros nagyapját I. Kyrost kell látnunk. A 7. századra a perzsa törzsek létrehozták a saját államukat, egyfajta törzsszövetséget, Elám szomszédságában.

A méd állam az i.e. 7. századra jött létre 6 törzs egyesüléséből, a mai Irán északnyugati területén, fővárosa Ekbatana volt. Állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkoztak, nyelvük szerint az iráni nyelvek közé lehet őket sorolni. A 7. századra létrejött valamiféle osztálytagolódás. Küaxarész méd király i.e. 612-ben elfoglalta Ninivét, s ezzel véget vetett az Asszír királyságnak. Fiát, Asztüagészt viszont saját vazallusa, II. Kürosz győzi le, aki i.e. 533-ban fellázad a méd uralom ellen, s i.e. 550-ben elfoglalja Ekbatanát.

II. Kürosz (i.e. 559-530) származását Akhaimenészig tudjuk visszavezetni, ő volt az Akhaimenida nemzetség főnöke az i.e. 7. században, mikor megalakult a perzsa törzsek szövetsége. Az egyesítés jórészt békés úton történt, ebben a korban alakulhatott ki a perzsa királyi tanács hét főből álló testülete, melyben az első hely az uralkodót illette meg Akhaimenész fia, Teiszpész az „Ansán királya” címet viselte, s országához tartozott Perzsia (Fársz) területe. Halálakor országát felosztotta 2 fia, Ariaramnés (i.e. 640-590) lett a nagykirály, míg Kürosz (i.e. 640-600) a Parszumas nagykirálya címet viselte. A két kis perzsa királyság békésen fejlődött egymás mellett. I. Kürosz fia, I. Kambüszész (i.e. 600-559) a méd király, Asztüagész lányát vette feleségül, s kettejük házasságából született meg II. (Nagy) Kürosz, aki megdöntötte a médek uralmát, ő verte meg Asztüagészt, s a csata helyén új várost alapított, amit Paszargadainak nevezett. Ezután egyesítette a két perzsa királyságot, és Médiát, s székhelyükké Ekbatanát tette, ezzel kezdetét vette az akhaimenida birodalom.

A méd hivatalviselők továbbra is megtartották tisztségeiket, de kineveztek néhány perzsa tisztségviselőt is közéjük. A nyugati népek szemében a perzsa királyság továbbra is a méd királyság maradt, s a két királyság koronája alatt Kürosz hatalmas uralkodó lett. Nyugat felé tekintve a Földközi-tenger partvidékét akarta megszerezni, azokat a kikötőket, ahová az Iránt átszelő nagy útvonalak vezettek, azaz Kisázsiát, ahol a tengeri központokat a gazdag Lüdia mellett a görögök tartották a kezükben, keleten pedig a biztonságát kellett megvédenie. Kürosz, mint Asszír, Urartu és Kelet-Kisázsia ura szemben találta magát Lüdiával, ahol i.e. 561 óta Kroiszosz uralkodott. Miután Kilikiával elismertette fennhatóságát, elvágta annak a támogatásnak az útját, amelyet Lüdia esetleg egyiptomi és babiloni szövetségeseitől kaphatott. Javaslatot tett Kroiszosznak, hogy ismerje el a perzsa fennhatóságot, cserébe megtarthatta volna a trónját, azonban ezt a feltételt Kroiszosz nem volt

hajlandó elfogadni. Ekkor Kúrosz Asszíriában összevonta csapatait, átkelt a Tigrisen és a későbbi „királyi úton” haladva indult Kappadokia felé, elfoglalta Harránt, amely Nabú-naid kezében volt. Az első csata, a Halüsz mentén nem hozott eredményt, Kroiszosz visszavonult mert azt hitte, hogy Kúrosz a tél közeledtével félbeszakítja a hadműveleteket, de amikor Kúrosz folytatta a hadjáratot, ezért Kroiszosz kénytelen volt bevetni a lüd lovakat, ezekkel szemben Kúrosz tevéket vonultatott fel, a lüd lovak annyira megijedtek a tevéktől, hogy Kroiszosznak egyből Szardeiszbe kellett menekülnie. Kúrosz ostrom alá vette és elfoglalta a várost, Kroiszosz az önkéntes máglyahalált választotta, Lúdia perzsa kormányzóval az élén szatrapia lett. Kúrosz ekkor a partvidék görög városai felé fordult, és teljes megadást követelt, a görögök ez azonban visszautasították. Egyedül Milétosz volt az a város amely önként behódolt, a többit a perzsa uralkodó sorra foglalta el. A városok elfoglalásánál is a „szokásos” perzsa arany taktikáját folytatták. Kúrosz a partvidéket két szatrápiára osztotta, az ión partvidéket Szardeiszhez csatolták, a Fekete-tenger vidéke pedig a „Tengeriek” nevet kapta. Ezek a városok katonai szempontból is fontosak voltak, hiszen lakosságuk kiváló szakemberekből, kitűnő katonákból állt, a jól kiépített kikötőik pedig a görög anyaország felé néztek. A görög városok gyengesége vonzotta a perzsa haderőt, valamint a perzsa aranyat, ez utóbbinak még a delphoi jósdá sem tudott ellenállni. Kúrosz miután Kisázsia meghódítását befejezte, csapataival a keleti határvidékre vonult. A korábban Médiához tartozó Hürkaniába és Párthiába Dareiosz apját, Hüsztaszpészt nevezte ki szatrapának. Drangiané, Arakhószia, Margiané és Baktria sorban mind a birodalom tartományává lett.

Fia, II. Kambüszész (i.e. 530-522) folytatta a megkezdett hódításokat, elfoglalta Egyiptomot, uralma végén a család másik ágából Hüsztaszpész fia, I. Dareiosz került trónra. I. Dareiosz (i.e. 522-486) birodalommal szervezte a soknemzetiségű országot, politikai és gazdasági reformokat vezetett be. A még II. Kambüszész ideje alatt felkelt Gaumáta lázadásai csak tovább folytatódott I. Dareiosz alatt. Dareiosz leverte a felkelőket és hatalmas emlékművet állíttatott Biszotunnál, ezen is szerepel, hogy Dareioszt, a nagy isten, Ahuramazda óvja.

A kisázsiai görög városállamok felkelésével kezdetét vette az 50 éven át tartó görög-perzsa háborúk időszaka. Dareiosz elfoglalta, Thrákiát, de a második hadjáratban vereséget szenvedett (maratón i.e.490). I. Dareiosz fia, I. Xerxész (i.e. 486-465) alatt megkezdődött a birodalom lassú hanyatlása. I.e. 480-ban ugyan a thermopülai csatában győzött (Athén feldúlása), de ezt követően a szalamiszi ütközetben hajóit szétveri a görög flotta. Xerxész seregei kudarcot, kudarcra halmoznak, ezzel a perzsák kiszorulnak a kisázsiai területekről. Xerxész utódai alatt további lázadások gyengítették a birodalmat. Fellázadtak az egyiptomiak is, II. Artaxerxész (i.e. 404-359) uralkodása idején kinyilvánították függetlenségüket. A szatrapák már nem a király hű emberei többé, s lázadásuk után már pénzt is önállóan veretnek. Elszakad Ciprus, Fönícia, Szíria, s a túlzott adóterhek miatt lázong a birodalom nyugati fele.

III. Artaxerxésznek (i.e. 359-338) rövid időre sikerül helyreállítani a birodalom nagy részét. Visszafoglalta Egyiptomot, valamint leromboltatta a föníciai Szidónt. Athén és Spárta felváltva léptek szövetségre a perzsákkal, Nagy Sándornak ezért később könnyen ment a görög városállamok elfoglalása (i.e. 338), még ebben az évben megmérgezték III. Artaxerxészt, s a két utolsó

akhaimendida király, Arsész (i.e. 338-336) és III. Dareiosz (i.e. 336-331) semmit sem tehetett nagy Sándor serege ellen.

Nagy Sándor először a kis-ázsiai görög városállamokat akarta felszabadítani a perzsa fennhatóság alól, az első csapást i.e. 333-ban Isszosznál mérte III. Dareiosz ténylegesen nagyobb seregére, ebben a csatában foglyul esett Dareiosz egész családja. A döntő győzelmet a gaugamélai ütközet hozta meg i.e. 331-ben. Nagy Sándor ezután bevonult Babilonba, majd Szuszába, a birodalmi fővárosba. Feltehetően az ő műve volt Perszeopolisz felégetése is. Nagy Sándor (Iszkander) végig hódította az egész akhaimendida birodalmat egészen az Indusig. Házassága III. Dareiosz lányával, törvényesen is az Akhaimenidák utódává tette, i.e. 323-ben azonban Babilonban meghalt, s vele együtt a birodalom is részeire hullott.

Hérodotosz szerint a szatrápiák száma 20, a biszotuni felirat azonban 23-at sorol fel. Élén a szatrapa állt, akit a király nevezett ki, és aki közvetlenül a királynak tartozott felelősséggel. Feladata a tartomány igazgatása volt, ő mellé rendelte a király a hadsereg fővezérét is, valamint az adók beszedésével foglalkozó tisztségviselőt. A központi ellenőrzést biztosította a szatrapa titkára, aki ellenőrizte annak minden intézkedését. Az ellenőrzést erősítették a „király fülei”, akik a szatrapától független hivatalnokok voltak, s rajtaütésszerűen adminisztratív és pénzügyi vizsgálatokat tartottak szerte az egész birodalomban. Az Akhaimenidák alatt egységes pénz és mértékrendszer alakult ki, ez segítette a pénzforgalom általánossá válása, ami viszont a kereskedelmet erősítette. Az apró ezüst pénzek már az i.e. 7. században elterjedtek, de tényleges pénzrendszert először Kroiszosz vezetett be Lídiában, s ezt vette át Dareiosz. A pénzrendszer bevezetésével a munkások bérének egyharmadát ezüstben fizették, kétharmadát pedig természetben (gabona, hús). Xerxész alatt ez az arány megfordult.

A kézművesek 10-es és 100-as csoportokba osztva dolgoztak, élükön a daszpati (10-es), valamint a szatapati (100-as) állt. A központilag kidolgozott adórendszer alapján a szatrápiák nagyságuktól, gazdaságuktól függően meghatározott évi adót fizettek, csak Perzsia élvezett adómentességet. A pénzbeli adót természetbeni beszolgáltatások egészítették ki (lovak, barmok stb.). Az adók (hídvám, útpénz, helypénz) a szűszai és más kincsarokba áramlottak.

A földalatti vízvezeték rendszerek kiépítése, a mocsarak lecsapolása a fölművelés fejlesztésének szolgálata, az útépitések stb. egyaránt segítették a kereskedelem kialakulását és működését. Terjedt a földművelés, új mezőgazdasági kultúrák honosodtak meg, ebben nagy szerepe volt a háborúknak is. Ekkor honosodott meg a baromfi valamint a páva, Dareiosz nagy gondot fordított új növények meghonosítására is. A tengeri kereskedelem távoli országokkal kapcsolta össze a birodalmat. (arabok, görögök, föníciaiak). A szárazföldi kereskedelem pedig elérte a Duna és a Rajna vonalát. India és Ceylon fűszereket, illatszereket szállított, a fakereskedelem is igen fontos volt. Fémekre és kövekre nem volt nagy szükség, hiszen ezekben gazdag volt a birodalom. A halászat és a vadászat igen népszerű volt. A kézművesség a városokban és a nagybirtokokon fejlődött ki. Megnőtt a záloghitelek jelentősége, hitelek stb. A szárazföldi kereskedelem egyik legfontosabb alapegység az út, ezért Dareiosz olyan úthálózatot építtetett ki, amely behálózta az egész birodalmat. A legfontosabb a „királyi út” volt, amely Szúzából vezetett Szardeiszbe.

Dareiosz egy személyben kormányozta birodalmát, hatalma örökletes volt apáról fiúra szállt. A király tanácsadója az a hat nemes volt, aki segített Gaumáta leverésében. A hat nemes segítségével hercegi jogokat, hatalmas földbirtokot kapott, s a király csak a „hatok tanácsának” családjából választhatott magának feleséget. Tiszteletben tartotta az országai hagyományait,. A birodalom arisztokráciája perzsa volt, perzsa volt a legtöbb szatrapa, valamint a hadvezérek nagy része. Ők ellenőrizték a „tízezer halhatatlant” vagyis a királyi testőrség tagjait. A halhatatlanok a perzsa nemes családok fiai közül kerültek ki, ők képezték a testőrségen kívül a hadsereg magvát is. A perzsák mellett álltak a médek vagyis a leigázott rokon törzs fiai. Nem véletlen tehát, hogy a hajdani főváros Szúza volt a birodalom közigazgatási központja.

Az óperzsa lejegyzésére átvették a sumérek óta használt ékírást. A birodalom kancelláriai nyelve az arameus volt, mely már az i.e. I. évezred kezdetétől széles körben elterjedt a Közel-Keleten és Nyugat-Irán területén. Vallási tekintetben a legfontosabb a mazdaizmus, melynek istene Ahuramazda. Ahuramazda diadalmával kezdetét veszi a boldog örökkévalóság, a halállal a test kiszabadul börtönéből, s megméretetik Mitrász trónusánál, a jók az örök fény honába jutnak, a gonoszok a sötétség birodalmába kerülnek.

A Parthusok

A Parthus birodalom (Arsakidák birodalma) egykorú a kínai Han-dinasztával (i.e. 206-221), az Eufrátesztől a Hindukusig terjedt.

Az i.e. 3. század derekán tűntek fel a *párnik* nomád törzse Arsak vezetésével Pártia területén, mozgásuk egy nagyobb indo-iráni migráció részét képezi. Asszimilálódtak Parthia korábbi lakosságához, majd ez után Hürkániát is hatalmuk alá vonták.

Arszakész a párthusok helytartóját legyőzte, mint párthus király a párthus felkelés élére állt, és II. Szeleukosz is kénytelen volt elismerni uralmát Párthiában. A parthus királyok uralmukat i.e. 248/247-től számítják, ekkor kezdődik az arsakida időszámítás.

Az első parthus királyok harcban álltak a Szeleukidák birodalmával. I.e. 209-ben a Szeleukida III. Antiokhosz még visszaállította a hatalmat Párthiában, de ezt követően a parthusok érvényt szereztek az önállóságuknak a Szeleukida területen is.

I. Mithridatész (i.e. 171-138) párthus király elfoglalta Médiát, Babilont, Persziszt. Ő verette az első pénzt. II. Phraatész (i.e. 138-128) király alatt pedig végleg megszűnt a Szeleukidák hatalma. A parthus birodalom nyugati határa az Eufrátesznél húzódott. A keleti határokon nagy harcokat kellett vívnia a Belső-Ázsiából és Kína-Turkesztánból kiözönlő nomád eredetű törzsekkel, északkeleten pedig amasszagétákkal szemben. I.e. 2 század elején a hiung-nuk (hunok) rátámadtak Kína északnyugati területén található (Kasnuban) jüecsikre, s ez hozta magával a hatalmas Belső-Ázsiai népek mozgását.

I.e. 160 k a jüecsik (tokhárok) a szakat törzseket nyugat felé, Baktria irányába nyomták. I.e. 120-100 körül, és az Oxos vidéket nyugaton a szakák, keleten a tokhárok szállták meg. A tokhárokkal II. Mithridatész (i.e. 123-87) sikerrel vette fel a harcot, visszafoglalta Parthiát, Szakasztánt pedig vazallus államává tette. De a parthusok igazi ellenfele a római birodalom volt.

I.e. 92-ben került egymással szembe II. Mithridatész és Sulla. A római-parthus szerződés alapján az Eufrátesz lett a határ a két birodalom között. II. Mithridatész halála (i.e. 87) után az arméniai Tigran Észak-Mezopotámiát a hatalmába kerítette. A római-parthus ellentét lényege Armenia valamint a folyóköz kérdése. II. Oródész (i.e. 57-37) idejében a római seregek betörték Mezopotámiába, de meg kellett hátrálniuk. I.e. 40-re a parthusok elfoglalták egész Kis-Ázsiát, Szíriát, Palesztinát, de két-három év múlva ezek a terület ismét római fennhatóság alá kerültek.

Rómával nyugaton, a nomádokkal északon folyta küzdelem, azonban a birodalmon belül is jelentkeztek az ellentétek. A párthus területek ősi arisztokráciája ugyanis Róma ellenes politikát kívánt, nyilván a kereskedelem miatt. A belső harc betetőzése az a Szeleukida felkelés volt amely i.e. 35-től robbant ki, s melyben a Szeleukida egyhangúan kinyilvánította függetlenségét. Eközben tovább folyt a különböző uralkodók és uralkodójelöltek trónviszálya, végül I. Vologaszész (51/52-79/80) alatt stabilizálódott a központi hatalom. Nagy Armenia trónjára egyik testvérét, I. Tiridatészt (54) tette, Média trónjára pedig másik testvérét, Pakóroszt. 66-ban Tiridatész (Armenia) Nero kezéből kapta vissza a koronát.

Ezután gyors hanyatlás kezdődött, erősödtek a belső ellenállási törekvések, Traianus császár provinciává szervezte Armeniát (114), Ktésziphónt (116), s eljut Szpaszinu Kharax városáig, északon eközben betámadtak az alánok (135-136). S a római támadások is megújulnak. Armenia megszállása 163-ban, Babilon, Dura-Európosz 164-ben, Szeleukia, Ktésziphónt 165-ben majd Septimus Severus (193-211) támadásai 194-198-ban.

A hanyatlás eredménye, hogy a 3. század elejére teljesen független lett. Margiána, Szakasztán, Hürkánia, Elümais, Perszisz és Hatra. 220-ban a vazallus Perszisz királya, Ardasír nyíltan fellázad, s a médek is csatlakoznak hozzá, Ardasírt ezután megkoronázzák Ktésziphónban. Ezzel véget ért a Parthus birodalom története, a Persziszből származó perzsa Ardasírral kezdeti veszi a Szaszanidák kora. A Parthus birodalomról szóló első komolyabb leírás Strabón-Geógraphika³⁶ c. művében található.

Az első parthus főváros valószínűleg Nüsza (Mihrdádkirt)³⁷, a Kaszpi-tengertől keletre. Dára városát a második Arsakész alapította i.e. 220-ban, a harmadik főváros Hekatompülosz lett. Ktészipón pedig a Tigris partján lett nagy téli főváros. I. Vologaszész (i.sz. 51-80) alapította Vologasziasz városát, de használták Ekbatánát, vagy Rhagai városát is.

Hivatalos nyelvként a görögöt használták. Görög volt a pénzek feliratain is, másik hivatalos nyelv a sémi nyelvek közé tartozó arameus, mely a birodalom nyugati részein terjedt el. Gyakoriak a görög-arameus kétnyelvű feliratok.

A parthus nyelv az iráni nyelvek északnyugati csoportjába tartozott, közel állt a méd nyelvhez, az 5-6. századra kiszorítja a Szaszanidák nyelve a perzsa. Időszámításban átvették a szeleukida időszámítást, mely i.e. 312-ben indul, s az újévet ősztől számítja. A Parthus birodalom gazdaságában nem beszélhetünk egységes rendről, a gazdaság alapja a földművelés és a kereskedelem. A lakosság nagyobb része a földből él, mint független földműves, vagy marhapásztor esetleg földbirtokos (nagy) jobbágya; rabszolgája. Kiterjedt volt az állattenyésztés: kecske, birka, ló, juh, szamár, teve. Termelik a gabonaféléket, köztük rizst és gyümölcsöket. Fejlesztik az öntözéses technikát, állati erőt használnak a víz kiemeléséhez, s csatornarendszerek szállítják a vizet a nagyobb folyókból, amelyek tisztítása elsőrendű állami feladat volt.

A kereskedelem összekötötte a Földközi-tengert a Távol-Kelettel, a parthusok ebben inkább mint kereskedők működtek. Az i.e. 2. századtól kezdve használatba jön az Ázsiát átszelő selyemút, mely a Földközi-tengert kapcsolja össze Kínával. Érinti Baktriát, Mervet, Nüszát, Hekapompüloszt, Rhagait, Ekbatánát, Biszotunt.

A parthusok kereskedelméről beszámol Csang Csien kínai követ, aki i.e. 129 táján látogatta meg Baktriát. A kereskedelmi cikket a következő árúk adták: szárított gyümölcs, szolgák, bíborfesték, illatszerek, olívaolaj, állatok, bőrök, só, élelmiszerek, fenyőtoboz, bronzszobrocskák, egzotikus állatok. Gazdaságilag a nyugati országrészek fejlettebbek voltak, a folyóköz és Babilon állt az első helyen. A súly alapegysége az egy teverakomány volt, ami két szamár rakományának felelt meg. A

³⁶ Strabón (Kr.e. I. sz.) Augustus korának kiváló földrajztudósa, Geógraphika c. munkájában elsősorban régebbi források Poseidonios (Kr.e. 135-50) alapján ismertette az akkori világot (Parthiát is)

³⁷ E városban folytatott ásatások során több mint 3000 feliratos cseréptöredék került elő, ezek teszik lehetővé a parthus gazdasági rendszer jobb megismerését

birodalomban hellenisztikus, görög sőt spártai pénzek is forgalomban voltak. A saját pénzverés I. Mithridatésszal (i.e. 171-138) kezdődik: pénzei egyik oldalán a király feje volt, a másikon pedig görög felirat.

Az adózás rendszerét alig ismerjük. A földadót feltehetően a tartományi uralkodók gyűjtötték össze és szállították az állami kincstárba, az egyéb adókat pedig adóhivatalnokok. A parthus birodalom Plinius szerint 18 királyságból áll, amely közül 11 felső királyság, 7 pedig alsó királyság. A királyság ideológiája 3 hagyomány ötvözetéből áll: a nomád vagy indo-iráni, a hellenisztikus-görög és az ókori akhaimenida tradíciókból. Az első parthus uralkodó, Arsakész nevét királyi titulusként kapta valamennyi arsakida uralkodó. A király családja az arsakida család, kiemelkedő helyet foglalt el a vezető 7 nemes család között, akiknek hatalmán a birodalom alapult. Ezekről a családokról függtek a kishemesek és a lovagok, legalul pedig a szabad parasztság volt. A parthus korona nem volt örökletes jóság. Nem volt állandó hadsereg, a félfudális urak maguk állítottak katonákat.

A vallásról is alig tudunk valamit, Ahuramazda, Mithra és Anáhita úgy látszik megtartották kultuszukat, s a naqse-rosztemi és paszargadi tűzoltárok is használatban voltak. A temetkezési szokások hasonlatosok voltak az akhaimenida királysírokhoz. Dura-Európoszban a halottakat terrakotta szarkofágba temették el sírmellékekkel. Szűszában az i.sz. 2. századra az egyéni vagy családi sírokat felváltja a közösségi sír, ahol a lépcső, temetőfülke és a boltozatos tető égetett téglából van.

A Szaszanidák

A parthus birodalmat i.sz. 3. század elején egy perzsa dinasztia verte le, a Szaszanida-dinasztia (226-651). A Szaszanidák szülőföldje a mai Fársz tartomány. Erős hatalom született ütőképes reguláris hadsereggel, egységes adminisztrációval, mely megtörte a feudális arisztokrácia széthúzását.

A Szaszanidák 400 éven át harcoltak, nyugaton Rómával, keleten a tokhár Kusánokkal (i.sz. 1-3. század, a mai Észak-Afganisztán és ÉNY-India területein), majd a hephtalitákkal, északon pedig a nomádokkal.

A Szaszanida birodalom történetét leírja a legnagyobb arab történetíró Tabari (839-923)³⁸, Világkrónika c. művében, forrása a hivatalos perzsa krónika a Khvatájmák, melynek eredetije elveszett. Szerinte a Szaszanidák a Akhaimendidák törvényes jogutódai, nem ismeri el viszont a Parthus uralkodókat.

A Szaszanidák őse Szászán, aki Isztakhrban, Anáhita templománál volt magas papi méltóság. Fia Pápak, a helybéli herceg lányát vette nőül, majd hatalmát is magához ragadta. Ardasír birodalma az Eufrátesztől Mervig, Herátig terjedt, fiát Sápurt is bevonta a birodalom ügyeinek intézésébe, s még életében átadta neki a koronát (Sápur 241-272). Sápur átvett parthus intézményeket, újjászervezett hadseregével megtámadta a keleti kusán birodalmat, elfoglalta annak téli fővárosát, Pesávart (É-Pakisztán), átkelt a Hindukuson, Baktriába, majd Szamarkandba és Taskentba. A kusán-dinasztia alapítója Kaniska volt (78-123) elismerte a perzsák hűbéri fennhatóságát. Keleti sikerei után Sapur Róma ellen fordult, s az edesszai csatában Valerianus római császár (253-260) is Sapur kezei közé került. Győzelmét Sapur a Kábeje zardost falán hosszú feliratban örökítette meg, közép-perzsa, parthus és görög nyelven. Ezt a tudomány Res Gestae Divi Saporis néven tartja számon, mely a Szaszanidák legfontosabb belső történeti forrása.

A rabul ejtett rómaiak, mesteremberekkel, építészekkel látták el a Szaszanidákat. Sapur uralkodása alatt több görög, indiai művet lefordított perzsa nyelvre, ezzel fellendült a perzsa orvostudomány, az asztronómia és a filozófia. Érdeklődött Máni iránt, s védelmében részesítette a manicheizmus alapítóját, aki három vallás, Zarathustra, a buddhizmus és a kereszténység elemeit egyesítette tanaiban, mely rövidesen elterjedt Belső-Ázsiában.

Sapur után nyugtalan idők következtek, fia I. Bahrám (273-276) üldözte az új prófétát, Mánit, majd ki is végeztette. A rómaiak újra támadásba lendültek. Belháborúk törtek ki, a szisztáni alkirály, II. Bahrám (276-293) testvére igényt támasztott a trónra. II. Sapur (309-379) uralkodása alatt leszámoltak a kusánokkal, s a kusán területet mint új tartományt Iránhoz csatolták. Uralkodóikat ezek után a Szaszanida herceg közül választották, székhelyük Balkh volt.

³⁸ teljes neve: Abū Ġaʿfar Muhammad ibn Ġarīr at-Tabarī, a legnagyobb középkori történetíró A próféták és királyok története c. történeti munkájában, a perzsa Sasanida Birodalom történetét is feldolgozta

Armenia szintén felvette a kereszténységet. Az iráni trón ereje gyengülni kezdett, erősödni kezdett a zardosti papsággal egyezsége lépő nemesség hatalma, a király végül elveszítette jogát a trónörökös kijelölésére. Ez a helyzet III. Sapor (383-388) majd IV. Bahrám (388-399) alatt egyre élesedett, 389-ben a római-perzsa egyezmény felosztotta Örményországot, 429-ben újra perzsa tartomány lett.

I. Jazdagird (399-421) alatt a kereszténység helyzete megváltozott, ugyanis a keresztény király zsidó nőt vett feleségül, s ezt követően országszerte engedélyezte a keresztény papság tevékenységét.

V. Bahrám (Gór) (421-439) alatt keleten új ellenség nőtt fel, a hióiták (őket telepítette le korábban II. Sapor). A hióiták erős állammá szerveződtek. Mellettük más ellenség is feltűnt, ezek pedig a hunok voltak, akik 395-ben Armeniába és Kappadokiába és É-Szíriába is betörték. A kettészakadó rómaiak ütközőállamnak használták Iránt. A külső ellenséggel egyidőben Iránban a mazdakita mozgalom nehezítette a helyzetet. A parasztok nehéz helyzetét csak súlyosbította Firúz sikertelen hadjárata a hephtaliták ellen vezetett hadjárata (484), melynek következtében Irán elveszítette Mervet, s a Hephtal-dinasztia adófizetőjévé vált. Mazdak tanait főként a manicheizmusból merítette. Önmegtartóztatást követelt híveitől, a harc és a gyűlölet mellőzését, társadalmi egyenlőséget hirdetett, valamint a javak egyenlő elosztását. Mazdak tanai valóban forradalmiak voltak.

A Firúzt követő trónviszályok során a Szaszanida Kobád (488-531), hogy szabaduljon a nemesség nyomásától, kénytelen volt támogatni Mazdakot, amint azok ellenezték fia trónöröklését, szétverette a mazdakita mozgalmat.

I. Khuszrau (Anósiórván) (531-579) idejében sikerült gyengíteni a zozoasztériánus papság gazdasági-politikai hatalmát, s a monarchia ereje viszonylag megszilárdult. Reformok segítették a feudális viszonyok fejlődését, szabályozták a földadókat és a természetbeni járandóságokat, s ehhez a földek felmérése jelentette az alapot. Ekkor szűnt meg a nagybirtok számos korábbi privilégiuma. I. Khuszrau Anósiórván adórendszere alapvetően meghatározó volt a későbbi iszlám adórendszerben. A földreformot a hadsereg reformja követte a reform alapján a hadsereg reguláris magvát a „lovagok” képezték, akiket a központi hatalom fizetett és látott el fegyverzettel. Falvakat kaptak hűbértartókba, s ezek után állították ki a katonákat.

Leverték a türkökkel együtt a hephtalita királyságot, s Irán határait helyreállították az Óxosznál. Visszaverték a hunok támadásait, Bizáncból elfoglalták Antiochiát, délen pedig elfoglalták Jement. II. Khuszrau (Parvéz) (591-628) kezdetben elvesztette egész Armeniát, s a határ a Van-tónál és Tiflisznél húzódott, pár év múlva pedig visszafoglalta Armeniát, majd Antiochiát, Damaszkuszt, és Jeruzsálemet is. 616-ban megszállták Gázát és Egyiptomot, elfoglalták Ankarát, megostromolták Konstantinápolyt.

A bizánci válaszlépés nem késett sokáig, Hérakleiosz (610-641) visszafoglalta Armeniát, betört Azerbajdzsánba. II. Khuszraut saját fia gyilkolta meg, akinek az anyja bizánci hercegnő volt (Mária). II. Khuszraut gyors hanyatlás követte, az utolsó Szaszanida, III. Jazdagird (632-651) a birodalom teljes széthullása, széthúzó apró királyságok gyűjteménye lett a birodalom. Az iráni hadsereg, vereséget szenvedett Qádiszjájánál, Hira mellett, Mezopotámiában (636/637), a hatalmas perzsa kincstár Ktésziphónban arab kézre került. A naháveni csata (642) újabb fölényes arab győzelmet hozott, 10 évbe telt amíg az arabok elfoglalták a perzsa birodalom nagy részét.

A Szaszanidák állama több vazallus királyságból tevődött össze, uralkodója az „Irán és nem-Irán Királyainak Királya” címet viselte. A nagy tartományok valamint a meghódított területek, kormányzói a királyi családból kerültek ki. A rabszolgákat alig használták a termelésben, erre a korra esik a korai feudalizmus kialakulása. A rabszolgaság Iránban együtt élt a szabad faluközösséggel, a rabszolgaság főként a birodalom nyugati felén terjedt el, a keleti részeken a patriarchális közösségi viszonyok uralkodtak. A társadalom négy rendre tagolódott, ebben 3 kivételezett rend volt: Papok, harcosok, és az írkokok rendje, ezek nem fizettek adót, nem viseltek társadalmi kötelezettségeket, csupán ami a rendjükkel volt kapcsolatos. A negyedik rendet az adózók alkották, akik eredetileg szabad parasztok voltak. A papok neve mágus, később *móbed* volt, a főpap a zoroasztriánus egyház feje, ő volt a legfőbb bíró, az állam első embere a királyok királya után. A harcosok rendjét a fővezér irányította, ide tartoztak a vazallus királyok (*sahrdárán*). A hét nemes család, a Varáz, Szurén, Karén, stb. családok tagjai (*viszpuhrán*), akik főtisztségeket viseltek, a nagy nemesek (*vuzurgán*), akik parancsnokok voltak. A harcosok rendjének alsó fokán álltak a szabadoknak nevezett kisértőbirtokosok (*ázádán*), ők alkották a lovasság magvát. Az írkokok (*dibírán*) végezték az adminisztráció elemeit, fejük a királyi kancellária feje volt. Az adózók (*vasztriósán*) rendjébe tartoztak a földművesek, kézművesek, kereskedők, és minden más város lakó. Ez a rend fizette a különböző adókat, fejadót, földadót stb. és viselte a különböző államfenntartó terheket (vízvezeték, vár stb). A nagy családok saját adót szedtek parasztjaiktól, ennek fejében katonákat kellett állítaniuk. A politikai hatalom a nagyvezír volt, ő volt a nagykirály helyettese, időnként fővezér is, a tanács (*díván*) feje. A tanácshoz tartozott a kancellária, a jelentések, megegyezések, háborúk, bíráskodás, pénzügyek. Az ítélkezésnek is megvolt a maga tanácsa, tagjai a papság vezetői voltak. A belső adminisztráció a szatrapia-felosztáson alapult.

A reguláris hadsereg magva a nehézlovasság, amit az iráni nemesség állít. Fegyverük: kard, kopja, szekerce, hajítódárda, pánya stb. A lovat és lovat páncél fedi. Ehhez csatlakoztak az íjászok könnyűlovassága, amit a kisnemesség állít. Ezeket a gyors mozgású harci egységeket elefántok követték, majd a paraszttömegek alkotta gyalogság, szinte fegyver nélkül, inkább fegyverhordozók voltak. A külső védelmi gyűrűt a határmenti vazallusok lovassága alkotta, ezt tervszerűen telepített helyőrségek erősítették.

A gazdasági élet a mezőgazdaságon alapult. A nagybirtokos földesúr és az állam a parasztoknak adta bérbe a művelésre szánt föld nagy részét. Az 5-6. század fordulóján az eperfa és vele a selyemhernyó-tenyésztés is meghonosodott. A 6. században rizs, cukornád, idigó is meghonosodott. Az adót, a bérleti díjat természetben fizették, falun alig volt pénzforgalom. A földesúr közvetlenül irányította a termelést, birtokai védelmére pedig saját katonaságot tartott. Gazdaságilag a legfejlettebb rész Mezopotámia és Khuzisztán volt. A kereskedők és a kézművesek is virágzottak (Rej, Iszakhr), a kereskedelemben elterjedt a pénzforgalom, megjelent a váltó. A kereskedelem szigorú állami ellenőrzés alatt állt, a fontosabb cikkek állami monopóliumok voltak. Porcelánt, üveget importáltak Alexandriából, valamint papiruszt, fűszereket és egyéb cikkeket. A nemzetközi kereskedelem megerősítette a zsidó és a szír kolóniákat a térségben.

Fársz tartomány területén, az ősi mazdaizmus élt, Ahuramazda és Anáhita imádata. Erre a korra esik a kereszténység megjelenése is, terjedt a zsidó vallás, keletről pedig beszűrődik a buddhizmus is. A 3.

században új vallás, a manicheizmus. Alapítója, Máni, a próféta isteni küldetéssel lépett fel. Zarathustra, a buddhizmus és a kereszténység erős hatását mutatják. Ezek szerint a fény és sötétség, a jó és rossz szembenállásából, harcából született a világ.

A Szaszanidák kora, az uralkodók udvara nyitva állt a kor eszmei kulturális áramlatai előtt. I. Khuszrau Anósián udvarában voltak orvosok, bölcsek, szanszkrit, görög, és latin munkák. A művek fordítása I. Sapur alatt indult meg. Születet perzsa nyelvű költészet is, politikai irodalom, valamint jogi irodalom. Hivatalos Szaszanida krónika, a Khvatájnámak avagy Királyok Könyve, mely ugyan elveszett, de tovább él Tabari történetírásában a 9-10. században, majd Firdauszi eposzában, a Sáhname-ban, melynek magyar fordítása a Királyok Könyve. A sakk ekkor került be Indiából Iránba. Virágzott az építészet, az épületek jellemző sajátjai a boltozatok, dongaboltozatok, a kisebb-nagyobb kupolák, melynek a késő római építészettel mutatnak rokonságot. Az épületek díszítése a mozaik, valamint jellegzetesek voltak a sziklába vésett domborművek. Na ennyit a Szaszanidákról, lapozz ☺

Fejezetek Kína ókori történetéből³⁹

Kína történetek részleteiről alig tudunk valamit, pedig forrásokban bővelkedünk. Az archaikus kor (i.e. 1600-900) vallásos, harcos monarchiája és az i.e. 3. században létrehozott központosított birodalom, amelynek közigazgatását az állásukból bármikor elmozdítható közhivatalnokok végezték, minden tekintetben különbözik egymástól. Az i.e. 10. és 7. század közötti időszak társadalma, a számos fejedelemség, élükön a fejedelmekkel, akik az előkelő családokból származó magas rangú tisztviselők támogatását élvezték, ill. az ősök kultuszán alapuló hierarchiával, egészen újszerű struktúra volt.

A 2. és a 6. század között a Jangce-völgy birodalmaiban kialakult a belterjes hatalmi szféra, a befolyását a központi hatalomra is kiterjesztető előkelők világa a földbirtokaival és az ott élő „védelmezettekkel”. A legelső császártól, Qin Si Huangditól (i.e. 221-210), a legutolsóig, a mandzsu Pu-Yi-ig alapvető különbségek jellemezték az egymást követő korszakokat.

Kb. i.e. 1800-900 között zajlott az ún. palotacivilizációk kora, amelyre számos példát találunk keleten ugyanebben az időszakban. A fejedelem, az előkelőségek vezetője, akinek kizárólagos joga az áldozatok bemutatása és a hadjáratok vezetése, egy személyben főparancsnok és főpap is. Minden tevékenység a királyi palotához kötődött, amely egyszerre töltött be katonai, vallási és politikai funkciót.

Kb. i.e. 900-500-között az archaikus királyságot felváltja az előkelőségek irányítása alatt álló birtokosok hálózata, amelyek néha szövetségesei, néha pedig ellenségei voltak egymásnak. A fejedelemségek vezetői szövetségbe tömörültek a családi, vallási, politikai, és katonai kötelek hierarchiáján belül, amely a rokoni kapcsolatokon és a kultuszhoz kötődő előjogokon alapult. Ez a rendszer azonban a korszak végére hanyatlásnak indult, ezzel egyidőben kialakultak a nagy fejedelemségek, amelyek összetűzésbe keveredtek egymással.

I.e. 220-i.sz. 190-ben kialakult az első központosított állam, ez a korábbi fejedelemségek fokozatos meghódításával terjesztette ki hatalmát, ennek az elvileg lassú folyamatnak ellenére meglehetősen hamar kifejlődött. A hatalom centralizációja a császári udvart helyezte előtérbe a hivatalnokokkal szemben, amely 2 egymást követő súlyos válságot idézett elő, teljes politikai anarchiához vezetett.

I.sz. 190-310-ben a függetlenné vált hadseregek vezetőinek küzdelme a hatalomért Kína felosztásával ért véget. A birodalom 3 részre szakadt: Észak-Kínára, a Jangce alsó folyására valamint Sichuan tartományra. Észak-Kínában katonai diktatúra jött létre, amelynek meg kellett küzdenie a gazdaságilag önálló nagybirtokokkal, valamint a nagybirtokosokkal és a bérlőkkel, ezeknek a családoknak a felemelkedése a 2. században kezdődött.

A kínai civilizáció szorosan összefügg a mezőgazdaságnak egy szinte kizárólag az alföldekhez és folyóvölgyekhez kötődő, magasan fejlett formájával. A hegyvidéket csak nagyon ritkán vonták be a földművelésbe. A háziállattartás is csak a legalapvetőbb szükségleteket igyekezett kielégíteni: igavonás, teherszállítás. Míg Indiában és más Nyugati civilizációban a ló, szarvasmarha valamint

³⁹ mivel a tételhez nincs /pillanat megadva szakirodalom, ezért az Ókori Keleti Történeti Chestromathia Az ókori Kína c. fejezetet ajánlott megtanulni

egyéb háziállatok fontos részét képezték a gazdaságnak, addig a Távol-Kelet a világ egyetlen része, ahol élesen elkülönülnek egymástól a földművesek és az állattenyésztők. Kialakulásában azonban a földrajzi környezet is szerepet játszott, a nagy állattenyésztésre alkalmas területek ugyanis a Sárga-folyó termékeny medencéjének alföldjétől északra és északnyugatra terültek el.

A Kínai civilizáció azonban mindenekelőtt ipari civilizáció. Ellentétben a nomád állattartókkal, akik állati bőrt és nemezt használtak, a Kínaiak már korán feltalálták a szövési technológiákat. A selymet az i.e. 2. évezred végén, emellett az agyagművességük is nagy igényességről tesz tanúbizonyságot. Fémművességben az i.e. 2. évezredből származó Shang-kori bronztárgyak a valaha előállított legtisztább bronzötvözet és öntöttvas előállítása jelentős iparággá fejlődött Kínában az i.e. 4. századra. Kína nagy luxuscikk importőr volt, ennek hatására jutott a selyem az i.e. 3. és 19. század között, valamint a kerámia, és a tea a nyugati országokba.

Az írás és a civilizáció szorosan összekapcsolódó fogalmak. A kínai írás minden másnál alkalmasabb arra, hogy pontosan érzékeltesse ezt a tényt. A kínai az egyetlen írásrendszer, amely az összes többitől eltérő alapelvre épül: az írásjelek rendszerint egy szemantikai egységnek felelnek meg, következésképpen rendkívül összetett. Miután a Qin-dinasztia az i.e. 3. század végén egységesítette az írásrendszert ez vált a politikai egység egyik legmeghatározóbb eszközévé.

A Kínai írás azonban semmiféleképpen sem tekinthető egyfajta elszigetelt kivételnek, sőt éppen ennek mintájára születtek meg a Kelet-Ázsiai írásrendszerek.

Izrael

Az ókori Babilónia, Izrael és a Jordán völgyétől keletre fekvő országok térségének sajátossága a termékeny vidék és a sivatag ellentéte.

Jákob 12 fia (a 12 törzs megalapítója) Egyiptomba ment, ahol szolgaságra vetették őket, majd valamennyien elhagyták Egyiptomot, a pusztában vándoroltak, útközben a Színai-hegyen megkapták a „Törvényt”, végül pedig fegyveres erővel elérték, hogy letelepedhessenek a transzjordániai Ammónban és Gileában, valamint a Jordán folyó nyugati partján lévő területen. Ez egy elbeszélés volt azonban a helyzet ennél sokkal bonyolultabb. Mózes első könyve Sekem meghódítását úgy beszéli el, mintha a pátriárkák korában, a kivonuláskor került volna rá sor. Józua könyvében pedig nincs határozott utalás rá.

Ha az első képet vesszük alapul, akkor azt találjuk, hogy a héberek Egyiptomban Gósen földjén telepedtek le, majd valamikor József halála után rabszolgaként munkacsapatokba osztották, és Pítóm, valamint Raamszész városok újjáépítésére kényszerítették őket. A szolgaság évét általában I. Széthi (Kr.e. 1306-1290) uralkodásának korára teszik, vagy II. Ramszesz korára feltéve, hogy Raamszész városa = Per-Ramszesz várossal.

Az útvonal, amelyen a héberek Gósenből eljutottak a Vörös-tengerig vita tárgya. A hagyományos útvonal hívei szerint a héberek mielőtt a Keserű-tavak felé indultak, átkeltek a Menzale-tó egyik déli kiszögellésén, majd a Szuezi-öböl keleti partjától kissé keletre húzó úton haladtak, ezután elkanyarodtak a szárazföld belseje felé, a hagyomány szerint Dzsebel-Músza felé. A kivonuláskor a pusztai útvonalat nehéz rekonstruálni. Kánaán meghódítása csak kevés földrajzi problémát vet fel, de ha a Józua szerint megtámadott és meghódított területeket feltérképezi, az így kapott képen meghökkentő hézagok mutatkoznak. Az első Jerikó elleni támadás, majd a Bétéli-hegyek felé történő előrenyomulás követően, Józua a jeruzsálemi hegynyeregtől északra elterülő síkság irányába haladt. Ott legyőzte azoknak a júdai hegyvidéktől és a Sefélából való királyoknak a szövetségét, akik azért érkeztek oda, hogy megbüntessék Gibeón városát, amiért szövetekezett Józsuával. Győzelmét kihasználva támadást indított a Júdai-hegyek és a Seféla más városai ellen is. A következő támadás Hácór ellen irányult, ez volt az utolsó alkalom, hogy kifejezetten Józua vezette Izraeli hadjáratról esik szó. Józua könyve tehát nem beszéli el az egész ország meghódításának részleteit. Kánaán izraeliek által történt elfoglalása jelenleg az ószövetségi kutatások legfőbb problémája. Van olyan nézet, mely szerint a hódítás részleteit régészeti anyagok is megerősítik.

A Bírák könyve szerint a bírák időszakában a szomszédos népek betörései voltak a legfontosabb események. A szabadítókat, akik azért támadták meg Izraelt, hogy megmentse, az egész nép uralkodóinak tekinti, annak ellenére, hogy a visszaélések, amelyektől megszabadították az embereket, nyilvánvalóan helyi jellegűek voltak. Mindössze egyetlen, az országon belül támadt, Izrael földjét fenyegető veszedelemről értesülünk, nevezetesen Sziszera és a kánaáni koalíció részéről, felettük Debóra és Bárak győzedelmeskedett. A bírák korának (Kr.e. 1100-1000) vég felé Dán törzsére egy nem sémi nép, a filiszteusok gyakoroltak nyomást. A filiszteusok a 12. században érkeztek szárazon és

vízen, Dánt rákényszerítették, hogy a távoli északi vidékre vándoroljon, ezután valószínűleg közvetlen északi szomszédokra, Júdára irányították figyelmüket. Dávid és Góliát párharca ekkoriban játszódhatott le, nem Saul idejében. A filiszteusok idején lett király Saul.

Dávid utóda, Salamon az apja által lerakott alapokra építve, sok tekintetben sikerre segítette Izraelt. Jeruzsálem gyarapodott, elkészült a Dávid városára áttekintő templom, valamint kereskedelmi kapcsolatokat épített ki a környező városokkal. A sikerek mellett azonban kudarcok is érték, Dávid birodalmának egyes részei elszakadtak, sőt Salamon néhány Izraeli várost is átengedett Türosznak, hogy építkezései költségeit kifizethesse. Júdától északra az izraeliek soraiból rabszolgamunkára besorozott csoportok dolgoztak. Salamon Kr.e. 928k. meghalt, ekkor az északi törzsek ragaszkodtak hozzá, hogy mielőtt elfogadják királyuknak Roboámot, Salamon fiát, előterjeszthessék panaszait. 10 északi törzs, Jeroboám vezetésével fellázadt ellene, és Izráel néven királyságot hozott létre, fővárosuk kezdetben Sekem volt. Az ország kettészakadásának oka, hogy Salamon uralkodása alatt az északi törzsek élete megnehezült, nélkülözni kényszerültek. A Királyok Könyve 11. részének szerzője szerint a kettészakadást Salamon hitehagyása okozta.

Az új északi királyságot valószínűleg nemcsak társadalmi igazságosság jegyében hozták létre, hanem a vallás érdekeire is hivatkozva. Jeroboám két szentélyt létesített, egyet Bétélben, és egyet Dánban. Júda déli királysága és Izráel között a határ, a jelek szerint nagyjából a jeruzsálemi nyereg és a Bétéli-hegyek közé eső területen húzódott.

Mindkét országot súlyosan érintő esemény volt I. Sesonk (Sísák) egyiptomi fáraó (Kr.e. 945-924) hadjárata Kr.e. 924 körül. A támadás nyilván mind Júda, mind Izráel fontosabb megerősített városai ellen irányult, abból a célból, hogy meggyengítse mindkét királyságot. Sesonk súlyos hadisarcot vetett ki Jeruzsálemre, és az ő hadjárata lehetett az oka annak, hogy Jeroboám fővárosát Sekemből Penúelbe helyeztette át.

A 9. század első felében Júda, Damaszkusszal szövetekezve, fölénybe került Izráellel szemben. Júda megszilárdította határait Izráel felé, Damaszkusz pedig a Felső-Galilea északi részén fekvő izráeli városokat fenyegette. 882/881 k. az északi királyságban polgárháború tört ki. Végül Omri (882-871) kerekedett felül, és hozzáfogott hogy Izráelt a régió legfontosabb államává tegye. Fővárosát Szamariába helyezte át, leigázta Móáb földjét, és politikai befolyását kiterjesztette Júdára is. Ő és fia, Aháb (873-852) uralma alatt az uralkodó körök határozottan megkísérelték, hogy Izráel istenének vallását a türoszi Baáléval helyettesítsék. Aháb uralkodása idején következett be Asszíria és Damaszkusz megerősödése. Damaszkusszal Aháb több csatát vívott, mielőtt Rámót-Gileádban megölték. Aháb fiának, Jórámnak uralkodása idején Elisa lázadást szított Omri és Aháb családja ellen, és egy Jehú nevű hadvezért kent fel királynak. Jehúnak (842-814) sikerült megölnie mindenit, aki Omrival és Ahábbal rokonságban állt, és kiszorította Baál⁴⁰ vallását a hivatalos kultusból.

Júdában az Omri házából való anyakirályné, Atalja ellen kitört a forradalom Jóást ültette a trónra. Házáel az ő uralkodása idején (836-798) is tovább sanyargatta az országot. Enyhülést jelentett a századforduló, amikor az asszírok döntő csapást mértek Damaszkuszra. Júdában Azarjának (785-733), Izráelben pedig Jeroboámnak (789-748) hosszú és sikeres uralkodás jutott országrészül. A korszak

⁴⁰ Baál volt az, aki a források szerint „kiségtette” II. Ramszeszt a Quadesi csatában

végén megjelentek az első klasszikus próféták: Ámós, Hóséa elkezdtek terjeszteni a közelgő végítéletet (nyilván mindenki legnagyobb öröme ☺).

745-ben Tukulti-apil-Ésarra ült az asszír trónra, ekkor a két királyságot ismét veszély fenyegette. Tukulti-apil-Ésarra 733-ben elfoglalta Damaszkuszt, Gelileát és Transzjordániát. Aház, Júda királya mikor Tukulti-apil-Ésarrához fordult segítségért, maga is a vazallusa lett. 724-ben Hóséa, Izráel királya fellázadt Asszíria ellen, aminek következményeként Szamariát ostrom alá vették. A város elesett. Hizkija uralkodása idején (727-698) Júda megkísérelte lerázni magát az asszír igról, ami Kr.e. 701-ben az ország megtámadásához vezetett, ostrom alá vették Jeruzsálemet.

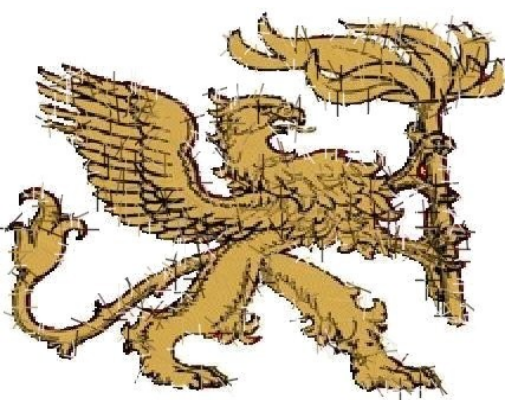
597-ben pedig Nabú-kudurri-uszur babiloni király 3 hadjáratot vezetett Jeruzsálem ellen, majd mikor a város 587-ben elesett, földig romboltatta.

A száműzetésbe hurcolt zsidókat a babilón és Uruk közötti vidéken telepítették le. A királyt, Jójákint és a többi fontos személyt Babilonba vitték, és ott tartották fogva.

Amikor Kürosz perzsa király csapásai alatt Babilón összeomlott és a zsidók engedélyt kaptak, hogy visszatérhessenek Jeruzsálembe, sokan közülük ott maradtak, ahol voltak. Kr.e. az 5. század végén Egyiptomban is létezett zsidó kolónia: Elephantinében, a Nílus első vízésésétől északra. Azokra, akik 539k. visszatértek Júdába, nehéz idők vártak, és a Kr.e. 516-ig nem sikerült újjáépíteni a templomot sem. Jeruzsálemet Nehémiás siralmas állapotban találta, újra szabályozta Júda társadalmi és vallási életét, lerakta a fennmaradáshoz szükséges alapokat.

A következő fontosabb változást Nagy Sándor hódításai idézték elő, amelyek Kr.e. 333-ban, az isszoszi csatában a perzsák felett aratott győzelmét követték. Beolvasztotta birodalmába Szíriát, Palesztínát és Egyiptomot, és ezzel megnyitotta az utat a görög kultúrának. Kr.e. 323-ban azonban meghalt, ezután Júda a Ptolemaiosok uralma alá került.

Kr.e. 200 és 198 között a szíriai görög uralkodók, a Szeleukidák elragadták Júdát Egyiptomtól. IV. Antiokhosz (175-164) uralkodása alatt a görög előkelők megpróbálták betiltani a zsidó vallást és Kr.e. 167 decemberében megszentéstelenítették a helyi templomot (Zeusz kultusz). Ez váltotta ki a Makkabeusok lázadását, amelyet egy pap, Modeini Mattathiasz indított el, és fia Júdás (167-160), Jonátán (160-143) és Simon (142-135) folytattak. A zsidók 64-ben visszaszerezték és újra felszentelték a templomot, ennek örömeire ülik meg évente a Hanukkát. 142-ben II. Démétriosz elismerte a zsidók autonómiáját. Ezzel azonban nem értek véget a zsidók megpróbáltatásai, és csak Kr.e. 128-ben I. Johannész Hürkanosz uralkodása alatt (135-104) köszöntött be az idő ami hasonlított valamiféle békére.

*Az
ókori
Görögország*

A görög történetírás

Cicero Hérodotoszt nevezi a görög történetírás atyjának, ő volt az első aki mitológiai, földrajzi stb. észleléseket egyesített egy műben, bár már Hérodotos előtt elő ión prózaírók is létrehoztak hasonló jellegű összefoglalókat.

A milétosi Hekataios (Kr.e. 560-479) volt az első ismert *logopoios*, vagyis prózaíró, sokat utazott, s ezeknek az utazásoknak az észlelései csapódnak le Periégésis⁴¹ c. könyvében, ennek a műnek b. 350 töredékét ismerjük, másik műve a Genealogiai (Leszármazások, kb. 40 töredéke ismert), ebben valószínűleg Hésiodos-Istenek születését folytatta. Hekataios korrigálta Anaximandros világtérképét.

Hekataios kortársa, Akusilaos szintén genealógiai értekezéseket írt, a Kr.e. 5. században élt Pherekydés pedig megpróbálta összekötni a hősök genealógiáját a korok neves családjaival.

A helyi történetírók közül kiemelkedik Xanthos (Hérodotos idősebb kortársa), ő Lydia történetét foglalja össze négy könyvben egészen Kr.e. 547-ig amikor Kyros elfoglalta Sardeist.

A halikarnassosi Hérodotos (Kr.e. 480-425) 9000 soros művében, a Hérakleában minden létező forrás felhasználásával mutatja be Héraklés életét. 7000 soros Iónika című költeménye az iónok őstörténetét mutatja be. Hérodotos Kr.e. 444 után Thurioiban telepedett le, 9 könyvből álló műve a görögség történetét írja le a mitikus időktől egészen Séstos ostromáig (Kr.e. 478), a későbbiekben a kilenc műzsárol elnevezett könyvek, akkor térnek ki egy-egy nép történetére amikor a perzsa terjeszkedés eléri őket. Ezeknek a leírására egész jó felépítést használ: ország leírása, nép szokásai, különlegességek, politikatörténet. Hérodotos műveiben saját korához szól, nem véletlen pl. hogy Kroisos az első könyvének a főhőse, utolsó könyvében pedig a hatalom időlegességére mutat rá (perzsák története). Hérodotos újítása az volt, hogy a színes elbeszélések helyett a történeti igazságot próbálta visszaadni, éppen ezért művei középpontjában az istenek helyett az emberek állnak, s tetteit okait is a korukban kereste, fő törekvése az volt, hogy az emberek cselekedeteit az utókor számára megőrizze. Hérodotos sok vidéken járt innen származik a *historia* kifejezés, ugyanis a *histór* azt jelenti, hogy valaminek az ismerője, aki ismereteit tudakozódás útján szerezte meg, csak ritkán alkalmaz forráskritikát akkor is csak abban az esetben ha a két forrás között nem tudja a legmegfelelőbbet kiválasztani, ebben az esetben mindkét forrást leírja és gondolatokat fűz hozzá.

Hérodotos kortársa a mytilénéi Hellanikos megírta a trójai háború, a perzsák, a lesbosiak és Athén történetét (ez volt az Atthis, Athén első részletes összefoglalója).

Szintén Athén életével foglalkozott Athéni állam⁴² című művében egy ismeretlen szerző akit Pseudo-Xenophón-nak vagyis Ál-Xenophónnak neveznek, mivel műve Xenophón művei között maradt fenn. A mű alapkérdése, hogy meg lehet-e döntení a demokráciát, szerinte nem, bár utálja a demokráciát. A peloponnésosi háború (Kr.e. 431-404) első éveiben írta munkáját, valószínűleg Kr.e. 424 előtt, mivel a szárazföldi hatalmak nem képesek hosszabb ideig háborút viselni a szárazföldön, ezt a feltevést azonban a spártai Brasidas Kr.e. 424-es hadjárata alaposan megcáfolja.

⁴¹ két kötetes az első Európa a második Ázsia

⁴² E műnek Xenophón (Született: Kr.e. 430-425) nem lehetett a szerzője

A görög történetírás egyik legnagyobb alakja Thukydides (Kr.e. 460-404), hiszen személyesen is részt vett a peloponnésosi háborúban, azonban mivel Kr.e. 424-ben flottájával késve érkezett Amphipolis felmentésére 20 éves száműzetésre kényszerült, s csak Kr.e. 404-ben térhetett haza, azonban 8 kötetes műve csak Kr.e. 410-ig ismerteti az eseményeket. A peloponnésosi háború (Kr.e. 431-404) előtörténetét Kr.e. 445-től, az első peloponnésosi háborút lezáró békétől követi részletesebben. Művében több helyen is vitatkozik Hérodotos téves állításaival. Módszereit jól mutatja, hogy pl. kiszámítja a Trója alá érkező hadsereg létszámát. Thukydides 4 hónapos téli és 8 hónapos nyári időszakokra osztotta az eseményeket, s ismertetésük sorába szónoklatokat illesztett.

Xenophón (Kr.e. 430-354) az athéni próza egyik legsokoldalúbb alkotója. Platónnal vetélkedve megörökítették közös mesterük Sókratés emlékét (Emlékeim Sókratésról, Sókratés védőbeszéde, Lakoma, A gazdálkodásról), írt egy utópisztikus színezetű fejlődési regényt a perzsa uralkodóról (Kyros nevelkedése), dicsőítő iratot a spártai királyról (Agésilaos), visszaemlékezéseket a tízezer görög zsoldos ázsiai hadjáratáról (Anabasis), egy dialógust a zsarnokságról (Hierón), javaslatot az athéni államháztartás reformjáról (A jövedelmekről), közzétett katonai és vadászati szakmunkákat (A lovasparancsnok feladatai). Valamint 7 könyvben folytatta Thukydides megszakadt történeti munkáját (Hellénika). Életének 2 meghatározó eseménye volt az egyik találkozás Sókratésszal, a másik pedig részvétel Kyros hadjáratában Artaxerxés perzsa király ellen (Kr.e. 401-399). A Hellénika nem kapcsolódik olyan lazán Thukydides művéhez, mint Hérodotoséhoz, inkább egy cseppet jobban, hiszen a Peloponnésosi háború utolsó mondatát folytatja. Műve Kr.e. 410-től 362-ig követi az eseményeket. A Hellénikával azonban megszakad a 3 történetíró által alkotott *historia continua*. A theopomposi folytatás (Philippos története) elveszett, csak töredékek maradtak fenn. Xenophón műve 3 részre oszlik. Az első két könyv a peloponnésosi háború utolsó éveit és a harminc zsarnok uralmát tárgyalja. A második rész a spártaiak perzsaellenes harcait és azokkal egy időben Hellasban történt eseményeket ismerteti Kr.e. 401-től 386-ig. A harmadik rész Spárta hegemoniájának csúcspontját, hanyatlását és Thébai felemelkedését mutatja be a mantineiai csatáig (Kr.e. 362). A csataleírások részletesebbek, hiszen Xenophón maga is katona volt. Xenophón rövidebb írása a Lakedaimóniak állama az ún. lykurgosi államberendezkedés elfoglalt ismertetése. Xenophón ugyanis akárcsak mestere Sókratés a spártai államberendezkedést tartotta ideális államnak, de a Lakedaimóniak állama az ún. idealizált képet mutatja, Xenophón ezért aztán bizonyos dolgokat egyáltalán nem tárgyal, ilyen pl. az, hogy a helóták létét egyáltalán nem említi.

Thukydides művét Xenophónon kívül többen is folytatták, ilyen volt pl. Theopompos (Kr.e. 378-?), aki II. Philippos történetét is megírta 58 könyvben. A 12 könyvből álló Hellénikájából, amely Kr.e. 410-től 394-ig követte az eseményeket, csak töredékek maradtak fenn. A thukydidesi mű folytatójának nevét nem ismerjük, munkájából azonban nagyszámú töredékek maradtak fenn a oxyrhynchosi papiruszon, ezeket a töredékeket összefoglaló néven *Hellenica Oxyrhynchia* néven emlegetjük. Az egyes töredékek az alábbi időszakok eseményeit tárgyalják: kairói papirusz Kr.e. 409 nyara, firenzei papirusz Kr.e. 409 nyara-407/406 fordulója, londoni papirusz Kr.e. 397-395.

Az egyes államok felépítésének leírására külön műfaj jött létre, Aristotelés iskolájában 158 görög állam összefoglaló jellemzését készítették el, ezeket államéletrajzoknak is nevezhetünk, e leírások

azonban kivétel nélkül elvesztek. Ma mindössze 99-nek ismerjük a címét és rövid töredékét, ezenkívül fennmaradt 44 *politeia*⁴³ tömör és pontatlan kivonata a Kr.e. 2. században élt Hérakleidész Lembos-tól.

Szintén a Kr.e. 2. századba élt Polybios (Kr.e. 200-120), aki *Historia* (Korunk története) című világtörténetében Róma felemelkedését és a pun háborúk történetét ábrázolja. Rendkívüli író volt, aki az események történeti háttérét közelről is jól ismerte, hiszen az achai szövetség egyik vezető politikusának, Lykortasnak a fiaként látta meg a napvilágot, s elsősor mint egyiptomi követ (Kr.e. 181/180), majd hipparchosként (Kr.e. 169) szolgálta az achai szövetséget. Kr.e. 168-ban a katasztrofális pydnai vereséget követően a győztes Paulus Polybiost ezredmagával Rómába deportálta, ahol barátságba került Scipio Aemilianusszal, Karthágó későbbi legyőzőjével, ráadásul hadjáratai nagy részére is elkísérte. Polybios 40 kötetes művéből csak az első 5 maradt fenn teljes terjedelmében (ezek közül az 1. és a 2. a Kr.e. 264-220, a 3. könyv Kr.e. 220-216 [Cannae], a 4-5. könyv párhuzamosan lezajlott keleti és görög események történetét tekinti át), a többit csak kivonatos formában ismerjük. Polybios leírásai szerint Róma hatalmas sikereit kevert államberendezkedésének (*mikté politeia*) köszönhette, mely egyesítette magában a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia pozitív elemeit.

A Kr.e. 1. század történeti leírásai közül a damaszkuszi Nikolaos (munkájából csak töredékek maradtak fenn) 144 könyves *Historiája* és a szicíliai Diodóros 40 kötetes *Bibliothéké* historiké, vagyis történeti könyvtár című munkája érdemel említést. Diodóros a mitikus időktől egészen Kr.e. 54-ig tekintette át a világtörténelmet. Strabón (Kr.e. 63-Kr.u. 19) hatalmas *Geographikája* mellett történeti feljegyzéseket is írt, ezek azonban jórészt elvesztek.

A görög történelem forrásai közül előkelő helyet foglal el Plutarchos (Kr.u. 50-120) párhuzamos életrajzai, amelyekben a szerző egy-egy görög hőst egy hasonló tulajdonságokkal rendelkező rómaival hasonlít össze. Életrajzain kívül több tucat írása maradt ránk, amelyeket az *Éthika*⁴⁴ című gyűjtemény őrzött meg.

⁴³ gör az állam helyes kormányzásának tudománya

⁴⁴ lat Moralia

A krétai és mykénei civilizáció

A krétai civilizáció

A 3. évezred utolsó szakaszában Kréta belépett a fejlődés új szakaszába. Ebben az időszakban elkezdődött a települések növekedése, valamint a települések közötti hierarchia kialakulása, valamint az írás megjelenése és a palotaépítkezések jellemzőek erre a korra, hiszen a szigetet nem érték el a vándorlás hullámai.

Kréta a történelem színpadára csak félig-meddig lépett fel, hiszen sziget volta még jó ideig gátolta abban, hogy a „külső” világgal kapcsolatokat építhessen ki. Külső források gyakorlatilag nincsenek, a belsők pedig kimerülnek a gazdasági feljegyzésekben. A korszakolását a fejlődéseknek is csak a régészeti anyagokból tudjuk nyomon követni. A krétai civilizáció élete a középső és késő bronzkort, középső és késői minói kultúra korát (kb. 2000-1580, ill. 1580-1100) foglalja magában. A palotaépítkezések miatt beszélhetünk régebbi és újabb paloták koráról, a határvonal kb. 1700-as évek környékén húzódik. A knóssosi palota késői kora kb. 1450-1375 közé esik, ennek vége után pedig meg egy palota utáni korszak következik. A paloták között négy olyan van melyet önálló államközpontnak szoktak tartani: Knóssos, Phaistos, Mallia és Zakro palotája.

Mivel az államok között nincsen nyoma se várfalnak se erődnek ezért valószínűleg nyugis emberek lakták a szigetet. A régebbi paloták idejében még nem jelentkezett Knóssos fölénye. A virágzás első jelei a Kr.e. 1700-as években a régi paloták pusztulásával vette kezdetét, ekkortájt kezdett Kréta kereskedelmi kapcsolatokat ápolni a környező Égei-tengeri szigetekkel és főleg kelettel. Mivel 1700-ban megpusztultak a régi paloták, ezért pár kutató azt találta ki, hogy külső támadás érte, de mivel ezt nem támasztja alá sem más államok írásos anyaga, sem belső régészeti dolgok, ezért valószínű, hogy valamiféle természeti csapás érte a szigetet (pl. földrengés). Ugyanezt igyekszik alátámasztani az a tény is, hogy a palotákat gyorsan felhúzták, vagyis csak egy kis átmeneti probléma adódhatott. A régi paloták pusztulását követő két évszázadban Kréta elérte a fejlődése csúcsát, az Égei-tenger Krétai beltengerré válik, valamint főleg Kis-Ázsia partvonalán településeket hoznak létre. Lehetséges, hogy ez a krétai terjeszkedés tükröződik a minói *thalattokratia* hagyományában.

Na szóval volt egyszer a régi korszak, amikor „pangott” az egész sziget, ezt zárult a régi paloták pusztulásával, ez egyben a virágzó korszak kezdetét is jelentette, majd 200 év múlva, vagyis az 1500-as évek környékén kitört a thérai vulkán. Pár évszázad alatt minden újjáépült, azonban ez idő alatt, főleg a mykéneiek vették át az első helyet. Sok krétai település elpusztult, azonban a knóssosi palota újjáépült, most már azonban új urak kezében volt. A palotában fennmaradt görög nyelvű lineáris B táblák jelzik az uralkodók etnikai hovatartozását, vagyis a mykénei görögség egy csoportja szerezte meg az uralmat Krétán, vagyis végül is Kréta a mykénei világ részévé vált. Az új hatalom azonban nem bírta sokáig és 1375-ben bekövetkezett a paloták végleges pusztulása. A politikai és gazdasági hatalom átszállt a szárazföld mykénei államaira. Az utolsó fázisban vagyis az 1200-as évek környékén volt még egy természeti katasztrófa, melynek hatására újabb csoportok (mykénei) költöztek át a szigetre, azonban a sziget csak 11. században bevándorló dórok hatására vált teljesen görög jellegűvé.

A krétai gazdasági élet alapját a komplex gabonatermelésen és kertművelésen alapuló mezőgazdasági termelés jelentette, ekkor már elterjedt az ekés földművelés. A kereskedelmi kapcsolatoknak hatására meghonosodtak a keletről behozott fűszer és illatszernövények. A másik basic ág az állattenyésztés volt főleg a kecske és a juh terjedt el, mivel ezek igénytelen állatok és nem kel velük sokat törődni (majd elmentek egy Zimonyi I.-Steppe előadásra, és profik lesztek bariból meg paciból). Lassan átálltak az ipari mennyiségű terelésre, z az állattenyésztésben is megfigyelhető.

A bányászatban elsősorban a bronz és nemesfém feldolgozás ért el jelentős szintet, ugyanez érvényes a kerámiaira is, amelyben nagy előrelépést jelentett a fazekaskorong feltalálása. A krétai kerámia rövid időn belül olyan szintet ért el, amely a civilizált világ legjobb fazekasárújává tette. Fontos termelési ág volt az elefántcsont faragás, amely import nyersanyagból dolgozott. A textilipar a nagy mennyiségű gyapjút és lent dolgozta fel, ennek jelentős része exportra készült.

Kréta fellendülésének legfontosabb oka a kereskedelmi központként játszott szerepe volt. A Kr.e. 3-2. évezred fordulóján a Kyklasok jelentősége lehanyatlott, a kis szigetek ugyanis kimerültek, s Kréta ettől fogva átvette a vezető szerepet a térség kereskedelmében. A szárazföldi kereskedelem hatékonyságát javította, hogy a középső minósi korban elterjedt a kerekes járművek használata, a kocsikat szamarak és ökrök húzták, a ló használata csak a késő minósi korban honosodott meg. A krétai kereskedelem fő iránya délkelet volt, Ciprus, Szíria, Egyiptom. Az egyiptomi ábrázolások gyakran mutatják be, hogyan érkeznek meg a *keftiuk*, hozva jellegzetes krétai vázáikat.

A korai minósi korban kibontakozó társadalmi rétegződés a középső minósi korban eljutott az osztálytársadalom megszilárdulásáig. A több tízezres városok kialakulása a falu és kisváros jellegű településekkel szemben, ebben a korban nő meg számottevően. Az előző korban kialakult vezető réteg funkciói kiszélesedtek és megszilárdultak, elsősorban az árucseré megszervezésével és irányításával kapcsolatban. A parasztok és a városban tömörülő kézművesek, termékeikkel adóztak az uralkodó osztálynak, valamint a bürokratikus apparátusnak. A városok az uralkodó osztály központjaivá váltak, a paloták voltak az uralkodói lakhelyek, a kormányzati és vallási központok, valamint a gazdasági élet szervezői is. A paloták szerepe annyira fontos, hogy gyakran csak palotagazdaságokról szoktak beszélni. A lakosság nagy részét már ebben az időben is a falusi-kisvárosi parasztság jelentette, a munkamegosztás fejlődése előnyökhöz jutatta a kézműves réteget. Az árucseré és a hajózás növelte a kiszolgáló személyzet létszámát is. A rabszolgaság korai formája működött, azonban sem a rabszolgaság sem az egyes társadalmi rétegeken belüli függés mértéke nem meghatározható.

A régészeti anyag arra mutat, hogy Kréta fénykorában több állam élt egymás mellett (Knóssos, Phaistos, Mallia és Zakro). A fegyverek ritka számából arra lehet következtetni, hogy ezek a városok békében éltek egymás mellett. Valószínűnek látszik Knóssos vezető szerepe, a teljes hegemoniára azonban csak az achai hódítást követő időszakokban gondolhatunk. Lehet, hogy a sajátos egyensúlyi helyzetet vallási ideológiai eszközökkel igyekeztek biztosítani a társadalmon belül (Ez hasonló ahhoz, amit pl. Kosambi állít az indiai társadalmi differenciálódás egyenletessége miatt, magyarul több a paraszt mint az „vezető”, és csak a vallási ideológia az ami megszelídíti a „többséget” arról, hogy minden úgy jó ahogy van). Az egyes központok összehangolták a külpolitikai és gazdasági törekvéseiket, úgyhogy az egyiptomiaknak úgy látszott Kefti országa mint ami teljesen egységes. A

királyi hatalom valószínűleg hasonlított a keleti államok despotikus kormányzatához, azonban pl. a knóssosi trónterem se nem monumentális, s a harcos freskók⁴⁵ se jelennek meg. Maga a *Minós* név pedig feltehetően méltóságnév volt.

Az állam felépítésével kapcsolatos tudásunk nem teljes azonban kétségtelen, hogy hatalma nem volt gyenge, s hogy az állami központok sokféle tevékenységi kört tartottak szilárd ellenőrzésük alatt. Az írásbeliség megléte jelzi az írnokok kiemelt szerepét a kormányzati szférában. Az hogy a kultikus életnek nincsenek olyan monumentális épületei, mint más civilizációkban arra enged következtetni, hogy ezek is a palotákban kaptak helyet, ez szintén hasonló a keleti berendezkedéshez.

A vallási élet szerepe nagy volt a krétai életbe erre enged következtetni a régészeti leletanyagok nagy száma. Feltűnő azonban, hogy nem jelennek meg a nagyméretű szobrok sem, jellemzőek azonban a kis méretű házi szentélyek. Előfordulnak különálló szentélyépületek is, hiszen gyakran a természet egyes pontjai szolgáltak kultuszhelyként (hegyi magaslatok, barlangok stb.) Gyakoriak a különböző kultikus szimbólumok, a két legfontosabb: a kettősbárd (*labrys* ezzel összefügg a *labyrinthos* neve is), és a „szent szarvak”, a stilizált bikaszarvak. A kultuszban használati tárgyként találunk kagylókürtöket, edényeket (*rhytonok* stb.) A termékenység kultusza központi helyet foglalt el, a minói vallásban a női elem dominált, ennek megfelelően szembevetendő a nők kiemelkedő szerepe, ebben a jelenségben sokszor a *matriarchátus*⁴⁶ maradványainak hatását tételezik fel. Az istenek az esetek többségében csak nehezen különböztethetőek meg az emberektől bármelyik ábrázolást is nézzük, ember alakúak és ugyanolyan nagyságúak is. A minói vallás központi alakja az anyaistennő, Evans felfogása szerint egyetlen központi anyaistennő alak volt, akit több különböző aspektusban is tiszteltek. Valószínűbb azonban, hogy külön alakká formálódott, egyénekként elképzelt istennők alkották a krétai pantheont, a politeizmus formáinak megfelelően.

A krétai művészet alapjait már a korai minói korban megalapozta, a kereskedelemmel kyklasi idolk és spirálisokkal díszített kerámia, elő-ázsiai fém- és egyiptomi színes kőedények jutottak el Krétára, melyeknek formái jelentőse alakította a krétai művészt. Ezeket a hatásokat a krétai művészet mind magába olvasztotta. Az építkezések is kiemelkedő szintet értek el, ezt mutatják a paloták is, lehetséges az is, hogy éppen ezekről a palotákról mintázták a labirintusokat is. A krétai paloták mutatnak kapcsolatot a keleti palotaépítkezésekkel, de azok zártságával szemben homlokzatuk nyíltsága nyitottá teszi külső képüket, a palota gyakorlatilag város a városban. A legnagyobb a knóssosi volt, amelyet Evans hellyel-közzel helyre is állított. A festészet nagy szerepével szemben feltűnő a nagyszobrászat hiánya, annál gazdagabb azonban a kispasztika. A *gliptika* már korán szép mértani és figurális díszű pecséteket produkált. A krétai művészet kiemelkedő ága a vázafestészet, ezeknek első agy virágzását a Kamares-vázák jelentik. Ezek sötétebb alapon világosabb színű díszítést alkalmaznak, változatos motívumokkal.

A minói kultúra megteremtette saját önálló írásrendszerét is. Az első biztos írásos emlékek a középső minói kor elejéről valók. Az első írástípus, a *hieroglif* írás volt, ez évszázadokon keresztül

⁴⁵ ez alól kivételt jelent a thérai hajósexpedíciót ábrázoló freskó

⁴⁶ *lat-gör* az ősközösségi társadalom fejlődésének az a szakasza, amelyben a nők a gazdaságban és a társadalomban vezető szerepük volt és a leszármazást anyai ágon vezették; vagyis anyajogú társadalom (ellentétje kizárásos alapon a patriarchátus)

használatos maradt, főleg pecsételőkön. Mellette azonban már a középső minói kor folyamán kialakult a szótagírás, ezt lineáris A-nak nevezik, szemben a később belőle kifejlődött lineáris B-vel, melyet a Knóssos achai urai és a szárazföld mykénei fejedelemségei használtak görög nyelvű szövegek lejegyzésére. Krétán több írásrendszer létezett egymás mellett. Bár a lineáris B szilabárium Ventrís által végzett megfejtésével 1952 óta a lineáris A szótagjelei is nagyrészt olvashatóvá váltak, ez azonban még nem eredményezte a dokumentumok nyelvének megfejtését; kis számuk és rövidségük ezt amúgy is rendkívül nehezé teszi.

A mykénei civilizáció

A 17-16. század fordulóján fellendülés következett be, a közép hellasi kor falusias életmódját a mykénei civilizáció váltotta fel. Egyre erősebbé vált a bekapcsolódás a tengeri kereskedelembe, a könnyű harci szekér megjelenése pedig elősegítette egy harcos arisztokrata réteg elkülönülését a kialakuló palotaközpontokhoz kapcsolódva.

Az első központok felemelkedése a 17. század végén figyelhető meg, a kupolasírok és az aknasírok tanúskodnak a mykénei uralkodók gazdagságáról. Kr.e. 1500-ban a Santorin vulkán kitörése előnyös helyzetbe jutatta a mykéneiket a krétaiakkal szemben. 1460-1450 körül maga Kréta is achai uralom alá került. A mykénei görögség terjeszkedése kiterjedt az Égei-tenger szigeteire, Nyugat-Kis-Ázsia, Szicília és Itália partjaira, a kereskedők eljutottak Szíriába és Egyiptomba.

Források tekintetében a mykéneiek írásbelisége nem tartalmaz történeti szövegeket, az egyiptomi ábrázolások mutatják, hogy Kréta kereskedelmi kapcsolatai átszálltak a mykéneiekre. Az egyiptomi forrásokon kívül fontosak a hettita királyi levéltár anyagai is, ezek bizonyítják a 14-13. században egy Ahhiyawa nevű ország létezését, amely Kis-Ázsiától nyugatra terült el.

A gazdasági élet dettó ugyanaz mint a krétai, ekés földművelés megfejelve egy kis kertgazdálkodással és egy csipet szőlőtermeléssel. Iparra és exportra termeltek, ugyanez van az állatokkal is a kecske és a juh nem ment ki a divatból. Szépen betelepül az anyaország, s ez lesz a következménye az expanzióknak.

A tulajdonviszonyokról a lineáris B-dokumentumok adnak felvilágosítást, elsősorban Pylosra és Knóssosra vonatkozólag. Az E-sorozatokból kirajzolódnak a fő birtoklási formák. A *damosok* (közösségek) földjét kettős birtoklási formában birtokolják. Az első a *ktimena-föld*, amelyet a birtokosok (*ktoinoochoi*) egyénileg birtokolnak, s így művelik vagy adják ki bérbe, a másik a *kekemena-föld*, amelyet a ktinoochosok együttese, a damosközösség kollektíven birtokol, s gyakorlatilag földbérletből él. Ezek mellett léteztek más birtokformák is, ilyenek voltak pl. a hadvezérek és a király elkülönített birtokai (*temenosok*). Külön kategóriát alkotnak a *kama* megjelölésű területek, amelyek világosan elkülönülnek a damosterületektől, ezeknek a birtoklása külön kötelezettséggel is járt. A népesség nagyobb részét a damosok szabad birtokosai, a *ktinoochosok* alkották. Ezek megjelölése a központi hatalom szempontjából tekintve: *telestai*; adózó, szolgáltató, valószínűleg közmunkát is végző réteg. A *kamaeusok* eredetileg az államtól használatra kapott föld fejében munkával és beszolgáltatásokkal tartozó réteget alkottak. A *doelosok*, a szolgák és rabszolgák helyzete nagyon széles skálán mozgott, vannak közöttük szám szerint nyilvántartott

munkacsoportok, valószínűleg kifejezetten rabszolgák, és vannak közöttük kedvező helyzetű egyének, mint az „isten szolgálói” (*teojo doero = theoio doeloi*) valószínűleg ők voltak a szentélyek kultikus személyzete, akiket helyzetük földbérletre is feljogosított.

Az államszervezet hasonlóan alakult a krétaihoz, ugyanúgy a keleti despota államberendezkedést követte, az állam élén a király, a *wanax* állott, uralma szakrális jellegű volt, központ továbbra is a palota. Az állam második embere a *lawagetas*, vagyis a hadvezér. A tisztség kialakulását összefüggésbe hozták különböző nomád népek kettős királyságával. Feltételezik, hogy a hadvezérnek is voltak „emberei”, amelyek a névéhez vagyis a lawagetashoz hasonló nevet viselhettek, s ők alkotották a társadalom egyik alapkategóriáját. Az *eqeták* katonai tisztségviselőknek látszanak, valószínűleg ők lehettek a király kísérei. Az állam területi beosztásának szervezetére Pylos szolgáltatja az egyetlen konkrét példát, a két tartomány 9 ill. 7 körzetre oszlott.

A mykénei írás a lineáris B, ez a lineáris A-ból alakult ki, szótagírás, amely 89 szótagjelet és mintegy 150 ideogrammat tartalmaz. Építészet megint csak ugyanaz, mint a krétainál, nagyjából annyi a különbség, hogy a paloták jobban meg voltak erősítve, valamint hogy kupolasírbá (*tholos*) temetkeztek.

A sötét kor és a nagy görög hódítás

A mykénei világ a 13. században érte el a fejlődése csúcspontját. Az egyes királyságok nemcsak függetlenek voltak egymástól, de néha ellenségeskedtek is egymással. 1200 körül Közép-Görögországban és a Peloponnésoson a központok nagy része elpusztul, valószínűleg ellenséges támadás miatt. A lakosság tömegesen menekül, az anyaország más területeire. Egyes területeket mint pl. Ilókost ekkor még nem ért támadás (mondjuk később igen).

Az összeomlás fő okaként valóságos népvándorlási hullámokat tételeznek fel, bár az új elemek betelepüléséről kevés régészeti emlék maradt, régebben dór vándorlásra gondoltak, de a dórok valószínűleg csak később foglalták el Kelet-és Dél Peloponnésost és Krétát.

Az összefüggéseket jól mutatja, hogy 1200 tájékán megdőlt a hettita birodalom, Hattusas elpusztult. A vándorló népek hulláma ezt követően elérte Egyiptom határát (kb. 1170k), ahol III. Ramszesz csak nehezen tudta őket megállítani. A hódítók az ún. tengeri népek (paleset, takar, sekeles, danuna, weset) voltak, III. Ramszesz felirataiból arra lehet következtetni, hogy ezeknek a népeknek egy részük az Égei-vidékről származhatott. Vélhetően ugyanezek a népek szerepelnek a hettiták oldalán a Quades-i csatában, valamint Merneptah (1224-1214) uralma alatt, ezek a népek segítették a líbiaiakat az egyiptomiak ellen. A távolabbi előzményekre vonatkozóan többen azt feltételezik, hogy a nagy népvándorlási hullám elindítói a közép-európai urnamezős kultúrák népei voltak.

A pusztításoktól meggyengült mykénei kultúra ezután alacsonyabb szinten élt tovább, a kerámia a 13. században Görögország-szerte egységes szintet több helyen elkülönülő stílus váltja fel, Mykénében és Euboián pl. megjelennek az ember és állatalakokat ábrázoló stílusok, ez volt az ún. „festői” stílus. Az ún. „polip” stílus pedig a szigeteken hódított tért magának (pl. Kréta), ezekre a kerámiákra a szegélyezés a jellemző, valamint az egyszerűbb formavilág. Egyes lelőhelyeken megjelennek a bütykökkel díszített kerámiák, amelyekről azt feltételezik, hogy bevándorló népelemek hozták magukkal.

A fémművesség területén folyamatos volt a fejlődés, azonban a fejlődésben a központok pusztulása egy erősebb visszaesést produkált. Egyes fegyverek (kard, lándzsahegy stb.) formáiban már a 13. században jelentkeztek az ilyen idegen (bevándorló) elemek hatásai. Elterjedtek a fibulák, valamint a ruhákat díszítő fémműves elemek. A 11. század közepétől tapasztalható a vashasználat elterjedése. A vándorlások a temetkezési szokásokban is változásokat eredményeztek, a mykénei kor temetkezési formái mindenütt eltűntek, nemcsak az uralkodói kupolasírok, hanem a sziklába vagy barlangba vájt nagyobb családoknak és/vagy csoportoknak helyt adó temetkezési helyek. Ezt követően uralkodóvá válik a gödørsír vagy a kőládásír, ez a tendencia már a 12. század folyamán fellép, de uralkodóvá csak a 11-9 század folyamán válik.

A görög hagyomány a vándorlásokat a trójai háborúhoz kapcsolja: Thukydidesz szerint a boiótok hatvan, a dórok nyolcvan évvel a trójai háború után vándoroltak történeti lakhelyükre, ezek történeti értéke azonban csekély. A vándorlások a görög történetíróknál több változatban szerepelnek többnyire 1334 és 1150 között. A lakosság kisszámú települései csak kivételes esetekben tudtak ellenállni a dór

és északnyugati törzsek vándorlásának. Az ilyen települések közé tartozott Athén is, aki meg tudta magát védeni a betörésektől. A Peloponnészosz középső része, Arkadia szintén nem került a bevándorló törzsek uralma alá. A Peloponnészosz északnyugati része az Aitoliából érkező élisiek kezére került, s az északi partvidék, bár megőrizte a régebbi lakosságra utaló Achaia nevet. A különböző csoportok helyválttatása nem állt meg a görög szárazföld partjainál. Athénből a különböző vidékekről odamenekült csoportok a helybéli iónokkal együtt kerekedtek fel, és az ún. ión vándorlás keretében új településeket alapítanak a Kis-Ázsia nyugati partjának középső részén, a későbbi Ióniában. A dórok a Peloponnészosz után átkelnek Krétára, majd az Égei-tenger déli szigetein keresztül elérik Délnyugat-Kis-Ázsiát.

A sötét századok folyamán folytatódott a gazdasági és társadalmi fejlődés sötét új formák alakultak ki. A palotaközpontok gazdagságát az általános elszegényedés váltotta fel, s az erősen tagolt mykénei társadalom helyét egy időre a viszonylagos egyenlőség váltotta fel. A messze nyúló kereskedelmi kapcsolatok megszakadtak, s a luxusjellegű iparágak eltűntek. A mezőgazdaság alapvető ágai továbbra is a termelés alapvető ágai maradtak, azonban egy időre az állattenyésztés került túlsúlyba. A háziállatok és a termesztett növények nevei mindenesetre jelentős részben fennmaradtak, tanúsítva a mezőgazdasági termelés folytonosságát. A közösségen belül az állatvagyon és a föld birtoklása egyéni-kiscsaládi jellegű lehetett. A mezőgazdaság mellett pedig továbbra is fennmaradtak az alapvető kézműves iparágak. A kereskedelmi érintkezés a minimumra csökkent az Égeikumon belül. A fejlődés és a görög élet újjászületése csak a Kr.e. 8. században következhetett be.

A sötét korban a barbárság állapotai közé visszaesett területek társadalmi szerkezete és a politikai szervezeti formái teljesen átalakultak, a mykénei osztálytársadalom felbomlott, a despotikus államszervezett mindenhol szétesett. Az új szervezeti formák szélesebb skálán is kiépültek: a legjelentősebb, legismertebb a háromszintű *genos-phratia-phylé* tagozódás. A mykénei korban oly jelentős *wanaxok* is elvesztették hatalmukat, az egyes közösségek élén ekkor már a *basileusok* álltak. A *basileusok* általában örökletes, de korlátozott hatalmú tartományi vezetők voltak, ez a tisztség valamint az öregek tanácsa és a népgyűlés jelentette a kormányzat azon kezdetleges formáját, amely nagy általánosságban jellemző volt a sötét korszak görög közösségeire. A további fejlődés folyamán ezekből alakultak ki a polisállamok jellegzetes kormányzati formái.

A görög polis

A Kr.e. 8. század elején kibontakozó görög kultúrában mindössze néhány évtizedre volt szükség ahhoz, hogy a régi alapokon kialakuljon a görög városállam, vagyis a *polis*.

Görögország területének mintegy egyötöde hegyvidék, földművelésre alkalmas terület csak kis számban fordul elő, márpedig mindenfajta település legyen az falu (*kómé*), község (*démos*), vagy város (*polis*) megfelelő nagyságú földterületre van szükség.

A görög polis két típust mutat, az egyik a mykénei típus a másik a föníciai. A mykéneit az jellemezte hogy magas hegyek által határolt fennsíkon feküdt (pl. Athén), a föníciai típus pedig általában tengerbe nyúló földnyelveken jött létre (pl. kis-ázsiai városok).

A tengerparti városok fejlődése jóval gyorsabb ütemben haladt, mint az ún. mykénei típusú polisoknál, ugyanis a tengerparti városok, vagyis a föníciai típusúak kiaknázták a tengeri kereskedelem lehetőségeit, s iparuk is inkább ennek a kereskedelmi ágak az érdekei alá helyezte magát.

A föníciai típusú városok, vagyis amelyek a szárazföld belsejében jöttek létre, évszázadokon keresztül megmaradtak egy kezdetleges, főként mezőgazdasági termelő -állattartó központként.

A városokat kisebb települések gyűrűje vette körül, e kis települések fokozatosan függő helyzetbe kerültek, s egy városi központtal városállamokba tömörültek, ezeknek az államoknak a mérete nem volt túl nagy, az athéni pl. 2350 km²-t ölelt fel. Egy átlagos méretű polis lakosságát a Smyrnai ásatások alapján tudjuk meghatározni. A Kr.e. 8. század folyamán az ilyen jellegű települések kb. 4-500 háztartást foglaltak magukban. A polis területe három részre oszlott, a köztulajdonban maradt állami földek, a templomok építésére kijelölt szent földek és a kezdetben nemzetségek, később pedig az egyének tulajdonát képező földek kategóriáira. Az állami földterület megművelhető részeit már ebben a korban is bérbe adták a földműveseknek. A polisközösség tagja csak az lehetett, aki egy helyi phylébe tartozó apától származott. A phylék az ősi törzsek közigazgatási egységekké alakult maradványai képezik a katonai szervezet alapját, legalábbis az archaikus kor második felétől kezdve a politikai szervezetben is döntő szerepet játszanak.

A görög polisok között kezdetben az egyetlen összekötő kapocs az arisztokrata nemzetségek között fennálló vendégbarátság a *xenia* intézménye. Idővel emellett kialakult a *proxenia* intézménye. A *proxenos* egy meghatározott poliból érkezők érdekeit képviseli, hiszen azok csak saját városállamukban rendelkeznek polgárjoggal. Még a korszak elején kiépülnek a nagy szentélyek körül az első vallási szövetségek, az *amphiktyoniák*, a kultusz ápolására, és megalakulnak az ideiglenes vagy tartós katonai szövetségek, a *symmachiák*. Végül az olympiai versenyek (Kr.e. 776) fűzték szorosabbra a polisok közötti kapcsolatot.

A Kr.e. 8. század folyamán időszerűvé válik a görög városállamok határainak kitágítása, ezzel megkezdődik egy nagyszabású gyarmatosító mozgalom.

Athén korai története (Solón és Peisistratos tyrannisa)

Attika területén már az átmeneti korszak utolsó szakaszában kezdetét vette egy tehetős társadalmi csoport kialakulása, ezt bizonyítja az is, hogy a leggazdagabb sírleletek Attikából kerültek elő. Ugyanis a Kr.e. 7. századból ránk maradt attikai olajosamphorák azt mutatják, hogy még ekkor is létezik Attikában egy exportra is termelő gazdag földbirtokos réteg.

Attika földje legnagyobbbrészt állattenyésztésre alkalmas a már említett föníciai építkezi stílus⁴⁷ miatt, kb. 600 km² volt alkalmas mezőgazdasági termelésre, ami ugye nem valami ütös, így hát Attika legfontosabb bevételi forrása a laureioni ezüstbányákból származott.

A legnagyobb kiterjedésű síkság a Pedias (Pedion) a legelőkelőbb nemzetségek tulajdonát képezte, s ezek a gazdagok a földjeiket napszámsokkal vagy bérlőkkel⁴⁸ műveltették meg. Athén a Kr.e. 7. század folyamán kapcsolódott be a földközi-tengeri kereskedelembe, ennek következtében alakult ki egy kereskedelemmel foglalkozó középréteg.

A politikai hatalom a korszak elején az arisztokratikus *genosok* (nemzetségek) vezetőinek, az *eupatridáknak* a kezében összpontosult. Ők alkották az oligarchikus tanács, az *Areiospagos* tagságát, soraikból kerültek ki a város tisztségviselői, katonai vezetői (*archón polemarchos*), a szakrális funkciókat ellátó vezetők (*archón basileus*), a részben vallási, részben magánjogi ügyekben eljáró tisztségviselők (*archón epónymos*), valamint a törvényeket feljegyző és őrző 6 tisztségviselő (*archón thesmothetés*).

A társadalmi csoportok között viszálykodásról először a Kr.e. 7. század második felében hallunk, ezt bizonyítja az első tyranniskísérlet Athénban. Az athéni Kylón⁴⁹ elfoglalta az Akropolist, az Alkmaiónida nemzetségből származó Megaklés azonban megakadályozta a hatalomátvételt, s meggyilkoltatta Kylón híveit. Ez volt az ún. Kylóni vérbűn, amelyet az Alkmaiónida nemzetség ellenzéke gyakran használ propagandaeszközként. Erre az időszakra helyezi a hagyomány Drakón működését. Drakón gátat szabott a vérbosszúnak, s csak szándékos gyilkosság esetén engedélyezte a közvetlen rokonoknak az önbíráskodást.

Az Athéni állam első kiemelkedő egyénisége Solón, egy előkelő de elszegényedett nemzetség sarja (bocskoros nemes ☺). Az ókori források hol archónnak, hol *diallaktésnek* (döntőbírónak), hol pedig *nomothetésnek* (törvényhozónak) nevezik, s archónságát a Kr.e. 594/593 vagy 593/592-es évekhez kötik. Solón politikai tevékenységének mindenesetre hosszabb időszakot kellett felölelnie, ezt a feltételezést az adta, hogy hogyan találkozhatott Solón Kroisos lyd⁵⁰ királlyal (Kr.e. 560-546). Szintén Solón politikai tevékenységéhez sorolja a hagyomány az első Athéni pénzveretet, amelynek egyik oldalán Athéné feje, a másikon pedig a bagoly látható.

⁴⁷ lsd. részletesebben polisios tétel

⁴⁸ talán ez a réteg lehet a *hektémorosok*, de nem bizonyított

⁴⁹ Kr.e. 640-es olimpiai játékok győztese

⁵⁰ a lyd lovak olyan jók voltak mit most a BMW

Solón kétségtelenül legjelentősebb intézkedése a *seisachtheia*, vagyis a teherlerázás elrendelése volt. Ez a szó eredetileg azt a cselekvést jelentette, mikor az elzálogosított földterületről eltávolították az elzálogosítást tanúsító határkövet (*horos*). Ez pedig csak akkor játszódtott le, amikor az adós fizette a tartozást. Solón esetében a *seisachtheia* új értelmet nyert: 1. az elzálogosított földek teljes tehermentesítését 2. a hitelezőiknél dolgozó adósok munkakötelezettség alóli felmentését 3. azok felszabadítását, akik nincstelenségükben saját szabadságukat adták zálogba (ez a verzió, csak külföldön működött).

Athén másik nagy „reformtörvénye” az ún. timokratikus alkotmány bevezetése volt. Solón ennek értelmében a vagyoni helyzetet tette a *timé* értékmérőjévé, s ennek megfelelően osztotta be az athéni polgárokat az egyes vagyoni osztályokba. Az első osztályba tartoztak a *pentekosiomedimnosok*nak évente legalább 500 medimnos, a második osztály tagjainak, a *hippeusok*nak, vagyis a lovagoknak 300, a harmadik osztályt képező *zeugitések*nek, vagyis igásoknak 200, a negyedik osztályba tartozó *thése*seknek, pedig ennél kisebb mennyiségű gabona értékének megfelelő jövedelemmel kellett rendelkezniük. Ezek a határok valószínűleg átszámítás eredményei.

A földtulajdonviszonyok átalakulását éppen Solón törvénye segítette elő, mely lehetővé tette a szabad végrendelkezést, ekkor kezdődhetett el a nemzetségi földtulajdon végleges felbomlása. A hagyomány szerint Solón megtiltotta a gabonakivitelt Athénból, valószínűleg ebben az időben gabonakiviteli gondok jelentkeztek a városállamban és egész területén. A pénzgazdálkodásra való áttérés kezdetét tükrözi, hogy a vagyoni osztályok határait nem pénzben hanem terményben állapította meg. Az előkelők hatalmának ellensúlyozására létrehozta a 400-ak tanácsát, vagyis a *bulét*, melynek minden szabad athéni polgár a tagja lehetett. A négy ősi ión-attikai phylét (Geleontes, Hoplétes, Ergadeis, Aigikoreis) 100-100 kisorsolt polgár képviseli 1 évig. Az areiopagiták nem tartoztak bele a 100 emberbe. Solón egyéb intézkedései a fényűzés visszaszorítására, valamint a közbiztonság megerősítésére irányultak.

Solón intézkedéseit követően a hatalomról lemondott és 10 évre külföldre távozott, az athéniakat megeskette, hogy törvényeit 100 évig megtartják. Távozása után azonban nyílt politikai csatározások törtek ki. A vezető nemzetségek rivalizálása e harcok során egybefonódott a regionálisan szerveződött politikai csoportosulások küzdelmeivel.

A Pedias földbirtokos nemesei, a *pediakoik* (síkvidekiek) politikai csoportja élükön Lykurgossal, az oligarchikus hatalom visszaállításáért szálltak harcba. Velük szemben léptek fel a *paralioik* (tengermellékiek) Alkmaiónida Megaklész volt a vezetőjük, ez a csoport a Solón által kitaposott úton kívánt haladni.

Volt még egy csoport, bár ez kezdetben nem volt „nagy szám”, ez a Diakriának a szegényebb lakossága volt, mely a *diakrioi* néven szerepelt, ez volt a legradikálisabb csoport, élükön Peisistratos állt.

Kr.e. 560-ban meglepetésszerűen Peisistratos lett Athén új ura, ez új volt hiszen senki sem gondolta hogy egy kis párt hatalomra tud kerülne (ez kb. olyan lehetett, mintha nálunk a választásokat hirtelen megnyerné a MIÉP –szval nagy volt a DÖBBenet©) . Peisistratos uralma azonban nem volt nyugis politikai ellenfeleinek kétszer sikerült elérnie, hogy száműzetésbe vonuljon. Első visszatérését egy

kompromisszumnak köszönhető: feleségül vette Megaklés lányát, vagyis a *paralioiak* vezetőjének kislányát, azonban az örömből öröm is vegyült ugyanis Peisistratos nem volt hajlandó „együtt hálni” az arával, vagyis nem akart tőle gyereket (na mondjuk ez igen derék, megnézném, hogy ma melyik politikus ragaszkodik ilyen keményen az elveihez ☺). Úgyhogy meggyűlt a baja az Alkmaionida nemzetség tagjaival, s ismét száműzték. Azonban ekkor már tudta hogy hova kell menni szépen kiaknázták a pangaioni aranybányák jövedelmét (ez olyan Caesaros taktika pár századdal korábbról). Ezt követően keményebben lépett fel, elfoglalta Sigeion városát, majd politikai kapcsolatokat épített ki Thessalia, Eretria és Argos vezető köreivel, majd ezeknek a városoknak a támogatásával szétverte az ellenfeleit az attikai Palléné közelében. S ismét helyet foglalt Athénban.

A város igazán nagy méreteit Peisistratos idejében éri el, bár tyrannosz volt, mégis nagy építető volt (egyébként ez általánosságban elmondható az összes tyrannoszról). Kiépült az Akropolis, a vízvezeték-hálózat, Peiraieus kikötővárossá válik, s Peisistratosnak tudható be az is, hogy Athén bekapcsolódik a tengeri-kereskedelembé (holott emlékezzünk csak hogy föníciai típusú város!). Sok ókori író egyébként úgy emlékszik a tyrannosz uralkodására, hogy az Athén számára a boldog aranykor volt.

Kr.e. 527-ben azonban meghalt, halála után fia Hippias lett Athén új ura, másik fia Hipparchosz hamarosan gyilkosságnak esett áldozatul, Hippias a gyilkosság után egy kis terrort vezetett be, ami végül Kr.e. 510-ben a bukásához is vezetett, az ellenzék Spárta segítségét kérte.

Az athéni demokrácia

Hippias távozása (Kr.e. 510) után már csak két párt maradt. A pénzeszsákokat vagyis az arisztokráciát Isagoras képviselte, ez a csoport a régi előkelői jogok visszaszerzéséért szálltak harcba. Míg a már klasszikusnak is nevezhető Alkmaionida nemzetség élén Kleisthenésszel, azok érdekvédelmét vette a vállára akik a politikai élet további demokratizálását kívánták.

Isagoras Spárta támogatását is élvezte, ugyanis hatalmát a Kr.e. 510-es spártai intervenciónak köszönhetette. Isagoras egy 300 fős tanácsot állított fel, mellyel restaurálta az arisztokrácia vezető szerepét. Ez nem volt egy népszerű döntés, ugyanis a nép haragja elől még archónsága (Kr.e. 508/507) lejártá előtt menekülnie kellett. Ezt követően Kleisthenés vette át a hatalmat, azonban politikai pályafutása visszanyúl Kr.e. 525-re amikor is archón volt. Kleisthenés az 508-as hatalomátvételt követően nagyszabású reformot hajtott végre, mellyel új alapokra helyezte az államszervezet működését. Szakított mind a származáson alapuló, mind a vagyoni helyzetre épülő társadalmi felosztásokkal, s ehelyett a területi elvet vezette be, vagyis területi elven szervezte meg a társadalmat. Attikát 3 földrajzi egységre osztotta: az Astyre, vagyis Athén városára, a Mesogaiosra (Attika középső vidéke) és végül a Paraliára, vagyis a tenger mellékre.

Ezzel Diakriát kettévágta: nyugati rész a Mesogaiához, vagyis a „középső vidékhez” ű, a keleti rész pedig Paraliához, vagyis a tenger mellékhez kapcsolódott. Mindegyik területen 10, vagyis a 3 rész mindegyikén 10-10 „kerület” volt, vagyis összesen 30, ezeket *trittys*-nek nevezik. A 30 trittysből ezt követően 10 mesterséges phylét hozott létre, úgy hogy 3 földrajzilag egymással egyáltalán nem érintkező trittyst sorolt egy phylébe. Az új attikai phyléket hősokról nevezte el: Erechtheis, Aigeis, Pandionis, Leóntis, Akamantis, Oineis, Kekropis, Hippothoóntis, Aiantis, Antiochis. A négy ősi (származáson alapuló) phylé ettől kezdve csupán kultikus funkciókkal bírt. Az egyes phylék által kiállított csapattestek élére 10 stratégost választottak, ezzel az archón polemarchos tisztség vesztett jelentőségéből.

A 300-ak tanácsa helyébe az 500-ak tanácsa lépett, melyben minden phylének 50-50 embere volt. Megbízatásuk 1 éve szólt, ezt a hivatali évet 10 egyenlő részre, ún. *prytaneia*-ra osztotta, s minden *prytaneia* alatt 1-1 phylé tagjai tartottak ügyeletet. Soraik közül naponta választottak 1-1 előljárót (*epistatés*). A vagyon szerinti osztályozás továbbra is érvényben maradt, de csak a magasabb tisztségekre való jelöltetés esetén volt nagyobb jelentősége. Így pl. a stratégosokat, archónokat és tamiasokat (kincstárnok) csak a legmagasabb vagyoni osztályból lehetett jelölni. A polisközösséghez való tartozás kritériuma egy újfajta polgárjog lett, ezt bárki kérhette, aki le akart telepedni Attika területén. Az jól tett Athénnek, hiszen a bevándorlók tudást, kultúrát és pénzt hoztak magukkal.

Ez az újfajta polisközösség biztosítani akarta magát arról, hogy életére belülről nem tör senki ezért bevezették a cserépszavazást vagyis az *ostrakismos*-t, erre abban az esetben került sor, amikor valaki ellen alapos gyanú merült fel, hogy egyeduradalomra tör, ekkor az illetőnek 10 évre el kellett mennie a városból, de vagyonát nem vesztette el.

Athén a Kr.e. 6. század folyamán mind gazdasági, mind politikai tekintetben a fejlődés élvonalába került.

A görög-perzsa háborúk

A klasszikus kor melyben sok műalkotás látott napvilágot korántsem olyan békés, két nagyobb háború bolygatta meg az egyik a perzsa⁵¹ a másik a peloponnésosi⁵² volt. Oka főként abban keresendő, hogy mind Athén mind Spárta igényt tartott a szigetek feletti hatalomra, elsősorban Délos szigete és Naxos vonzotta a hódítókat. Már Peisistratos kiterjesztette az athéni hatalmat Délos szigetére, Naxosban pedig egyik hívét Lygdamist jutatta hatalomra. Azonban a spártaiak elűzték Lygdamist és egy spárta-barát kormány kerülhetett hatalomra.

Hérodotos beszámol arról, hogy a skytha hadjárat óta nézetkülönbségek vannak a perzsakérdés ügyében az egyes görög vezető rétegek között. A kis-ázsiaiak számára a perzsa fennhatóság természetes volt szemben a tyrannissal. Csupán Milétos arisztokráciája tartott ki a perzsák mellett, mivel kivételezett helyzetben volt, melynek értelmében még egy kis hódításra is gondolhatott. Erre akkor nyílt alkalom, amikor Naxosban demokratikus fordulat következett be és a naxosi arisztokrácia tagjai Milétosba menekültek. Milétos tyrannisa, Aristagoras a militosziak kérésének csak a perzsa király engedélyével tehetett eleget, ezért Sardeisbe utazott. Aristagoras egy hadjáratot tervezet megspékelve egy pár perzsa hadtesttel, azonban Dareios keresztülhúzta számításait, ugyanis a kért 100 hajó helyett 200-at küldött és a flotta élére saját unokaöccsét Megabatést ültette. Aristagoras ellenszenve Megabatés iránt eleve nem tűntette fel rózsásan a képet. Állítólag ez okozta, legalábbis ezzel magyarázzák, hogy Megabatés elárulta a naxosiaknak az ellenük induló támadókat (Kr.e. 500), és ennek eredményeképpen a szigetlakók eredményesen tudtak védekezni.

Aristagoras lelki világát ez a „megalázó vereség” (gyakorlatilag nem verték meg őket csak vissza kellett vonulniuk, úgyhogy a meccs x lett) olyannyira bántotta, hogy lemondott a tyrannisról és demokráciát vezetett be az ión városokban, Pái fordulat következett, ugyanis ezzel Aristagoras maga állt a perzsaellenes felkelés élére. A felkeléshez csatlakozott szinte az egész kis-ázsiai görögség, valamint Histiaios⁵³ volt milétosi tyrannos is, akit Dareios akarata ellenére tartott a perzsa udvarban. Histiaios élete ekkor elkezdett hasonlítani egy Indiana Jones regényhez, Dareios elküldte a felkelőkhöz, hogy közvetítsen köztük és az udvar között, Artaphernés (sardeisi perzsa helytartó) azonban ellenségesen fogadta, mire Histiaios Milétosba menekült, sem a milétosiak sem a többi görög város nem fogadta be, s Perzsiába sem akart visszamenni, ezért inkább kalózkodni kezdett a Helléspontos környékén. Azonban egyszer elkapták a perzsák, lefejezték és a fejét elküldték Dareiosnak, ezzel be is fejeződött rövid és kalandos életútja.

A sikertelen naxosi kísérlet után Aristagoras visszatért hazájába, hogy ott új szövetségeseket szerezze, azonban csak Athénban és Eretriában járt sikerrel. A következő évben a felkelők felégették Sardeist, a perzsák gyorsan reagáltak és üldözni kezdték a görögöket, majd meg is verték őket. Az athéni és ere triai flotta (20 ill. 5 hajó) ezt követően visszatért.

⁵¹ Hérodotos írja meg

⁵² Thukydides írja meg

⁵³ Histiaios veje Aristagoras

A perzsák nem nyugodtak, Daurisész perzsa hadvezér a Helléspontos vidékét hódoltatta, majd Karia ellen vezetett hadjáratot, Hymaiasz Mysiában, Artaphernész pedig Klazomenait foglalta vissza. Aristagoras a hadműveletek kezdetén Thrákiában telepedett le ahol hamarosan meg is halt. Kr.e. 495 őszén Ladé szigeténél csapott össze a görög és a perzsa flotta, Milétosz ostromára a következő évben került sor, a győzelem után a lakosság nagy részét Perzsiába hurcolták, s Ampé városában telepítették le őket, a perzsabarát didimai Apollón-szentély személyzete követte a perzsákat, őket Dareios Baktria környékén telepítette le. Kr.e. 493 folyamán a perzsák pacifikálták a még álló helléspontosi és propontisi városokat, s visszafoglalták Chios, Lesbosz és Tenedosz szigetét. A felkelés elfojtása után megkezdődött a tyrannis és a perzsa közigazgatási reform restaurációja.

A görög polisok közötti ellentétek nem szűntek meg. A legádázabb ellenségeskedés Aigina és Athén között folyt, sőt a küzdelmek átnyúltak a Kr.e. 480-as évek elejére is. Az előállt helyzetet tovább súlyosbították a polisok belső feszültségei is. Magában Athénban is számolnunk kell belső harcokkal. A Kr.e. 496/495. évre egy Peisistratidát, Hipparchoszot választották archón epónymosszá. Lehetséges, Hippiasz így akarta előkészíteni visszatérési kísérletét, nyilván Spártai segítséggel, ugyanis Spárta már 504-ben támogatta Hippiasz visszatérési kísérletét. Dareios követei végigjárták Hellaszt, hogy perzsa szokás szerint földet és vizet kérve szerződést kössenek azokkal, akik vállalják a perzsa nagykirály katonai támogatását. A perzsa követek kérését Spárta és Athén elutasította, a többi városállam vezetőjének véleménye pedig megoszlott. Több helyen a perzsabarát csoportok kerekedtek felül, Hérodotosz szerint azonban csak Aiginát említik meg azok között akik határozottan perzsa hűbéresek lettek. Mindenesetre sokat elárul a helyzetről, hogy csak Athén és Plataiai csapatai jelentek meg Kr.e. 490-ben a marathóni síkságon, ezelőtt azonban volt egy perzsa támadási kísérlet (Kr.e. 492) ez t azonban egy tengeri vihar megakadályozta.

A fenyegető perzsa támadás mindenki számára nyilvánvaló volt, egyedül az időpont volt kérdéses, a támadástól mindenesetre Athénnak és Eretriának kellett tartania. Athén vezetői azon voltak, hogy a *hoplitákat* (nehézfegyverzetű gyalogság) felkészítsék a harcra, ebben az irányítószerepet Miltiadész tudhatta magának. Az ifjabb Miltiadész az ión felkelés kudarca után tért vissza Athénba, jól ismerte a perzsa harcmódot. Athént a támadás kivédésében Plataiaion kívül még Spárta is segíthette, hiszen a Kr.e. 6. századtól szövetségesek voltak.

Eközben a perzsák is megtették az előkészületeket, Hippiasz segítségével, a perzsák tanuló a Kr.e. 492-es eseményekből most egy másik útvonalat választottak. Olyan helyet kerestek, ahol a hírhedt perzsa lovasság kamatoztatni tudta erejét, ezért esett a választás a Marathóni síkság északi részére, ugyanis itt szálltak partra a perzsák, az athéniaiak és a plataiaiak délebbre a hegy lábánál ütöttek táborot.

Az athéni phyléket irányító stratégosok között nem volt egyetértés (nem akarták elvinni a balhét), ezért mindannyian lemondtak Miltiadész javára (gyakorlatilag itt kezd el bejönni az élet az ifjú hadvezérnek). Miltiadész nem a középső hadtestet erősítette meg hanem a szárnyakat, hogy így csökkentse a perzsa íjászok esélyeit, s katonáinak megparancsolta hogy provokáljanak ki közelharcot. És ekkor kerülhetett sor arra a taktikára, amit Hannibál is sikeresen alkalmazott a rómaiak ellen: a középső része a gyalogosoknak hátrálni kezd miközben a szárnyak megkezdik az átkarolást, ha mázlijuk van az átkarolóknak (+nincs másik hadtest), akkor tökéletesen be tudják keríteni az

ellenséget, s így az ellenfél katonái közül csak azok tudnak harcolni, akik a kör szélén vannak, a többiek meg addig szépen várják hogy sorra kerüljenek, ezzel a módszerrel szépen ki lehetett irtani egy párszoros túlerővel bíró sereget. Ezenkívül a perzsák veszteségeit növelte, hogy menekülés közben befutottak a mocsárba és meghaltak. A csata a spártaiak Karneia ünnepe alatt tarthatott, ugyanis a spártaiak az ünnep iránti kötelességüket, hozták fel arra, hogy késtek a csatáról.

A perzsa veszély elmúlt, azonban ennek Miltiadés örült a legkevésbé, ugyanis az ellenzék vád alá helyeztette, azzal vádolták, hogy hűtlenül kezelte az állami pénzeket, akkor amikor büntetőhadjáratot vezetett a Paros sziget ellen. (érdekes ezt a vádat manapság is gyakran használják a politikai életben ☺). Miltiadést elítélték, ezután börtönben fejezte be életét a hadvezér, nyugodt 10 év következett ugyanis meghalt Dareios és belső ellentétek is nyugtalanították a perzsa államot.

A marathóni csata után megnőtt Athénban a katonai vezetők szerepe, egy Kr.e. 487-es néphatározat kimondta, hogy az arcónokat többé nem választják a *pentékosiomedimnoi* közül, hanem sorsolják a pentékosiomedimnoi és a *hippeis* soraiból, a stratégosokat azonban továbbra is az első vagyoni osztályból választották. Ezzel az *Areiospagos* tekintélye megcsappant, viszont a stratégosi tisztség jelentősége megnőtt.

A politika tekintetében két jelentős csoportosulás volt, melyek idején továbbra is folytatódott a demokratizálási folyamat, a városállam területén. A mérsékeltebb irányzat élén Aristeidés, a radikálisabb irányzat vezetője pedig Themistoklés volt. Aristeidés barátságban volt Kleisthenésszel, és rokoni szálak fűzték a Kr.e. 490. év archón epónymosához, Phainipposhoz, valamint ugyanezen év egyik stratégosához, Kalliashoz. Phainippos és Kallias, aki az eleusisi Deméter-szentély főpapi tisztségét is betöltötte, az igen előkelő Kérykes nemzetség tagja volt. Itt egy hatalmi csoportosulás résztvevőivel állunk szemben. Aristeidés Kr.e. 489 után együttműködött az Alkmaionidákkal Miltiadés megbuktatásában, majd Themistoklés elítéltetésében. Themistoklés „új emberként” került a politikai élet élére. A két csoportosulás vezetői között a várható háborúra való felkészülés módjában is nézeteltérés mutatkozott. Aristeidés köre, Miltiadés politikájának folytatója a szárazföldön akarta megvívni a harcot.

Themistoklés viszont egy hajóépítési programmal állt elő, amellet emelt hangot, hogy a laureioni ezüsbányák jövedelmét ne osszák szét a polgárok között, mint ahogyan korábban tették, hanem ezt az összeget fordítsák hajóépítésre. A két párt közötti feszültségek miatt a 480-as évekbe többeket eltávolítottak cserépszavazással, Themistoklésnak sikerült elérnie, hogy Aristeidést is kiszavazzák a „villából”, ezt követően Themistoklés lett a hatalom egyedüli birtokosa, s hozzáfogott, hogy megvalósítsa a tervét, elkezdődtek a hajóépítések. Már Kr.e. 493-ban, archóni éve alatt 200 db 3 evezősoros hajót *triérést* szereltetett fel. A triérések legénységét a thések adták.

Kr.e. 482/481 nyarán ismét perzsa követek jelentek meg a polisokban, hogy Xerxés érdekében szerződést kössenek. A thessaliai városok, valamint Thébai vezetői eleget is tettek a perzsa uralkodó felszólításának. A thessaliaiakat és a Thessalia körül élő népcsoportokat éles ellentétek állították egymással szembe, ezeket a viszálykodó törzseket csak egy olyan tekintélyes szerv bírhatta közös megegyezésre, mint a delphoi amphiktyonia. Egyedül csak a phókisiak álltak a perzsaelenes

szövetség oldalára, s ennek megfelelően 1000 katonát küldtek a Trachisban állomásozó görög sereghez.

Thébait viszont Athén-ellenségeskedése vitte a perzsa táborba. A boiót szövetség belső egyensúlya ekkora felborult, s ez Thébai felemelkedéséhez vezetett. Plataiai ezt nem nézte jó szemmel. A szakítás Thébai és Plataiai között még akkor következett be, mikor a spártai Kleomenés Athén elleni hadjáratában Thébai Spártát, Plataiai pedig Athént támogatta. Kleomenés kivonulása után Athén bosszúhadjáratot indított a boiótok ellen. A Kr.e. 6. század utolsó éveiben kitört újabb boiót-athéni háború ismét boiót vereséggel végződött, s az Athéniak kiereszszakolták, hogy az Asópos folyó legyen a határ Thébai és Plataiai, valamint Hysiai között. Érthető tehát a sértett Thébai Athén-ellenes állásfoglalása. Argos, az egyetlen Peloponnésosi városállam, mely nem lépett be a peloponnésosi szövetségbe, s egy Spártával vívott ütközetben súlyos veszteséget szenvedett, csupán semlegességet ígérhetett Xerxésnek.

Az ellenállást választók az Isthmoson gyűltek össze, s a továbbiakban az isthmosi gyűlés irányította a hadműveleteket. A fővezérlet joga Spártát, a peloponnésosi szövetség fejét illette meg. Spárta hozzáfogott egy, az isthmosi földszorost kelet-nyugati irányban átszelő védőfal építéséhez. Themistoklés hazahívta Aristeidést és kibékült vele. Az isthmosi gyűlés résztvevői közben értesültek arról, hogy Xerxés átlépte a Helléspontot. A tanács először úgy döntött hogy a Tempé-völgyben veszik fel a harcot, majd ezt megváltoztatták a keskeny Thermopylai-szorosra. Mindenesetre a perzsa sereg először Thermopylainál, a hadiflotta pedig az Euboia szigetének északi partjánál fekvő Artemisionnál ütközött először görög ellenállásba.

Thermopylainál egy görög áruló, a malisi Ephialtés megmutatta a perzsáknak az Anopaia-ösvényt, amelyen nehezen is de átvorgódhatott a sereg. A perzsák így a spártaiakat vezető Leonidas király hátába kerülhettek. Leonidas ekkor engedélyt adott a görög csapatok távozására, s mintegy 300 emberéve kezdte védeni a helyet, azonban a spártaiak mind meghaltak. A perzsák ezután ellenállás nélkül nyomultak dél felé. Delphoi először sötét jövőt helyezett Athén kilátásába, majd Themistoklés ismételt kérésére felcsillantotta a reményt, Themistoklés az új jóslatot úgy értelmezte, hogy csak a hajók révén menekülhet meg Athén, ezért néphatározattal elrendeltette Athén teljes evakuálását. Szétválasztotta a lakosságot a fegyverforgatókat külön gyűjtötte, a lakosság többi részét pedig Salamis és Aigina szigetére, továbbá az észak-peloponnésosi Troizénba szállította.

A perzsa sereg a kiürített várost feldúlta, a flotta pedig Salamis felé vette útját. A spártai flottaparancsnok, Eurybiadés az Isthmos közelében akart tengeri ütközetbe bocsátkozni, hogy kudarc esetén a peloponnésosiak gyorsan a hazai partokhoz jussanak. A Salamis szigete és az attikai partok között horgonyzó görög hajóhad felkészülten várta a perzsákat. A gyors mozgású triérések nagy előnyt biztosítottak a görögöknek, ezek bronz orrhegyeikkel könnyen letörhették a perzsa hajók evezőlapátjait.

A perzsa szárazföldi haderő még harcképes volt, ám ennek ellenére Xerxés nem vállalkozott újabb hadműveletekre. A döntő szárazföldi ütközetre végül Kr.e. 479-ben került sor. A spártai Pausanias fővezérlete alatt harcoló görög szövetséges haderő a boiótiai Plataiai mellett aratott fényes győzelmet. Xerxés serege a tél elmúltával elhagyta Európát, mivel Themistoklés azzal az álhírral verte át a perzsa

uralkodót, hogy a görögök le akarják bontani a helléspontoszi hidat, ezzel lehetetlenné tették volna Xerxész számára a hazatérést.

A kis-ázsiai és a fekete-tengeri görögség fenyegetett helyzete ennek ellenére későbbi évtizedek során sem szűnt meg teljesen, közvetlen perzsa fennhatóság alatt azonban csak a kyprosi görögség maradt, egészen Kr.e. 449-ig. A görög győzelem Athén érdeme volt, s ez a győzelem Athént a Hellas vezető városállamává tette.

A délosi szövetség

A perzsák elleni háború átalakította a görög államok hatalmi viszonyait, egy ideig még érvényesült az összefogás szelleme. A „plataiai eskü” még a perzsákkal szemben álló görög államok egységes céljait fejezte ki. A szövetségesek fő célja a perzsákhoz csatlakozott görög államok megbüntetése.

Pausanias a „médismos” közép-görögországi központja, Thébai ellen vezette a szövetséges hadsereget, a thébiaiak a kompromisszumot választották: a perzsabarátság felelősségét az oligarcha uralkodó rétegre hárították, s kiadták vezetőiket, akiket Pausanias ki is végeztetett. Thébai boiótiai hegemoniája egy időre megszűnt. Később napirendre került a perzsáknak behódolt görög államok kizárása a delphoi amphiktyoniából, ez azonban már a két fő szövetséges Athén és Spárta súrlódásához vezetett.

A kis-ázsiai görögök felszabadítása mint lehetőség már a háború csúcspontján feltűnik, Ióniából már 479 elején érkeztek segítséget kérő követek. A mykénei győzelem után nemcsak szigetek, hanem kis-ázsiai városok is elszakadtak a perzsáktól. A spártaiak a kérdést a kis-ázsiai görögök áttelepítésével akarták megoldani, ezt az athéniaiak meggyűlölték. Ezután a csatlakozni kívánó Samost, Chioszt és Lesbost, valamint a többi szigetlakókat is, akikkel harcoltak a görögök felvették a szövetségbe.

479 őszén a szövetséges flotta északra, a Helléspontoshoz hajózott, hogy lerombolja a Xerxész által épített hidat, de azt már lebontva találták. Leótychidas és a peloponnésosziak hazatértek; az athéniaiak és az ionok azonban a chersonésosi Sétos város, a visszavonuló perzsa helyőrségek központja ellen vonultak. A várost hosszú ostrom után vették be (ezzel az eseménnyel zárja Hérodotos az elbeszélését). Megindult Athén újjáépítése is. A város megerősítése feszültséghez vezetett Athén és Spárta között. A spártaiak ellenezték a falak építését (nemcsak Athénban).

478 tavaszán a hadműveletek a szövetségesek egyetértésének jegyében indultak meg újra. A két spártai vezér működési területét felcserélték: Leótychidas a perzsabarát Thessalia, az Aleuadák fejedelmi dinasztiája megbüntetésére indult, Pausanias pedig a keletre küldött flotta élére került. Leótychidas hadjárata megfeneklett. A hagyomány szerint rajtakapták Leótychidast, amint a pénzeszsákon üldögélt. A következmény mindenesetre a király száműzése és spártai házának lerombolása lett. Ehhez a balsikerű hadjáráshoz kapcsolódott az a spártai politikai kísérlet, amely a delphoi amphiktyonia médismos bűnébe esett tagjainak kizárására irányult. A javaslat elfogadása Spárta döntő befolyását biztosította volna, de Themistoklés erélyes ellenzése megakadályozta a terv megvalósulását. Kétes hitelű, de jellemző az az epizód, amelyet a hagyomány mesél. Themistoklés fel akarta gyűjtani a Pagasai-öbölben állomásozó peloponnésoszi hajókat, s ebben csak Aristeidész becsületessége akadályozta meg. Nagyon korai lett volna ez az összeütközés Athén és Spárta között.

Keleten a perzsákkal szemben még érvényesült az egységes szövetséges politika. Pausanias elfoglalta Kypros nagy részét majd a bosporosi szoroson uralkodó Byzantion városát foglalta el a perzsa helyőrségtől. Egy ideig Byzantion szolgált főhadiszállásul, itt kedvelte meg a keleti fényűzést, sőt itt kezdte kiépíteni azokat a perzsa kapcsolatokat, amelyek végül a vesztét okozták. Egyes törvénytelen tettei visszatetszést váltottak ki a szövetségesek körében; egyre több panasz jutott el

ellene Spártába. Az új görög szövetségesek Pausaniástól elfordulva az athéni vezérek körül kezdtek csoportosulni. A helyzet odáig fajult, hogy a spártai államvezetés kénytelen volt hazahívni Pausaniast. Pausanias vissza is tért Spártába, azonban Byzantiont rábízta bizalmasára, az eretiai Gongylosra, aki a perzsa kapcsolatok kiépítésében is segítségére volt.

Pausaniasra büntetést róttak kisebb vétségei miatt, a perzsákkal való együttműködés vádjá alól azonban felmentették. A frontra azonban nem küldték vissza, utódául Dorkist jelölték ki. Eközben döntő változás ment végbe Kis-Ázsia városai az athéniakat kérték fel a vezetésre. Megkötötték az új szövetséget, Dorkis megérkezett, hogy átvegye a fővezérséget, az athéniak azonban már nem is törődtek vele, rövidesen dolgavégezetlenül haza kellett térnie.

Az új athéni szövetség több mint 100 kisebb-nagyobb államot foglalt magában. Gyűléseik és kincstáruk helyül Délos szigetét, az iónok egyik kultikus központját választották, ez a hely adta a szövetség nevét (*délosi szövetség*). A szövetség célkitűzése nemcsak a szövetségesek közös önvédelmét határozta el, hanem a megtorlást, a támadó háborút, a perzsa birodalom területének pusztítását is. A hadviselés anyagi terheit elosztották a tagok között, ezt a feladatot Aristeidész végezte el. A tagságra kirótt járulék (*phoros*) összege 460 talantont tett ki. A vezető állam, Athén és a legerősebb szövetségesek katonákat és hajókat állítottak ki, a gyengébbek csupán pénzzel támogatták a szövetséget. Pausanias felmentése után visszatért keletre, átvette Byzantiont Gongylostól, és ott egy időre önálló fejedelemsként rendezkedett be. Spártát lefoglalta Leótychidas balul sikerült thesszaliai hadjárata. A délosi szövetség megalakulása és a Dorkis hazatérése után (Kr.e. 477) következhetett be az a kiélezett helyzet, amikor a spártai népgyűlés többsége az Athén ellen indítandó háború mellett foglalt állást, s a *gerusia* egyik tagja, Hetoimaridas csak nehezen győzte meg a spártaiakat a béke és a remélhető egyensúlyi állapot előnyeiről. A békés beállítottságot megerősíthette Aristeidész és Kimón fokozódó előtérbe kerülése az athéni belpolitikában Themistoklészszel szemben, valamint a délosi szövetség egyértelműen perzsaellenes irányának gyakorlati igazolódása. Az új tengeri szövetség első nagy hadművelete Éión ellen irányult. Éión perzsa kézen maradt thrák város volt az Égei-tenger északi partján. A perzsa helyőrség parancsnoka, Bogész állta az ostromot, de mikor az éhség szorítása elviselhetetlenné vált, nem fogadta el a kivonulás lehetőségét, hanem családját és szolgáját lemészárolva, kincseit Strymón vizébe dobatta felgyújtott palotája lángjai közé vetette magát. Az athéniak a város elfoglalása után a közeli Enneahodoiban gyarmatvárost próbáltak alapítani, tartós siker nélkül.

Éión ostromát Kimón vezette (Miltiadész fia), ő hajtotta végre Skyros elfoglalását is, melynek lakói, a dolophosok félbarbár törzsei számítottak, és veszélyeztették az égei-tengeri hajózást. Skyros fekvése már magában is elegendő ok lehetett elfoglalására. E reális szükséglethez az athéniak esetében egy ideologikus motívum is járult: mitikus királyuk, Théseus a hagyomány szerint a szigeten volt eltemetve, és egy delphoi jóslat megparancsolta nekik, hogy hozzák vissza hazájába a nagy előd maradványait. Ez mg is történt, Kimón megtalálta a feltételezett sírt, s Athénba szállítva az ereklyéket, az agorán kialakított szentélyben helyeztette el. Ezután sor került a Karystos elleni háborúra is, ez az euboiai város még nem csatlakozott a délosi szövetséghez. Karystost megadásra kényszerítették. Karystos dryops lakói enyhe elbánásban részesülhetnek: be kellett lépniük a délosi szövetségbe, és

megfelelő adót kellett fizetniük. Kimón következő hadjárata a perzsa háborúk egykori hőse, Pausanias ellen irányult. Pausanias, mikor visszatért keletre, újra birtokába vette Byzantiont, s évekig valósággal önálló fejedelemként uralkodott. Keleti udvartartást létesített, s állítólag a királytól leánya kezét kérte, valamint katonai segítséget ahhoz, hogy Görögországot perzsa uralom alá vonja. Ez nem túl valószínű, ugyanis a gőgös Pausanias nem szívesen lett volna Xerxés alattvalója.

Pausanias magatartását helyzete jelentette: mint régens királyi teljhatalommal rendelkezett Spártában⁵⁴. Pausanias byzantioni uralma ellenszenves lehetett az athéniaiak szemében, Kimón támadása azonban Byzantion feladására készítette, s Pausanias kénytelen volt visszavonulni Kolónaiba. Itt találta az ephorosok felszólítása, hogy térjen haza Spártába, Pausanias engedelmeskedett a felszólításnak. Otthon gyanakvás fogadta, ebben a helyzetben került sor arra, hogy megkísérelje a helóták fellázítását a spártai állam ellen.

Thukydidesnél olvasható, hogy az ephorosok provokatív csellet ejtették törbe Pausaniast, leleplezés után az elfogás elől Athéna Chalkioikos szentélyébe menekült, ide nem is mentek utána, de a kijáratot befalazták és halálra éhezették. Lefoglalt iratai közt állítólag nemcsak a perzsákkal való összejátszást bizonyító dokumentumokat találtak, de Themistoklész kompromittáló leveleket is. Így Pausanias bukása magával sodorta Themistoklész is. Themistoklész sorsa a 470-es években a visszaszorulás volt. A salamiszi diadal, az athéni falépítés, valamint az amphiktyoniával kapcsolatos spártai beavatkozási kísérlet megghiúsítása még jelentett némi sikert neki. A további évek folyamán a konzervatív irányzat erősödése, az Areiospagos megnövekedett hatalma, Kimón hadi sikerei nyomán egyre veszített politikai befolyásából. A közéletben továbbra is részt vett, helyreállította nemzetsége a Lykomidák perzsák által lerombolt ősi szentélyét, templomot emeltetett Artemis Aristobulé⁵⁵ tiszteletére. Mikor azonban szembekerült Aristeidészszel és Kimónnal, a nép az ostrakimos útján már ellene döntött (Kr.e. 471). A fennmaradt nagy számú ostrakon arra utal, hogy ebben jól szervezett manipuláció is szerepet kaphatott. A száműzött Themistoklész Argosba költözött. Sokat utazgatott, a jelek szerint Spárta-ellenes hangulatot szítva az egyes államokban. A megerősödött Spárta-ellenes Argos mellett része lehetett az arkádiaiak Spárta elleni feltüzelésében és Élís 471-i, demokratikus irányzatú synoikismosának létrehozásában is.

Az Alkmenónida Leóbótész nyújtotta be ellene a vádat hazaárulás miatt, hazahívták, hogy bíróság elé állíthassák. Mivel nem jelent meg távollétében halálra ítélték, ő azonban kalandos úton, Épeiroszon és Makedónián keresztül Kis-Ázsiába menekült, ahol aztán felajánlotta szolgálatait a perzsa királynak. Xerxés utóda, Artaxerxész (Kr.e. 465) örömmel fogadta az ajánlatot, s három kis-ázsiai várost adományozott a menekültnek, s ezek egyikében, a Maiandros melletti Magnésziában élte le végső éveit Themistoklész, perzsa vazallusfejedelemként, nagyobb gazdagságban, mint amilyet hazájában valaha is kaphatott. Még pénzt is veretett saját nevével, fenn is maradtak ezek a pénzek a *didrachmonok*. Themistoklész azonban már nem vett részt a perzsák felújuló görögellenes hadműveleteibe, a hagyomány szerint, amikor erre sor került volna, az őt befogadó király és saját múltja iránti elkötelezettségét az öngyilkossággal oldotta meg.

⁵⁴ kiskorú unokatestvére, Pleistarchos felnövekedéséig

⁵⁵ a „jó tanács” istennője

Themistoklés háttérbe szorulásának és száműzetésének ideje egyben az athéni hatalom kiteljesedésének és megszilárdulásának kora is, főleg Kimón hadjáratai biztosították ezt a Kr.e. 470-es években. Az Égei-tenger vidékét megtisztították a perzsa helyőrségektől.

Éiön és Skyros elfoglalása, Karystos beléptetése a délosi szövetségbe megmutatta, hogy Athén a szövetség vezetőjeként saját területének tekinti az Égei-tengert, és ezt az igényét katonai eszközeivel is érvényesíteni tudja. Rövidesen azonban jelentkezett az első törés a szövetségen belül: Naxos megpróbált elszakadni Athéntől (Kr.e. 470k). Az okokról nem tudunk semmit, Thukydides szerint az oka a háborúskodás alóli vonakodás volt. A kis és gyenge szövetségesek ellenkezés nélkül tűrték a mindinkább uralommá váló athéni vezetést. Az elszakadást erős államok (Naxos, Thasos, Euboiá, Samos) kísérelték meg, amelyeknek nem jelentettek súlyos terhet a szövetségi kötelezettségek. Az athéniak hivatkozhattak a szövetség örökre szóló jellegére és a még fennálló perzsa veszélyre. Naxost az athéni flotta ostromzárral kényszerítette a szövetségbe való visszatérésre. Thukydides szerint Naxost rabszolgaságba döntötték (*edulóthē*)

A perzsa birodalomban egy évtizedes visszahúzó passzivitás után újra a katonai erő-összpontosítás jelei mutatkoztak. Egy kb. 200 föníciai, kilikiai és kyprosi hajóból összeállított perzsa hadiflotta haladt nyugat felé Kis-Ázsia déli partja mentén jelentős szárazföldi haderő párhuzamos kíséretével. A nagy flotta felszerelése nyilván igénybe vette a perzsák 1-2 évét, s a támadásról a görögök is hamarabb tudomást szerezhettek. Naxos megbüntetése után Kimón a szövetséges flottával Knidosból megindult kelet felé, s egymás után bírta csatlakozásra a Kária és Lykia parti városokat. Phasélis, a jelentős rhodosi gyarmatváros makacs ellenállást tanúsított, végül azonban a chiosiak közvetítésével megállapodtak; Phasélis belépett a tengeri szövetségbe, vállalva a phorosfizetést és a katonai részvételt. Phasélis elestének hírére a perzsa flotta várakozó álláspontra helyezkedett, a szárazföldi haderő ugyancsak tábort ütött. Mikor Kimón flottája megérkezett, a perzsa hajók ismét kifutottak a tengerre, azonban az athéniak és a szövetségesek győzelmet arattak. Győzelmeiket betetőzte, hogy rövidesen, amint értesültek a Kypros felől közeledő, mintegy 80 hajóból álló perzsa flottaerősítés érkezéséről, elébe mentek és megsemmisítették ezt a hajórajt is.

Az eurymedóni ütközet (Kr.e. 469k⁵⁶) a megkoronázása volt a perzsák elleni görög győzelemsorozatnak. Kimón népszerűsége ezekben az években érte el a tetőpontját. Az athéni hatalom terjeszkedése, már az előző évtizedben összefonódott a nevével. Themistoklés száműzetése és Aristeidés halála után, Kimón vezető szerepe kétségbevonhatatlanná vált, s ez az Areiospagos tekintélyével együtt megszabta az athéni belpolitika mérsékelt-konzervatív jellegét, s a külpolitikában a Spárta-barátság irányzatát érvényesítette. Kimón saját démosának, a Lakiadainak polgárait mindig szívesen látta vendégül lakomáin, sőt lebontatta kertjeinek kerítéseit, hogy minden rászoruló kedvére szedhessen gyümölcsökből.

Eiön elfoglalása után megengedték neki, hogy az új Hermés-csarnokban *hermákat* állíthasson fel, sőt hogy azok győzelmére utaló feliratokkal lássa el. A közelben, a Hermés-csarnokkal szemben emeltette Kimón sógora, Peisianax a híres Stoa Poikilét, a „Tarka csarnok”-ot, amelynek falait a híres festő, a thasosi Polygnótos, Kimón barátja díszítette fel képeivel, többek közt nemcsak a trójai háború,

⁵⁶ pontosan nem ismert a dátum

de a marathóni csata dicsőségét is megörökítette. Kimón építette ki a Théseion⁵⁷ szent helyét. Az akropolisi építkezésekben és az Akadémós-liget építésében is benne volt a keze.

Kimón fiainak a Lakedaimonios, Thessalos és Éleios neveket adta, ezzel demonstrálva külpolitikai vonzalmait.

475-re kiéleződött Athén viszonya egyik legfontosabb szövetségével Thasossal. A sziget gazdagságának forrása az aranybányái voltak. A bányaterületeken az athéniak is igyekeztek megvetni a lábukat; ez viszont sértette a thasosiak érdekeit. 465 tavaszán és nyarán Athén előrenyomulóban volt az északi tengerparton. Keleten pedig Kimón hadakozott a thrák Chersonésoson az itt maradt perzsa csapatok ellen. Nyugaton, a Strymón torkolatánál, az athéniak nagyszabású gyarmatalapításba kezdtek. Sóphanés és Leagros vezetése alatt 10 000, az athéniak és szövetségeseik közül toborzott telepes nyomult előre északra, a szárazföld belsejébe. Ebben a helyzetben szakadtak el a thasosiak az athéni szövetségtől.

Az esetleges perzsa támogatás ebben az időben nem lehetett nagyon valószínű, még ha a chersonésosi események a perzsák bizonyos politikai tevékenységét lehetségesnek mutatják is. Nagyobb lehetett a makedón orientáció esélye; a „philhellén” Alexandros király terjeszkedése ekkor már elérte a Strymónig, és a hangoztatott barátságos viszony ellenére feszültséget teremtett a két hatalom, Makedónia és Athén között.

Thasos kísérlete nem járt sikerrel. Kimón, aki már végzett a Chersonésos pacifikálásával, az Athénból küldött erősítésekkel Thasos ellen indult. A thasosi flotta vereséget szenvedett. 465 nyarán a thrákiaiathéni gyarmatalapítás kísérlete kudarcba fulladt. Az athéni sereg az Édónok területén, Drabéskos mellett szembekerült a thrák törzsek egyesült hadaival. A sereg pusztulása véget vetett az athéni próbálkozásoknak a Strymón vidéken; 30 év telt el addig, míg az athéniak Amphipolis megalapításával ismét meg tudták vetni a lábukat. Az athéniak thrákiai veresége azonban nem segített Thasoson, a thasosiak Spártához fordultak segítségért, s a spártiak titkos tárgyalásokon, amelyről az athéniak nem tudtak, megígérték nekik, hogy betörnek Attikába, hogy így tehermentesítsék őket. Athén hátbátamadása egy távoli, Spártával kapcsolatban nem álló állam érdekében meglehetősen abszurd gondolatnak látszik.

A spártai beavatkozásra nem került sor, Kr.e. 464 nyarának második felében földrengés sújtotta Spártát, úgy érezték, hogy ez Poseidón büntetése, mivel az isten tainaroni szentélyéből oltalomkérő helótákat hurcoltak el. A helóták ki akarták használni az alkalmat, nagy csoportokban sereglettek össze a város körül. A helyzetet a fiatal Archidamos király mentette meg, sorakozót fúvatott, s az életben maradt spártaiak azonnal katonai rendben gyülekeztek, ez visszariasztotta a helótákat, de nem tudta megakadályozni a felkelés kitörését, amelyben a főszerepet a messénéi halóták játszották. A spártaiak szerencséjére a perioikosok nem csatlakoztak a mozgalomhoz, két messénéi város, Thuria és Aithaiai kivételével.

A spártaiak és a helóták nagy nyílt ütközetben is összecsaptak, A stenyklarosi ütközetben egy 300 fős spártai csapat pusztult el, élén Aeimnéstossal, a plataiai csata egyik hőseivel. Isthmos mellett azonban a spártaiak nagy győzelmet arattak, a felkelők viasszaszorultak a jól védhető Ithómé-hegység

⁵⁷ Théseus nyughelye

természetes erődítményébe. A harc évekig húzódott, közben az argosiaiak arra használták ki Spárta katonai lekötöttségét, hogy meghódítsák Mykénét, Argolis egyetlen még független városát. Tegeai és kleónai segítséggel az argosiaiak körülfalták és hosszabb ostrom után megadásra kényszerítették Mykénét, s lerombolták a várost. Az argosiaiak összeütköztek Kleónaijal is. A spártai lekötöttség legfőbb következménye Athén számára Thasos magára maradása volt. Az ostrom harmadik évében, 463 tavasza táján a szigetkapitulációra kényszerült. A thasosiaknak le kellett rombolniuk a védőfalakat, ki kellett szolgáltatniuk a megmaradt hajókat, hadikárpótlást kellett fizetniük, és vállalniuk kellett a rendszeres phorosfizetést is. A thrák parton fekvő bányáikat és kikötőiket át kellett adniuk az athéniaknak. Kimón teljes győzelemmel tért haza Athénba, itt azonban azzal vádolták meg, hogy Alexandros király bizonyára megvesztegette, és Thasos elfoglalása után ezért nem támadta meg Makedóniát. A vád irreális volt. A Themistoklés bukása óta háttérbe szorult demokratikus irányzat, élén Ephialtésszel, elég erősnek érezte magát arra, hogy támadást intézzon Kimón vezető szerepe ellen, Kimón vádlói közt volt Periklész is.

Kimónt felmentették, bukásához egy nagy külpolitikai balsiker kellett (az hogy beavatkozott spártai oldalon a messénéi helótaháborúba). A lakedaimóniak súlyos harc árán fölénybe kerültek a helótaikkal szemben, és beszorították őket Itómé hegyére, de az ostrom nagyon elhúzódott. A spártaiak a várak ostromában mindig nagyon gyengék voltak, hosszabb sikertelenség után arra kényszerültek, hogy az athéniaktól kérjenek segítséget, azért mert az athéniak velük szemben jóval gyakorlottabbnak számítottak várak ostromában. Késésük jogi alapja 20 éve a perzsák ellen megkötött szövetség volt (ezt azonban pár éve Thasos érdekében meg is szegték). Athénban tehát arról folyt a vita, hogy a szerződés érvényben van-e.

A demokratikus irányzat hívei, élükön Ephialtésszel, határozottan felléptek a kérés teljesítése ellen, Kimón azonban minden befolyását bevetette a kérés támogatására. Kimón javaslatát elfogadták, és őt magát küldték 4000 hoplita élén Spárta megsegítésére.

462 nyarán az athéni sereg be is kapcsolódott Itómé ostromába, a várt siker azonban elmaradt. A spártaiak már kezdték azzal gyanúsítani az athéniakat, hogy összejátszottak a felkelőkkel. Ezért hazaküldték az athéniakat, mondván hogy ők is elbírnak a dologgal. Kimón 462 őszén az Isthmoson keresztül hazavonult Athénba. A spártaiak viselkedését az athéni közvélemény súlyos sértésnek érezte, s ez csapást jelentett Kimón tekintélyére is. Miután politikai hitele megrendült, könnyű volt keresztülvinni az ostrakizálását. A konzervatív vezéreltávolításával a konzervativizmus fő védőbástyáját távolították el, s az Areiospagost is megfosztották addigi politikai szerepétől.

A következő években csak néhány konkrét demokratikus irányú intézkedés történt, mint pl. az hogy az archóni tisztség viselésének jogát kiterjesztették a zeugitésekre, vagyis a 3. vagyoni osztályra (Kr.e. 457). Kimón bukása a külpolitikában éppen akkora bukást okozott, mint a belpolitikában, a Spártától elszenvedett sértést az athéniak a szövetség hivatalos felbontásával viszonyozták. Első lépésként Athén szövetséget kötött Spárta ellenségével, Argosszal, majd mindketten szöveterkezték az ugyancsak Spárta-ellenes Thessaliával, hamarosan csatlakozott Megara is. Ez a helyzet jelentősen megváltoztatta a Athén és a peloponnésoszi szövetség viszonyát.

A peloponnésosi háború okai és az archidamosi háború

Thukydides a legalapvetőbb oknak, ami miatt kitört a háború azt tekintette, hogy az athéniaiak növekedése félelemmel töltötte el a spártaiakat. A háború három indokaként az epidamnosi konfliktust, a poteidaiai háborút, a megarai pséphismát⁵⁸, valamint Aigina szabadságát nevezi meg.

Az epidamnosi/kerkyrai konfliktus

Epidamnos Kerkyrának közös alapítású gyarmatvárosa volt. Korinthos és Kerkyra már Kr.e. 660-ban tengeri csatát vívott egymással, mivel a nyugati kereskedelmet mindkét város ellenőrzése alá akarta vonni, nem is csoda, hogy ez a két városállam, Epidamnos birtoklása miatt is egymás ellen fordult. Korinthos az Epidamnóban hatalomra jutott demokraták, Kerkyra pedig az elűzött oligarchák pártján állt. A korinthusi flotta Kr.e. 435-ben vereséget szenvedett Leukimmé hegyfokánál, ezután a győztes kerkyraiak az oligarchákat jutatták hatalomra Epidamnóban. Kerkyra szövetséget kötött Athénnal, így akarta helyzetét Korinthossal szemben megerősíteni. Ezzel felborultak a peloponnésosi és a délosi szövetség erőviszonyai. A kerkyraiak új szövetsége megnövelte az Athént támogató hajóhad erejét, Athén azonban nem vette komolyan a kerkyrai konfliktust, s csak egy kis flottát küldött az Adriára, Kerkyra ezért nem tudta legyőzni Kr.e. 433-ban a Sybota-szigeteken a korinthusi flottát. A korinthusiak nem az athéni hajók számát, hanem azok pusztta megjelenését tekintették sérelemnek, és Athént a békeszerződés felrúgásával vádolták a peloponnésosi szövetséget vezető Spártánál.

A poteidaiai háború

A Palléné félszigeten fekvő várost Korinthos alapította, de a délosi szövetség tagállama volt. Korinthos minden évben tisztségviselőket küldött a városba, akik fenntartották a kapcsolatot a két városállam között. Athén az epidamnosi konfliktus után gyanakodva szemlélte Korinthos ténykedését, ezért felszólította Poteidaiait, hogy rombolja le a Palléné felé néző városfalát, adjon túszoikat, valamint ne fogadja be a Korinthusi tisztségviselőket. Poteidaia az ultimátumra elszakadással válaszolt, s harcában Korinthos és Perdikkas is támogatta. Athén ekkor 70 hajót küldött ki, hogy blokád alá vegye Poteidaiait (Kr.e. 432). Korinthos gyarmatvárosa védelmében Spártához fordult támogatásért, s az athéniakat vádolta a Kr.e. 445-ös béke megszegésével.

A megarai néphatározat

A kis megarai állam a Kr.e. 5. század során két szomszédja, Korinthos és Athén között öltött, s hol az egyikhez, hol a másikhoz csatlakozott. Athén Kr.e. 432-ben néphatározatot hozott Megara ellen. A Megaraiakat kizárták az athéniai ellenőrzése alatt álló kikötőkből, valamint az athéni agoráról. Megarának ezután megszakadt a kapcsolata saját gyarmatvárosaival is. Athén valószínűleg gazdaságilag akarta tönkretenni a kereskedővárost. Megara kereskedelme azonban nem szűnt meg, mivel többnyire amúgy is metoikosok folytatták, akikre a tiltás nem vonatkozott, továbbá az észak-déli szárazföldi és a nyugati tengeri kereskedelem így is bőségesen eltartotta a kis államot. Ezek után Megara is Spártánál kereset támogatást

⁵⁸ néphatározat

Aigina szabadsága

A spártaiak még egy állam vádjával egészíthették ki az athéniak bűnlajstromát, s ez Aigina volt. Az aiginaiak azt emlegették föl, hogy nem kapják vissza az athéniaktól a békeszerződésben garantált szabadságukat.

Athén politikája Kr.e. 446/445 a harmincéves béke megkötése után nem agresszív, és nem is terjeszkedő. Periklész politikája a birodalom helyzetének megszilárdítását tűzte ki, mint célt. Thurioi alapítása (Kr.e. 444/443) már előrevetítette Athén terjeszkedésének veszélyét, de a város pánhellén jellege, és az hogy az athéni telepések kisebbségben voltak a más polisokból érkezett polgárok között, inkább az őszinte megbékélést, látszik szolgálni. Athén igazi riválisa, Korinthos is megnyugodott a *status quo*-ban, ezért ellenezte, hogy beavatkozzanak Athén és Samos konfliktusába a samosi felkelés idejében (Kr.e. 440/439). Az a tény, hogy Samost és Byzantiont a peloponnésosi szövetség tagjai magukra hagyták, az tanúsítja hogy nem bíztak többé Athénban. A lázadások leverése (pl. byzantioni felkelés Kr.e. 438) demonstrálta ugyan Athén hatalmát, de ezek már arra figyelmeztettek, hogy uralma szövetségesei felett, nem korlátlan. Athén helyzete ekkoriban igen ingatagabb, politikája pedig kevésbé ambiciózus volt, mint a Kr.e. 450-es években. Mindez azonban nem jelentett semmilyen fenyegetést Spártára nézve.

A legtöbb háború területi konfliktusok következtében robbant ki, mivel Athén és Spárta nem voltak határosak, ilyen érdekellentétek nem voltak közöttük. Kereskedelmi háborúk is kitörhettek, azonban ismerve Spárta idegenellenességét, valamint kereskedelmi korlátozásait, ez sem játszhatott lényeges szerepet. A háború lehetséges okai között még szerepelhetett a rituális vétség.

A peloponnésosi szövetség gyűlésén elhangzott vádakra Spártának reagálni kellett. A spártai népgyűlés bűnösnek mondta ki Athént a Kr.e. 445-ös béke megszegésével. Ez a szavazás a spártai népgyűlés történetében példa nélküli, mivel személyenként szavaztak.

A spártaiak a következő ultimátumot küldték Athénba

- engeszteljék ki a kylóni vérbűnt
- vonuljanak el Poteidaia alól
- adják vissza Aigina függetlenségét
- vonják vissza a megarai néphatározatot

Ezt később kiegészítették, azzal hogy adják vissza a hellének szabadságát, azaz oszlassák fel a délosi szövetséget. Az ultimátumot Periklész tanácsára visszautasították (Kr.e. 432-431).

A háborút⁵⁹ tehát az okozta, hogy mind a két fél igyekezett biztosítani saját szövetségi rendszerét. A háború kitörésének idejében kiegyenlítettek voltak az erőviszonyok. A peloponnésosi szövetséghez tartozott Argos és Achaia kivételével az egész Peloponnésos (Megara, Boiótia, Lokris, Phókis, Anaktorion). A peloponnésosiak nem fizettek adót, így csak Olympia és Delphoi kincseire támaszkodhattak.

⁵⁹ A peloponnésosi háborút 4 szakaszra lehet osztani:

- 1) Archidamosi (vagy tízéves) háború (Kr.e. 431-421)
- 2) A Nikias-féle béke, Argos, Mantinea és Élis szövetsége (Kr.e. 421-415)
- 3) A szicíliai hadjárat (Kr.e. 415-413)
- 4) A dekeleiai háború (Kr.e. 413-404)

A délosi szövetség tagállamai közül Athén, Chios, Lesbos és az Athénnal védelmi szövetségben álló Kerkyra állított ki hajókat. A délosi szövetség 349 tagállamból állt. A szövetségesek évi adója lakosságuk számától és gazdasági helyzetüktől függően 10 drachmától 15 talantonig terjedt, és összesen eredetileg 460 talantont, Kr.e. 425-ben viszont már 1460 talantont tett ki. A spártai haderő a szárazföldre, az athéni viszont a tengerre helyeződött. A spártaiak a háború első évtizedében seregükkel pusztították Attikát, s közben flottát próbáltak építeni. Athén a Periklész által kidolgozott *szigetstratégiát* követte. Attika lakói beköltöztek a városfalak mögé, prédául hagyva földjeiket, mert hajóhadukkal minden szükségletüket ki tudták elégíteni. Közben hajóikkal a Peloponnészt támadták, Archidamos spártai király stratégiája éppúgy nem vezetett győzelemre, mint Periklészé.

Archidamos katona volt, ő verte le a Kr.e. 464-es helótafelkellést, és a 10 éves háborúban (archidamosi) háromszor vezette hadait Attikába (Kr.e. 431, 430, 428) Periklész a háború kezdetén már elmúlt 63 éves.

Az első támadást Kr.e. 431 tavaszán a thébaiak indították az Athén oldalán álló boiót város Plataiai ellen. A város elfoglalásával tudták volna biztosítani a kapcsolatot Közép-Görögország és Peloponnészos között. A plataiaiak visszaverték a támadást, s 180 thébait kivégeztek. Archidamos spártai király végigpusztította Attika északi területeit, de a falak mögé bújt ellenséggel, valamint az Euboia szigetére átmenekített állatokban nem tudott kárt tenni. Athén miközben a Peloponnészt támadta egy Methóné nevű városban váratlan ellenállásba ütközött. A várost Brasidas védte, ő később híres hadvezér lett.

Az aiginai válságot Periklész radikálisan oldotta meg, a szigetet elfoglalta, földjét pedig kisorsolta az athéni szegények között. Majd pusztító támadást vezetett a megaraiai földjei ellen. Segítséget kapott a thrák királytól, Sitalkéstől és Perdikkas makedón uralkodótól. Kr.e. 430-ban Archidamos Attika déli területeit pusztította végig. A spártaiak a perzsákhoz fordultak segítségért, hiába. Periklész sikertelen hadjáratot vezetett a Peloponnészra. Seregében azonban ismeretlen járvány kezdett pusztítani, amely a zsúfolt Athénban is nagy károkat okozott, ez a betegség 4 év alatt a lakosság 1/3-át sírba döntötte.

A népharag Periklész ellen fordult, a politikust leváltották, és Kleón javaslatára pénzbírsággal sújtották. Kr.e. 429-ben Spárta Plataiai ellen vonult. A thrakiai hadjárat az év tavaszán sikert hoz az athéniaiaknak, Poteidaia megadja magát, a hódításukat ki akarják terjeszteni Spartólosra is, azonban vereséget szenvednek. Periklész eközben rehabilitálták de egy váratlan betegség sírba dönti. Ez idő alatt Phormión komoly sikereket ért el a Korinthosi-öbölben. Athén Thrákiában Poteidaianál, A Korinthosi-öbölben és Kerkyránál, valamint a Peloponnészoson is győzelmeket könyvelhetett el. Periklész halála után 3 belpolitikai irányzat lépett színre Athénban. A földbirtokosok látva földjeik pusztulását, azonnali békekötést sürgettek. Periklész majd utóda Nikias kerülni akarta a kockázatos összecsapásokat. Klón és Démosthenész minél gyorsabb győzelemre törekedett. Periklész halála után a szintén gazdag műhelytulajdonos Kleón ragadta kezébe a hatalmat, akinek a módszerei igencsak közönségesek voltak. Ő volt az athéni demokrácia első olyan vezetője, aki nem állt rokonságban a legelőkelőbb arisztokrata nemzetségekkel.

Kr.e. 428 újabb peloponnésosi támadást hozott Attikára, Mytiléné elszakadt Athéntól, és az egész sziget vele együtt lázadt fel, Méthymna kivételével. A szakadár oligarchák némi spártai támogatást is kaptak.

Kr.e. 427-ben a spártaiak Attika ellen vonultak. Kleón 250 hajóból álló flottát szerelt föl a felkelés leverésére, ez azonban teljesen kimerítette a délosi szövetség kincstárát, Kleón ezért egyszeri rendkívüli hadiadót (*eisphorát*), vetettek ki az athéniakra, ezzel 200 talantont sikerült szereznie, ezenkívül a szövetségesek adóját is megemelte.

Az erőfeszítések hatására Pachés athéni hadvezér le tudta verni a lázadást. Kleón népgyűlésen javasolta, hogy végezzék ki az összes mytilénéi polgárt, ezzel akart példát szolgáltatni az Athén zsarnoksága ellen egyre türelmetlenebbül fellépő „szövetségeseknek”. A népgyűlés megszavazta Kleón indítványát, de másnap újabb népgyűlési határozatot hoztak, amelyben csak a mintegy 1000 főkolompot ítélték halálra.

A mytilénéi földek adóbérletét kiosztották az athéniak között, így szerelve le az eisphora kivetését követő zúgolódást. A rémült szövetségesek kénytelenek voltak túrni Kleón zsarnokságát. Ősszel Plataiai elesett, s a város védőit a spártaiak kivégezték. Kerkyrán államcsínykísérlet hajtottak végre az oligarchák, de athéni segítséggel legyőzték őket, ezzel hároméves harc vette kezdetét a szigeten. Kr.e. 427-ben jelent meg a híres szofista, Gorgias Athénban, hogy városa, Leotinoi syrakusaiak ellen vívott harcához kérjen segítséget. Athén Kr.e. 433 előtt szerződést kötött Segestával, Rhégionnal és Leontinoiakkal. Most Lachés vezetésével hajóhadat küldött Itáliába, elfoglalta Rhégiont, szövetséget kötött Kamarinával és Halikyaiakkal, s a harcok Kr.e. 424-ig, a gelai kongresszusig tartottak. A szicíliaiak Gelában megkötötték az általános békét. A hazatérő hadvezéreket, Pythodórost és Sophoklést az athéniak száműzték, mert aláírták a gelai szerződést, dicstelenül ért véget első szicíliai hadjáratuk. Kr.e. 426-ban Spártában földrengés pusztított. Nikias elfoglalta Minóa szigetét, végigpusztította Mélos szigetét és a boiót tengerpartot. A spártaiak Thermopylai közelében katonai telepet alapítottak Hérakleia Trachis néven, de csak Kr.e. 419-ig tudták kezükben tartani. Démosthenész a Naupaktosznál és Amprakiában aratott győzelmet.

Kr.e. 425-ben fordulat állt be, a szokásos Attika elleni spártai támadás után Démosthenész elfoglalta és megerősítette Pylost, sőt körülzárta Sphaktéria szigetén az ellene küldött lakedaimóni csapatot. A spártaiak békejavaslatot terjesztettek be, de ezt Kleón elutasította. Kleón személyesen vezette Sphaktéria ostromát és Démosthenész segítségével el is foglalta annak 120 spártai és 172 peloponnésosi védőjét. Spártai katonákat még sohasem ért ilyen megaláztatás. A peloponnésosiak újabb kísérleteket tettek a perzsa támogatás megnyerésére, azonban most sem jártak sikerrel.

Athén anyagi helyzete megrendült a szicíliai kalandtól. Kleón fölemelte a szövetségesek adóját. A megnövelt bevételből arra is futja, hogy a bírói napidíjat 2 obolosról 3-ra emelje, ezzel szerezve magának még nagyobb népszerűséget odahaza. A szövetségesek gyűlöletét a délosi szövetség pénz- és mértékrendszerének erőszakos egységesítésével is kivívta maga iránt, valamint megszüntette az egyes polisok pénzverési jogát, s mindenütt athéni pénzt vezetett be.

Kr.e. 424 elején Nikias meghódítja a Peloponnésztól délre fekvő Kythéra szigetét, Démosthenész megszállja Megara kikötőjét, Nisaiát. Athén mindezek ellenére hamarosan defenzívába kerül.

Démostenést visszaveri Megara alól a tehetséges spártai hadvezér, Brasidas, aki korábban Methónénál (Kr.e. 431) és Pylosnál is kitüntette magát (Kr.e. 425). Most kijátszva a Megarist megszállva tartó athéniak éberségét, felvonul Thrákiába, és elfoglalja az athéni Hagnón által Kr.e. 437-ben alapított Amphopolist. Hippokratés athéni vezér boiótiai támadása összeomlik, s az athéniak Déliónnál vereséget szenvednek. Kleón politikája kezd kifulladásra. Thukydidész egyébként az amphipolisi harcokban tanúsított erélytelensége miatt száműzi Athénból.

Kr.e. 423-ban Spárta békét akar kötni és a Pylosnál fogságba került lakedaimóniakat akarja kiváltani. Lachés athéni hadvezér meg is köti a fegyverszünetet, de Brasidas nem hagyja abba a thrák városok elpártoltatását. Kleón erre újabb csapatokat küld Thrákiába, közben az athéni Epilykosnak sikerült felújítani Athén és Perzsia szerződését, az ún. Kallias-féle békét. Ezzel elhárult a veszélye, hogy a perzsák beavatkozzanak a harcokba.

Kr.e. 422 őszén megütköznek Brasidas és Kleón seregei. Toróné visszafoglalása az egyetlen olyan siker volt, amely valóban Kleón nevéhez fűződik. Az amphipolisi csatát az athéniak elvesztették, Kleón és Brasidas elesett. A háborús politika két meghatározó képviselőjének halála után megnyílt az út a békekötéshez.

A békét Nikias hozta tető alá, kimondta, hogy a két szövetségi rendszer 50 éves békét köt, és visszaadja egymásnak a háború során elfoglalt területeket, de Athén lemond Plataiairól, viszont megtarthatja Megara erődjét, Nisaiát. Ezzel a periklési-nikiaszi politika győzött Kleón háborús politikáján. A béke azonban igen ingatag volt. A boiótok, korinthusiak, megariaiak és élisiek már a megkötését is ellenezték. A tízéves háború során olyan jelenségek mutatkoztak, amelyek már a háború következő szakaszát készítették elő: Spárta kísérletei, hogy megnyerjék maguknak a perzsa támogatást; Athén fokozott érdeklődése a szicíliai és dél-itáliai görög városok iránt stb.. Spárta félt, hogy magára marad a korinthusiak, argosziak, mantineiaiak és élisiek szerveződő szövetségével szemben, ezért ötven évre szóló szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött Athénnal, gyakorlatilag saját szövetségesei ellen.

A peloponnésosi háború második és harmadik szakasza

Spárta azzal hogy 50 évre szövetséget kötött az athéni vezetéssel, nyíltan kivívta a peloponnésosi államok ellenszenvét. Csakhogy az Amphipolis és Pylos visszaadása körüli hercehurca szembeállította egymással Athén és Spártát, így Argos, Mantinea és Élis reménykedhetett Athén megnyerésében szövetségükhöz, ezt a szövetségi rendszert Periklés unokaöccse Alkibiádés hozta tető alá. Ő Sókratés tanítványa volt, ez a szellemi műhely a spártai szokások iránti nyílt rokonszenvével az athéni demokráciát bírálók központja lett.

Argos, Mantinea, Élis és Athén seregei Kr.e. 418-ban, az első mantineiai csatában csaptak össze a lakedaimóniakkal, a spártaiak győzelmet arattak, és sikerült megerősíteniük a megtépázott peloponnésosi szövetséget. Argos, Mantinea és Élis szövetségi rendszere szétesett, de Athén és Spárta között a békét formailag nem bontották fel. Alkibiádéstól Nikias hívei ostrakismossal akartak megszabadulni, de ugyanígy akarták Alkibiádés hívei is eltávolítani Nikiaszt. Mivel a két fél erőviszonyai kiegyenlítettek voltak, a szavazás előtt kiegyeztek, hogy a mindenki által utált demagóg Hyperbolos ellen adják be szavazataikat, akit végül is kiszavaztak Athénból. A két népszerű politikus kiegyezése, s így politikai baráti köreik (*hetaireia*) együttes befolyása elegendőnek bizonyult a váratlan eredmény eléréséhez, azonban emiatt a cserépszavazás intézménye annyira kompromittálódott, hogy Hyperbolos ostrakismosa (Kr.e. 417) után soha többé nem éltek vele.

Kr.e. 417/416-ban az athéni nép Nikiaszt és Alkibiádést is stratégosnak (hadvezérnek) választotta. Nikias a spártaiakhoz pártolt városok és a szintén átállt Perdikkas makedón király ellen vonult, azonban nem ért el számottevő sikert, Alkibiádés vele egyidejűleg pedig Mélos szigetét rohanta le (Kr.e. 416). Spárta nem reagált az athéni provokációkra, ennek oka, hogy Argos megint Athénhoz pártolt, s restaurálta a demokráciát (Kr.e. 417), és a spártaiak inkább veszedelmes szomszéd, mintsem a velük formailag még mindig szerződéses viszonyban álló athéniak ellen készülődtek. Alkibiádés azonban nagyobb hódításra vágyott: Szicíliára.

A Kr.e. 430-as évek szerződéseit követte az első szicíliai hadjárat (Kr.e. 427-424). Nem Alkibiádés volt az első, aki a nyugati görögség meghódításáról szőtt terveket. A háború indoka Athén egyik szövetségeseinek helyzete volt. A leontioibeli száműzöttek vissza akartak térni hazájukba, ennek azonban Syrakusai az útjában állt. Az elymos származású, barbár egestaiak háborúba bonyolódtak Syrakusai szövetségeseivel, Selinussal, ők is Athén segítségét kérték Syrakusai ellen. Az Athéni népgyűlést Alkibiádés Nikias tiltakozása ellenére meggyőzte, s a délosi szövetség fölszerelte a 134 hadihajóból, a kísérő hajókkal együtt azonban több mint 260 egységből álló flottát, noha eleinte csak 60 hajó kiküldésére gondoltak. Alkibiádés meg akarta hódítani Szicíliát, majd Dél-Itáliát, aztán pedig Karthágót. Az így kialakult gyarmatbirodalommal harapófogóba akarta szorítani a Peloponnésost. Ez a Mediterráneum olyan egységesítését irányozta elő, amely csak később Rómának sikerült. Alkibiádés azzal sem számolt, hogy a délosi szövetségen belül olyan gyűlölet övezte Athént, hogy elég volt egy nagyobb vereség, s a szövetségeseik körében elszakadási hullám vette kezdetét.

A népgyűlés Alkibiadést, Nikiast és Lamachost állította a sereg élére. Indulás előtt különös dolog történt. Egy csoport megcsonkította az útkereszteződéseknél álló jellegzetes Hermés-szobrokat, az ún. *hermákat*. A gyanú Alkibiadásra terelődött, aki viszont alapos vizsgálatot követelt, ettől az ellenfelei annyira megijedtek, hogy biztosították arról, hogy a hadjárat után alapos vizsgálatot fognak indítani. Ezt követően útnak indították a flottát. A flotta megérkezett Szicíliába, a hadjárat nem volt előkészítve, ezt jól mutatja az a tény, hogy azt sem tudták, hogy hol szálljanak partra, ugyanis a három hadvezérnek három különböző elképzelése volt. Kiderült az is, hogy az egestaiak becsapták őket, és az előre küldött 60 talantont leszámítva üres a kincstáruk. Nyilvánvalóvá vált, hogy a sikelosok egy részén kívül más már nem akar csatlakozni hozzájuk. Végül pedig futárhajó érkezett Athénból, hogy Alkibiadás térjen haza, és tisztázza magát a Hermés szobrok valamint a demokrácia-ellenes összeesküvés ügyében. Alkibiadás azonban Spártába menekült, őket úgy nyerte meg, hogy elárulta saját szicíliai seregét. Azt tanácsolta a spártaiaknak, hogy küldjenek Szicíliába egy flottát, ezenkívül foglalják el és erősítsék meg Attikában Dekeleiót, és ne vonuljanak vissza a hadjáratuk után vissza. Ezzel elvágták az athéniakat a laureioni ezüstművektől. A korinthusiak és a spártaiak Gylippos vezetésével kisebb flottát küldtek Szicíliába. Az athéniak hozzáláttak Syrakusai ostromához, elfoglalták a város fölött emelkedő magaslatot, és megerősítették (Kr.e. 414 tavasz). Lamachos elesett, így Nikias egyedül vezette az ostromot. A syrakusai ellenállást Hermokratés vezette (ő hozta tető alá a gelai egyezményt Kr.e. 424). Kr.e. 414 folyamán megérkezett Gylippos 700 emberével Himerába, mire Syrakusaihoz ért, serege 3000 főre duzzadt, rövidesen csatlakozott hozzá egész Szicília, s így az athéniak csapdába kerültek. Nikias erősítést kért Athénból, ami Kr.e. 413-ban meg is érkezett Démostenész és Eurymedón vezetésével, akik először kisebb győzelmet arattak Gylippos felett, de miután Eurymedón is elesett, be kellett látniuk, hogy nem tudják tartani magukat. Miután a spártaiak elzárták az öböl kijáratát, már csak gyalogosan menekülhettek Katané felé. Démostenész és leszakadt utóvédjét elfogták, majd Nikias is alulmaradt az Assinaros folyó partján vívott ütközetben. Nikiast és Démostenészt kivégezték és 7000 hadifoglyot ejtettek. Az athéniak egy véletlen folytán értesültek csak Nikiasék sorsáról, a veszteséges szicíliai expedíció kb. 10 000 athéni életébe került.

Kr.e. 413 tavaszán az anyaországba is fellángolt a háború. II. Agis király Alkibiadás tanácsára megszállta Dekeleiót, ezzel a háború új szakasza kezdődött el. Athén elveszítette az Attika feletti ellenőrzést, a városállam szigetté vált. Csakhogy a szicíliai kudarcot követően, ennek az államnak jóformán hajóhada sem maradt. Az athéniak hajókat építettek mindenből, amiből csak tudtak, ehhez azonban pénz kellett, a phorost, azonban nem tudták behajtani, úgyhogy ehelyett 5%-os export-import adót vetettek ki a szövetség területén vízi úton.

Ebből a helyzetből belpolitikailag is tanúságokat kellett levonni, el akarták kerülni, hogy a demagógok, bármire is rá tudják venni a népgyűlést, ezért 10 *probulust* választottak. A probulusok a beterjesztett javaslatokat előzetes vizsgálatoknak vetették alá, amire eddig még nem volt példa (Kr.e. 413). Alkibiadás közben a spártaiak megbízásából az ión szövetségesekhez érkezett, és nagy károkat okozott Athénnak, ugyanis Kr.e. 412-ben elpártoltatta Chiost, Erythrait, Klazomenait, Miletost és Lesbost. A peloponnésosiaiak 100 hajót építettek és Kr.e. 412 nyarán szerződést kötöttek Tissaphernész sardesi helytartóval. A szerződés értelmében a perzsák fizetik a peloponnésosi flotta költségeit az

Athén elleni háborúban, ellenszolgáltatásképpen a spártaiak elismerik a perzsa fennhatóságot az összes olyan területen, amelyet a perzsák korábban elfoglaltak. A dokumentum Kis-Ázsián kívül kiszolgáltatta volna Thessaliát, Lokrist és Boióta egy részét is. A spártaiak flottája egyesült a Hermokratés által vezetett syrakusai hajóhaddal, és sorra hódították el Athéntól az Égei-tengeri szigeteket. Az athéniak kénytelenek voltak felhasználni a tartalék 1000 talantont, s újabb hajókat építettek. Közben a spártaiak helyzete is nehezzé vált, mivel Tissaphernés satrapés támogatta a peloponnésosiakat, egy másik helytartó, a Helléspontost felügyelő Pharnabazos is meg akarta szerezni a spártai szövetséget, hogy ő arassa le a királynál a győzelem babérjait. Ezt használta ki Alkibiadés, akinek gyorsan el kellett távoznia a spártai flottától ugyanis meg akarták ölni.

Alkibiadés megérkezett Tissaphernéshez, és azt tanácsolta, hogy ne támogassa a spártaiakat, mert akkor legyőzik Athént. Inkább támogassa egy kicsit Athént is, mert a két fél így teljesen elgyengül az egymás elleni harcban, s a perzsák ekkor könnyebben érvényesíthetik területi igényeiket. Alkibiadés elő akarta készíteni a terepet hazatéréséhez Athénba. Arra gondolt, hogy ha megszerzi az athéniaknak a perzsa támogatást hazája vissza fogja őt fogadni. S míg a perzsák és a spártaiak Kr.e. 412 őszén újabb szerződést kötnek egymással Alkibiadés üzenetet küld Samoshoz érkezett athéni flottához: ha segítenek felszámolni Athénban a demokráciát, ő megszerzi Tissaphernés támogatását a peloponnésosiak ellen az athéniak kapva kaptak hogy a spártaiakat legyőzhessék. A flottánál szolgáló gazdagabb tisztek Athénba küldték megbízottjukat Peisandrost, hogy szervezze meg a hatalomátvételt. Egyedül Phrynichos tiltakozott Alkibiadés visszahívása ellen, sőt még Tissaphernést és a spártaiakat is értesítette Alkibiadés terveiről.

Athénban Kr.e. 411 tavaszán a *hetaireiák* oligarcha tagjai megbuktatták a demokráciát. Antiphón, Peisandros és Thérámenés vezetésével 400 fős tanács alakult a hetaireák tagjaiból, akik arra az 5000 polgárra korlátozták a választhatóságot, aki legalább *hoplitacenzussal* (2-300 mérő) rendelkezett, eltörölték a vezetők állami bérezését.

A négyszázak valójában sohasem jelölték ki a ötezreket. Phrynichos hatására Alkibiadést nem hívták vissza. Külpolitikailag óriási hibát követtek el, ugyanis szövetségeseikhez követségeket küldtek, hogy minden államban oligarchikus kormányzást hozzanak létre. Thasos példája azonban megmutatta, hogy a demokráciák helyén Spárta-barát oligarchiák születtek, így szövetségeseik száma csökkent. A spártaiakhoz küldött követségük nem fogadhatta el a felkínált feltételeket: a délosi szövetség felszámolása lett volna a béke feltétele. A peloponnésosiak Kr.e. 411 tavaszán kedvezőbb feltételekkel kötöttek szerződést a perzsákkal, csak Kis-Ázsiáról kellett lemondaniuk. Pénzt azonban továbbra is alig kaptak. A Samosnál állomásozó athéni flotta legénysége felháborodott a puccs hallatán, és Athén ellen akartak vonulni, de Alkibiadés aki éppen ekkor állt a flotta élére lecsillapította őket. Alkibiadés belátta, hogy a négyszázak sohasem hívják haza, s mindegy volt hogy hol szolgál. Elmagyarázta a tengerészeknek, hogy ha otthagyják a Samost, akkor Athén rövid időn belül kiéhezhet. A flotta viszont el tudja látni saját magát, be tudja hajtani az 5%-os vámot, sőt kiéhezteti Athént, s a harc nélkül az ölébe hull. Ezzel kettős hatalom alakult ki, hiszen Kr.e. 411-ben az athéni négyszázak tanácsa és a flotta legénysége is önálló hadvezéri kart választott, sőt röviddel ezután hármasként hatalom is létrejött. Az athéni oligarchák meghasonlottak, radikális tagjai (Antiphón, Phrynichos, Peisandros) arra készültek,

hogy átadják a várost a spártaiaknak, s e célból erődöt építettek a Peiraieusi öbölbe. Az árulást ellenző Thérámenész leromboltatta az erődöt, és gyűlésbe hívta az ötezrek tagságára jogosult polgárokat.

A három hatalmi központ az Alkibiadész vezette flotta, az Antiphón vezette négyszázak és a Thérámenész vezette ötezrek voltak. A peloponnésosiai időközben az egyiptomi gabonaszállítási útvonalat az ellenőrzésük alá vonták. Thérámenész az ötezrek élén átvette a hatalmat, s egyik első dolga az volt, hogy Alkibiadészt hazahívja (Kr.e. 411 nyár).

Közben a spártaiak rájöttek, hogy Tissaphernésztől hiába várják a támogatást, így átvonultak az Égei-tengertől a Helléspontoshoz. Ezzel Kr.e. 411 végén a háború utolsó szakasza kezdődik meg, a harc a tengerszorosokért. Athénnek most már a léte is veszélyben forgott. Thrasybulos Kr.e. 411 végén vezetett harcba az athéni flottát Kynossémánál, és győzelmet arat. Kr.e. 410 elején pedig Alkibiadész arat győzelmet Kyzikosnál a peloponnésosiai felett, akiknek egyetlen hajója sem „élte” túl az ütközetet. A spártaiak békét akartak kötni, ennek fejében felajánlották Dekeleiót Pylosért. A restaurált athéni demokráciát vezető Kleophón visszautasítja az utolsó lehetőséget, amikor még a status quo alapján lehetett volna békét kötni.

Kr.e. 409-ben Alkibiadész fegyverszünetre kényszeríti Pharnabazost, aki közben hajóhadat próbál építeni a spártaiaknak, azonban két csapás is éri az athéniakat. Az egyik hogy Megara visszafoglalja kikötőjét, Nisaiót, Spárta pedig Pyloszt szállja meg. Alkibiadész rabló hadjáratokon szerez pénzt és tizedszedő helyet létesít a Hellésponton, hogy megadóztasson minden áthaladó hajót. Így Kr.e. 408-ban, amikor bevonul Athénba, megválasztják stratégos autokratórnak⁶⁰, és visszavonják korábbi kiátkozását. Közben a spártai flotta élére Lysandros kerül. A perzsa király fiától Kyrostól jelentős támogatást szerez és egy ütőképes flottát hoz létre. Kr.e. 407-ben Notionnál legyőzi Alkibiadész helyettesét. Az athéniak ekkor árulást szimatolnak (alaptalanul), és Alkibiadésznak menekülnie kell. Thrákiába vonul vissza, és magánhadseregével folytatja portyázásait.

Kr.e. 406 hozza el az athéniak utolsó győzelmét a háborúban. Az Arginusai-szigeteken legyőzik a spártai flottát, s a Lysandrost fölváltó flottaparancsnok is elesik. Az athéniak bevádolják a hazatérő győztes hadvezéreiket, közöttük az ifjabb Periklészt. A Thérámenész által képviselt vád szerint nem temették el az elesetteket. A pernek olyan politikai színezete volt, melynek hatására kivégeztették Athén legjobb hadvezéreit. A spártaiak ekkor megint Lysandrost küldték a flottájuk élére (alvezér), akinek sikerült ismét az egész Helléspontost ellenőrzése alá vonnia. Eközben a karthágóiak elfoglalták Szicíliában Himerát, Selinust (Kr.e. 409), majd Akragaszt. Az athéniak szerződést kötöttek Karthágóval Syrakusai ellen (Kr.e. 406) Pedig a veszély a Hellésponton leselkedett rájuk. Kr.e. 405-ben flottájuk kedvezőtlen helyen táborozott le, Aigospotamoinál. Alkibiadész figyelmeztette az athéni hadvezéreket, de elutasították mint árulót. Lysandros a parton lepte meg az athéni flottát, csak 9 hajó tudott elmenekülni Konón vezetésével, az athéni flotta gyakorlatilag megsemmisült. Athént Dekeleióból Agisz király, a tenger felől pedig Lysandros fogta ostrom alá, megszűnt a gabona-behozatal. Thérámenész ekkor elvállalta, hogy tárgyal a spártaiakkal, Kleophón azonban törvényt hozott, hogy mindenkit ki kell végeztetni ha a békéről tárgyalni merészel. Ennek eredményeként Kleophónt is kivégezték. Thérámenész számolva a realitásokkal, elsősorban az athéniak életét akarta megmenteni. Hónapokig

⁶⁰ teljhatalmú hadvezér

húzta a tárgyalásokat, végül Kr.e. 404 tavaszán „kedvező” feltételekkel békét kötöttek. Ennek értelmében le kellett romboltatni Peiraieus falait, valamint a várost a kikötővel összekötő hosszú falakat; 12 hajó kivételével át kellett adni a többi; vissza kellett hívni a száműzött arisztokráciát; le kellett mondani az Attikán kívüli birtokokról; be kellett lépni a peloponnésosi szövetségbe; valamint ha szükséges segédcsapatokat kellett küldeni a spártaiaknak.

A kedvező béke feltételei abban keresendők, hogy ekkora Spárta már jobban félt a szövetségeseitől mint magától Athéntól.

Spárta és Thébai hegemoniája (Kr.e. 404-362)

A görög polisok vetélkedése a Kr.e. 4. században is tovább folytatódott, a század első felében Spárta, majd Athén és végül Thébai tett kísérletet a hegemonia megszerzésére.

A spártaiaknak a peloponnésosi háborúban kivívott győzelme biztosította Spárta vezető szerepét. A spártai egyszerűséggel szakító *nauarchos*, Lysandros (a hadiflotta főparancsnoka) a spártai ephorosok véleményének kikérése nélkül, egyeduralkodóként intézkedett. Ő építette ki a spártai hegemonia helyi szerveit; a görög városok élére tíztagú testületeket *dekarchiákat* állított. A dekarchiák, a spártai helytartók, a *harmostések* ellenőrzése alatt álltak. Az egykori délosi tengeri szövetség tagállamai most Spárta adófizetőivé váltak, s ezáltal a földmagántulajdon Spártában is elismerést nyert. A belső feszültséget jelzi az az összeesküvés is, amelyet a Kr.e. 4. század kezdetén szervezett egy Kinadón nevű spártai ifjú. Az összeesküvők⁶¹, a felszabadított helótákat (*neodamódések*), a *peroikosokat* és a helótákat, a mintegy háromezer főnyire zsugorodott spártai „egyenlők” (*homoioi*) uralma ellen akartak fegyvert fogni. Az összeesküvést az ephorosok leleplezték.

A belső nehézségek mellett külpolitikai kudarcok is jelentkeztek. A peloponnésosi háború befejezése után a győztes Spárta tekintélye is csorbát szenvedett. A perzsa Kyros, a Kis-Ázsiában állomásozó perzsa hadak élén *karanos*, Lysandros személyes barátja a perzsa trónra is igényt formált, ezért fegyverrel fordult bátyja, II. Artaxerxés Mnémón (Kr.e. 403-358) ellen. Láadását Spárta és szövetségesei támogatták, mikor az ifjabb Kyros Kr.e. 401-ben a Kunaxánál vívott csatában elesett, az őt támogató görög városok joggal tartottak egy perzsa bosszúhadjárattól, ebben a helyzetben csak spártai segítségre számíthattak, annak ellenére, hogy Kr.e. 404 után több helyen demokratikus fordulat következett be. Ez tovább erősítette Spárta pozícióját a görög világban belül. Spárta a peloponnésosi háború utolsó éveit alatt átengedte a kis-ázsiai városok adóját Perzsiának, és még mindig adósa volt a perzsáknak, most korábbi szövetségese ellen fordult, s Thibrónt küldte ki a keleti hadszíntérre, csatlakoztak hozzájuk Xenophón emberei is.

Midőn a spártai hadvezér, Thibrón seregei fosztogatni kezdték a kis-ázsiai görög városokat, Spárta visszahívta Thibrónt, de a helyette kiküldött Derkylidas sem bizonyult jobbnak. A spártai hadvezér betört Pharnabazos daskyleioni helytartó területére, s arra kényszerítette, hogy mondjon le az aiol városok feletti uralomról. Tissaphernés sardeisi helytartó a hallgatólagos beleegyezés fejében jogot formált arra, hogy nagyobb mértékben beleszólhasson a kis-ázsiai görögök belügyeibe. A kis-ázsiai görögök ekkor panasszal fordultak Spártához, ennek következménye, hogy Derkylidas váratlanul Tissaphernés ellen fordult, mire a két perzsa helytartó kibékült egymással. Tissaphernés fegyverszünetet javasolt Derkylidasnak addig az időpontig, amíg a perzsa udvartól további utasítás érkezik. A spártai ephorosok Kr.e. 397 tavaszán Agésilaos vezetésével újabb sereget küldtek Kis-Ázsiába. Agésilaost alvezérként elkísérte Lysandros is. Ez azonban sértette Agésilaos hiúságát. Tissaphernés felelőségre vonta Agésilaost, felszólította hogy hagyja el Kis-Ázsiát. A sardeisi helytartó agresszív magatartására Spárta hadüzenettel válaszolt. Agésilaos végigdúlta Phrygiát, csatát nyert Sardeis mellett, megnyerte Mysia harcias lakóit, és szerződést kötött Paphlagonia uralkodójával,

⁶¹ lesüllyedt spártaiak (*hypomeiónok*)

Otysszel. Tissaphernés kudarcait az udvari intrika arra használta fel, hogy a helytartót gyengekező hadvezetéssel vádolja. Tissaphernésnek a fejével kellett fizetnie. Az új sardeisi perzsa helytartóval, Tithraustésszel Agésilaos hat hónapra fegyverszünetet kötött, a perzsa helytartó 30 talantont bocsátott Agésilaos rendelkezésére a sereg végett. Agésilaos sikerei arra indították a spártai hadvezetést, hogy teljhatalmat adjanak a hadvezérnek. Ez rémülettel töltötte el Tithraustést, aki az anyaországi Spárta-ellenes erőkhöz fordult. Athén állítólag pénzt nem fogadott el, de egy Spárta-ellenes összefogást helyeselt. Az ily módon kirobbantott ún. korinthusi háború (Kr.e. 395-387) Spártát nehéz helyzetbe hozta. A Korinthus és szövetségesei ellen vívott harcok során maga Lysandros is elesett a boiótiai Haliartosnál (Kr.e. 395). Korinthus egyesült Argossal, ennek a *synoikismosnak* az Antalkidas-féle béke megkötésének évében lezajlott arisztokratikus restauráció vetett véget.

Spárta Lysandros halálhírére hazarendelte Agésilaost, s Euxenost nevezte ki harmostésnek Kis-Ázsiába. A spártai flottát Kr.e. 394 nyarán a daskyleioni perzsa helytartó zsoldjában álló, Konón tönkreverte. Most ő lépett fel a kis-ázsiai görögök felszabadítójaként. Az új sardeisi helytartó, Tribazos a spártai flottaparancsnoknak adott nagyobb összeget, mivel hajlandónak mutatkozott arra, hogy a kis-ázsiai városokat átadja Perzsiának. A következő évben kiküldött spártai hadvezérnek, Thibrón, majd a helyébe lépő Ekdikos s az azt követő Teleutias kevés sikert könyvelhetett el maguknak. Teleutias megsemmisített egy athéni hajóhadat Rhodosnál, ezzel azonban a Perzsia ellen lázadó ciprusi Euagorast, Athén szövetségeseit fosztotta meg a támogatóitól. Thrasybulus, az athéni állam által kiküldött stratégos (Kr.e. 390/389) adófizetésre szólította fel a spártai uralom alól felszabadult polisokat. A felszólítás természetesen nem talált kedvező visszhangra. Kegyetlenkedései végül is oda vezettek, hogy egy éjjel Aspendosban megölték. Ezzel az athéni remények szertefoszlottak.

A viszonyok rendezését a spártai Antalkidas⁶² vette kezébe, a perzsa uralkodó a békefeltételeket maga diktálta. A közös béke (*koiné eiréné*) kimondására Susában került sor. A görögök nem akarták elfogadni a diktátumot. Antalkidas erre lezáratta a Bosporost, ezzel egy kisebb éheztetést kezdeményezett. A görögök végül aláírták a szerződést, az Antalkidas-féle béke értelmében (Kr.e. 387) értelmében Nyugat-Kis-Ázsia ismét betagozódott a perzsa birodalomba. A perzsa fennhatóság nem zárta ki, hogy a városok az anyaországi görögökkel is kapcsolatokat tarthassanak fenn. Spárta a szerződésre hivatkozva minden szervezetett felosztatott, a peloponnésosi szövetséget leszámítva, Mantinea lakóit pedig 5 településen szórta szét. Thébai oligarchái önként adták át akropolisukat a spártaiaknak. Olynthosnak, a chalkidikéi szövetség központjának erejét csak katonai beavatkozással tudták megtörni a spártaiak. Kr.e. 379 végén Thébai demokratikus erői ellentámadásba mentek át, kiűzték a spártai helyőrséget, majd szövetkeztek Athénnal. A spártai vezér, Sphodrias utolsó kísérlete a helyzet visszafordítására sikertelen maradt, s ezzel a spártaiak Boiótia feletti uralma véget ért.

A spártai kudarc következménye az athéni tengeri szövetség újjáélesztése lett. Athén Kr.e. 393-tól kezdve törekedett régi hatalmának visszaállítására. Kr.e. 377-ben létrejött második athéni tengeri szövetség kiterjedt mindazon területekre, melyek a Kr.e. 5. században beletartoztak az első attikai, azaz délosi tengeri szövetségbe, leszámítva a perzsa fennhatóság alatt álló kis-ázsiai, görög területeket. A vezető szerep Athéné volt, a közös ügyeket a *synedrion* tanácsa tárgyalta meg. E szövetséget Kr.e.

⁶² A Kr.e. 388.év. nauarchosa

371-ben Spárta is kénytelen volt elismerni, ráadásul egy új Spártát is fenyegető hatalom tűnt fel Hellasban: Thébai.

Kr.e. 382-ben a spártai Phoibidas 8000 főnyi sereggel vonult át Boiótián, hogy erősítést vigyen az Olynthos ellen küldött spártai seregnek. Spártát azok a chalkidikéi városok hívták segítségül, amelyek már nem akartak belépni a chalkidikéi szövetségbe. A thébai Isménias és Androkleidas ekkor már Spárta-ellenes politikát kezdett folytatni. Az athéniaiak is küldtek szövetséget Olynthosba, hogy szövetséget kössenek a várossal. A Thébai felemelkedéstől való félelem indította a spártai Agésilaost arra, hogy utasítsa Phoibidast, alkalomadtán foglalja el Thébai fellegvárát Kadmeiát. A Thesmophoria szertartásai alkalmával ünneplő városba a Spárta-barát thébai Leontiadés vezette be a spártai sereget, mely könnyedén vette be a Kadmeiát. Isménias 300 hívének sikerült Athénba menekülnie, a thébai demokraták csak az alkalomra vártak, hogy visszatérhessenek hazájukba. Kr.e. 379ben a Spárta-ellenes erők kapcsolatba léptek az Athénban tartózkodó thébai emigránsokkal, és tárgyalásokat kezdtek a város felszabadításáról. Thébaiban egy Charón nevezetű polgár körül tömörülő csoport készítette elő a felkelést. Egy decemberi napon 7 emigráns, élükön Pelopidasszal és Melónnal, belopódzott Thébai városába, s Charón házában találkozott a felkelőkkel, másnap a lakosok is csatlakoztak hozzájuk. Megtámadták a spártaiakat és kiszorították őket a fellegvárból, ezzel Spárta és Thébai viszonya elmérgesedett.

Kr.e. 378 tavaszára Thébai szövetségesek nélkül maradt. Megváltozott a helyzet, midőn Sphodrias, a boiótiai Thespiái spártai harmostése egy éjszaka megtámadta Athén kikötővárosát, a Peiraieust, abban a reményben, hogy sikerül Athént is megszállnia. A sikertelen katonai akció után Athén Sphodrias megbüntetését kérte Spártától. Spárta a kérést elutasította, ami a királybéke megszegését jelentette, s most már Athén és Spárta nyílt ellenségekké váltak. Athén és szövetségesei (Chios, Byzantion, Rhodos, Mytiléné és Méthymna) Kr.e. 377 végéig legalább 30 városállam csatlakozott a második attikai tengeri szövetséghez. A Spárta-ellenes beállítottság Thébait is a szövetségesek táborába vitte. Kr.e. 378 és 375 között Thébai athéni segítséggel 3 nagy spártai támadást vert vissza, a thébaiak kiűzték Boiótiából a spártai helyőrséget, az athéni flotta pedig Spárta tengeri erőit tette tönkre. Ily módon Athén az Égei-tenger urává, Théba pedig Boiótia felszabadítójává és a boiót szövetség restaurátorává vált. Kr.e. 375-ben a perzsa király újra felemelte a szavát és elfogadtatta az ún. második királybékét. Az ennek értelmében létrejött szerződés lehetővé tette Athén és Spárta között, hogy Athén a továbbiakban is semleges maradjon a spárta-thébai konfliktusban.

A béke értelmében mind athénnek, mind Spártának ki kellett volna vonnia csapatait idegen területekről. A Phókisban állomásozó spártai király, Kleombrotos azonban olyan utasítást kapott Spártától, hogy vonuljon vissza Thébaihoz, és vigye keresztül, hogy a boiót városok nyerjék vissza szabadságukat. azaz Thébai oszlassa fel a boiót szövetséget. Mivel Thébai nem volt hajlandó eleget tenni a felszólításnak, összecsapásra került sor. Az ellenfelek Kr.e. 371-ben a leuktrai síkságon ütköztek meg. Thébai vezető politikai egyénisége ekkor Epameinondas volt, aki mint az év legtekintélyesebb boiót harcosa maga irányította a hadműveleteket. Hogy a híres spártai phalanx erejét megtörje, egy újítást vezetett be. A balszárnyat 50 sor mélységűre állította fel, e mögött pedig a 300 főből álló „szent csapat”-ot helyezte el. A centrumot és a jobbszárnyat viszont az ellenség

arcvonalához viszonyítva ferdén rendezte el. Ezeknek sikerült a phalanxot áttörnie és győzelmet aratnia.

A győzelem után a boiót szövetség kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött Argossal, Élisszel és az arkadiai szövetséggel. Közben a spártaiak megtámadták Arkadiát. 370 telén a spártai Agésilaos betört mantineiai területére. A thébai Epameinóndasnak nehéz terepen kellett tanúbizonyságot tennie hadvezéri képességeiről. Helyzetét súlyosbította, hogy hivatali ideje lejárában volt, s ezt a törvények akár kivégzéssel is sújthatják (vagyis ha nem megy haza időben kivégzik). Epameinóndas végül a sikereket ért el, Spárta jó néhány szövetségese átállt Thébai oldalára. Kr.e. 369 nyarán az arkadiaiak, az argosiai és az élisiek követeket küldtek Thébaiba, hogy újabb Spárta ellenes invázióra vegyék rá a thébaiakat. Epameinóndas örömmel fogadta a peloponnésosiai kérését. 369 nyarán Thébai egy másik peloponnésosi hadjárat mellett döntött, Thessaliában is kitört egy háború. Pherai tyrannosa, Alexandros bejelentette igényét egész Thessaliára, amit a thessalok elleneztek. Ezek Makedónia királyához, Alexandroshoz fordultak segítségért, a makedón király azonban nem volt képes gyors győzelemre, ezért azt ajánlotta a thessaloknak, hogy Thébait hívják segítségül. A Thébaiba érkező thessal követséget Pelopidas üdvözölte, és örömmel vállalta a hadjáratot. Pelopidas benyomult a thessaliai Magnésia környékére, bár sikereket ért el, nem tudta legyőzni pherai Alexandrost. A veszteségek mégis arra kényszerítették a pherai tyrannost, hogy fegyverszünetet kössön, melyben ígéretet tett arra, hogy nem háborgatja a thessal városokat.

Pelopidas feltámasztotta a thessal szövetséget, ezután Makedóniába utazott, és szövetséget kötött Alexandrosszal, aki alárendelt szövetségesnek ismerte el magát. Alexandros meggyilkolása után váratlan helyzet teremtett Thébai számára, ugyanis a Ptolemaiosok kerültek hatalomra, és néhány évre ki kellett vonulni a hadszíntérről.

Kr.e. 367 folyamán több görög követség fordult meg a perzsa udvaron. A thébai követség azt kívánta, hogy a városállam hatalmi helyzetének megfelelően a perzsa király ismerje el Thébait a „közös béke” öröké, valamint nyilvánítsa függetlenné Messénét. Ugyanakkor az Euthyklés által vezetett spártai követség pénzt kért a perzsa királytól, hogy Spárta szorongatott helyzetének megfelelően zsoldosokat fogadhasson. Minderről értesülve Athén is követséget menesztett Susába azzal a kéréssel, hogy a perzsa király ismerje el Athén hatalmát Amphipolis⁶³ felett. II. Artaxerxés végül is Thébai mellett foglalt állást, Kr.e. 366-ban olvasták fel a békeszerződés szövegét Thébaiban, melyből kiderült, hogy Amphipolist szabaddá nyilvánították, elismerték Messéné függetlenségét, valamint Triphyliát Élisnek jutatták, végül pedig minden görög városnak garantálta az autonómiát és a szabadságot. Azonban ez a szerződés annyira „szép” volt, hogy egyetlen görög városállam képviselője sem volt hajlandó aláírni, tehát a thébai kísérlet elbukott.

A sértett Athén Timotheost küldte a daskyleioni lázadó perzsa helytartó megsegítésére, mely során Timotheosnak sikerült bevennie Samost, ezt követően Athén kléruchosokat küldött a szigetre. Majd Timotheos bevette Pydnát és Methónét, Amphipolis elfoglalását azonban az olynthosi-amphipolisi összefogás megghiúsította. Kr.e. 365-ben Timotheos Séstos ellen vonult, hogy kiűzze onnan Kotys

⁶³ Kr.e. 437-ben az athéniaiak alapították de a peloponnésosi háborúk alatt elszakadt a városállamtól

thrák királyt, Autophradés sardeisi helytartó szövetségét, Ariobarzanés, ellenségét, majd elfoglalta Krithotét is.

Kr.e. 364-re elkészült a boiót flotta és megjelent az Égei-tengeren, bemutatva Thébai hatalmát. Epameinóndas igyekezett jó kapcsolatokat kiépíteni a jelentős kereskedelmi központokkal, Rhodosszal, Chiosszal és Byzantionnal is. Byzantion tartózkodott attól, hogy szövetséget kössön Thébaijal, azonban ez a próbálkozásuk nem járt sikerrel. Többet ezt követően nem is lehetett „kint” látni a boiót flottát.

Ugyancsak ebben az évben a thessaliai belháború is kirobbant. Pherai tyrannosa, Alexandros háborúskodása kezdett a thessal városokkal. Az ellene kiküldött Pelopidas Kynoskephalainál (Kr.e. 364) legyőzte ugyan Alexandrost, de maga is holtan maradt a hadszíntéren. Az új thébai vezérek, Malekidas és Diogeitón hátrálásra kényszerítették Alexandrost, akinek végül is fel kellett adnia minden hódítását, s esküvel kellett fogadnia, hogy aláveti magát a boiót szövetségnek mint Pherai tyrannosa.

Kr.e. 366-ban Epameinóndas támadást intézett az achai szövetség városai ellen. Epameinóndas sikerei végül is arra kényszerítették az achai városokat, hogy álljanak át. Azonban a politikájával elégedetlen arkadiai és achaiai demokraták panaszt tettek Epameinóndas ellen Thébaiban, mondván, hogy az arisztokratákat támogatja, és ezzel Spárta malmára hajtja a vizet. A thébai népgyűlés megszavazta, hogy helyőrséget és thébai harmostéseket küldjenek Achaiába a demokrácia helyreállítása végett, ez azonban csupán a korinthosi támadás megelőzése volt. Kr.e. 365-re Korinthosnak be kellett látnia, hogy el van vágva Spártától, s békét kötött Epameinóndasszal. Kiújult az élisi-arkadiai ellenségeskedés is, a kimerült felek azonban Kr.e. 362-ben békét kötöttek.

A arkadiaiak a betöréskor hibát követek el, ugyanis nem kérték ki Thébai hozzájárulását, s ezzel jogot adtak Epameinóndasnak, hogy regulázza meg az arkadiai szövetséget. Maga a szövetség is időközben kettészakadt. Tegea, Megapolis, Asea és Pallantion, az Arkadiából Spártába vezető út mentén maradtak Epameinóndas oldalán, míg Mantinea Spárta oldalán állt. Az arkadiai demokraták, akik Tegea körül csoportosultak követeket küldtek Epameinóndashoz, hogy küldjön sereget segítségükre. A hívás kapóra jött Epameinóndasnak, a terv azonban kitudódott és a spártaiak felkészülten várták a támadást, Epameinóndas kénytelen volt visszatérni Tegeába, mialatt ellenfelei Mantinea környékén gyülekeztek. Epameinóndas Mantinea felé vonult, a mantineiaiak segítségére érkező athéni lovasság azonban útját állta, s meghátrálásra kényszerítette. Epameinóndas a második menetben halálos sebet kapott, amely taktikai K.O-val ki is ütötte a hegemoniai harcból.

Makedónia felemelkedése

Mikor II. Philippos trónra lépett a hellén világ politikailag igen megosztott volt, ám abban mindenki egyetértett, hogy Makedónia bukásából kell tőkét kovácsolni. Philipposnak először külső vetélytársaitól nem támogatott ellenségeivel kellett leszámolnia. Féltestvérei közül a legidősebbet, Archelaost elfogatta és kivégeztette, mire a másik két testvér elmenekült az országból. Ezután feleségül vette a felső-makedóniai Elimeia tartomány fejedelmének, Derdasnak a húgát, Philát, ami annak jele volt, hogy Felső- és Alsó-Makedónia ismét közeledni kezd egymáshoz. az itt élő fejedelemségek szeparatizmusát a dardánok által feldúlt molossos királyság támogatta Épeirosból, csakhogy a molossosok meggyengülése miatt Felső-Makedónia védtelenné vált a dardánok támadásával szemben, ezért nem maradt más választása minthogy csatlakozzon II. Philipposhoz. A belső egység tehát kezdett megszilárdulni, azonban Makedónia már nem volt olyan erős hogy 4 frontos háborút tudjon viselni. Philippos sok pénzel és ígérettel rávette a paiónokat és a thrákokat arra, hogy ne rontsanak Makedóniára, külső ellenfélnek tehát maradtak a dardánok és az athéniak. Kr.e. 359-ben athéni hadihajókkal Methóné városába ment egy másik trónkövetelő⁶⁴, Argaios, Philippos azonban megverte. Ezután Athén és Makedónia között megegyezés született, amely szerint Athén lemondott a makedón területek ellen további invázióról, a király viszont kivonta Amphipolisból a még III. Perdikkas által korábban odaküldött csapatokat, ezzel a város még nem lett Athén birtoka, továbbra is független maradt. Athént ezzel sikerült semlegesíteni. A Kr.e. 358-as év hadseregreformmal kezdődött, a sereg alapvetően gyalogos volt, ugyanis a sok háború igencsak megcsappantotta a nehézlovasságot (*hetairos*), pontosabban az ebben szolgáló arisztokrácia létszámát. A makedón sereg fegyverévé ekkor vált a hatméteres lándzsa (*sarisa*).

Kr.e. 358 tavaszán meghalt Agis Paionia uralkodója, Philippos ekkor betört a paiónok területére és legyőzte az új királyt, Lypeiost, ezután néhány év alatt a paiónok behódoltak Philipposnak. Makedónia ekkorra felkészült a dardánok elleni háborúra, Kr.e. 358 nyarán Bardylis serege Lynkestishez érkezett, 10 ezer gyalogost és 500 lovast számlált a serege. Philippos hadereje jobb oldalát erősítette meg, és ezzel sikerült megtörnie az ellenség balszárnyát. Philippos legyőzte a dardánokat, akik ennek hatására kivonultak a Makedón területekről, Philippos pedig feleségül vette Bardylis lányát, Audatát⁶⁵. A dardánok legyőzésével a Felső-Makedónia feletti ellenőrzés Philippos kezébe ment át, ezt követően a király Thessaliába ment, Larissában felújította a város vezető arisztokráciájával a jó viszonyt és feleségül vette az egyik arisztokrata család sarját, Philinnát⁶⁶.

Ekkora helyreállt Makedónia belső egysége, és kezdett jó időszak következni a Makedón államra, ugyanis Kr.e. 357-ben kitört a háború Athén és a második tengeri szövetség tagállamai között, ezt használta ki Philippos, aki megkezdte a délthrák tengerparton az athéni befolyás felszámolását.

Srymón torkolatvidékének stratégiai szempontból legfontosabb városa makedón kézre került, Athén felajánlotta a makedón uralkodónak Pydnát, a két ostrom között azonban összeházasodott

⁶⁴ az előző trónkövetelő Pausanias volt, őt a thrák király ölette meg

⁶⁵ a tétel végére ki fog derülni, hogy mért lett volna jó szakma Philippos korában a válóperes ügyvéd ☺

⁶⁶ ő fogja megszülni Nagy Sándort követő III. Philippos Arrhidaios

Olympiasszal, aki Neoptolemos molossos király lánya volt. Épeiros ezentúl a Makedónia politikai törekvéseit támogatta.

Kr.e. 356-ban Athén csatlakozott ahhoz a makedónellenes koalícióhoz, amelyet az illír grabaioi királya, Grabos, Lyppeios paion király és Ketriporis thrák király hozott létre II. Philippos ellen. Philippos erre gyorsan elfoglalta az Amphipolistól nem messze fekvő Krénides városát, ezzel pedig egy jó kis stratégiai vonalat húzott a thrákok és maga között. Ezt követően elfoglalta Poteidaiait⁶⁷, míg hadvezére, Parmeniön legyőzte Grabos seregét. A Makedónia ellen szerveződött koalíció felbomlott. Makedónia dominanciája érvényesült, ahhoz hogy a makedónok hatalma itt ne rekedje meg délre is terjeszkedni kellett. Ehhez nyújtott lehetőséget a 355-től 346-ig tartó, ún. szent háború. A konfliktus a Thébai vezette boiótiai szövetség és a vele határos Phókis tartomány között robbant ki. Thébai kezdetben óvakodott a Phókis elleni nyílt fellépéstől, mert attól tartott, hogy a görögség nagy része felett élvezett hegemoniája miatt vele szemben ellenséges Spárta és Athén, valamint Thébai hagyományos ellenfelének számító thessaliai zsarnok Pherai ura, Alexandros összefognak ellene. Ugyancsak meggondolásra késztette Thébait, hogy a felsorolt hatalmak tagjai voltak a delphoi amphiktyoniának. Kr.e. 357-ben meghalt Alexandros, Athén pedig belebonyolódott a saját szövetségesei elleni háborúba. Így Thébai el tudta érni, hogy az amphiktyonia gyűlésén, hogy bírságot vessenek ki Phókisra és Spártára. Mivel egyik megbüntetett állam sem fizetett, Kr.e. 356 tavaszán a bírságot megduplázták, erre Phókis elfoglalta a delphoi szentélyt, és kinyilvánította, hogy a szentély ügyeit a továbbiakban ő intézi. A szent háborút⁶⁸ végül is az indította, hogy Phókis használta a szentély kincseit, s ez már szentségtörést jelentett.

Phókisnak egyedül Pheria segíthetett volna, de a thessaliai várost egy helyi háború foglalta le. Thessaliában már korábban létrejött egy városszövetség, amelynek célja Pheria hatalmának ellensúlyozása, élén az archónnak nevezett tisztségviselő állt. Kr.e. 353-ban a phókisi sereg fővezére, Onomarchos betört Thessaliába, hogy segítséget nyújtson Lykophrón számára Larissa és a többi thessaliai várossal szemben. Larissa ekkor II. Philipposhoz fordult segítségért. Philippos örömmel vette a kínálókozó lehetőséget, de ez előtt Kr.e. 355-ben feldúlta Paioniát, majd vazallusává tette, Kr.e. 354 nyarán pedig elfoglalta Methónét, s csak azután avatkozott Thessalia ügyeibe miután országát minden oldalról biztosította.. Szövetségre lépett Thébaijal, majd bevonult Thessaliába, itt azonban kétszer is vereséget szenvedett Onomarchos seregétől. Kr.e. 352-re helyreállt a szerencséje, a Krókion-síkságon szétverte az ellenséget, ahol maga Onomarchos is életét vesztette. A siker eredményeként a thessaliai városok szövetsége őt választotta archónjává, ezzel Philippos igen kedvező helyzetbe került.

Thessaliai ténykedését a szokásos módon szilárdította meg, Pherai egyik arisztokrata családjából vett magának feleséget, ez az asszony Nikésipolis volt, ő szülte később Thessalonikét. Philippos ezt követően Chalkidiké felé figyelt, ugyanis az itteni polisok féltek a makedón térnyeréstől, s a kiutat egy Athénnal történő szövetségben látták. Kr.e. 349-ben a legnagyobb chalkidikéi város, Olynthos befogadta a király féltestvérét, Arrhidaioszt és Menelaoszt azzal a szándékkal, hogy a trónkövetelők

⁶⁷ A hagyomány szerint e napon született Nagy Sándor, Olympias és Philippos gyermeke

⁶⁸ ez a görög történelem során már a III. ilyen nevű háború volt delphoi miatt

bevetésével zavart keltsen Makedóniában. Philippos erre megtámadta a Chalkidiké félszigetet, Kr.e. 348-ban Stageira, majd Olynthos is a kezére került, s ezeket leromboltatta⁶⁹.

Athén kénytelen volt belenyugodni Makedónia fölényébe, ezért Kr.e. 346-ban békét kért Philipposztól, ez egyben a szent háború befejezését is jelentette. A Pellába érkezett athéni követeknek Phókist is be kellett volna vetetniük a szövetséges szerződésbe, ezzel ugyanis el lehetett volna szigetelni Thébait, és távol lehetett volna tartani Philipposzt Közép-Görögországtól, azonban ez Démostenés tiltakozása miatt megbukott. Így született meg az ún. philokratési béke, amely nevét onnan kapta, hogy Démostenés követársai volt Philokratés és Aischinés akiket Philippos megvesztegetett, így Phókis kimaradt a békekötésből.

A következő években Philippos meghódította egész Thrákiát a Duna torkolatáig, Kr.e. a terület megtartása véget a szokásos módszert választotta, feleségül vette (Kr.e. 341) a geta király lányát, Médát. Ezt követően inkább csak a társadalombiztosítónak okozott problémákat, ugyanis Kr.e. 344-ben Illíriában eltörte a kulcsontját, 339-ben pedig a thrák triballosok elleni harcok során megsántult és a keze is megsérült.

Kr.e. 340-339 folyamán újabb problémák voltak, Amphissa olyan földeket vett művelés alá, amelyek a Delphoi Apollón-szentélyéhez tartoztak. Emiatt Kr.e. 339 nyarán a szövetségi tanács háborút nyilvánított a város felé. A sereget a gyűlés elnöke a thessaliai Kottiphos vezette, ő nyilván Philippos tanácsára nem vette „komolyan” a harcokat, ezért mint a hely csendőre Philippos lépett fel. Az Amphissát támogató Thébai a makedónok felvonulásának hírére szövetséget kötöttek Athénnal, ehhez több kisebb polis is csatlakozott. A koalíció esélyeit csökkentette, hogy Athénon belül nem volt politikai egység. Démostenésszel szemben Isokratés egyenesen Philipposban látta a görögség megmentőjét, Platón unokaöccse, Speusippos egyik Philipposhoz írt levelében Athén polgárának nevezte Philipposzt, azon az alapon, hogy Héraklés leszármazottja⁷⁰. Így tehát a makedón uralkodók athéni polgároknak vallhatták magukat. Volt jó pár makedónbarát is Athénban, mint pl. Phókión, aki igyekezett megóvni Athént a Philippossal történő összecsapástól. Kr.e. 338 augusztusában csapott össze II. Philippos és a görögök serege Chaironeia közelében. Ebben a csatában esett át a „tűzkeresztségen” a 18 éves Alexandros, ugyanis ő látta el a fővezéri feladatokat. A csata a makedónok győzelmével végződött. Athénban ekkor Hypereidés indítványára rendkívüli intézkedéseket hoztak, Autolykost, az agykori archónt halálra ítélték, mert hozzátartozóit kimenekítette a városból. Athénban nőt a megosztottság, Hypereidés népgyűlési határozatot terjesztett elő, amely tartalmazta, hogy szabadítsák fel az ezüsbányák rabszolgáit, és sorozzák be őket, valamint hívják vissza a száműzötteket, a polgárjogaiktól megfosztottakat (*atimoi*) helyezték vissza jogaikba, és adjanak polgárjogot a metoikosoknak. A makedónbarát politikus, Aristogeitón *graphé paranómónnal*, vagyis törvényességi óvással lépett fel Hypereidés javaslata ellen, amely nem is ment keresztül a népgyűlésen. A makedónbarát oldal erősödését mutatja, hogy a Philippossal szimpatizáló Phókiónt választották stratégosszá. Philippos nem tett előkészületeket a város megostromlására, hanem a fogságba esett Athéni szónok Démadés közvetítésével felvette a kapcsolatot Athén vezetőivel.

⁶⁹ Később Philippos pénzén épül újjá, ugyanis Aristotelés ezt a várost kapja jutalmul

⁷⁰ Héraklést csak úgy tudták beavatni Déméter istennő misztériumaiba, hogy előtte egy athéni polgár Pylios adoptálta őt.

Démadés fellépésének hatására Athén béke delegációt küldött Philipposhoz, amelynek résztvevője volt Phókión és Aischinés is. Philippos előnyös feltételeket ajánlott fel, Athén csak a thrakiai Chersonésoson fekvő birtokait veszítette el, viszont megőrizhette protektorátusát Déloson, valamint a hadifoglyok is visszatérhettek Athénba. A közhangulat a makedónbarátok mellé állt, amit mutat, hogy Démadés indítványára Philipposzal symmachiára (politikai szövetség) léptek, és neki valamint Antipatrosznak megadták az athéni polgárjogot.

Philippos Thébaijal viszont kegyetlenül elbánt, azokat a politikusokat akik Kr.e. 339-ben azon a projecten dolgoztak hogy egy athéni összefogással makedónellenes szövetséget hozzanak létre, száműzetésbe küldte, valamint a Kadmeiát makedón helyőrség szállta meg. Korinthusban makedón helyőrséget helyeztek el, Megarában és Troizénban makedónbarát kormányzat került hatalomra. Ezek után vitathatatlanra vált Makedónia hegemoniájának érvényesülése, Kr.e. 338-ra Philippos egy összgörög kongresszust hívott össze Korinthusba, az összejövetel célja a helyzet stabilizálása volt. Az ülésen közbékét (*koiné eiréné*) hirdettek, megtiltották az egyes államok alkotmányának erőszakos megváltoztatását. A Korinthusban létrehozott pánhellén szövetség vezetőjévé Philipposzt választották, aki a Kr.e. 337 elején tartott második ülése meghirdette a Perzsia elleni hadjáratot. Ezt követően Kr.e. 337-ben kétszer is megházasodott, majd Kr.e. 336-ban megkezdte a hadműveleteket, Parmenión és Attalos vezérlete alatt sereget küldött Kis-Ázsiába. Azonban lánya esküvőjén testőre meggyilkolta.

Nagy Sándor keleti hódításai

Philippos halála után, Kr.e. 336-ban fiát Alexandrost (III. Alexandros v. Nagy Sándor) választották királlyá ⁷¹. Uralkodása elején igyekezett kiiktatni a számba jöhető ellenfeleket, ebben Olympias is támogatta. A szeparatista törekvések bázisa Lynkésztis volt, mely fejedelmi családjának két tagját (Arrhabaiost és Héromenést) hadsereggyűlés elé idéztette, azzal vádolta őket, hogy részt vettek a II. Philippos elleni összeesküvésben. A döntés értelmében a két testvért kivégezték. Harmadik testvérük Alexandros, aki névrokona volt Sanyinak, életét nyilván csak az mentette meg, hogy villámgyorsan behódolt az újdonsült makedón királynak. Mondjuk pár év múlva őt is kivégeztette, majd Attalos is megkapta a „járadékot”. Sándor után az anyuka (Olympias) is önállósította magát, végzett Kleopátrával és annak kislányával. A halálozási listát Amyntas (III. Perdikkas fia) zárja, akinek azért kellett meghalnia mert Sándor félt egy erős trónigénylőt az országban hagyni, míg ő a hadjáratlalt foglalkozik. Megözvegyült féltestvérét ezután Langaroszhoz⁷² kívánta hozzáadni, azonban az esküvő előtt meghalt.

Nagy Sándor ezt követően elkezdte a felvonulást, megkerülte a Tempé-völgyet, ezzel meglepetésszerűen Thessaliába vezette seregét. A helyi arisztokrácia annyira megijedt, hogy nem vállalta a harcot, és egyből hűséget fogadtak a makedón uralkodónak, valamint megígérték, hogy őt választják a thessaliai szövetség archónjává. Ezután a makedón had a Thermopylai-szoroshoz vonult, ezt követően pedig Thébaihoz vonultak. Athénban nyugtalanságot váltott ki a makedónok közeledése, gyorsan döntés született arról, hogy követséget küldenek Alexandroshoz, és biztosítják a királyt hűségükről. Sándor bele is egyezett az athéni követek ígéretébe, ez már mutatja hogy inkább a perzsák elleni hadjáratra készült. Ez t szolgált az is, hogy Korinthosba ment, ahol megújította a perzsaellenes összgörög szövetséget, a szövetség ekkor őt választotta fővezérévé.

Miután helyreállította a makedón befolyást, Nagy Sándor Kr.e. 335-ben északon kívánt rendet teremteni a thrákok és illírek között, hiszen nem akart addig Perzsia ellen vonulni amíg a hátát nem biztosította. Először a thrákokat verte le, majd az Al-Dunái vonult, ezt követően pedig Illíriába. Nem igazán szívérogtak ki hírek a hadjáratról, ezért több pártütés is kirobbant a makedón király ellen.

Perzsiában Kr.e. 336-ban az Achaimenida nemzetség egy mellékágából származó férfi került a trónra, aki a királyi udvarban nagy befolyással rendelkező eunuch, Bagóas segítségével részese volt az Arsés elleni merényletnek. Az új király III. Dareios Kodomannos igyekezett elérni a korinthusi szövetség felbomlását, azonban ez nem sikerült.

Alexandros időközben Albánia területén legyőzte Kleitos illír fejedelmet, és Thébai lázadásának hírére azonnal a város felé indult 13 nap alatt Boiótiába ért, s gyorsan bevette Thébait. A rendcsinálás egészen Kr.e. 335-ig húzódott, ezután minden erejével a Perzsia elleni hadjáratra készült.

A Perzsia elleni invázió Kr.e. 334 áprilisában indult Thermé közeléből⁷³, az út 20 napon át tartott míg végül eljutottak Trója közelébe. Nagy Sándor minden hadjárata alkalmakor figyelembe vette az

⁷¹ Justinus szerint volt Philipposnak még egy fia, Philippos Arrhidaios

⁷² agrianos nép fejedelme

⁷³ Diodóros szerint 32 000 fős sereg volt

aratás időpontját, és ehhez irányította az útirányt. Amennyire tudatos volt a makedón hadvezetés olyan határozatlan volt a perzsa. III. Dareios még csak meg sem próbálta megakadályozni a makedónok átkelését Európából Ázsiába. A perzsák végül is tartottak egy „Reichstag-ot” A tanácskozáson részt vett Arsités, a helléspontosi Phrygia, Spithridatés, Lydia és Iónia, Arsamenés, Kilikia helytartója; a rhodosi születésű Memnón, a perzsa szolgálatban álló görögök vezére; Mitrobuzanés, Kappadokia satrapája, Mithridatés, a nagykirály veje; és Arbupalés, az uralkodó fia.

Memnón azt ajánlotta, hogy engedjék Alexandrost minél messzebbre hatolni Ázsia földjére, és eközben pusztítsák el a termés, mikorra pedig már a kiéhezett makedónok képtelenek lesznek továbbhaladni, akkor csapjanak le rájuk. Addig is küldjenek tengeri és szárazföldi erőket Görögországba, hogy ott véget vessenek a makedón uralkodó uralmának. A perzsa vezérek azonban elutasították ezt a javaslatot, és az azonnali fegyveres összecsapás mellett döntöttek, ilyen előzmények után került sor Kr.e. 334 májusának végén a Perzsia elleni hadjárat első nagy ütközetére. A perzsa sereg a Granikos⁷⁴ torkolatától délre foglalt állást, készen arra, hogy a felvonuló ellenséges sereg útját állja. A csatában a perzsák vereséget szenvedtek, Spithridatés, Mithridatés, Mitrobuzanés, Arbupalés életét vesztette, Arsités Phrygiába menekült, ahol végül öngyilkos lett. Ezt követően továbbindult a sereg valószínűleg az Adramyttion-i úton⁷⁵ haladtak dél felé.

Nagy Sándor először Sardeist⁷⁶ foglalta el, ahol Mithrinés átadta neki a kincstárat. Innen Ephesosba ment, ennek megközelítésére a „királyi utat”⁷⁷ vette igénybe. Ephesost követően Sándor kezére került Magnésia, majd Tralles ezt követően pedig Milétos, amelynek védelmét Memnón irányította.

Ahogy közeledett az ősz a makedón vezér a hajókat hazai vizekre küldte, majd megindult Halikarnassos kikötője ellen, ahol a védelmet megint Memnón irányította. Miután elfoglalta a fontos kikötőt kettéosztotta a seregét, az egyik részt Phrygiába küldte, a másikkal pedig ő maga vonult Lykiába és Pamphyliába, hogy elfoglalja a tengerparti városokat. Kelainai városát pedig Antigonos Momoptalmos szállta meg.

Nagy Sándor a telet Gordionban töltötte, ahol elég sajátosan oldotta meg a „gordiusi csomó” rejtélyét. A fősereg Kr.e. 333 júliusának végéig maradt a városban, majd szeptember környékén Tarsoshoz vonultak. III. Dareios ekkorra már kezdett felébredni a téli álomból, amit a Seduxen-sör kombinációja okozhatott ☺. A perzsa sereget Babylonba vonta össze. Ezenkívül az örökmozgó Memnón is akciókat kezdett Kós, Chios és Lesbos szigetén. Nagy Sándor a Helléspontosnál gyülekező hajóhada élére Amphoterost állította, és a Memnón által támadott szigetek ellen küldte. Antiparosnak pedig, aki a görögök lelki békéjéről gondoskodott, egy kis pénzt küldött, hogy ne legyen semmilyen zúgolódás. Sándor intézkedései meghozták az eredményt Memnón elesett a harcokban, ennek hírére III. Dareios elindult Kilikia felé, 7 hét után elérkezett Sóchoi városába, ahol kellemes 45 fokos hőmérséklet fogadta a „túrázókat”. Sanyi eközben nem nagyon mozgott mert elkapott egy kis maláriát, amit a cecelégy terjeszt. De ezután elfoglalta Soloit és lakóira 200 talantonnyi adót vetett ki. Ezután megváltozott a taktika, Nagy Sándor a kivárássra játszott, míg III. Dareios vérszemet kapott. A perzsák

⁷⁴ A csatát Diodóros, Plutarchos és Arrianos is leírja

⁷⁵ ezt az utat használta korábban sikeresen Xerxés és Xenophón is

⁷⁶ perzsa gazdasági központ

⁷⁷ A „királyi út” Sardeist kötötte össze Ephessossal, egészen Súsáig

benyomultak az Issosi-öbölbe, és az északi részen ütöttek tábor, a csata Kr.e. 333 novemberében játszódott le, s a makedónok győzelmével fejeződött be. Amikor kiderült, hogy III. Dareios még a csata előtt utasítást adott arra, hogy kincseit Damaszkuszbba menekítsék, Nagy Sándor gyorsan egy lovascsapatot küldött utánuk. A csapatot Parmeniön vezette, aki egyébként már nagymesternek számított a gazdasági bőségben „szenvedő” városok zsírégető tornájában, jól bizonyítja ezt, hogy neki kellett elszállítania Ekbatanába azt a 7290 tonna kincset amelyet Persepolisban, Súsában és Pasargadaiban gyűjtöttek össze.

Az issosi győzelemmel Alexandros előtt megnyílt az út Perzsia belső területei felé, azonban úgy döntött, hogy nem üldözi Dareiost, hanem inkább Fönícia és Egyiptom felé vonul. Byblos és Sidón gyorsan behódoltak Nagy Sándornak, Tyros városánál azonban 7 hónapos ostrom bontakozott ki, a vége az lett, hogy a makedónok majdnem lemészároltak mindenkit, aki pedig életben hagyta azt rabszolgának adták el.

Kr.e. 332 őszén érkeztek Egyiptomba, a perzsa helytartó Mazakés meg sem kísérelte az ellenállást, a Memphis felé vonuló Alexandros elé vonult és átadta neki a kincseket. A makedón uralkodó a városban áldozatot mutatott be Apisnak a szent bikának. Mielőtt azonban még megindult volna Perzsia belseje felé megalapította Alexandriát, majd Kr.e. 331 júniusának közepén Tyrosba ment, itt rendelkezett a Szíria és Fönícia közigazgatásának újjászervezéséről.

Az anyaországban III. Agis spártai király makedónellenes lázadást robbantott ki, melyet nyilván a perzsák szponzoráltak. Ebben a helyzetben Nagy Sándor először az athéni vezetők támogatását akarta elnyerni, ezért most eleget tett annak a korábbi kérésnek mely szerint a granikosi csatában fogságba esett görög harcosokat szabadon kell engedni. Viszonzásul az athéniaiak csatlakoztak, hogy támogassák a Spárta ellen vonuló Antipatrost, akinek sikerült is legyőznie III. Agist, most már nyugodtan mehettek Dareios ellen.

Kr.e. 331 augusztusában a makedón sereg elérkezett Thapsakoshoz, a makedónok kieroszakolták az Euphratésen való átkelést, majd kelet felé indultak. A makedón sereg addig vonult, míg el nem érte a Tigrist. A perzsák képtelenek voltak megakadályozni az átkelésüket a folyón. Kr.e. 311 szeptemberében vonult fel egymás ellen a két sereg, ez volt a Gaugamélai ütközet. A makedónok ismét nyertek, Dareios Baktriába menekült. Alexandros a gaugamélai ütközet után visszaküldte a görög anyaországba a hellén szövetséges csapatokat. Kr.e. 330-ban pedig Bészosz, Baktria satrapája meggyilkolta a hozzá menekülő Dareiost, majd a királygyilkossal Alexandros végzett. Az Achaimenidák törvényes utódjává Nagy Sándort választották.

Nagy Sándor a Perzsia feletti uralmát úgy akarta megszilárdítani, hogy tervbe vette az egész egykor Dareios uralma alatt álló terület meghódítását. Kr.e. 330 nyarán érkezett a Kaszpi-tenger délkeleti partján húzódó Hyrkaniába. A telet a Hindukus-hegység déli lábánál töltötte. Kr.e. 329ben tört be Sogdianéba, ez az Amu-darja és a Szir-darja között helyezkedett el. Marakandát nyáron foglalta el, majd Tadzsikisztán keleti részének meghódítása következett. Kr.e. 328-ben Bészosz kivégzése miatt, az egyik előkelő sogd család sarja, Oxyartés támadt ellene. Nagy Sándor leverte, de lánya Rhóxané kedvéért megbocsátott neki, a lányt később feleségül is vette. Kr.e. 327 végén értek a makedónok India határára, ahol az állandóan egymással harcoló fejedelmek igencsak megkönnyítették a makedón

dolgát. Taxilés behódolt Alexandrosnak, mire az rögtön szövetségesévé fogadta. Taxilés segítségével Sándor hajóhidat veretett az Induson, így gyorsan át tudtak kelni a folyó másik partjára. A másik oldalon Póros uralkodott, aki Taxilés ellenfele volt. Bár megverték Pórost, hősiessége miatt Nagy Sándor visszahelyezte korábbi hatalmába. A nyár végére Nagy Sándor serege elérte a Hyphasis folyót, innen pedig a Gangeszig akart vonulni azonban a sereg megtagadta az engedelmességet. az uralkodó tehát nem folytathatta az Indiai hadjáratot, ezért lassan megkezdtek a visszavonulást melynek végcélja Babilón volt. Seregének egy részét Sándor Krateros alá rendelte, akinek megparancsolta, hogy vigye a sereget nyugat felé. Nearchos pedig azt a feladatot kapta, hogy derítse fel a Perzsa-öböl térségét, az uralkodó maga pedig Gedrósián át vezette seregét nyugatra. Majd Kr.e. 325 decemberében egyesült Nearchos hadával. Kr.e. 324 elején érkezett Susába, ahol megtartotta a híres súsai menyegzőt. Ahol Nagy Sándor maga is új feleséget választott III. Dareios lánya, Stateira valamint II. Artaxerxés lánya, Parysatis személyében. Ezt követően elrendelte, hogy a görög városok rehabilitálják a száműzötteket; Antipatrost leváltotta és helyére Kraterost nevezte ki⁷⁸.

Kr.e. 324 őszét Sándor Ekbatanában töltötte, kenyeres pajtása Héphaistión alkoholmérgezésben meghalt. Nagy Sándor nagyszabású halotti ünnepséget rendezett, majd Kr.e. 323 elején Babylonba ment. Itt egy Arábia elleni hadjáraton gondolkozott, ám május végén hirtelen megbetegedett és június 10-én meghalt.

⁷⁸ az intézkedés tényleges végrehajtására nem került sor, hiszen Nagy Sándor június 10-én meghalt